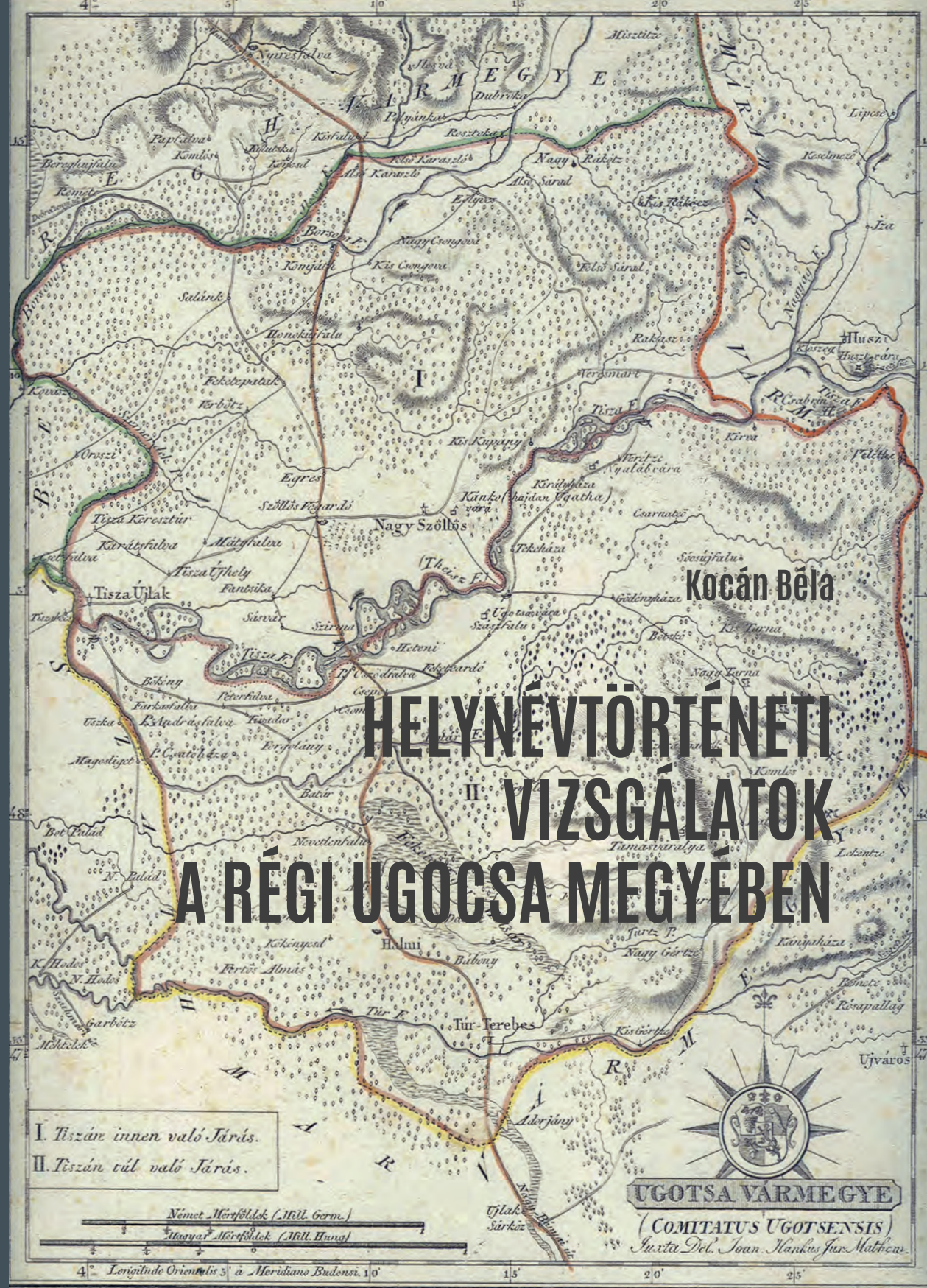

Kocán Béla

HELYNÉVTÖRTÉNETI VIZSGÁLATOK A RÉGI UGOCSA MEGYÉBEN

Bevezető M. Fejelet. Tolnai Felfutás György Ö. Nagyságának, hazafiúi igyekezetéből, határozott Előmozdításának, ajánlja. Gy.

Kocán Béla

HELYNÉVTÖRTÉNETI VIZSGÁLATOK A RÉGI UGOCSA MEGYÉBEN

Kocán Béla

Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2017

A Magyar Névarchívum Kiadványai 43.

Sorozatszerkesztő:
Hoffmann István és Tóth Valéria

Készült az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport
programjának keretében.

A könyv megjelenését támogatta továbbá
a Vetési Albert Gimnázium Diákjaiért Alapítvány és Dr. Szeberényi Gyula Tamás.

Lektorálta:
Tóth Valéria

ISBN 978-963-318-630-5
ISSN 1417-958X

© Kocán Béla, 2017
© Debreceni Egyetemi Kiadó, beleértve az egyetemi hálózaton belüli
elektronikus terjesztés jogát, 2017

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1975-ben alapított Magyar Könyv-
kiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi főigazgató
Technikai szerkesztő: Bába Barbara
Borítóterv: Varga József
Készült a Kapitális Nyomdaipari és Kereskedelmi Bt. nyomdájában.

Tartalom

Bevezetés	7
I. Ugocsa vármegye korai természetföldrajzi viszonyai és a vármegye megszervezése	13
II. Ugocsa vármegye népességtörténete	21
1. Etnikai viszonyok a honfoglalás előtt	21
2. Etnikai viszonyok az ómagyar és a középmagyar korban	28
III. Ugocsa megye ómagyar és középmagyar kori helyneveinek nyelvi rétegei	41
1. Óeurópai névréteg	43
2. Szláv névréteg	44
2.1. Folyóvíznevek	45
2.2. Településnevek	48
2.3. Mikrotoponimák	50
2.4. A szláv helynévréteg nyelvi elemzése	53
2.5. A szláv eredetű helynévréteg kronológiai jellemzői	63
2.6. A szláv eredetű helynévréteg területi jellemzői	65
3. Magyar névréteg	67
3.1. Folyóvíznevek	67
3.2. Településnevek	84
3.3. Mikrotoponimák	100
3.4. A magyar helynevek korjelző és szláv–magyar nyelvi érintkezésre utaló nyelvi vonásai	147
3.5. A helynévfajták névtípusainak kronológiája	150
3.6. A helynévfajták területi megoszlása	153
4. Német etnikumra utaló névréteg	162
4.1. Folyóvíznevek	163
4.2. Településnevek	164
4.3. Mikrotoponimák	164
4.4. A német etnikumra utaló magyar eredetű nevek területi jellemzői	167
5. Román etnikumra utaló névréteg	168
5.1. Folyóvíznevek	168
5.2. Településnevek	168

5.3. Mikrotoponimák	169
5.4. A román etnikumra utaló helynevek területi jellemzői	170
6. Ismeretlen-bizonytalan eredetű névréteg	171
6.1. Folyóvíznevek	171
6.2. Településnevek	172
6.3. Mikrotoponimák	174
6.4. A bizonytalan eredetű helynevek területi jellemzői	178
7. Összegzés	182
IV. Ugocsa megye helyneveinek névrendszertani összefüggései	189
1. Névelméleti alapvetés	190
1.1. Tudománytörténeti előzmények	190
1.2. Terminológiai kérdések	197
1.3. A kikövetkeztetés módszere és a kikövetkeztetett nevek	205
2. Az ómagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései	211
3. A középmagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései	219
V. Összegzés	228
Irodalom	231
Summary	243

Bevezetés

1. A magyar történeti névtani kutatások fejlődésével párhuzamosan időről időre egyre erőteljesebben fogalmazódik meg az igény, hogy „a történeti névanyagnak átfogó, teljességre törő feldolgozására feltétlenül szükség van” (TÓTH V. 2001a: 7). A történeti névkutatás egy nagyobb terület vagy a magyar nyelvterület egészének a bemutatása során két fontos tényezőre támaszkodhat: egyrészt a nagy és filológiaiilag megbízható névkorpuszokra; másrészt — interdiszciplináris jellegéből adódóan — a különféle társtudományok, mint például a régészet, a történet- és a földrajztudomány eredményeire (HOFFMANN 2003a: 121).

A 20. század első felében a nyelvtörténet jeles szakemberei felismerték a helynevek hasznosításának egyik leginkább érdeklődésre számot tartó, nyelvtudományon kívüli felhasználási lehetőségét: a népiségtörténeti vizsgálatokban betöltött szerepüket. A helynévtani kutatások ez idő tájt ezért elsősorban a Kárpát-medence korábbi időszakának etnikai képét kívánták feltárni — más tudományterületek ismereteit is felhasználva — a nevek módszeres vizsgálatával (vö. MELICH 1925–1929, KNIEZSA 1938/2000 stb.). Az etnikai irányú vizsgálatok mellett, ezekről azonban távolról sem függetlenül a történeti helynév-tipológiai elemzések is fontos területévé váltak a névtudománynak. KNIEZSA etnikai és rendszerszemléletű érdeklődése a század közepe táján a magyar nyelvterület keleti része felé fordult, és a történeti Erdély és peremvidékei 1400-ig felbukkanó összes helységnevének (valamint az általa már korábban bemutatott vízneveinek; KNIEZSA 1942) analízisét végezte el (KNIEZSA 1943–1944/2001). Munkáiban KNIEZSA azt is hangoztatta, hogy a víz- és a településnevek viszonylagos feldolgozottságával szemben a mikrotoponimák — ő dűlőneveknek nevezi ezeket — történeti vizsgálatának hiánya hátráltatja a népességtörténet és a névtípusok kronológiai elterjedtségének kutatását (KNIEZSA 1943–1944/2001: 52). A 21. században a történeti forrásoknak és a társtudományok eredményeinek felszaporodását követően egyetlen kutató aligha vállalkozhat az egész történeti Magyarországra kiterjedő helynévállomány elemző bemutatására, ám „a kisebb területek névrendszerének feltérképezése elvezethet majd egy nagy, összegző szintézis megalkotásához” (TÓTH V. 2001a: 7).

Munkámban a történelmi Magyarország egy kisebb közigazgatási egységének, Ugocsa vármegyének az ómagyar és középmagyar kori helynévanyagát kívánom feldolgozni. Ki kell emelnünk e területnek a névtudományi kutatásokban való különleges szerepét. Ugocsa a magyar nyelvterület peremén helyezkedik el, ebből adódik megőrző (archaikus) jellege; valamint az, hogy a területet kevésbé

érintette a török hódoltság hatása; viszont a népi-nyelvi érintkezéseknek napjainkig is élénk színtere (vö. BENKŐ 1996/2003: 76).

Munkám fontos előzményének tekintem egyrészt — főképpen a kutatási szempontjai és módszertana miatt — KNEZSA ISTVÁN kitűnő, de a modern nyelvészeti-névtudományi ismeretek fényében némiképpen módosításra szoruló munkáját,¹ a Magyarország népei a XI. században című mű módszertanilag továbbfejlesztett „testvérkötetét”, a Kelet-Magyarország helynevei című munkát (1943–1944/2001); másrészt az utóbbi bő másfél évtizedben megjelent több kiváló monográfiát, melyek korszerű és egységes névelméleti és névrendszertani alapokon nyugszanak (pl. BÉNYEI-PETHŐ 1998, TÓTH V. 2001a, 2001b, 2008, PÓCZOS 2001, 2010, RÁCZ A. 2005, 2007, RESZEGI 2011, GYÖRFFY 2011).

Az itt következő analízis alapjául Ugocsa megye ómagyar és középmagyar kori helynévanyaga szolgál, amelyet elsőként történeti-etimológiai szótár formájában dolgoztam fel: a munka — e könyv társköteteként — megjelenés előtt áll. A szótár adatállományát mintegy 5000 névcikkben rendeztem el, amely teljes egészében tartalmazza a megye névállományát a legkorábbi dokumentált adatoktól kezdődően napjainkig (KOCÁN 2017). A mostani vizsgálataimban ennek ómagyar és középmagyar kori rétegét emeltem ki, azaz közel kétezer névadattal dolgoztam.

2. A helynévrendszer feldolgozása során két fő kutatási célt igyekszem érvényesíteni. Figyelmet fordítok egyrészt arra, hogy Ugocsa megye helyneveinek nyelvi arculata milyen etnikumok jelenlétét igazolja a területen, és azok időben hogyan jellemezhetőek. Nagy hangsúlyt kap ennek során az a kérdés, hogy a helynévanyag a szláv–magyar kontaktus gyökereit és a két etnikum későbbi együttélését a megye egyes területein miképpen világíthatja meg. Emellett természetesen a térségben kevésbé meghatározó etnikumok, a német és román népcsoportok ügyét is vizsgálom. Az etnikai-nyelvi rekonstrukciós eljárásokban arra is rámutatok, hogy a korábbi népesség- és településtörténeti eredményekhez képest a helynevek nyelvészeti-névtani vizsgálata milyen hozadékkal járhat a terület adott korszakokra vonatkozó népességi viszonyainak megismerésében, s mutatkoznak-e ebben a tekintetben az egyes helyfajták forrásértékét illetően különbségek.

Lényeges szempontként határozhatjuk meg a fentiek mellett annak a felderítését is, hogy a megye helynévkorpuszának elemzése milyen általános elméleti-névrendszertani jellemzőkre enged következtetni. Vizsgálom, hogy felismerhetjük-e a névállományban valamely markáns jelenség helynévfajta-specifikus jegyeit, ad-e lehetőséget e nagyméretű névanyag rendszerszemléletű feldolgozása eddigi névtani ismereteink pontosításra, s mindez megerősíti vagy cáfolja-e az

¹ Újabban HOFFMANN ISTVÁN erősítette meg KNEZSA monográfiájának előremutató szerepét (2007b: 13), de ebben az írásában is hangsúlyozta a kritikai szemlélet érvényesítésének fontosságát a munka felhasználásakor (i. m. 14). HOFFMANN ISTVÁN és TÓTH VALÉRIA legutóbbi munkáikban (2015, 2016) KNEZSA vizsgálati módszereinek átfogó bírálatát adták.

egyes tudományterületek e térségre vonatkozó — olykor ellentmondásoktól sem mentes — eredményeit? Ilyen irányú vizsgálataim indokoltságát az a körülmény erősíti, hogy az ide vágó szakmunkák a terület névkincsét ugyan érintőlegesen hasznosították, de a teljesség igényével összeállított adattár és arra épülő nyelvészeti-névtani elemzés még nem készült Ugocsa megyére vonatkozóan.

Ugocsa megye helyneveivel több kutató is foglalkozott már az eddigiekben is. Az első jelentős összefoglaló munka Ugocsa vármegye története legjobb ismerőjének, SZABÓ ISTVÁNNAK a nevéhez köthető, aki kiváló történettudományi monográfiájának második részében számba vette — a személynevek mellett — a helynévkincset is (Sz.). Az általa összegyűjtött meglehetősen gazdag névkincsnek a nyelvészeti-névtani feldolgozását azonban sem ő, sem mások nem végezték el azóta sem. Névbázisa a történettudományi igényeket kielégítette, s az is nyilvánvaló, hogy a 20. század első felében kibontakozó új helytörténeti kutatási módszereknek megfelelően az etnikai célú vizsgálatokban kikerülhetetlen, ám elégséges is volt a hely- és személynevek ilyen jellegű és mélységű hasznosítása. SZABÓ szórványosan magyarázatokat is fűz a szláv nevekhez, ezek azonban többnyire KNEZSA ISTVÁN etimológiái.² Nyelvészeti szempontból KNEZSA ISTVÁN elemezte a megye korai helynévi szórványait az előzőekben már említett munkáiban (1938/2000, 1943–1944/2001), illetve a korai ugocsai szláv névréteg egyes hangtani jellemzőit más területek névrendszerének bemutatásakor analóg példaként idézte (1943/2003). Ezeken és néhány kisebb íráson kívül jelentősebb dolgozat a terület helynévkincsével nem foglalkozott. SZABÓ és KNEZSA munkái ugyanakkor kitűnő alapot jelentettek az itteni feldolgozásokhoz, és ösztönzően hatottak a helynév-rekonstrukciós vizsgálataimra. Az előzményirodalom megállapításaihoz fűzött, nem egy esetben kritikai észrevételeim természetesen semmilyen mértékben sem csökkentik e munkák érdemeit, csupán azt jelzik, hogy a tudományos kutatások jelenlegi állása és lehetőségei szerint egyes megállapításaikat ma már máshogyan értékelhetjük.

Névelemző eljárásomban HOFFMANN ISTVÁN mikrotoponimákra kidolgozott többszintű helynévelemzési modelljét alkalmaztam (1993), de a leírási keretet általában érintő későbbi munkákat is figyelembe vettem (pl. HOFFMANN 1999). Ezen túl a modell alapvetéseit alkalmazó speciális rendszertani elemzések tapasztalatait sem tudtam megkerülni az egyes névfajták leírásánál, például a településnevek belső változásait vizsgálva TÓTH VALÉRIÁNAK a településnevek változási folyamatait bemutató tipológiáját (2008) ugyancsak figyelembe vettem. Elméleti és módszertani tekintetben egyaránt jelentős előzményként tekintettem továbbá HOFFMANN ISTVÁNNAK a névrekonstrukció eljárását bemutató írásaira (2007b, 2008a), aminek szemléleti alapjait a névkorpusz összeállításakor és elemzése-

² SZABÓ ISTVÁN monográfiájában KNEZSA ISTVÁN végezte el többek között a nem magyar eredetű helynevek névfejtését (és a szerző nyelvészeti következtetéseit is ellenőrizte, kiegészítette), így KNEZSÁRA történő utalással SZABÓ tanulmányára hivatkozom a továbbiakban (Sz. XI).

kor egyaránt érvényesítettem. Ezekben az írásokban HOFFMANN a nyelvi-etnikai azonosításokra irányuló vizsgálatok módszertanát újította meg, és a modern történeti célú, nyelvi természetű névelemzés szempontrendszerét fogalmazta meg. Az eljárás lényegét a következőkben ragadhatjuk meg: „A névrekonstrukció a forrásadatokat a kérdéses forráson belüli viszonyaik szerint vizsgálja, denotatív jelentésük azonosítása alapján meghatározott adatsor tagjaként rekonstruálja a kérdéses korban feltehető hangzásukat, morfológiai struktúrájuk mellett megvilágítja a nevek szemantikai szerkezetét is, törekedve a névadás motívumainak az általánosságokon túlmenő felderítésére, és nagy fontosságot tulajdonít annak, hogy minél pontosabban megállapítsa a forrásokban előforduló nevek valós névszociológiai értékét” (HOFFMANN 2008a: 26, de lásd ehhez még 2007b: 15, 18). Mivel az általam vizsgált területen a nyelvi-etnikai szempontok érvényesítése kiemelkedő szerepet kap, így ebben a tekintetben különösen fontos szem előtt tartanunk azt, hogy „A név, a nyelv és az etnikum azonosításának a problémája [...] a névrekonstrukció szerves részét képezi” (HOFFMANN 2008a: 28, de lásd még ehhez 2008c).

A történeti kútfők szerint a megye a legkorábbi időktől kezdve vegyes etnikumú volt. A leírás során így nagy haszonnal támaszkodtam PÓCZOS RITA munkáinak módszertani elveire is, a szerző ugyanis szintén többnyelvű területeket vizsgált történeti szempontból: a Sajó vízgyűjtőjének (2003), valamint a Garam és az Ipoly vízrendszerének nyelvi rétegeit (2004), illetve Borsod vármegye Árpád-kori etnikai képét (2006) megrajzolva. Póczos mai többnyelvű névrendszerek modellálása során alkalmazott eljárásait is figyelembe vettem — főként a helynévfajtáknak az etnikai vizsgálatokban betöltött szerepéről tett megállapításaira támaszkodhattam —, amelyek a régebbi korok etnikai vizsgálatait is segíthetik (2008, 2009). Emellett felhasználtam azt a munkáját is, amelyben Baranya megye Sásdi járásának mai többnyelvű helynévrendszereit elsősorban módszertani szempontból vallatja, a névtörténeti vizsgálatok finomításának a szándékával is (Póczos 2010).

3. Munkámban az alábbi problémaköröket tárgyalom. Az I. fejezetben Ugocsa vármegye létrejöttéről és természetföldrajzának honfoglalás körüli és az azt követő időszakban feltehető állapotáról és változásairól szólok. A II. fejezetben áttekintő-összefoglaló és értékelő szándékkal számba veszem a megye etnikai múltjával kapcsolatosan a különböző tudományszakok (történettudomány, régészet, nyelvészet) eredményeit, majd azokat kiegészítem a névrekonstrukciós eljárás révén nyert saját eredményeimmel. A leírást két kronológiai metszetben végzem el: először a honfoglalás előtti etnikai viszonyokat mutatom be, majd az ómagyar és középmagyar kori etnikai helyzetet vázolom fel lehetőség szerint minél sokrétűbb forrásokra támaszkodva.

Munkám gerincét a következő két fejezet képezi. A III. fejezet az előző rész szerves folytatása: ebben az ómagyar és középmagyar kori ugocsa helynévrend-

szert nyelvi rétegek szerint elemzem, s az egyes rétegeken belül a vizsgálatokat három helynévfajtára különítve végzem el: külön tárgyalom a folyóvíznevekre, a településnevekre és a mikrotoponimákra jellemző rendszertani jegyeket. A helynevek analízisében — legyenek azok belső keletkezésű, magyar elemek vagy jövevényszerűek — egységesen a HOFFMANN-féle tipológia fogalmi keretét alkalmazom. Ez által ugyanis maguk az egyes nyelvi helynévrétegek — szerkezeti, keletkezéstörténeti és nyelvi kritériumok szerint megvalósuló leírásukkal — jobban megragadhatók válnak, s az összevető vizsgálatokra is megbízhatóbb lehetőségek nyílnak.

Az utolsó, IV. fejezetben az egyes helynévfajtáknak a belső rendszerkapcsolatait tárgyalom. Szólok egyrészt a névrendszerek belső építkezésének tendenciáiról, a névbokrosodás jelenségéről, valamint a bokrosodás vizsgálatával összefüggő módszertani elvekről, a kikövetkeztetés eljárásáról. Bemutatom továbbá az ómagyar és a középmagyar kori névrendszerekben jelentkező belső összefüggéseket, mégpedig a névbokrosodás egyik formáján illusztrálva azokat.

A felvázolt helynévtörténeti és névrendszertani elemzések Ugocsa megye ómagyar és középmagyar kori helynévkincsének egységes szempontú leírását adják. Ebből következően munkám eredményei más hasonló szemléletű analízisekkel is összekapcsolhatók, más tudományterületek vizsgálataiba is bevonhatók lehetnek.

I. Ugocsa vármegye korai természetföldrajzi viszonyai és a vármegye megszervezése

1. Ugocsa vármegye a Kárpát-medence északkeleti részén található. Délről és nyugatról Szatmár, északról és északnyugatról Bereg, keletről Máramaros megyével szomszédos (lásd 1. ábra). A történelmi Magyarország egyik legkisebb kiterjedésű megyéje volt.¹

Domborzati tekintetben a megye két részre tagolódik: a kisebbik, keleti része erdős kiemelkedésekkel övezett terület; a nagyobbik, nyugati fele lapályos, mocsaras síkföld, amely az Alföld keleti pereméhez tartozik (vö. Sz. 29–30, VÁLYI 3: 546). A honfoglalás idején e két eltérő jellegű terület arculatát az erdők és az azokat átszövő sűrű vízhálózat kusasága egységesítette.

A keleti területeket a mocsaras síkból kiemelkedő hegyvidék uralja, melyet a Tisza völgye szel ketté, s ezzel két vonulatra tagolja a hegységet: a Tisza jobb partján lévő északi rész a Nagyszőlősi-hegység, a bal parti, déli rész az Avas. Az északi hegyvidék legmagasabb pontja, egy 878 m-es csúcs északkeleten található (Gönczy, T1), de a hegyvidék délnyugati peremén, az Alföld szélén lévő Szőlős határában is találunk 568 m-es magassági pontot. E hegyvonulat legnyugatibb részének dombos vidéke — Salánk és Komját között — 368 méterre emelkedik ki (T1, T2). Az Avas vidékének domborzata ebben nagyon hasonló képet mutat. A Tisza és az Avas találkozásánál a hegyvidék még 615 m (T2), viszont dél felé haladva a megyehatár árnyékában 805 m-es magassági pontot is találunk (Gönczy), és Nagygyérce keleti határában is a 700 métert közelítő csúcsokat fedezhetünk fel. Az Avas és az Alföld átmeneti sávjában a hegyvidék északnyugati része magasabb, hirtelen lejtésű 600 méter fölötti erdős kiemelkedésekkel tarkított, azonban a déli határterületen — Terebes és Kisgyérce között — már csak 402 m-es dombot találunk (Gönczy).

A nyugati terület jellemző természetföldrajzi vonását „a hegyekből leszaladó patakoktól, ezeknek kötetlen árterületeitől, a talajvízből és áradásokból táplálkozó mocsármedencéktől, elsősorban pedig magától a Tiszától nyeri” (Sz. 30). A kiemelkedések lábánál elterülő síkföld alapvonása a láp- és mocsárvilág lehetett (vö. FRISNYÁK 1995: 9). A megye 10–11. századi földrajzi képe leginkább a szomszédos Borsova (a későbbi Bereg) határvármegyééhez volt hasonló. A szakirodalomban három nagy egységre bontják az említett vidéket: a művelt földekre, a ke-

¹ Határai kb. 1200 km² területet foghattak közre. CSATÁRYNÁL 1190 km² (2008: 7, 13), GÖNCZY 1889-es megyetérképén 1209,68 km², SZABÓNÁL 1213 km² (Sz. 579).

vésbé lakott lápos-mocsaras ligeterdős területekre (síkföld) és a Havasokig terjedő erdős gyepűelvre (FRISNYÁK 1995: 24, 25). A később kialakuló Ugocsa térsége a gyepűelv mellett ugyancsak lápos ligetekkel szegélyezett, művelésre alkalmas földterületből állhatott. Művelésre alkalmas területek erdőktől és vízfolyásoktól szegélyezve kisebb-nagyobb foltokban lehettek a megyében, erre utalnak a mikrotoponimák körében a *föld(e)*, *szegés*, *nyomás*, *szél(e)*, *hely*, *sor* stb. lexémával alkotott határnevek. Nagyobb, egybefüggő művelésre is alkalmas terület lehetett a Tisza jobb és bal partján átnyúló térség, így Szőlös–Keresztúr vonalától délre egészen Bökény–Forgolány–Szászfalu vonaláig húzódhatott a művelhető terület. Emellett még délen Almás–Bábony vonalában és északnyugaton Salánk határában egy-egy kisebb tömbbel számolhatunk. A későbbi századokban ezek a területek „száraz időben elég jó termésű”-ek lehettek (VÁLYI 3: 546).

A táj egykori növénytakarójának jellemzőjeként jelentkeznek a sztyeppék és az apró ligeterdős foltokkal tarkított vegyes lomberdők (tölgyesek), a vízfolyások menti ártéri erdőkkel szegélyezve, ahol gyakori árvízborítással számolhatunk (FRISNYÁK 1995: 10). Az első katonai felmérések és más régi térképek anyaga alapján valamennyire rekonstruálhatjuk a megye korabeli erdőségeinek képét is. A térség hegyvidékét és síkvidékét sűrű erdőterületek szőtték át kapcsolatot képezve a két régió között. Az erdőhatár a Tisza jobb partján kb. Keresztúr és Szőlös vonalától északra húzódott, és egészen a Borzsováig hatalmas egybefüggő erdővel borított vidéket képezett. Kivétel lehetett a megye északnyugati sarkában lévő, mocsaraktól szegélyezett Salánk. A Tisza bal partján az erdőhatár Királyháza–Tekeháza–Feketeardó–Gyula vonalától keletre húzódott, de foltokban a megye nyugati határáig is átnyúltak szélesebb erdősávok. Ilyen jelentősebb erdősávok voltak a Batár vízfolyása melletti ártéri erdők, valamint a Bábony–Halmi–Kökényesd vonalától délre lévő kelet–nyugat kiterjedésű Túr melléki ártéri erdők is, amelyek összeköttetésben álltak az avasi vidék növénytakarójával. A honfoglalás körül a terület képe annyiban térhetett el a fentitől, hogy vélhetően sokkal több áthatolhatatlan erdő borította a vidéket, s csupán elvétve állhatott egy-két művelésre is alkalmas terület. Az ómagyar és a középmagyar kori mikrotoponimák között a jelentős számú *erdő*, *cser(e)*, *bükk(e)*, *kerek(e)*, *vész(e)*, *irtvány(a)*, *haraszt*, *pagony*, *sűrű*, *gyakor*, *fa* stb. lexémát tartalmazó névformák is ezt a feltételezést erősítik. A helynevek maguk is a Tisza jobb partján a sík- és a hegyvidéken átnyúló erdőket jelzik, valamint a Batár árterületének erdőnyúlványaira is utalnak.

Ugocsa nyugati, központi részének vizei a környezet alakításában a kezdetektől nagy szerepet játszottak. A síkföldet is teljesen kettészeli a Tisza kanyargós medre, amely itteni viszonylag gyors folyásának mentén szintén két tájegységet hoz létre: az északi és a déli mocsármedencét. Az északi mocsárvidék viszonyait alakító jelentősebb vízfolyás a Tisza jobb oldali mellékága, a Borzsova, amelynek több bal oldali mellékvíze, mint például a Beberke (és ennek oldalága, a

Sárd), Csong(o)va, Rednek, Atak ~ Aták, Szalva formálja a környezetet. A déli medencét a Tisza két jelentősebb bal oldali vize mintázza, az Avasból eredő és azzal a nyugati határszélen egyesülő Batár (és ennek Hódos oldalága), valamint a déli megyehatár természeti viszonyainak alakításában jelentős szerepet játszó Túr, és annak jobb oldali ága, a Turc (ehhez lásd még VÁLYI 3: 547).

1. ábra: Ugocsa megye vízrajza a korai ómagyar korban

Az írásos emlékekben csupán a 13. századtól adatolható, azonban folyamatosan szaporodó, jelentős folyóvíznévrétegnek és a névszerkezetükkel a vizekre utaló mikrotoponimáknak a vallomása alapján kibomlik egy markáns víznévanyag a megyében. Figyelembe véve e helynévanyag tekintélyes voltát arra következtethetünk, hogy a megye megszervezésekor (azaz a magyarok betelepülésekor) és

azt követően, sőt valószínűleg már a korábbi időszakban is a vizek a mindennapi életben, és így a víznevek a tájékozódásban kulcsfontosságú szerepet játszottak. Erre utal KRISTÓ GYULÁnak a magyarság korai tájszemléletét leíró megállapítása: „A magyarság tehát a dél-ukrán steppéről hozta magával a Kárpát-medencébe a folyóvizek iránti fogékonyságát, amely nem csupán a reá vonatkozó 10. századi külföldi tudósításokban maradt ránk, hanem saját tájszemléletében is marandó nyomot hagyott” (2003b: 17).

A vízfolyások mentén ebben a térségben évente két alkalommal lehet árvíz: kora tavasszal (hóolvadások idején) és a júniusi esőmaximum idején (BULLA–MENDÖL 1947/1999: 265). A mocsárvidékeken a csapadékos esztendőben — a folyók vízállásával összefüggésben — a felszínre törő „vadvizek” (azaz a talajvíz) még több mocsaras, lapos mélyedést hoztak létre, olykor jelentős területeket elárasztva, gyakran télen-nyáron megőrizve birodalmukat. Az aszályosabb időkben a lápok, morotvák visszahúzódása mellett is rengeteg láp és mocsár szötte át vizet kedvelő növényekkel a síkvidéket (vö. Sz. 31–32).

Összességében azt emelhetjük tehát ki, hogy a megye mindkét térségének földrajzi jellegét a vízfolyások határozzák meg, amelyek a települések kialakulását, elhelyezkedését is nem kis mértékben befolyásolták áradásaikkal. SZABÓ ismertetése alapján az itt élők sokat szenvedtek a megye „kedvezőtlen természeti adottságai” miatt (Sz. 33). SZABÓ ISTVÁN szerint a 18. század második felében az ugocsi síknak a képe „a megtelepülés idejétől kezdve sem volt más, csupán az erdő s a vadvíz volt több” (Sz. 32). A megye korai földrajzi viszonyait jól érzékelteti az 1782–1785. évi első katonai felmérés Ugocsa megyére vonatkozó térképszelvényeinek ábrázolása is, mivel a szelvények a területnek a vízszabályozások előtti, természetes képét, vízrajzát mutatják (lásd Kat1).

FRISNYÁK SÁNDOR szerint a Kárpát-medence — így az általam vizsgált terület — éghajlata „a honfoglalás óta lényegesen nem változott (a hőmérséklet- és csapadéértékek alig tértek el a maitól)” (1995: 8). A 25–50 éves időszakra számított évi középhőmérséklet kb. 1–1,5 °C-kal ingadozhatott, a csapadék ingadozása nem haladta meg a 8–10%-ot. De az is megállapítható, hogy a 16–19. században bekövetkező ún. kis jégkorszak lehűlést hozott a területen (FRISNYÁK 1995: 8).

A 13. század elején a térségben megtelepülő magyarság a megye sík vidékének ártereit hasznosíthatta. A terület használata vélhetően — a nyírségi Tisza-ártér mintájára — a vízfolyások vízszintingadozásához igazodhatott (vö. FRISNYÁK 1995: 15, de lásd még 12–13). Ebben az időszakban és a későbbiekben is az árterek és a vízfolyások által szabdaltnak (erdős) szigetnek ártéri gyümölcsstermelése virágzott (i. m. 16–18). A helynévanyagban erre a mezőgazdasági kultúrára utaló *oltvány(a)*, *gyümölcsös*, *gyümölcsöskert* stb. földrajzi köznevet tartalmazó neveket is találunk, de legnagyobb a *szőlő(cske)* névrésszel szerkesztett nevek száma.

Az egész terület erdőkben való gazdagsága a vadászatra, bőséges vízhálózata pedig a halászatra nyújtott lehetőséget. VÁLYI ANDRÁS is ezt erősíti meg a 18.

század végi leírásában: „Erdője, és makkoltatása bővséges; vadgya elég van” (3: 547).

A megye úthálózata is a földrajzi adottságokhoz igazodott. Két nagy országút szelte át a területet: az egyik a Beregszász és Szatmár felé vezető út, amely döntően a Tisza és mellékágainak a völgyeiben haladt, elkerülve a nagyobb lápokat; a másik pedig Máramarosba vezet a Tisza völgyében az Avas és a Nagyszőlősi-hegység lábánál (ehhez lásd még VÁLYI 3: 547).

2. A múltbéli — főként természetföldrajzi szempontú — állapotrajz után érdemes röviden áttekinteni a vármegye térszervezését, hogy lássuk, a magyarság e „vadregényes” földrajzi környezetet mikor vehette a birtokába, majd a későbbiekben hogyan változott a viszonylag későn kialakult világi és egyházi szervezet a területen.

KRISTÓ GYULA 25–30-ra teszi a Szent István korában létrejött vármegyék számát (1988: 206, lásd még ehhez 197–207, a 3. számú térképvázlatát, i. m. 519, továbbá 2003b: 69–70, 2006: 103–106), de a történészek egybehangzó véleménye szerint ezek között, sőt még a 11. század végének vármegyéi között sem szerepelt Ugocsa. A vármegyék fokozatos létrejöttével együtt a lakott területek a Kárpát-medence szélei felé húzódtak (vö. KRISTÓ 1988: 204, 2003: 86), így népesült be lassan az itt tárgyalt vármegye is. SZABÓ ISTVÁN szerint „Az a terület, amelyen Ugocsa megye a XII–XIII. században kialakult, a honfoglalás alkalmával megszállatlanul maradt” (Sz. 29, vö. még KRISTÓ 2003b: 65). Gesztájában ugyan Anonymus a honfoglaló magyarokat Ugocsáig vezette, ám a honfoglalás leírása történeti szempontból nem több pusztá kitalációnál, még akkor is, ha maguk a leírások során használt helynevek a saját korára, az 1200-as évek első évtizedeire vonatkozólag — amint azt BENKŐ LORÁND hangsúlyozza — „tárgyilag és nyelvilag szinte tökéletesen hitelesek” (1998: 58, 102, lásd még KRISTÓ 1996: 125). Az is kiemelendő ugyanakkor, hogy a Kárpát-medencének ezt a régióját BENKŐ szerint a Mester „Láthatólag nem vagy csak hallomásból ismeri”, ezért bizonytalanul regélt róla (i. m. 97).

Az ugocsai terület a természeti adottságainak is köszönhetően a honfoglaló magyarság gyepüelvéhez tartozott. KRISTÓ a Szent István halálától a 12. század közepéig eltelt időszakot a vármegyék robbanásszerű gyarapodási idejének tekinti (2003b: 76). Kiemeli, hogy a legtöbb vármegye úgy alakult ki, hogy „a Szent István kori nagy kiterjedésű vármegyék részekre szakadtak, területükön több kisebb vármegye létesült” (i. h.). Megtelepülése kezdetén Ugocsa vármegye királyi birtok volt, melynek első szervezetét az erdőispánság jelentette (Sz. 35, 37), ami a 13. század eleji években alakult ki a királyi vadászterületen (KRISTÓ 1994: 696). KRISTÓ GYULA a 12. század közepének vármegyéit és várispánságait ábrázoló térképén a későbbi Ugocsa területére lokalizálja Sásvárt mint várispánsági székhelyet (ehhez lásd a 4. számú térképet, valamint 1988: 519, 2003b: 76), amely az erdélyi egyházmegye legészakibb részén helyezkedett el (KRISTÓ 1988: 492,

1996: 129, 2003b: 97, illetve lásd még e helyütt a 6. térképet is). A 12. század közepétől a 14. század elejéig eltelt időszakban jelentősen nőtt a megyék száma, több erdővidék szerveződött igazgatási egységgé, s így alakult ki a korábbi Sásvár körül Ugocsa megye is (KRISTÓ 2003b: 78–79).

Ugocsa megye első írásos említései a 13. század elejéről származnak (1210/1805: Esau Comes de *Hugosa*, Szirmay 30, ComMarmUg. 213 [itt 1210. évi datálással szerepel az adat], 1216/1550: *Hugofa*, 1217/1550: *Vgofi*, 1220/1550: *Ugocha*, K. FÁBIÁN 1997: 79). A 13. század végére az ugocsai erdőispánság nemesi megye lett (KRISTÓ 1988: 495). KRISTÓ azonban feltételezi, hogy a kérdéses terület korábban mint Sásvár várához tartozó ispánság szerveződött meg: „Sásvár mint várispánság (megye) a korábbi (ezt mutatja a főesperesség eredeti, sásvári elnevezése is), Ugocsa erdőispánságként későbbben kelt életre, de a tatárjárást követően már csak Ugocsa élt tovább, Sásvár helyére lépett mint megye, a főesperesség is nevet váltott, sásváriból ugocsai *archidiaconatus* lett” (1988: 493, KRISTÓ 2003b: 97).² SZÉKELY GUSZTÁV újabban a sásvári várispánság és Ugocsa viszonyáról részletes áttekintést közölt (2009). Idővel tehát megfigyelhető Sásvár és Ugocsa között a központi szerep átvonódása az utóbbira, amire hasonló példát szolgáltat a szomszédos Borzsova és Bereg megye esete is (KRISTÓ 1988: 493–494).

KRISTÓ szerint Ugocsa úgy vált a történelmi Magyarország egyik legkisebb megyéjévé, hogy területet veszített az elődjének számító Sásvár megye térségéből. Az egykori sásvári főesperesség és az annak örökébe lépő ugocsai főesperesség, illetve a megye korai területi kiterjedését KRISTÓ GYULA az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék alapján határozta meg: „Északi határa Fehérgyarmattól Penyigén, Kölcsen, Tiszaújlakon át Tiszaszászfaluig húzódott. Ez azt sejteti, hogy északi határa a Tisza volt, de Tiszaújlaknál átcsapott a folyó jobb partjára. Keleti határa Tiszaszászfalutól Halmin keresztül Berending tartott, s itt elérte a Szamos jobb partját. A keleti határ az alföld peremén vonult nyugat felé Berendtől egészen Fehérgyarmatig, végig a Szamos jobb partján (hihetőleg a Tisza–Szamos torkolatáig)” (1988: 496, 2003b: 97).

A fentiek alapján Sásvár megye területe a későbbi Szatmár megye északi és északnyugati vidékét is magába foglalta. Területvesztése Szatmárral szemben korán megindult, Sásvár legkésőbb a 12–13. század fordulójára délen Szatmárhoz, majd pedig örököse, Ugocsa nyugaton Szatmárhoz, keleten pedig Máramaroshoz juttatott nem kis területeket (KRISTÓ 1988: 496–497, 1994: 596, 696).

A 15. század végén — ha hihetünk az egyik Magyarországot ábrázoló külföldi leírásnak — pedig már Bereggel és Ugocsával együtt Máramaros tartomány-jellegű kitüntetett szerepéről hallunk (KRISTÓ 2003b: 208). Amennyiben a kútfő

² Itt érdemes felidézni, hogy az „Ugocsa területén fekvő sásvári főesperességről 1264-ben arról értesülünk, hogy az Magyarország szélén terül el, innen kezdődően Tatárországig nincsenek emberi települések” (KRISTÓ 2003a: 83).

állítása valósnak tekinthető, e térszervezet KRISTÓ szerint újabb vizsgálatokat igényel (i. h.). Ugocsával és Bereggel együtt Máramaros elhelyezkedése az írott forrás közlését akár meg is erősítheti, tekintve, hogy a „tartományok [...] a perifériákon, az ország peremterületein jöttek létre” (KRISTÓ 2003b: 134).

II. Ugocsa vármegye népességtörténete

Ugocsa vármegye Árpád-kori földrajzi arculatának és kialakulásának a bemutatását követően az alábbiakban a Kárpát-medence e térségének a honfoglalás előtti és az azt követő csaknem kilenc évszázadra vonatkozó népességi viszonyait igyekszem felvázolni. A terület etnikai viszonyainak alakulásáról elsősorban a régészeti, történettudományi és a történeti nyelvészeti–névtudományi vizsgálatok eddigi eredményeire építve fogalmazhatunk meg hol részletesebben, hol szűkszavúbban megállapításokat, s ezeket mérhetjük aztán össze a helynév-rekonstrukció módszerét és eljárását alkalmazva elért kutatási eredményekkel.

Ennek során annak is ki kell derülnie, hogy a térség korai helynévanyagának nyelvészeti–névtani vizsgálata igazolja-e konkrét adatokkal a társtudományok megállapításait, vagy inkább az eddigi ismereteink felülvizsgálatának szükségességét jelzik.

1. Etnikai viszonyok a honfoglalás előtt

1.1. A honfoglalás előtt a Kárpát-medence e régiójában élő népeket elsősorban a régészeti kutatások alapján nyílik módunk megismerni. Az Ugocsa területére vonatkozó (újabb) régészeti irodalom meglehetősen gyér, és ezek zöme is a szovjet ideológiát tükröző tudománynépszerűsítő írás. Ezekről általánosságban azt állapíthatjuk meg, hogy az archeológiai vizsgálatok a tárgyi emlékek alapján, sőt ezek híján is olykor a kellő óvatosságot teljességgel nélkülöző következtetésekre jutottak, amelyek aztán később más tudományágak kutatói körében is elterjedtek, sőt nem ritkán tudományos dogmaként szilárdultak meg.

KOBÁLY JÓZSEF átfogó, ismeretterjesztő szándékkal írott munkájában azt emeli ki, hogy a „régészeti adatok és a közvetett történelmi források alapján ismerhetjük meg vidékünk történetét. Ezek szerint az i. e. VI–III. sz. folyamán egy északi t h r á k etnikumú népességről beszélhetünk (kustánfalvi kultúra), akiket a k e l t á k váltottak fel. Őket a d á k o k győzték le körülbelül az i. e. I. század közepén. Ez utóbbiak közül talán a kosztobokok törzsére gondolhatunk (i. sz. II. század).” (1993b: 25, vö. még KOTIGOROSKO 2003: 28–48) [a kiemelés tőlem: K. B.]. A történelmi Magyarország keleti peremén a régészek több kelta formátípusú leletre (BALAHURI 1973: 125, 1975: 98), kelta fazekaskészítményekre (a kustanovicai kultúra utolsó szakaszából, azaz az i. e. 3–2. századból) bukkantak rá (BALAHURI 1977: 83, de még lásd ehhez 1980: 58, KOBÁLY 1993a: 31).

A történelmi Magyarország területén a nyelvészek az eddigi vizsgálataikban a régészek által tárgyalt honfoglalás kori népcsoportok közül — elsősorban folyó-

vizek neveire alapozva — a keltákra és dákokra ugyancsak következtettek (vö. pl. MELICH 1925–1929: 316, 343, vö. még KNIEZSA 1938/2000: 451). A feltételezett névetimológiák alapján azonban az említett etnikumokat Ugocsa megye egykori területéhez nem kapcsolják hozzá (vö. KNIEZSA 1938/2000: 451).

1.2. Germánok a t a régészek a korai időszakra vonatkozóan azonosítottak tárgyi emlékek alapján a területen. Kelet-Magyarország határszélén „Az i. sz. II. század derekán északról leereszkednek a Kárpátok lejtőin az első germán etnikumú népcsoportok, melyeket nagy valószínűséggel a vandálokkal azonosíthatunk. Őket az V. században újabb germán törzsek — gótok (Bakta, Mezőkaszony) és gepidák (Beregszász környéke) követik” (KOBÁLY 1993b: 25). Egy későbbi írásában KOBÁLY JÓZSEF az előző megállapítását mintegy folytatva a lelőhelyek elemzése alapján arra utal, hogy „Kárpátalja¹ nyugati részét a vandálok kultúrája uralja, míg a terület keleti felén a később Máramarosban, a helyi gyökerekből kifejlődött [...] valamelyik dák etnikumú törzs” települt meg (1994: 26). „A gót emlékek még elég kevésbé ismertek vidékünkön” — KOBÁLY ezekről az 5. század környékére datálva szól (1994: 26). A gepidák jelenlétére utaló fejedelmi sír pedig „röviddel 453 után keletkezhetett” (i. h.).

MELICH JÁNOS nyelvészeti vizsgálataiban a Kárpát-medence északkeleti peremének viszonylatában germánokról nem tesz említést, de a Duna–Tisza közén utal gepidákra (1925–1929: 316), míg németeknek, azaz nyugati-germán törzdeknek a 9. századi Moráviában (i. m. 372, 376), valamint a Dunántúlon a halvány jelenlétét valószínűsíti (i. m. 402). KNIEZSA ISTVÁN sem képvisel e kérdésben a fentitől eltérő álláspontot (1938/2000: 444).

1.3. A honfoglalás előttről vagy annak idejéből a történészek és a nyelvészek török etnikumú csoportokat azonosítanak ugyan a Kárpát-medencében, viszont tudomásom szerint a 20. századi archeológiai vizsgálatok ilyen népességre utaló leletekről Ugocsa területén nem számolnak be. Itt említendő meg ugyanakkor, hogy MELICH JÁNOS viszont „a IX–X. sz. határán a Szerémségben, a Tiszán túl, Erdélyben és a Duna–Tisza közén töröknyelvű, elsősorban bolgár-török népet” feltételez (1925–1929: 69, de lásd még 51), és a Dunántúlra avar szórványokat is regisztrál (i. m. 414).

1.4. Ugocsa megye történetének legjobb ismerője, SZABÓ ISTVÁN a megye népességi viszonyait bemutatva a szláv két rétegéről szól: a sejtethő korai szláv szórványokról és a ruszinok² honfoglalás utáni települési rétegéről (Sz. 38–39, 95–115). Az alábbiakban alaposabban részletezem a korai szlávság

¹ A történeti Ugocsa megye nagy része ma Ukrajna részét képezi, és valamivel több mint egy tucat települése tartozik csak Romániához. Az ukrainai archeológiai tanulmányok szerzői rendszeresen az anakronisztikus Kárpátalja tájnévet használják az adott térség honfoglalás kori leírása során.

² A továbbiakban a régebbi szakirodalomban általánosan elterjedt *rutén* etnonima helyett következetesen a *ruszin* megnevezést használom. (E népnevek régi nyelvbeli szerepéhez lásd RÁCZ A. 2016: 83–84.)

területünket érintő kérdéseit, illetve az elemző munkák állításai alapján felvetődő problémákat. A réteg bővebb bemutatását jelentőségén túl az is indokolja, hogy e kérdés tárgyalása gyakran vezetett a terület múltját érintő munkákban minden elővigyázatosságot nélkülöző megfogalmazások egész sorához.

A történettudomány és a történeti nyelvészet a szlávság honfoglalás előtti jelenlétét tudomásom szerint nem jellemezte ezen a területen. Ugocsa korai szláv szórványainak a szempontjából említésre méltó információval szolgál a régészet-tudomány máig formálódó — sok esetben bizonytalan — értékítélete. E téren a honfoglalás előtti szlávság megjelenésének idejéről bizonytalan és egymásnak ellentmondó, eltérő állításokat találunk. A következőkben ezek közül idézek néhány fontosabb megállapítást. A szláváságnak az északkeleti peremvidéken való megjelenését illetően egyesek véleménye szerint a települési nyomok alapján „az időszámításunk első évezrede második feléből származó ószláv, valamint a X. és XIII. századból származó óorosz leletek”-ről tudunk (PENYÁK 1974: 74). BALAHURI EDUÁRD szerint a Kárpáton túli területen (beleértve Ugocsa területét is) a régészeti emlékek „a VII–XIII. századból valók” (1973: 125), de egy későbbi tanulmányában e réteg (azaz a szlávság) 6–11. századi tárgyi emlékeiről beszél (BALAHURI 1977: 83). BALAHURI a szláv lelőhelyek elnagyolt és vélhetően túlzó értékelése alapján (vö. 1973: 125, 1977: 83, BALAHURI 1975: 98, de lásd még 1980: 58) — amelyek egyben a keleti szlávoknak a területhez való jogát hivatottak igazolni a Kárpát-medence keleti határszélén — kijelenti, hogy „területünk az I. század második felében szlávok által sűrűn lakott vidék volt” (BALAHURI 1973: 125) [a kiemelés tőlem: K. B.]. Ha azonban megnézzük a szerző más utalásait, kiderül, hogy állításai önmagának is ellentmondanak: „Уже нині можемо говорити, що Закарпаття в другій половині I тис. досить густо було заселене слов'янами” (BALAHURI–PENYÁK 1976: 102, de még ehhez lásd 143, vö. még BALAHURI–BIDZILJA–PENYÁK 1978: 82, 85, 86–87, BALAHURI 1969: 119). Végül itt kell említést tennünk arról is, hogy KOBÁLY JÓZSEF korábban már idézett írásában azt állítja, hogy „a VI. századtól kezdve állnak rendelkezésünkre az első biztos és hiteles adatok” e népcsoportról Kárpátaljára vonatkozólag (1994: 27, ehhez még lásd 1993b: 25).

A Kárpát-medence északkeleti peremének szlávságát vizsgálva az archeológia kiemelt jelentőségű leletekként kezeli a későbbi Ugocsa területéről (Keresztúr, Tivadar, Csepe és Nevetlenfalu határából) előkerült szláv települési nyomokat, mivel „a Tiszántúlnak — a Tisza bal partjának (Fedorovo, Csepa, Gyakovo) — nevezett térségben először kerültek feltárássra szláv települések” (PENYÁK 1974: 74, de vö. BALAHURI 1974: 34). A Tisza bal partján a szlávság legkorábbi nyomát a 7. századra teszik a régészek, erről két telep emlékei vallanak. Az első a Nevetlenfalunál felfedezett, kohászatra utaló lelet, amelyet a szláv települési réteghez kapcsolnak, mert az itt talált formázott és korongon készült kerámiák az első évezred második felének szláv törzseire voltak jellemzők. A maradvá-

nyokat „a szlavista tudósok a VII–IX. századba helyezik” (PENYÁK 1974: 74, vö. még BALAHURI–PENYÁK 1976: 88, 89, BALAHURI–BIDZILJA–PENYÁK 1978, BALAHURI 1969: 119, BIDZILJA 1971: 21–28). A második a Csepe környékén feltárt település, amelynek kerámiatárgyai (nem egyenes karimájú mintázott fazekak és kezdetleges korongon készült fazekak) nyomán „a település korát a VII–VIII. századba” helyezik (PENYÁK 1974: 74). A Tisza bal partján lévő Tivadar délnyugati részén gazdasági helyiségek körül „sornyító szántóvasat” találtak (ez az első hiteles lelőhelyről származó faeke). A települést „a VIII–IX. századbéli korai szláv telepekhez” sorolják (PENYÁK 1974: 74). Ezzel egykorú a Tisza túlsó partján, Keresztúr határában felfedezett telephely. Az elvégzett ásatások földkunyhó-szerű lakásokra és egyéb tárgyi emlékekre bukkantak. A település korongon készült kerámiái alapján az itteni szláv telep korát szintén a 8–9. századba helyezik (i. h.). A feltárt leletek azt mutatják, hogy ezek a telepek Ugocsa sík vidékén, a vízfolyások mentén, mocsaraktól övezett részén találhatók (vö. PENYÁK 1974: 74, de vö. BALAHURI 1974: 34). KOBÁLY JÓZSEF egyik tanulmányának mellékletében a mai Kárpátalja területén feltárt régészeti leletek lokalizálását és kronológiáját közli (1996: 55). Térképvázlatáról leolvasható, hogy 6. századi szláv emlékeket eddig nem találtak a megyében, de a szomszédos Bereg területén ennek van kimutatott nyoma. Az ugocsai sík (a Tisza völgye és az ettől északra és délre lévő terület) viszont gazdag 7–9. századi szláv leletekben (i. h.).

E fenti megállapításokat azonban nagyfokú elővigyázatossággal érdemes kezelni, ugyanis a szakmunkákban a szlávok kronológiai meghatározásának problematikájára utal például BOTÁR ISTVÁN is: „régészeti szempontból ma még nyitott kérdés a szláv anyagi kultúra meghatározása és keltezése” (2008: 77).

A régészek a honfoglalás előtti szlávság azonosításán túl a népcsoport (pontos) etnikai meghatározására is kísérletet tettek. Ezek bemutatása és értékelése az itteni tárgy szempontjából ugyancsak nem tekinthető haszontalan feladatnak. BALAHURI Ugocsa vármegye nyugati, délkeleti területén lévő korai szláv és óorosz leletek segítségével a korai szláv etnikum leírását is megadja, mivel szerinte a szláv emlékek „megteremtőit a k e l e t i s z l á v t ö r z s e k , m é g p e d i g a f e h é r h o r v á t o k közé sorolják, akik viszont az óorosz népesség alkotórészei voltak” (1975: 99, de lásd még 1977: 83, 1980: 58) [a kiemelés tőlem: K. B.]. E feltételezés alapjaiban megkérdőjelezhető, mivel a régészeti anyag pontos etnikai azonosítása — a tudomány mai szemlélete szerint — igencsak kétséges. KRISTÓ azon a véleményen van, hogy „a régészeti emléktanyag etnikai minősítés céljára való felhasználása kérdésében ma inkább szkeptikus lehetek, mint voltak a kutatók 70 évvel ezelőtt” (2000b: 10, de ehhez vö. KNIEZSA 1938/2000: 401). KRISTÓ másutt is szól a régészet ilyesféle nehézségeiről: „végeképp nem gondolhatunk arra, hogy az etnikai kérdésekben különben is »néma« (mert egyértelmű bizonyítékokat szolgáltatni képtelen) régészet perdöntő módon tudna állást foglalni etnikai kérdésekben az írott források és a nyelvi adatok egyirányba mutató,

összezsengő vallomásával szemben” (1996: 161); máshol pedig azt hangsúlyozza, hogy a régészet nem képes etnikumokat egymástól megnyugtatóan elválasztani (i. m. 159, illetve 155–156).

KOBÁLY JÓZSEF helyesen felismerve a régészeti anyag etnikai minősítésének korlátait, a fenti BALAHURI–PENYÁK-nézet kritikáját fogalmazza meg: „Hogy nevezték magukat, mely törzshöz tartoztak Kárpátalja első szláv lakosai — adatok hiányában nem tudjuk megállapítani” (1993b: 25). Annak ellenére mondja ezt, hogy véleménye szerint a 8–9. század folyamán a területen szaporodnak a szláv települések és temetkezési helyek (i. m. 25–26, 1994: 27). A régészeti leletek bizonyító erejének hiányában a terület szláv települési körén belül fellelhető néhány későbbi helynév tanulságára építve a 6–9. századi szlávok csoportjáról úgy vélekedik, hogy „a honfoglaláskor, a magyarok területünkön nem keleti szláv csoportokat találtak, hanem nagy valószínűség szerint déli és nyugati szláv lakosságot” (1994: 27) [a kiemelés tőlem: K. B.]. KOBÁLY egy későbbi, tudományos köntösbe bújtatott munkájában „interdiszciplináris módszerek”-re hivatkozva erősíti meg az őslakos szlávok nyelvi ügyéről írottakat (1996). Ebben az írásában kibontja és „továbbfejleszti” az előzőben még csak sejtethető módszertani elveit. Láthatjuk például azt, hogy az ugoccai terület korai szláv népi-nyelvi viszonyaira főleg Ugocsából származó helynévi adatok, szókölcsonzések, nyelvjárási jelenségek, az oklevelek etnikumjelölő kifejezései, történészi megállapítások és a folklór anyagának vallomása alapján következtet, és veti el a honfoglalás előtt itt élő szlávok keleti származását (KOBÁLY 1996: 46–47), miközben többször megerősíti a tőle már fentebb idézett tételt (i. m. 50–53).

Tudomásom szerint a nézet átfogó tudománytörténeti értékelése mindeztidáig még nem történt meg, annál inkább jellemző e tételek átvétele és mások általi felhasználása. Így találjuk meg például CSERNICSKÓ ISTVÁN munkájában: „Interdiszciplináris (archeológiai, antropológiai, néprajzi és nyelvészeti) kutatások egyértelműen bizonyították azonban, hogy a mai értelemben vett Kárpátalja területén a magyarok beköltözése (a 9. század vége) előtt nem keleti, hanem déli és nyugati szláv lakosság élt” (1998: 50) [a kiemelés tőlem: K. B.]. Nézzük meg röviden, hogy KOBÁLY két írásában³ milyen módszertani elvekkel dolgozik, s azok összhangban vannak-e például a történeti nyelvészet legújabb eredményeivel!

³ KOBÁLY az utóbb említett munkájában (1996) egyébiránt MELICH (1925–1929) és KNEZSA (1938/2000) nevezetes tanulmányaira is utal. A 20. század első felének két meghatározó tudósának fundamentális munkáira és az általuk alkalmazott eljárásokra történő hivatkozások azt sejtetik, hogy a déli vagy nyugati szlávokra vonatkozó tézisének gyökerei ide vezetnek vissza (habár erre vonatkozó konkrét utalást nem találunk nála). Az utalások vélhetően a munka fordított módszertanába engednek bepillantást, amelyben egy évtizedekkel régebben megfogalmazott tétel átvétele lehetett az első lépés, majd ezt kívánta a szerző a területről származó adatokkal bizonyítani.

E helyütt csak a nyelvészeti-névtani módszerek főbb buktatóira irányíthatjuk rá a figyelmet, de a szerző többi tudományterülethez kapcsolódó állítása ugyancsak erős kritikával kezelendő.⁴ Módszertani szempontból véleményét az alábbi tényezők teszik teljesen elfogadhatatlanná. KOBÁLY a vizsgálatok alapjául mindkét munkájában a 14. század második negyedéből és ennél későbbi időkből adatolt toponímákat használ Ugocsából, amelyek alapján a 6–9. század közötti szláv etnikum nyelvi hovatartozásának megállapítása — a közben eltelt fél évezred távlatából — nyilvánvalóan teljességgel lehetetlen. Annak ellenére tekinthető ez képtelen vállalkozásnak, hogy ezek a helynevek a kiemelt fontosságú régészeti helyek közelében fekszenek. E helyek névadói ugyanis a közben eltelt időszak alatt bármikor betelepülhettek a megyébe. Erre utalhat szélesebb körű érvényességgel KRISTÓ GYULA óvatosságra intő észrevétele: „A térség legnagyobb létszámot kitevő szlávjai bizonyára különböző időpontokban kerültek a Kárpát-medencébe, egy részük csak a 9. században” (1996: 99, illetve 95). Másrészt KOBÁLY következtetéseinek hitelét kétségessé teszi az is, hogy a modern kutatások forrásfelhasználásának (adatigényének) a minimális elvárását sem teljesítik az írásai, mivel alig néhány helynévi adat szolgál a következtetései alapjául: az 1994-es írásában csupán négy névre alapozza állásfoglalásait (*Belgrád, Balaton, Balácsa, Szedlice*), az 1996-osban pedig nyolc elnevezésre (*Balaton, Szomoga, Piskáros-tó, Halászföld* latin előfordulása, *Picskor útja, Szedlice, Harnóca és Belgrád*). Harmadrészt az sem igen járul hozzá az eredményeinek a megbízhatóságához, hogy az utóbbi munkájában a jövevénynéveket vizsgálva átsiklik a jövevényszavak kérdésének a lokalizáció szempontjából meglehetősen ingoványos talajára (KOBÁLY 1996: 47–48). A köznevek kölcsönzésének bemutatásával ugyanis erősíteni kívánja a déli, illetve nyugati szlávság korai gyökereinek igazolását a területünkön. A nyelvész névkutatók már többször felhívták azonban a figyelmet az ilyen természetű következtetések bizonytalanságára: legutóbb PÓCZOS RITA ekképpen szólt a jövevényszó és jövevénynév nyelvi és nyelven kívüli forrásértékéről: „Természetesen nem tagadható az sem, hogy a jövevényszavak maguk is utalnak két etnikum érintkezésére, de a helynevekre jellemző helyhez kötöttség nélkül a jövevényszavakból csak egy sokkal összetettebb vizsgálat után és lényegesen pontatlanabban következtethetünk a kölcsönzés helyére” (2007: 24). Ez pedig nyilvánvalóan azt is jelenti, hogy téves útra vezethet a szókölcönzések alapján történő etnikai minősítés, mivel a szláv–magyar érintkezés és átvétel területileg pontosan nem lokalizálható, ráadásul kronológiailag sem ítéltető meg közelebről, hiszen az első írott említésénél jóval korábban is átvehettük az adott kifejezést (a szókölcönzések mélyebb összefüggéseire lásd még BÁRCZI 1958/2001: 86–92).

⁴ Megjegyzem, hogy a korai szlávok akár az általa mondott ágba tartozók is lehettek, de a szerző bizonyítási eljárása nem alkalmas ennek közelebbi pontosítására, mivel argumentációs és következtetési rendszere módszertani tekintetben hibás.

Összegzésként azt kell ismételten hangsúlyoznunk, hogy a régészek szerint a területen a szlávok már a honfoglalás előtt, legkorábban talán a 7. századtól éltek, és folyamatosan rétegződtek egymásra, viszont letelepedésük ideje és csoportjaik nem ítélték meg egyértelműen.

1.5. A honfoglalás előtti nyelvi állapot megismerésében a régészeti emlékek fenti bizonytalansága okán az írott források tanúságtételére alapozhatjuk leginkább a terület honfoglalás előtti településtörténeti vizsgálatát. A honfoglalás előttre datálható írott forrás azonban a terület múltját nem érinti, ahogyan a Kárpát-medence egészét is csak csekély mértékben, viszont a honfoglalás utáni oklevelekben egyre inkább felszaporodó számban jelennek meg helynevek, amelyek valamelyest lehetőséget biztosíthatnak a térség, de általában a Kárpát-medence egyes területeire vonatkozóan a legkorábbi településviszonyok megismeréséhez. KNEZSA ISTVÁN erre hívta fel a figyelmet úttörő munkájában: „A helynevek a településtörténet legfontosabb forrásai közé tartoznak, sőt olyan korszakokra vonatkozólag, amelyekből írott emlékekkel nem rendelkezünk, a helynevek a régészeti emlékeken kívül az egyedüli forrásaink, amelyekből a terület akkori településviszonyaira következtethetünk” (1943–1944/2001: 3). A helynevek között is különös rang illeti meg a nagyobb folyóvízneveket, minthogy ezek szolgálhatnak a legtöbb adalékkal a legkorábbi településtörténeti folyamatok kitapintására: „A legrégebbi települési viszonyokra tehát elsősorban a terület legnagyobb folyóinak nevéből lehet következtetni” (i. m. 5).

A honfoglalást megelőző időszak etnikai képének tisztázására a fentiek alapján a víznevek csoportján belül az itt tárgyalt területet érintően egyedül a *Tisza* folyónév vehető figyelembe. A víznév preszláv átörökítéssel őrződhetett meg, s a névfejtés mai állása szerint etimonja indoeurópai alapokra vezethető vissza (FNESz., részletes tárgyalását lásd a III/1. fejezetben), viszont nyelvi elemzése pontos etnikai azonosításra nem kínál lehetőséget. A szakirodalom szerint a víznevet a korai szlávok őrizhették meg, örökíthették át a honfoglaló magyarság számára, viszont ennek időbeli lefolyását és az átadó szlávtság pontos nyelvi hovatartozását a meglévő adatok tükrében nem lehet tisztázni. De talán ennél is lényegesebb probléma a nevek forrásértéke kapcsán az, hogy a *Tisza* a Kárpát-medence második legnagyobb folyójaként folyásának bármelyik szakaszán kaphatta a nevét, és az a folyása mentén bárhol megőrződhetett a szlávok nyelvén. Figyelembe véve azt, hogy a Tiszának a vízszabályzás előtti eredeti hossza 1214 km volt (BULLA–MENDÖL 1947/1999: 150), nevének vizsgálata alapján Ugocsa megye etnikai képére vonatkozóan még óvatosan is aligha mondhatunk megalapozottan véleményt. Mindezen körülményeket szem előtt tartva csak arra a negatív konzekvenciára juthatunk, hogy a *Tisza* víznévre nem alapozhatjuk a honfoglalás előtti szláv vagy bármely más szubsztrátum jelenlétének megítélését a térségben. A régészet „látszólagos” bizonyosságot mutató elméletei helyett névtani-nyelvészeti nézőpontból ezért csupán a fenti kételeyeinket, vagyis a „bizonytalan bizonyosságot” fogalmazhatjuk meg.

2. Etnikai viszonyok az ómagyar és a középmagyar korban

1. Az ómagyar és a középmagyar kor nyelvi viszonyát a szláv s á g rétegeinek bemutatásával célszerű elsőként jellemezni, folytatva ezzel a több ponton bizonytalan, homályos helyzetkép felvázolását.

1.1. Mindenekelőtt a honfoglalás előtti szláv s á g kontinuitásának lehetőségéről szólva tekintem át a forrásmunkákat. A régészet erre vonatkozó munkáit nem hasznosíthatjuk Ugocsában, habár KOBÁLY egyik régészeti leleteket összegező térképvázlatáról leolvasható, hogy elszórta 10–12. századi régészeti emlékek is jellemzik a vidéket (Szőlös, Péterfalva, Batár, Forgolány, Tekeháza határát) (1996: 55), de ezek pontosabb ismertetésétől eltekint, s az esetleges etnikumokhoz való kapcsolásukról sem szól.

KRISTÓ GYULA a középkori Magyarország nem magyar népeit vizsgálva azt állapítja meg, hogy az oklevelek tanúsága alapján Magyarország peremvidékei elenyésző népséggel vagy üres térségként tűntek fel az Árpád-korban (2003a: 84, de lásd még 1996: 98). A középkorkutató szerint Magyarország széleinek térsége „gyakorlati értelemben volt üres”, és alacsony népsűrűségük alapján említettek itt az oklevelek lakatlan vidékeket (i. m. 84), KRISTÓ ennek megfelelően nem szól ugocsei korai, „öslakos” szláv etnikum jelenlétéről sem munkájában.

SZABÓ ISTVÁN korábban más hangsúlyokkal érintette e problémát. Észrevételét a helynevek etimológiai vallomására alapozza, és úgy nyilatkozik, hogy a megye egyes részein már a magyarság megjelenése előtt is szórványosan lakott helyeket feltételezhetünk: „az ugocsei terület egyes pontjain a magyarság megjelenésekor már emberi élet folyt s ezt a feltevést néhány, szintén korai eredetű, szláv nyelvű folyó- és pataknev is alátámaszthatja” (Sz. 38–39). Megállapítása a mai régészeti feltárásokkal részben összhangban van, szerinte korai szláv szórványnépesség lehetett itt, de a szlávok pontosabb jellemzését nem végzi el, csupán kizárásos alapon utal a korai szláv jelenlétre: „A kérdéses helység- és folyónevek ugyanis a ruténség megjelenését megelőzően már egy évszázaddal is jelentkeznek forrásainkban, nyilvánvaló tehát, hogy nem a ruténségtől, hanem talán a nép v á n d o r l á s h u l l á m a i b ó l f e n n m a r a d t s z l á v s z ó r v á n y o k t ó l származnak” (Sz. 39, vö. még 66) [a kiemelés tőlem: K. B.]. A betelepülésük idejére SZABÓ ISTVÁN nem utal, viszont megjegyzi, hogy az eddigi kutatások alapján a királyi uradalom népeinek „határozott körvonalakat nem mutató s rendezett társadalmi kereteket semmi esetre sem alkotó esetleges szláv szórványokat” kellett volna itt találniuk (Sz. 39). Az „esetleges szláv szórványok” határozatlan megjelölését SZABÓ MELICH JÁNOSRA hivatkozva fogalmazza meg, mert szerinte MELICH A honfoglaláskori Magyarország című művében „a Tiszántúl szláv nyelvű lakosságairól szólva, az ugocsei vidéket nem is említi” (i. h.). Noha SZABÓ rámutat arra, hogy az ugocsei terület nyelvi viszonyai-val MELICH külön nem foglalkozik, de a Duna–Tisza közének honfoglalás kori

szlávságának nyelvét jellemezve helynevekre alapozza véleményét, mégpedig a *Long* nevek vallomására (MELICH 1925–1929: 121),⁵ amelyek Zemplén, Ugocsa és Sáros megye területéről valók (i. m. 121–122). Ezek részletező nyelvészeti vizsgálata során utal az ugocsai terület korai szlávságára, de a mai névtörténeti ismereteket alapul véve elmondhatjuk, hogy az említett helynév tanúsága csak a honfoglalás után két évszázaddal szolgálhat adalékkul a szlávok jelenlétére Ugocsában.

SZABÓ ISTVÁN az imént idézett véleményében a korai szlávok rendezetlen társadalmi keretét valószínűsíti, viszont KOBÁLY JÓZSEF régész egyetlen újmagyar kori adatolású (anyagomban csak 1865-től előforduló!) ugocsai helynév alapján a következő, minden tudományos alapot nélkülöző következtetésre jut: „Valószínű az is, hogy a helybeli szlávoknak voltak politikai központjaik [...] Ilyen központ meglétére utal [...] például az ugocsai Belegrád helynév” (1994: 28). Az efféle felfogást a történettudomány mértékadó képviselői egyértelműen elutasítják, ahogyan ezt például KRISTÓ GYULA egyik írásában a következő vélekedés is jelzi: „Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a szláv nevek és szavak mögött nem szabad szláv intézményeket keresni” (KRISTÓ 2000a: 405).

A témában a nyelvészet oldaláról MELICH JÁNOS (1925–1929) és az általa alkalmazott módszerek továbbfejlesztését elvégző KNEZSA ISTVÁN (1938/2000) munkájának eredményeit hasznosíthatjuk — kellő kritikával — leginkább. MELICH az előzőekben is említett *Long* helyneveket jelentéstani és hangtani elemzésnek veti alá. „Minthogy pedig a zemplén- és ugocsamegyei *Long* az oklevelek és más emlékek szerint ‚silva‘ s a zemplénmegyei *Long* erdő területe éppenséggel nem mondható ‚palus‘-nak, ‚pratum‘-nak, vagy akárcsak olyan erdőnek is, amely ‚stagnans aquis non profundis‘ volna, azért a jelentés alapján a zemplén- és ugocsamegyei *Long* inkább délszláv, mint nyugati vagy keleti szláv nyelvi átvétel” (MELICH 1925–1929: 123). Mint látjuk, az összsláv alaptő jelentésének különböző szláv nyelvekben való megléte alapján jut erre a következtetésre. A név hangalakja szerinte csak olyan szláv nyelvre utalhat, amelyben az átvétel idején még megvolt a nazális magánhangzó, tehát „kétségtelen, hogy a *Long* névnek is **Lung*, magyar tövégi magánhangzóval **Lungu* a legrégebbi alakja” (i. m. 123). Mindezek alapján pedig azt valószínűsíti, hogy „a magy. *Long* délszláv, közelebbről bolgár-szláv, kevésbé valószínűen szerb eredetű lehet” (MELICH 1925–1929: 124).

⁵ SZABÓ ISTVÁN vélhetően MELICH alábbi összegző megállapításait vehette figyelembe. A helynevek nyelvi jellege alapján MELICH JÁNOS — a 9. század második és a 10. század első felében Magyarországon élő népeket kutatva — ugyanis arra a megállapításra jutott, hogy a honfoglaláskor több területen voltak ugyan szlávok a Kárpát-medencében, de „A Dunától északra a Marosközön aligha találtak a honfoglalók szlávokat”, sőt a betelepülő magyarok „egész biztosan nem találtak [...] a Maros–Tisza és az egyesült Szamos határolta területen” szláv népeket (1925–1929: 272).

KNIEZSA ISTVÁN a fenti helynévből kiindulva szintén a korai szlávság jelenlétére következtet e térségben a honfoglalás utáni időszakban, noha annak nem túl jelentős számára ugyancsak utal: „a Túr patak jobbpartján, Ugocsában [...] csak vékony réteget tételezhetünk fel, amely talán még az állandó megtelepültség fokát sem érte el” (1938/2000: 413). Ezt a megállapítását KNIEZSA az alábbiakra alapozza: „Ugocsában a víznevek nagy része szláv eredetű, míg a helynevek között ilyen nagyon kevés akad” (i. h.). A Kárpát-medence 11. századi népességét bemutató etnikai térképén jól látható (1938/2000 térképmelléklet), hogy a későbbi Ugocsa vármegye területét vegyes magyar–szláv lakosságú vidékként jellemzi. Ez összecseng a munka végső konklúziójával: „Magyarországon a XI. században csak két nép lakott [ti. a szlávság és a magyarság — K. B.], amely nagyobb területeken zárt tömegekben tömörült és a vidék népi jellegét is meghatározta” (i. m. 452), s a szlávok a magyar népességi tömbnek főleg a határvidékén éltek.

KRISTÓ GYULA KNIEZSÁNAK a 11. századi Magyarország etnikai képét célzó vizsgálatait nem tartja alkalmasnak az adott kor viszonyainak jellemzésére, mivel szerinte: „A Kárpát-medence általa szövegesen kifejtett és térképen ábrázolt etnikai állapotai sokkal inkább a kései (12. századi, helyenként a 13. század eleji), semmint a korai (11. század eleji) Árpád-korra érvényesek.” (2000b: 10). A KNIEZSA-féle etnikai térkép ugocsei része ezek szerint eleve „csak a XI. század végi állapotok bemutatására alkalmas”, sőt ahogy KRISTÓ jelezte, sokszor csak a későbbiekre (2000b: 5). Másrészt viszont a 11. századból nem ismeretesek a területről felhasználható adatok, így ezek nélkül megalapozatlan az e századhoz kötött bármiféle etnikai következtetés. Természetesen nem lehet kizárni azt sem, hogy a későbbiről adatolható nevek ekkor vagy még ennél korábban keletkeztek a szláv névadók nyelvén, de ezt a szórványos 1200 eleji, illetve nagyobb számban csak a század második felében vagy végén jelentkező helynévi előfordulások alapján — a nagy kronológiai távolság miatt — nem állíthatjuk biztosan. Az említett hangtani kritériumokról, elsősorban a szláv orrhangú magánhangzók hanghelyettesítéssel történő átkerülésének időpontjáról a szlavisztika bizonytalanul nyilatkozik, ma már jóval differenciáltabban szemlélve a problémakört, mint korábban (erről a későbbiekben szólok részletesebben). Mindez pedig azt is jelenti egyúttal, hogy a honfoglalókat megelőző szlávság ómagyar kori folyamatos jelenlétével kétségtelenül számolnunk kell Ugocsa megye területén, de a fent jelzett tágabb kronológiai határok között. (Ehhez lásd a szláv helynevek elemzését a későbbiekben.)

1.2. Itt kell utalnunk a szláv népesség egy másik csoportjára, a szakirodalomban „betelepülő(k)”-ként emlegetett szlávsnak, a r u s z i n o k n a k a jelenlétére. E népcsoport megjelenése a Kárpát-medence keleti területein a 10. század utáni szláv bevándorláshoz köthető.

Már SZABÓ ISTVÁN is úgy vélte, hogy a második szláv réteget a ruszinság kései és fokozatos beszívargása teremtette meg Ugocsában (Sz. 106). A régészet

a későbbi szláv rétegekkel, így a ruszinokkal a megyére vonatkozóan nem foglalkozik, pontosabban KOBÁLY JÓZSEF összegzi a ruszinok körüli kérdéskört, de megállapításai — az archeológiai vizsgálatok nélkülözésével — a múlt század első felében született történettudományi felfogásnak és ennek alapján szerzett ismereteknek a népszerűsítését jelentik csupán (vö. 1993b, ehhez lásd még 1996: 54). Egy következő munkájában — az embertani adatok bemutatása és értékelése nélkül — a mai Kárpátalja lakosságának antropológiai rétegeit áttekintve azt emeli ki, hogy „A rutének tekintetében vizsgálódásunk kimutatta, hogy semmilyen genetikai kapcsolat köztük és vidékünk VI–IX. századi ősi szláv lakossága között nincs” (KOBÁLY 1996: 53).

SZABÓ ISTVÁN történész szerint „A XIV. sz. dereka táján két új népelem jelent meg Ugocsa megye területén: a rutén és az oláh” (Sz. 95), majd az előbbi népcsoportra vonatkozóan további pontosítást is tesz, jelezve, hogy „Ugocsa megye területén az első rutén települő rajok csupán 1336 és 1351 között jelentek meg.” (i. m. 106, de lásd még 113). Történészeink egybehangzóan vallják a második szláv réteg észak-északkeletről, a beregi és máramarosi hegyeken keresztül történő terjeszkedését (Sz. 95–96, 100, KRISTÓ 2003a: 107). SZABÓ (Sz. 96) és KRISTÓ (2003a: 107) a ruszinok megtelepülését az addig érintetlenül maradt Szőlősi-hegységre lokalizálja. Terjeszkedésükre a déli–délnyugati irány volt a jellemző, a hegyvidékről a síkvidék magyar települései felé (KRISTÓ i. h.). A ruszin hullám azonban „nem állott meg a megyében még telepítetlen hegyvidék lejtőinél, hanem korán átcsapott azon és beszivárgott a környékben jóval előbb megtelepült magyar és szász eredetű községekbe is” (Sz. 113).

Az oklevelekben a 14–16. században a Nagyszőlősi-hegység ruszin falvait a déli avasvidéki román jellegű falvakkal együtt „*possessio valachalis*”-oknak nevezték (Sz. 103). Látható, hogy az oklevelek *vlach*-okként utaltak e betelepített népességre, amelynek életformájára a hegyi pásztorkodás volt jellemző. A hegyi pásztorok azonban e térségben ruszinok, nem pedig románok voltak, ahogyan a név alapján esetleg gondolhatnánk. E megnevezés csak annak következtében ragadt rájuk, hogy élükre vlach (román) telepítők álltak (Sz. 103–105, 109, KRISTÓ 2003a: 103).⁶ Ezt erősíti az a körülmény is, hogy a 17. században „oroszság”-ként nevezik az oklevelekben e vidéket (Sz. 104, 120).

SZABÓ ISTVÁN a ruszinság imént említett mozgását a 16. század harmadik negyedéből fennmaradt tizedjegyzékek jobbágynévsorai és birtokosnevei alapján rajzolja meg (Sz. 130). Ezek a jegyzékek szerinte hű képet adnak egy-egy időszak társadalmi rétegeinek tagolódásáról. A személynevek vizsgálata alapján azt állapítja meg, hogy „a nemzetiségi erőviszonyok a megtelepüléstől kezdve a XVI. sz. második feléig eltelt két évszázad alatt ezen a területen nem változtak meg” (i. m. 157). Az 1567/1574. évi tizedjegyzék jobbágyneveinek elemzése azt mutatja,

⁶ E népcsoport megnevezésének történeti értékeléséhez lásd RÁCZ A. 2016: 69–73.

hogy legnagyobb arányban (77,24%) magyar családnevek fordulnak elő a megye területén, ezt követik — jóval kisebb (3,43%) arányban — a szláv eredetűek (i. m. 152–154). SZABÓ szerint a „rutén rajzás csúcspontját csak a XVII–XVIII. sz.-ban érte el, a Tiszavölgy magyar lakosságának nagy megfogyatkozása után” (i. m. 114). A következő időszak történelmi eseményei a ruszinság térnyerésének egyre inkább kedveztek. Az 1657. évi lengyel pusztítás, az 1661. évi török-tatár dúlás, a 18. század elején a Rákóczi-felkelés és az 1717. évi török hadjárat következtében megritkult magyar településeket ugyanis újabb és újabb ruszin telepések töltötték fel (Sz. 199–206). Az évtizedek óta folyó pusztulás SZABÓ szerint „felkavarta és elsodorta a népi közösségek alaprétegeit” (Sz. 205, ehhez lásd az 1775. évi Mária Terézia-féle úrbérrendezés alkalmával készített táblás kimutatás összefoglaló táblázatát, amely ekkor a szlávság, vagyis a ruszinság jelentős felzaporodását mutatja a megye családnévanyagában; i. m. 163–164).

SZABÓ ISTVÁN a 16–18. századi jegyzékek személynévanyaga alapján az első szláv és magyar rétegre rátelepült ruszinok eredetére is következtet. Megállapítja, hogy már a ruszinok első települő rétege is „kevert összetételű volt” (Sz. 108), azaz nem lehet egyértelműen a ruszinok egyetlen csoportjához kötni az ugocsai betelepülőket. Szerinte az „új rutén elemek különféle vidékekről torlódtak össze [...]”. A szomszédos beregi és mármarosai alsó vidék éppúgy táplálta e szivárgási folyamatot, mint a felső hegyvidék határmenti Krajnája és Verhovinája, sőt közvetlenül maga a kárpátontúli rutén föld is” (i. m. 107–108).

A történettudomány képviselői a ruszinokról tett megállapításait főleg írott, oklevélbeli említésekre alapozták, majd a népcsoport ugocsai terjedését személynévek segítségével igyekeztek felvázolni. Az oklevelek személynévi szórványainak az etnikai kép megrajzolásában játszott szerepéről azonban a mai névkutatás szkeptikus viszonyulását idézhetjük: „az oklevelek személynévanyagának jóval kisebb bizonyító ereje van [mint a helyneveknek — K. B.], mivel a személynévhasználatot minden korban különösen erősen befolyásolják művelődési körülmények, kulturális hatások, mondhatni divatok” (HOFFMANN 2007a: 64). Óvatosságra intenek ezzel kapcsolatosan a történeti személynév kutatás szakmunkái is. N. FODOR JÁNOS és F. LÁNCZ ÉVA például arra mutat rá, hogy „Korántsem egyértelmű [...] a név és etnikum összefüggésrendszere. Ennek ellenére az ilyen irányú vizsgálatokat nem hagyhatjuk teljesen figyelmen kívül, mert a 18. század második feléig etnikai hovatartozásra utaló összeírás nem áll rendelkezésünkre a történelmi Magyarországról” (2011: 185). Az idegen eredetű személynévek történeti elemzésében véleményük szerint elsősorban azt lehet értékelni, hogy az adott idegen személynév hogyan terjedt el a magyar nyelvterületen (lásd a *Novák* 1715-ös nyelvföldrajzi példáját, N. FODOR–F. LÁNCZ 2011: 185–187).

A legújabb történeti (hely)névtani munkák arra az álláspontra jutottak a személynévek etnikai forrásértékét vizsgálva, hogy mivel „a személynévadás és a személynévhasználat mögött részben kulturális okok húzódnak meg, a személy-

nevek nyelvi eredete, etimológiai származása nem kapcsolható közvetlenül, mechanikusan össze a kérdéses nevet viselő személy nyelvi-etnikai hovatartozásával. A személynévkincsnek tehát közvetlen nyelvi-etnikai forrásértéke aligha lehet” (HOFFMANN–TÓTH V. 2016: 303; a kérdés részletesebb értékeléséhez lásd még TÓTH V. 2016: 33–112). Azt gondolom, hogy az ugoccai személynévanyag etnikumjelölő szerepét csak a modern (személy)névkutatás módszertanának megfelelő, szigorú és tágabb összefüggésrendszerbe helyezett analízisét követően értékelhetjük mértékadó módon.

A szlávtság ügyében összefoglalásképpen KRISTÓ GYULÁnak a Szent István kori etnikai viszonyokat feltáró írásában említett, és Ugocsa térségére is helytálló tézisére hivatkozhatunk, miszerint „A honfoglalás után eltelt évtizedek alatt a Kárpát-medence sokszínű nyelvi palettája [...] egyszerűsödött, egyértelműen a szláv és a magyar vált a térség legáltalánosabban használt nyelvév” (KRISTÓ 2000a: 405). A szlávtság jelenlétét a kései szlávtság folyamatos beszivárgása erősítette.

2. A 20. század második felének régészeti feltárásai azt mutatják, hogy Ugocsa megye területéről honfoglalás és Árpád-kori magyar lelet nem került elő. Mindez esetleg csupán azzal magyarázható, hogy „Kárpátalján a honfoglalás és Árpád-kori régészet most teszi meg az első igazi lépéseket” (KOBÁLY 2001; ehhez lásd pl. KOTIGOROSKO 2003: 116–119). A Magyarország keleti részén lévő lelőhelyek összegző táblázata csupán több mint egy tucat — Ugocsán kívül eső — honfoglalás kori és Árpád-kori temetkezési lelőhelyet említ (lásd KOBÁLY 2001).⁷ Ennek ellenére azt gondolom — s ezt sejteti KOBÁLY megjegyzése is —, hogy „A terület viszonylagos szegénysége e korszakokban csupán látszólagos” (2001). Ugocsában is előkerülhetnek természetesen a későbbiekben magyarokra utaló régészeti emlékek, amelyek a további kutatásokba — a vizsgált problémakör erősen interdiszciplináris feltételei miatt — vélhetően haszonnal és eredményesen integrálhatók.

Történettudományi nézőpontból a magyarság ugoccai térfoglalásával kapcsolatosan SZABÓ ISTVÁN nézeteit idézhetjük. SZABÓ IV. Béla királynak az egri püspökség jogait és adományait megerősítő 1261. évi oklevele alapján arra a következtetésre jut, miszerint „Ugocsa megye a XII. század utolsó évtizedében már fennállott s területén voltak települések is” (Sz. 36). SZABÓ ISTVÁN e területen az első magyar települési réteget az okleveles adatok alapján a 12. század második

⁷ KÉSZ BARNABÁS néhány Bereg megyében feltárt lelőhely (ezek közül egy-két hely szomszédos Ugocsával) alapján azonban az alábbiakat írja: „Árpád magyarjai a honfoglaláskor vagy későbbi portyázásaik során vidékünkön nem pusztán átvonultak, hanem állandó jelleggel telepedtek meg itt. Hiszen e sírokban nemcsak harcosok voltak eltemetve, hanem azok családtagjai és szolgálói is” (1993: 15). E felfogás régészetileg ingatag talajon áll: KRISTÓ GYULA a történettudomány részéről vette kritika alá a régészet 20. századi módszertanát, azt tudniillik, hogy mi alapján tulajdonítanak egyes lelőhelyeket a honfoglaló magyarokéinak (1996: 156–167, 2006: 78–79).

felétől datálja (i. m. 37). A korai oklevelekben szereplő településekről viszont azt állapítja meg, hogy „csaknem mind magyar nevet viselnek” (i. m. 38). Szerinte a megtelepülő magyarság keletre vonuló településhullámai a megyének a nyugati, nagyobbik felét érték el először, s itt az első század alatt jelentős települési réteget alkottak (i. m. 30). A megye kései ómagyar kori etnikai képét döntően személyneveknek, kisebb részt helyneveknek a népcsoportokhoz való rendelésével vázolja fel. A középmagyar kori etnikai viszonyok bemutatásában azonban csupán a terület személynévanyagára támaszkodott. SZABÓ az ugocsai síkvidéken megtelepült magyarság birtoktesteit részletesen bemutatja. Az 1474–1499. évi jobbágynévek és az 1391. évi határjárás helynévanyaga alapján szól a teljesen magyar eredetű Káta-birtokról a megye déli részén (i. m. 58–59), a Gutkeledek birtokairól az északi részen (amelynek 15., 16. századi határjárásai korai szláv népességet is jeleznek a magyar mellett, i. m. 62–68). A nyugaton és keleten elhelyezkedő Honptázmány falvak legrégebbi hely- és személynévanyaga magyar települési jellegről tanúskodik (i. m. 68–74), másrészt a Tiszától délre húzódó kismemesi vidékről, amely személynévi adatai alapján egészében magyar eredetről vall (i. m. 75–94). Végül a magyarság alkotta terebesi sarkot mutatja be népi-ségi szempontból (i. m. 94–95).

Fenti módszerével SZABÓ ISTVÁN a síkvidéki magyarság jelenléte mellett a két hegyvidék magyarlakta vidékeinek jellemzőit is feltárja. A 14. század derekán a Nagyszőlősi-hegységben a magyarság korai jelenlétét mutatja ki: „Az ugocsai rutén vidék számos, szinte túlnyomó magyar falunevei és korai földrajzi nevei, valamint korai jobbágylakosságának keverten rutén és magyar családnevei alapján kétségen kívül megállapítható, hogy e vidéken a ruténség sorai között már az első települő rétegben s z á m o t t e v ő m a g y a r e l e m f o g l a l t h e l y e t ” (Sz. 112) [a kiemelés tőlem: K. B.]. Ugocsa másik hegyvidékéről, az Avas vidékéről a 14–15. századból fennmaradt szórványos személynévi és helynévi adatok alapján mondja azt, hogy „a magyarság szerepe az Avas-vidék megtelepülésében nem volt jelentéktelen” (i. m. 125).

A 16. század második feléből származó tizedjegyzékekből — Ugocsa megye egészét áttekintve — a magyar eredetű családnevek nagy többségét tárja elénk SZABÓ ISTVÁN: ezek 77,24%-ban dominálnak a 17,35%-nyi bizonytalan eredetű névréteg előtt (Sz. 154). Elképzelése szerint az új elemek (ruszin, román) térfoglalása megindult ugyan a 17. század második felében, de a magyarok arányának jelentős visszaesése csak a 18. század derekán következett be (i. m. 216). SZABÓ e vizsgálati módszerével azt mutatta ki, hogy az ezt követő időszakban a magyarság viszonyai átforgálódtak a különféle társadalmi események következtében (i. m. 163–164). A magyarság elapadásának az okát keresve arra a következtetésre jutott, hogy nem a természetes szaporodás, hanem külső okok jelölhetők meg a személynevek aránybeli változásában (ahogyan erről fent, a szláv névréteg bemutatásánál már szóltam).

A fentiekhez hozzáfűzhetjük végül a múlt század első feléből származó nyelvészeti-névtani álláspontot is. KNIEZSA ISTVÁN az ugocsai magyarság megjelenésének kezdetét — a korai magyar helynevek hiányában — a *Long* helynév alapján határozza meg, „amely a maga megőrzött szláv orrhangú magánhangzójával a magyarság jelenlétét e területen már a XI. század elején bizonyítaná” (1938/2000: 385). Később pedig a hangfejlődési tendencia lezajlására utalva erősíti meg állítását: „A *Dabolc* helynév tanúsága szerint e vidéken a magyarság a szláv nazálisok eltűnése, azaz a X. század vége után telepedett le” (i. m. 413). A megállapításait gyengítő körülményekről itt is szólnunk kell. KNIEZSA szintézise egyrészt csupán a 11. század utáni etnikai kép vázlatát mutatja (ehhez lásd a 1.1. pont alatt írottakat). A *Long* adat forrásértékét pedig két körülmény is bizonytalanná teszi: a helynév csupán egyszer fordul elő az írott forrásokban, s azt is a FEJÉR-féle — pontatlanságokkal teli — oklevéltár közli. Ráadásul a szláv hangtörténeti változásoknak (a nazális magánhangzó denazalizációjának) a kronológiai mutatója is erősen megkérdőjelezhető, illetve a korábbiaknál jóval összetettebb problémakörként értékelendő. Nemrégiben KRISTÓ GYULA a szláv nazálisok változásának a KNIEZSA által vallott merev időbeli határait kitágítva, az összehasonlító szláv nyelvészetre hivatkozva írja, hogy „e folyamat [a nazális magánhangzók denazalizációja a különböző szláv nyelvekben — K. B.] megtörténtét nem hogy a 11. század elején-közepén, de az egész 11. század folyamán nem szabad befejezettnek gondolni” (2000b: 9). Újabban a szláv nazális magánhangzók ügyét HOFFMANN ISTVÁN és TÓTH VALÉRIA összefoglalóan értékelte, áttekintve a nazálisoknak a kutatásokban megállapított KNIEZSA-féle kormeghatározó jellegét (2016: 288–292). Munkájukban azt hangsúlyozzák — a szláv nyelvtörténeti kutatások alapján —, hogy a nyelvi és etnikai rekonstrukcióban az orrhangú magánhangzók denazalizációját merev határok közé nem szoríthatjuk, mivel a magyarral érintkező késői ősszláv nyelvről, nyelvjárásokról alig van ismeretünk, és ezek fényében a szláv orrhangú magánhangzók denazalizációja is homályosan köthető csak időhöz. Például a denazalizáció a bolgár-szláv dialektusban csupán a 14. században zárult le teljesen (i. m. 291).

3. A Kárpát-medence honfoglalás utáni időszakában t ö r ö k s é g i n é p - c s o p o r t o k k a l is számolnak a kutatók. Régészeti és történettudományi eredmények Ugocsa megye ómagyar és középmagyar kori történetében eddig nem utaltak törökségi népek jelenlétére, és a nyelvtörténet is erős kételyeket fogalmaz meg általában a török nyelvű népek jelenlétével kapcsolatban. Talán nem érdektelen röviden összegezni ennek tapasztalatait. KNIEZSA a 11. században „törpe kisebbségben” élő törököket említ (avarok, bolgár-törökök, kabarok, volgai bolgárok, úzok, kálizok, székelyek mellett a besenyők jelentőségére hívja fel a figyelmet), azt is hangsúlyozza azonban, hogy „nincs Magyarországnak olyan vidéke, amelynek földrajzi névanyagában határozott török réteget lehetne igazolni. Nincs olyan terület, amelyen k é t s é g t e l e n ü l török eredetű víz-,

helység- és dülőneveket sikerült volna kimutatni” (1938/2000: 433). A legjelentősebbnek vélt török nép, a besenyők jelenlétét a *Besenyő*-féle helynevek alapján alapítja meg: a korai évszázadokban ugyanis „azok az északkeleti megyék kivételével, úgyszólván Magyarország egész területén előfordulnak” (KNEZSA i. m. 438).

4. Történészeink a megye korai etnikai arculatának tárgyalásakor a szász telepésekről is szólnak. Régészeti emlékek e népesség jelenlétét Ugocsában nem mutatják. Oklevélbeli említések és későbbi személynévi szórványok alapján ugyancsak az gyanítható, hogy a Tisza völgyében szász népréteg jelent meg: e falvak „a XIII–XIV. sz.-ban királyi kiváltságokat kaptak s lakosaikat az e századokból származó oklevelek rendszerint királyi »hospes«-eknek nevezik” (Sz. 43, 44, vö. még KRISTÓ 2003a: 152). SZABÓ ISTVÁN szerint a szászok megtelepülésének pontos ideje és származási helye nem tisztázható (Sz. 47, itt bizonytalanságokkal teli feltételezését is közli, i. m. 47–49). Általános megítélés szerint a szász telepések 12. századi német települési hullám során kerültek ide (i. m. 47).⁸ SZABÓ a szászok betelepülésének körülményeit összegezve azt állapítja meg, hogy a Tisza-völgyi németek „nem zárt, sőt még nem is önálló, eredeti településeket hoztak létre, hanem már meglevő lakott telepeken vertek tanyát vagy ilyenekkel később települtek össze” (i. m. 49).

A történettudományi munkák Ugocsa korai szász „vendégeiről” szólva egybehangzóan öt települést említenek, amelyek a megyében két különálló területre lokalizálhatók: a délnyugati batári flamandok és az ettől északkeleti irányban elhelyezkedő összefüggő Tisza-völgyi szász sziget területére. Itt a Tisza jobb partján Szőlős, valamint az ezzel szorosan összefüggő bal parti Királyháza, Nagyszász és Ardó helységeken említenek okleveleink „vendégeket” (Sz. 53–54, KRISTÓ 2003a: 152). A területileg tagolt német etnikumot SZABÓ ISTVÁN és KRISTÓ GYULA tatárjárás előtti és az utáni rétegre bontja (vö. Sz. 48, KRISTÓ 2003a: 125), az előbbi a batári flamandok képezik, akiket azonban a későbbiekben már nem találunk meg a megyében (lásd Sz. 48).

SZABÓ a megtelepülés után a 13–14. századi német etnikum alakulását vizsgálva Szőlős 34 helyneve alapján azt az álláspontot vallja, hogy „Ezek közül a szász hospesek nyelvén a hata s csupán kettőben jelentkezik (Hankuta = Hans útja s Kunchul = Kunzel pataka), de a német szó ezekben is magyar szóval párosodott” (i. m. 52, a nevek a megfelelő fejezetekben még visszatérek) [a kiemelés tőlem: K. B.]. „A földrajzi megjelölésekben a magyar nyelv teljes túlsúlya a német nyelvvel szemben nemcsak arra mutat, hogy a ma-

⁸ Itt említhetjük meg NYIKOLAJ MEDVIGYNEK a Kárpát-medence keleti peremére települt német telepéseket tárgyaló ismeretterjesztő írását is, amelyben azonban az általánosan hangoztatott megállapításokon túl további adalékokat nem találunk: az ugocsai németek jelenlétét a 12–15. századra teszi, ugyanis „Szaszovo (Szászfalu, Sachsendorf) neve is azt bizonyítja, hogy ott valaha szász telepések éltek” (1987: 32). Az általa említett *Sachsendorf* forma ugyanakkor a település adatsorában nem szerepel, ez vélhetően egy általa kikövetkeztetett névforma lehet.

gyarság itt előbb jelent meg, hanem arra is, hogy a helységben a szászok betelepülésekor is volt és ezután is maradt magyar elem” — véli SZABÓ ISTVÁN (i. h.).

A következő jó másfél évszázadból (1400–1563) a szász települések családnévi anyagának népességi megoszlása alapján arra mutat rá SZABÓ, hogy „a szászság felszívódása a magyarságba a négy egykori hospes-falu szigetén gyorsan és, a németiségét leginkább tartó Szászfalu kivételével, egyenletesen haladt előre” (Sz. 53). KRISTÓ GYULA történeti források alapján ugyancsak ezzel azonos folyamatra utal, s úgy tartja, hogy ez a kis szász tömb a 14. század közepéig terjeszkedett, de a középkor végére a magyarok gyűrűjében eltűnt (2003a: 152, lásd még Sz. 47, 50–51). NYIKOLAJ MEDVIGY pedig — adatokat és forrásokat nem közölve — arra mutat rá, hogy e korai bevándorlók „túlnyomó része elpusztult az akkortájt dúló járványos betegségekben, a megmaradt részük pedig asszimilálódott” (1987: 32).

A 16. század második feléből való dikajegyzékben a német nevek meglehetősen csekély száma azt is jelzi, hogy „a négy tiszavölgyi hospes-községben korán megtelepült német vendégek felszívódásának folyamata a XVI. sz. második felében már a végéhez közeledett” (Sz. 159). Említésre méltó SZABÓ ISTVÁN azon megfigyelése is, miszerint a szász települési körbe tartozó Szőlös és Szászfalu, valamint a magyar települési réteg részét képező Sásvár családnévanyagában található német nevet viselő népesség feltehetőleg „a magyar nyelvközösséghez tartozott s rövidesen végleg kipusztuló német neveik csupán emlékei voltak egykori származásuknak” (i. h.). SZABÓ szerint „a tiszavölgyi szász hospesek telepének feltöltése [...] három század alatt csaknem nyomtalanul elmosódott a környező magyar parasztság tömegében” (Sz. 162, de lásd még 47). Úgy véli, hogy a megye betelepülése óta a 16. század második feléig a németiség eltűnése volt az egyedüli jelentős elmozdulás, amely Ugocsa etnikai képét módosította (i. m. 160).

E korai hospes réteg jelenlétén túl a vizsgált korszak zárószakaszában még a megye déli szegletében jelentkezik egy kisebb betelepülő német etnikum, a (túr)terebesi svábok csoportja, amelyet az 1762-ből származó telepítési szerződés alapján ismerünk (Sz. 256). A sváb lakosság „a megtelepedésük után is elsősorban magyar jellegűnek maradt mezővárosban eleve fölszívódásra volt ítélve” (Sz. 256). Ezt erősíti az a körülmény is, hogy megtelepülésük után egy évtizeddel, az úrbérrendezés elkészítése során már magyar nyelven tettek esküt (Sz. 256). Az 1775. évi úrbérrendezés feljegyzéseiben szereplő jobbágynevek nyelvi eredete alapján SZABÓ Ugocsa más pontjain is utal halvány német jelenlétre, így például ekkor még Szőlösön, Újlakon és Veresmarton is voltak német nevű jobbágyok (i. m. 255–256). E kései szász betelepülők megjelenését a terebesivel hasonló időponthoz köti SZABÓ ISTVÁN, s a Bereg megyei újabb telepítés kirajzásaként tekint a szórványos adatokra (Sz. 256).

A személynevek alapján történő etnikai minősítés problematikájáról a szlávok kapcsán már tettem említést (1.2. pont alatt), az ott elmondottak alapján a fenti

állítások az oklevélbeli hospesek telepeinek valóságán túl nem lehetnek többek feltételezett rekonstrukcióknál.

A névtani-nyelvészeti szintézisek a honfoglalás utáni németekről területünkön — nyilvánvaló kronológiai okokból adódóan — nem tesznek említést (vö. KNIEZSA 1938/2000: 452).

5. A történelmi Magyarország nem magyar népeinek etnikai képét vizsgálva kutatóink a szláv és a német népesség mellett a r o m á n s á g ⁹ „korai” jelenlétét is számon tartják. Régészeti eredményekre e népcsoport ugocsai ismertetésénél sem támaszkodhatunk. A Kárpát-medencében nem őslakos román etnikum a 14. század derekán jelent meg Ugocsa déli részén, s szinte észrevétlenül szállta meg az Avas hegység erdős oldalait (Sz. 95–96, KRISTÓ 2003a: 213): „az ugocsai oláhok népi utánpótlásukat elsősorban a szatmári Avas-vidék oláhságából nyerték” (Sz. 126, 254), de végső soron Erdély felől szivárgott be e népesség (i. m. 247, 252).

Az Avason megtelepült falvakat már első említésükkor, 1378-ban és más 14–16. századi forrásokban is a továbbiakban „valachalis possessio”-nak minősítik (Sz. 119, de lásd még ehhez 116–117). E megnevezés itt valóban román népréteget takar, ellentétben a Szőlősi-hegységet megszálló ruszin-szláv etnikum azonos megnevezésével (i. m. 119–120). A románok Ugocsa hegyvidéki területén délről észak felé terjeszkedtek. SZABÓ ISTVÁN szerint az első megtelepülő rétegeik korai szláv és ruszin népességet egyaránt találhattak itt (i. m. 123, 248). A románok betelepülése folyamatos volt, és hullámokban érte a térséget: a betelepülés első hulláma 1337–1378 közé tehető, ugyanis ehhez az időszakhoz köthetjük az „avasi faluk megtelepedésének kezdeteit” (i. m. 118). A következő betelepülési hullám következménye az, hogy 1430-ban megjelenik Tarna, végül a 16. század második felében Bocskó település; majd Sósújfalú létrejötte formálja tovább az Avas vidékének települési képét (i. m. 118–119). A románok települési köréhez tartozó ugocsai Avas vidék északi része (Kirva, Veléte, Csarnató, Sósújfalú) a keveredés ellenére a Tisza jobb partján átnyúló ruszin települési csoporthoz tartozik (Sz. 249). SZABÓ szerint ezt nyomatékosítják a 18. század második feléből származó források elemzései is (i. h.).

A 16. század második feléből származó tizedjegyzékben szereplő családnevek alapján a megyében a román népességnek elenyésző, 0,28%-os aránya mutatható ki (Sz. 153–154). „Az oláhságnak a jobbágynevekben saját települési vidékének határán, az avasi »Oláhság«-on kívül 1565/74-ben egyáltalában nem találhatók határozott nyelvi nyomai, csupán egy-egy, a bizonytalan nevek kategóriájába sorolt »Oláh« név sejteti, hogy elvéve az oláh vidék is bocsátott le a síkra új otthon után vágyókat” (i. m. 158, ezekhez a határozatlan nyelvi nyomokhoz lásd még

⁹ Régebben erre az etnikumra a tudományos szaknyelvben is az *oláh* megnevezés volt inkább használatban.

az 1775. évi jobbágynevek nyelvi osztályozásának statisztikáját, ahol a román eredetű személynevek jelentéktelen arányát mutatta ki SZABÓ, i. m. 163–164). A vizsgált időszakon túl ugyan, de érdemes még azt is megemlítenünk, hogy az 1773. évi helységösszeírások és az 1775. évi úrbérrendezésről kiadott bizonyáglevelek szerint a déli avasi településeken a román a használatos nyelv (Sz. 248), de az úrbérrendezés záradékában utalnak arra is, hogy „e helységek lakosai — bár rendes nyelvük az oláh nyelv — a magyar nyelvet is értik” (i. m. 249).

Látható, hogy történészeink az Avas-hegység betelepülését népességi szempontból osztottnak tekintik: az északi vidéket az újabb szláv betelepüléssel, a déli vidéket a román térfoglalással hozzák kapcsolatba, emellett elszórtan némi magyar elemmel is számolnak. A két etnikum érintkezési csomópontjáról is szólnak ezek az elemzések. SZABÓ ISTVÁN a ruszin–román keveredés területét az Avas középső részére (Bocskó, Nagytarna, Szárazpatak és Batarcs településekre) lokalizálja (Sz. 250–251). Vizsgálataival ráirányítja a figyelmet a felhasznált források színes nyelvi helyzetére, így például a magyar nyelv ismeretéről kapunk képet az 1772. és 1773. évi úrbérrendezési fassiókból, itt ugyanis a lakosok nyelvén, azaz magyar nyelven vették fel az adatokat (i. m. 251). Az 1775. évi bizonyáglevelek a fenti négy településen a ruszin nyelvet jelölik meg annak ellenére, hogy Szárazpatak és Nagytarna 1773. évi helységösszeírásában a románt jelezték használatos nyelvként (i. h.). Az ingadozó nyelvű közlés mögött SZABÓ azt látja, hogy „e helységekben mind a rutén, mind az oláh nyelvnek erős táborra volt, miért is az elsőség voltaképpen nem volt a nélkül megállapítható, hogy valamelyiket jogtalan háttérbe szorítás ne érte volna” (Sz. 251). SZABÓ szerint „Ugocsa megyében ez a keveredési vonal jelzi az oláhság térfoglalásának végső állomásait, melyeken sohasem jutott túl” (i. m. 252).

Nyelvészeti-névtani elemzéseket Ugocsa megye román etnikumára vonatkozóan nem ismerek.

III. Ugocsa megye ómagyar és középmagyar kori helyneveinek nyelvi rétegei

Az alábbi fejezetben Ugocsa megye ómagyar és középmagyar kori helyneveinek nyelvi-kronológiai rétegek szerinti elemzését végzem el, elkülönítve egy óeurópai, valamint a szláv, a magyar, a német és a román névréteget.

Az elemzett nyelvi rétegeken belül — ahol lehet — három nagy objektumfajtára bontva tárgyalom a névkorpuszt: a folyóvíznevek,¹ a településnevek és a mikrotoponimák² szerkezeti, funkcionális-szemantikai és keletkezéstörténeti kategóriáit mutatom be. Az egyes egységek végén pedig a különböző névfajták nyelvi sajátosságairól, névtípusainak kronológiai jellemzőiről és területi megoszlásáról szólok. A nyelvi rétegek objektumfajtáin belül a neveket a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott névelemző modell alapján rendszerezem (1993). Azért tartom fontosnak követni e módszertani eljárást, mert általa egyfelől az elemzett névrétegek helynévfajtáinak egységes szempontú leírását követően az adott rétegre jellemző nyelvi és rendszertani jegyek is megragadhatók, és egymással összehasonlíthatók lesznek. A bizonytalan etimológiájú, de vélhetően szláv eredetű *Szeben* (< szláv *svibъnъ* 'somos') rétnévben, a magyar *Somos-patak* vízfolyásnévben és a román *Kornet* (< rom. *corn* 'som') mikrotoponimában például azonos növénynév fedezhető fel, ahogyan a szláv eredetű *Beberke* (< szl. *bebrъ* ~ *bobrъ* 'hód') és a magyar *Hódos* (< m. *hód*) víznevekben is ugyanannak az állatnak a neve szerepel. Annak ellenére tehát, hogy mindegyik név más nyelvi rétegbe sorolható, névrendszertani azonosságokról is árulkodnak.

Eljárásom révén emellett a népi-nyelvi érintkezések is jobban megismerhetővé válhatnak. A névhasználók közötti kontaktushatásról vall például a személynévi névadással keletkezett magyar *Rakasz* településnév és az ennél egy szűk évszázaddal később adatolt *Rakaszov* adaptációja, amely hangszerkezete alapján minden bizonnyal szláv névhasználókra utal. A helynévkorpuszban továbbá a vegyes szláv–magyar jelleg is tükröződhet, például a *Karna-Kadarc*s típusú víznévnek az első névrésze szláv nyelvi eredetű, ugyanis a szláv **κъrnъ* 'csonka' lexemával kapcsolható össze, a második névrésze a magyar -*cs* formánssal alakult alapnév. A vegyes etnikumú területeken, mint Ugocsa megyében is, az ilyen típusú kettős névszerkezetek a névadási rendszerek kapcsolatáról vallanak.

¹ A csoportba felvett helynévi elemek a természetes erek, patakok, folyók, árkok megnevezései.

² E rétegbe a megye helynévkincsének csaknem minden olyan elemét bevontam, amelyek nem voltak egyértelműen besorolhatók a folyóvíznevek és a településnevek körébe.

A fenti példák is érzékeltetik a nyelvi rétegek szerinti elemzés fontosságát, de ezen belül a jövevénynevek vizsgálatának a hasznosságát és a szükségességét külön kell hangsúlyoznunk. Újabban a szakirodalomban HOFFMANN ISTVÁN a jövevénynévi csoport lehetséges elemzési szempontjaira mutat rá: „A névrendszertani leírásokban valóban fontos követelmény a jövevényneveknek alaki és jelentésbeli jellemzőik szerinti differenciált bemutatása. Ennél is jelentősebb feladat azonban az, hogy feltárjuk azokat a sajátosságokat, amelyek a magyar névrendszer egyes területi változataiban éppen más nyelvek névrendszereinek hatására jöttek létre” (1993: 143). Elmondható, hogy a helynevek nyelvi rétegeinek az együttes, de mégis elkülönített tárgyalásának köszönhetően reményeim szerint az itt említettekhez hasonló, finomabb rendszertani összefüggések is kitapinthatók lesznek, ahogyan a nyelvi kölcsönhatások jellemzői és mozgatórugói is pontosabban feltárhatóvá válnak.

A helyneveknek az egyes nyelvi rétegek szerinti bemutatását az a körülmény is indokoltá teszi, hogy ezáltal az előző fejezetben érintett település- és népességtörténeti problémakörnek a közvetlen folytatását adhatjuk meg, illetve kiegészítését, adott esetben pontosítását végezhetjük el a helynevek nyelvészeti-névtani vizsgálatával; e fejezet tehát jól összevethetően reflektál a különböző tudományzakoknak a népességtörténeti kérdésekre adott válaszaira. A történeti helynévkutatásban a nyelvi rétegek szerinti elemzésnek egyébként is nagy hagyományai vannak (vö. KNIEZSA 1943–1944/2001), és a modern kori elemzésekben is megtaláljuk ezt a közelítésmódot (vö. PÓCZOS 2010), így munkám szervesen és közvetlenül beleilleszkedik ebbe a tudománytörténeti vonulatba is.

Az Ugocsa megyei helynevek nyelvi rétegek szerinti feltárása mellett azt is fontosnak látom, hogy az eredményeket más, azonos leírási kerettel dolgozó névtani munkákban bemutatott névrendszertani jellegzetességekkel is összevegyem. Ehhez az alapot a vizsgált kor és az azonos elméleti indíttatás biztosítja, ami egyúttal hozzájárulhat a rendszertani változások általános természetének a jobb megismeréséhez is. Ugocsa vármegye a Kárpát-medence északkeleti határszélén található, ebből adódóan megtelepülése is későbbi időkre vezethető vissza, mint sok más megyéé: mindez feltehetőleg a névstruktúrák létrejöttében és azok kronológiájában is megmutatkozik.

A névrendszertani vizsgálatok szempontjából az egyes névrétegek objektumfajta szerinti leírásának előnyére is ki kell végezni tértünk, ugyanis a különböző helynévfajta népességtörténeti konzekvenciáinak vizsgálata ugyancsak nagy haszonnal járhat. HOFFMANN ISTVÁN a Helynevek nyelvi elemzése című munkájában a névfajta szerinti leírás fontosságát hangsúlyozza: „A névmodellek vizsgálata, területi, időbeli különbségeinek bemutatása megbízhatóbb eredményeket ad, ha az összevetést névfajta (illetőleg ezek nagyobb csoportjai) szerint végezzük el” (1993: 35). Ennek ellenére általában azt tapasztalhatjuk, hogy ritkán kap hangsúlyos szerepet a névrendszertani kutatásokban a helynévfajta szerin-

ti leírás igénye (kivételként kiemelhető pl.: KNIEZSA 1943–1944/2001, TÓTH V. 2001a és különösképpen GYÖRFFY 2011, RESZEGI 2011).

A történeti névkutatásban elfogadott tételnek számít, hogy a különböző helynévfajták különböző módon és mértékben nyújtanak lehetőséget etnikai következtetésekre, így az elkülönített analízisüket az etnikai rekonstrukciós eljárásokbeli szerepük is indokoltá teszi. A korábbi szakmunkák főként a makrotoponimák alapján fogalmaztak meg népességtörténeti tanulságokat. KNIEZSA ISTVÁN szerint például „a víznevek minden területen a legrégebbi és egyben a legszívósabb földrajzi nevek közé tartoznak” (1942: 3), s ebből adódóan „egy terület legrégebbi néprajzi viszonyainak kutatását a folyónevek vizsgálatával kell elkezdeni” (i. m. 4). Emellett több kutató is felismerte a mikrotoponimák népességtörténeti vizsgálatokban betöltött fontos szerepét. HOFFMANN ISTVÁN szerint „a mikrotoponimák a névhasználók névadási normáit közvetlenül is tükröztetik” (1993: 41). Ez a körülmény a névcsoport nagy változási érzékenységevel függhet össze, ahogyan erre KNIEZSA ISTVÁN is rávilágított: „Itt már a helység elpusztítása és lakosainak kicserélődése esetén is számolnunk kell esetleg a dülőnevek nagy mértékű, vagy esetleg teljes feledésbe merülésével” (1943–1944/2001: 6). Újabban PÓCZOS RITA az etnikai vizsgálatok egyik kulcsfontosságú tényezőjének tartja e névfajtát: „a kisebb területi egységek nevei (egyreszerzőknél: mikronevek) sokkal kevésbé állandóak [a makroneveknél — K. B.]: a lakosság változása (s mellette sok más tényező: a birtokos, a művelési ág, növényzet stb. megváltozása) a nevek cseréjét is gyakran maga után vonja. Ezeknek a neveknek a nyelvi eredete tehát sokkal inkább tükrözi a névhasználók nyelvi hovatartozását, mint a település- és folyóneveké” (2006: 91, 2010: 220, lásd még HOFFMANN 1993: 41). Mindezek fényében úgy gondolom, hogy Ugocsa megye helynévrendszerének vizsgálata során a három helynévfajta elkülönítése, jellemzése és a sajátosságaik összevetése jóval árnyaltabb képet nyújthat abból a szempontból is, hogy a vizsgált korokban milyen nyelvű névhasználók s ezzel szoros összefüggésben milyen népcsoportok éltek a megyében.

1. Óeurópai névréteg

PÓCZOS RITA a Sajó (2003), a Garam és az Ipoly vízrendszerének (2004) bemutatásánál szól a Kárpát-medencebeli víznevek legrégebbi rétegéről, az óeurópai nevekről is. Ezek az ősi víznevek olyanok, „melyek sem a magyar, sem a szláv nyelvekből nem magyarázhatók, vagy pedig magyarázatuk (főként jelentéstani okokból) nem kielégítő” (Póczos 2003: 492). Az európai névtanban HANS KRAHE német nyelvtörténész és névtanós ismerte fel e nevek fontosságát, és az ún. óeurópai elméletében írt ezek jellemzőiről. PÓCZOS RITA ismerteti és alkalmazza is az elméletét kiemelve, hogy ennek értelmében „a sokáig ismeretlen eredetűnek vagy bizonytalan etimológiájúnak tartott vízneveket általában vizet, folyó- és állóvízfajtát, illetve ezek tulajdonságait jelentő tövek szűk köréből és

toldalék-morfémák zárt csoportjából származó elemek kombinációinak tekinti” (2004: 120, vö. még 2003: 492–493). A tézist tanítványa, W. P. SCHMID értelmezte újra, s újabban UDOLPH is többször hozzászólt e kérdéshez (PÓCZOS 2004: 122). Kiss LAJOS is hasznosította a FNESz. névcikkeiben KRAHE és UDOLPH munkáit, ahogyan ezt például az *Iza* névcikkében is láthatjuk. PÓCZOS RITA szerint az óeurópai származtatás — habár több ponton problémákat vet fel — főképpen a bizonytalan vagy az ismeretlen etimológiájú víznevek körének tisztázásához járulhat hozzá (2003: 493, 495).

Ugocsában egyedül a megyét átszelő *Tisza* sorolható be az ősi indoeurópai folyónevek csoportjába, amely a magyarba szláv közvetítéssel kerülhetett be (FNESz. *Tisza*¹). Kiss LAJOS szerint a folyónév talán az ’iszapos, sáros’ értelmű **Tisjo-* szóból keletkezhetett (i. h.). A *Tisza* víznév preszláv eredete ugyanakkor honfoglalás kori szláv jelenlétre is utal, akiktől a magyarság e nevet átvehette, az átvétel időpontja azonban bizonytalan, ezt nyelvi jegyek nem mutatják. KNEI ZSÁ ISTVÁN az Erdély víznevei című munkájában a *Tisza* névfejtésénél kiemeli, hogy „az is igen valószínű, hogy a magyarba a szlávból került át” (1942: 7). Később, Kelet-Magyarország helyneveit tárgyalva viszont már a *Tisza*, *Szamos*, *Körös* stb. kapcsán bizonytalanságának is hangot ad: hogy „e folyóneveket melyik nép közvetítette a magyarságnak, azt, megfelelő nyelvi kritériumok nélkül eldönteni nem lehet. Kétségtelen azonban, hogy a ma ott lakó népek egyike sem lehetett a közvetítő” (KNEI ZSÁ 1943–1944/2001: 8). Végül összegzi, hogy „csak egyéb más helynevek, valamint bizonyos történeti okok alapján következtethetünk arra, hogy e nevek a magyarba szláv közvetítéssel jutottak” (i. m. 8–9). Tanulmányaiban kitér arra a MELICH által felvetett lehetőségre is, miszerint a *Tisza* bolgártörök közvetítéssel került a magyarba, ám erről az eshetőségről azt állapítja meg, hogy az „teljesen valószínűtlen, mert a Tisza környékén bolgártörökök nyomát eddig nem sikerült igazolni” (KNEI ZSÁ 1942: 7, lásd még 1943–1944/2001: 8). A *Tisza* folyásának hosszúságából adódóan nevének eredete és a magyarba való bekerülésének körülményei Ugocsa vármegye nyelvi helyzetére vonatkozóan azonban egyébként sem tenné lehetővé semmiféle következtetés levonását sem.

2. Szláv névréteg

A szláv névréteg Ugocsa megye ómagyar és középmagyar kori névállományának vékony szeletét alkotja: a víz-, a település- és a mikrotoponimák teljes anyagában arányuk mindössze 4% (77 név). Ebbe beleszámítottam a más nevek alapján kikövetkeztetett, tehát a kérdéses időszakban létezőnek vélhető 17 alapnevet³ is. Az alapnevekre vonatkozó közvetlen nyelvtörténeti adatok hiányában a

³ A név előtt álló *-gal jelölöm meg a kikövetkeztetett helyneveket. A kikövetkeztetés módszertani eljárásáról alább bővebben is szólok. A kikövetkeztetett neveknek mindig megadom a kikövetkeztetés alapjául szolgáló névformát, így a kikövetkeztetés alapját képező név adata könnyen megtalálható az adott névréteg helynévfajta tárgyaló keletkezéstörténeti fejezetben.

kikövetkeztett neveket a másodlagos nevek adatolási évéhez kötöttem. E névrétegbe minden olyan nevet besoroltam, amelyről nyelvi alkata alapján gyanítható, hogy szláv névhasználók hozták létre vagy alakították át nyelviileg. Vannak közöttük a szlávból a magyarba átkerült nevek, de fordított irányú — a magyarból a szlávba történő — névkölcsönzésre utaló megnevezések is.

2.1. Folyóvíznevek

1. Az 1772 előtti időszakból 35 szláv eredetű víznevet találunk a vizsgált korpuszban (ez a teljes víznévkinccs 13%-a), amelyből 13 név egy másik névszerkezetből kikövetkeztetett alapnév. Emellett e névréteget gyarapíthatja a fonotaktikai szerkezetük alapján esetleg szláv eredetűnek tartható 10 további helynév is. *S z e r k e z e t i s z e m p o n t b ó l* ezek a szláv eredetű nevek egységes képet mutatnak: eredeti szláv alakjában mindegyik egyrészes.

2. A szláv folyóvíznevek *f u n k c i o n á l i s - s z e m a n t i k a i s z e m p o n t ú* vizsgálatát a víz sajátosságát kifejező (S funkciójú) és a vizet megnevező (M funkciójú) névrészek áttekintésével végzem el. Helyfajtajelölő földrajzi köznévvvel szerkesztett (F funkciójú) szláv vízrajzi név nincs a tárgyalt korpuszban, ennek oka a szláv névadási szokásokban, a szláv névmintákban keresendő.

Megnevező funkcióban a terület szlávok által használt névkinccsében két, a magyarból a szlávba átkerült víznév áll. SZABÓ ISTVÁN és KISS LAJOS szerint a *Csong(o)va* a magyar *Csenge* pataknévnek a szláv helynévképzős származéka (Sz. 415, FNESz. *Nagycsongova*). A **Sárdik* vízfolyásnév pedig az elsődleges magyar *Sárd* víznévnek a szláv *-ik* formánssal ellátott származéka (vö. ŠMILAUER 1970: 28–29). A magyar eredetű *Csenge* és *Sárd* jövevényneveket tehát a szláv névmodellnek megfelelően képzőkkel illesztették be a szláv nyelvű névhasználók az átvevő névrendszerbe. A morfológiai adaptáció meglétére utal Ugocsa modern kori — tehát az itt vizsgált időszakon túli — névanyagában például a magyar *Ráró* (1465: *Raro*, ins., Sz. 428; vö. R. m. *ráró* 'a sólyomalakúak rendjébe tartozó ragadozó madár, kerecsensólyom', TESz.) > ruszin *Rárov* (1923: *Rarov*, Sz. 428, de lásd még mai népi nevét is, 2008: *Ráróu*⁴ ~ *Rárüva* ~ *Ráróu* ~ *Rárüv* ~ *Rárü* ~ *Rári* ~ *Rárovo*, élőnyelvi gyűjtés⁴) alakulás is.

A szláv folyóvíznevek sorában a legtöbb — a szláv nyelv szempontjából belső keletkezésű — név(rész) a hely sajátosságát fejezi ki. A motivációk között a leggyakoribb a vízfolyás növényzetére és állatvilágára történő utalás: az előbbi csoportba a *Verbőc* (vö. szláv **vrbъ* 'fűz'), *Torna* (vö. szláv **tornъ* 'tüske, tövis,

⁴ Ugocsa megye egykori területének jelentős részén (a ma Romániához tartozó 15 falu kivételével) 2007–2008 között élőnyelvi gyűjtést végeztem. Az adatközlők kikérdezése során elsősorban a történeti névanyagból indultam ki, s a munkát a jelenkori helynevek felgyűjtésével zártam. A kétnyelvű területeken igyekeztem magyar és ukrán beszélőket vagy kétnyelvűeket is kikérdezni, s az adatok rögzítésekor a beszélő nyelvi hovatartozását is jelöltem. Munkámban néhol e modern kori gyűjtés tanulságaira is utalok.

kökény'), **Garbóc* (vö. szl. **grab(r)* 'gyertyán(fa)'), **Ragozna* (< szl. *rogozb-na* 'sásos') víznevek sorolhatók, az utóbbiba a *Beberke* (< szl. *bebr̥ka*, vö. *bebr̥ ~ bobr̥* 'hód'), *Túr* (vö. szl. **tur̥* 'östulok'), **Rákóc* (vö. szl. **pak̥* 'rák') s talán a bizonytalan magyarázatú *Vedere* (vö. szl. **vydra* 'vidra') és a kikövetkeztetett **Vojna* (vö. szl. **vol̥* 'ökör') víznév is. Ezekhez hasonlóan gyakoriak az ott levő jellegzetes anyag alapján megnevezett vízfolyások is: *Radnuk ~ Rednek* (vö. szl. **rud̥* 'vörös', **ruda* 'érc', az etimológiához lásd FNESz. *Ajkarendek*, TóTH V. 2001b: 127), *Ilonok* (vö. szl. **il̥* 'iszap, sár'), *Szalva* (vö. szl. **sol̥* 'só'), *Lekence* (vö. szl. **l̥kna* 'ingovány, kis vízfolyás') és talán a **Gerzence* (vö. szl. **gr̥z̥* 'sár, iszap, mocsár'). A vízfolyás alakjára utalnak az *Akolna* (< szl. *okolna* 'körül folyó') és a **Szukova* (vö. szl. **s̥ok̥* 'morog; ág, elágazás; csomó, bog, görcs') nevek. A víz mozgására pedig a *Beszteric* (vö. szl. **bys̥tr̥* 'gyors, tiszta, világos, átlátszó, csengő'), **Bisztra* (< ua.), s esetleg a bizonytalan eredetű *Necse* (vö. szl. *ne-teč̥* 'nem folyó, áramló') is itt vehető számba. A víz színére két név utal (*Bellyjva*, vö. szl. *běl̥* 'fehér'; **Csarna*, vö. szl. **č̥rn̥* 'fekete'), hangjára pedig egy elnevezés (*Hukliva*, vö. ukrán N. *гук* [huk] 'kis vízesés, sellő, zúgó'). A szláv folyóvíznevek között néhány egyéb motivációjú nevet is találunk: a víz szaga volt a névadás alapja a *Szemerdek* (< szl. *sm̥rd̥k̥*, vö. *sm̥rd̥eti* 'bűzleni'), jellemző állapota a kikövetkeztetett **Pusztinca* (vö. szl. **pust̥* 'puszta') név esetében. A hely valamely más helyhez való viszonyára utalhat a **Szelis(tye)* (vö. szl. *se[d]lo* 'falu') víznév, és talán ide sorolható a szláv és magyar névadókhoz egyaránt köthető *Atak ~ Aták* (< szl. **o-* 'körül, köré' és **tok̥*, -*toka* 'folyás, áram[lás], sodor') folyóvíznév is. A viszonyítás alapjául szolgáló Túrhoz képest kisebb vízfolyást jelöl a *Turc* (< a szl. *Túr* víznév -*ьс̥* képzős formája) pataknev.

Szemantikailag kategorizálhatatlan helynév a *Borzs(o)va*, és itt említhető meg esetleg a bizonytalan motivációjú *Esztegő* (< ? szl. **st̥egava*; vö. le. *st̥ęzyc̥a* 'patak', le. *st̥ęga* 'szalag, öv', Sz. 290) és **Preko ~ *Preka* (< szl. *prekopa* 'árok, vágás', Sz. 460; de vö. szl. *pr̥k̥* 'átlós, ferde; keresztező; keresztben; szemben, átellenben'). A szláv helynévformánssal alakult *Ladorna* és *Pasonca* tövét sem ismerjük. Végül esetleg itt vehető számba még a **Konyha* víznév is, amely szláv és magyar névadással egyaránt keletkezhett (vö. szln. *Kuhinja*, *Kuhnja* hn., cseh *Čísařská Kuchyně* hn., le. *Kuchina* hn., FNESz. *Konyha*; vagy m. *kuhnya* > *kohnya* > *konyha*, TESz.).

Az alábbi táblázatban a szláv víznevek funkcionális-szemantikai típusainak arányait mutatom be. A vízfolyások neveinek kétharmadában valamilyen jellemző sajátosságra történik utalás. Az S funkció legdominánsabb rétege a növényzetre és állatvilágra utaló csoport, de gyakori a vízfolyás jellegzetes anyagára utaló jegy is. A szláv–magyar kontaktus szempontjából nem elhanyagolható a két M struktúrájú név sem: e minták a megye északi területén már a 14. század közepétől a kétnyelvűség nyomaira utalnak. A szláv folyóvíznevek közel harmada bizonytalanul elemezhető, az árulkodó szláv névszerkezeten túl szemantikai

tartalmuk egyelőre nem ismeretes, vagy csak feltételelesen kapcsolható valamilyen lexémához.

név szerkezeti típusok	nevek száma	%
F	—	—
M	2	6
S	23	66
bizonytalan	10	28
összesen	35	100

2. ábra: Ugocsa megye szláv folyóvíznév rétegének funkcionális-szemantikai jellemzői

3. A szláv folyóvíznevek rétege keletkezéstörténeti szempontból az alábbi fő vonásokat mutatja. Szintagmatikus szerkesztésű név alakot nem találunk az anyagban, ugyanis minden víznév egyrészes. A szláv vízfolyásneveknek több mint a fele valamilyen formáns hozzákapcsolásával keletkezett.⁵ Jellegzetes szláv helynévképzők vagy azok magyar hangtani változatai jelennek meg az alábbi nevekben: a szláv **(o)va* birtokos képzővel alakult a *Bel(y)va* (vö. szl. *bělъ* 'fehér'), *Borzs(o)va* (töve ismeretlen), *Hukliwa* (vö. ukrán N. *гук* [huk] 'kis vízesés, sellő, zúgó'), *Szalva* (vö. szl. **solъ* 'só'), *Csong(o)va* (vö. magyar *Csenge* pataknév, Sz. 415, FNESz. *Nagycsongova*) stb. névforma; az **-ьць* képzővel keletkezett a *Beszteric* (vö. szl. **bystrъ* 'gyors, tiszta, világos, átlátszó, csengő'), *Lekence* (vö. szl. **lъkna* 'ingovány, kis vízfolyás') stb.; az **-ьна* melléknévképzővel az *Akolna* (< szl. *okolna* 'körül folyó'), *Torna* (vö. szláv **tъrnъ* 'tüske, tövis, kökény'), **Ragozna* (< szl. *rogozъna* 'sásos') stb. Az **-ьн-ьца* képzőbokkal jött létre a **Pusztinca* (vö. szl. **pustъ* 'puszta'), a **Gerzence* (vö. szl. **grъzъ* 'sár, iszap, mocsár') stb. A szláv **-nik* képzővel alakult az *Ilonok* (vö. szl. **ilъ* 'iszap, sár') és a *Radnuk ~ Rednek* (vö. szl. **rudъ* 'vörös' vagy **ruda* 'érc'). Az **-ов-ьць* képzőbokkal szerkesztették a *Verbóc* (vö. szláv **vъrba* 'fűz') és a **Garbóc* (vö. szl. **grab(r)ъ* 'gyertyán(fa)'), **Rákóc* (vö. szl. **ракъ* 'rák') víznevet. A *Túr* is itt említhető a szláv **-jъ* birtokképzős formájával (*Turjъ*, vö. szl. **turъ* 'östulok'). A szláv **-ька* formánssal alkothatták az állatnévi alapú *Beberke* (vö. szl. *bebrъ ~ bobrъ* 'hód') nevet. A szláv *-ькъ* formánssal alakultak a **Sárdik* (vö. magyar *Sár[a]d*) és a *Szemerdek* (< szl. *smъrdьkъ*, vö. *smъrděti* 'büzleni') vízfolyások.

Nem morfológiai eszköz (képző) játszott szerepet pl. a **Csarna* (vö. szl. **čъrnъ* 'fekete') és a **Bisztra* (lásd a fent említett *Beszteric* tövét) víznevek létrejöttében, ezek talán jelentésbeli névadással keletkezettek.

⁵ A szláv eredetű folyóvíznevek keletkezéstörténeti elemzésében a bizonytalan motivációjú neveket is tárgyalom. Ezt az indokolja, hogy pl. a *Borzs(o)va* víznév alaptöve nem világos ugyan, de végződése alapján minden bizonnyal a morfológiai szerkesztésű nevek sorát gyarapítja. Így a funkcionális-szemantikai elemzés során elkülönített 10 bizonytalan szemantikai tartalmú név között képzett (6 név) és képző nélküli (4 név) szláv csoportot említhetünk meg.

2.2. Településnevek

1. A megye területén a történészek — ahogy arról már szó esett — két szláv népességrétegről beszélnek: a korai (honfoglalás előtti) szlávokról és a későbbi (a 14. század derekán beszivárgó) ruszin etnikumról. Az általam vizsgált korszakra vonatkozóan a szláv településnév-réteg igen vékony szeletét képezi a teljes névállománynak: mindössze 12 név tartozik ide (az összes településnév 6%-a). Ezek *n é v s z e r k e z e t e* a víznevekéhez hasonlóan egységes képet mutat: mindegyik név egyrészes. E réteget gyarapíthatja mindamellettt azon nevek egy része is, amelyek szláv és magyar névadáshoz egyaránt köthetők (3,5%). Ez utóbbi települések többnyire a mellettük lévő vízről kapták a nevüket metonimikusan. Mivel pedig a metonimikus névadás mindkét névrendszernek a sajátja, így e neveket megnyugtató módon nem köthetjük sem egyik, sem másik nyelvi réteghez, a továbbiakban ezért az ilyen elnevezésekkel itt nem számoltam (ezt részletesen lásd a III/6. fejezet 6.2. pont alatt). Így az elemzés során kevesebb, de viszonylag megbízható adatra támaszkodunk a településnevek nyelvi jellemzőinek bemutatásakor.

2. A szláv településnevek *f u n k c i o n á l i s - s z e m a n t i k a i s z e r k e z e t é b e n* csupán megnevező és sajátosságot kifejező névrészeket találunk, az utóbbi erős dominanciájával. E két típus mellett egyetlen bizonytalan szemantikai tartalmú név szerepel még a korpuszban. Fajtajelölő névrésszel pedig egyáltalán nem találkozunk a vizsgált településnév-anyagban.

A megnevező szerepben álló szláv településnevek egyetlen bizonytalan esetet leszámítva (*Bábony ~ Bábonya*) korábbi magyar névadással jöttek létre. Másodlagos szláv névhasználatot tükröz a szláv *Heteni ~ Hetenyi ~ Hetényi* településnév, amely a korai ómagyar kortól létező magyar *Hetény* névforma mellett a 18. század elején már biztosan létezett.⁶ A szláv névhasználók valószínűleg egy *-i* formánssal adaptálták a magyar *Hetény* nevet. Ez az átvétel vélhetően a szláv névrendszerben gyakori *-i* többszámjellel (vö. ŠMILAUER 1970: 30) alakult helynevek analógiáját tükrözi. A névforma a magyar eredetű *Hetény* településnév *-i* melléknévképzős formájával alaki egybeesést mutat, ezzel a magyar szerkezettel már a 17. század harmadik negyedében találkozunk, de minden esetben csak kétrészes nevek előtagjában, pl. **Hetényi út* (lásd majd a magyar névréteg mikrotoponimái között). A m. *Rakasz* szláv *Rakaszov* formája szláv *-ov* helynévképzővel alakult. A magyar–szláv névrendszerek kölcsönhatásáról árulkodik továbbá a *Bábonya* és a *Kopánya* településnevek ruszin nőnemű végződése is; e nevek egyébként a magyarban puszta személynévi névadással létrejött előzményekre vezethetők vissza.

⁶ A *Hetény* és a *Heteni ~ Hetenyi ~ Hetényi* adatainak a szétválasztása a korabeli helyesírásból adódóan nem végezhető el teljes biztonsággal. Az is elképzelhető, hogy már ennél korábban jelentkezik a változás a településnév adatsorában (lásd pl. 1598: *Hetenj*, Dávid 504). A településnév mai ruszin és magyar népnyelvi alakja is ezt a formát mutatja: *Heteni ~ Hetenyi* (élnyelvi gyűjtés, 2008). Tehát a mai névhasználat arra is utal, hogy a magyar nyelvhasználók a kétnyelvűségi helyzetben visszakölcsönözték a szlávból az eredetileg magyar nevet.

A sajátosságviszonyt kifejező szláv településnevekben többféle motiváció jelenik meg. Az elnevezésben tükröződhet a hely valamely tulajdonsága: például alakra utal a *Kirva* (vö. szl. **krivъ* 'görbe') helységnév etimónja, de ennek későbbi szláv fonotaktikai változáson átesett névváltozata, a *Kriva* is. A *Komját* (vö. szl. *komnata* 'lakó- és hálóhelyiség, szoba' v. magyar **komját*, Sz. 396, KNEZSA 1943–1944/2001: 176) és *Komjáti* alakváltozatok a hely funkcióját jelölik. A névrészfunkció máskor a hely viszonyát fejezi ki valamilyen külső dologhoz: a megye déli részén lévő *Dabolc* (vö. szl. **dъbъ* 'tölgy') településnév az ott lévő növényzetről kapta a nevét. Az ott lakó ember(ek)re utal a *Szaszova* ~ *Szaszovo* ('szász') név. A *Terebes* (vö. szl. *trěbiti* 'irtani') névben pedig a hely eredete, kialakulásmódja mint szemantikai jegy jelenik meg.

Tisn(y)icő birtok Ugocsa megye északkeleti részén fektetett valahol. A név szemantikai tartalma ugyan nem állapítható meg egyértelműen (vö. esetleg szl. **tichъ* 'csendes, nyugodt, mozdulatlan, halk', **těsnъ* 'szoros, belső, közeli; feszes, szűk; tikkasztó, rekkenő', **tisъ* '1. tiszafa; 2. (közönséges) boróka', ŠMILAUER 1970: 181–182), de bármely motiváció jelenjen is meg benne, az elnevezés a település valamilyen tulajdonságát vagy valamilyen dologhoz való viszonyát fejezheti ki.

Az alábbi táblázatban a fenti megfigyelések számszerűsítve is megtalálhatók.

névszerkezeti típusok	nevek száma	%
F	—	—
M	4	33
S	7	59
bizonytalan	1	8
összesen	12	100

3. ábra: Ugocsa megye szláv településnév-rétegének funkcionális-szemantikai jellemzői

3. A szláv eredetű helységnevek keletkezéstörténeti elemzése azt mutatja, hogy e névfajtán belül is a morfológiai szerkesztéssel keletkezett nevek csoportja a domináns. A szláv **-ovъ-bcb* formáncsoportot találjuk meg a hangalakjában egyébként már magyar használatra mutató *Dabolc* (vö. szl. **dъbъ* 'tölgy') névformában, az **-ovъ/-ova/-ovo* képzővel alakultak a *Rakaszo*, *Szaszova* ~ *Szaszovo* településnevek. Vélhetően morfológiai szerkesztéssel keletkeztek még a *Komjáti* és *Hetenyi* ~ *Hetényi* elnevezések is. Itt tehetünk továbbá említést a fentebb tárgyalt, bizonytalan motivációjú *Tisn(y)icev* ~ *Tisn(y)icő* településnévről is, ami talán a szláv **(-in)-bcb* formánssal jöhetett létre. A szláv *Bábonya* (< m. *Bábony* hn.), *Kopánya* (< m. *Kupány* hn.) és a *Kriva* (< m. névhasználatú *Kirva*; ehhez vö. szl. **krivъ* 'görbe') nevek a morfológiai és hangtani struktúrájuk alapján valószínűleg magyarból való adaptációk.

Jelentésbeli névadással keletkezhetett a képzetlen *Terebes* (vö. szl. *trěbiti* 'irtani') név.

2.3. Mikrotoponimák

1. Ugocsa mikrotoponimái között összesen 30, a szláv névrétegbe sorolható megnevezést találunk, köztük a más nevek alapján kikövetkeztetett alábbi négy helynevet is: **Cselőc*, **Karaszto* ~ *Karaszló*, **Kamenája*, **Lucska*. N é v s z e r k e z e t i szempontból minden ide tartozó név egyrésztes.

2. A nevek funkcionális-szemantikai elemzése az alábbi képet mutatja.

A víz- és településnevektől eltérően e helynévfajta elemei között gyakran jelenik meg fajtajelölő (F) funkció. Ide sorolható az *Atak* ~ *Aták* tónév (vö. összsláv **tokъ*, *toka* 'folyás, áram(lás), sodor', ŠMILAUER 1970: 182), a *Balaton* mocsárnév (vö. összsláv **blato* 'mocsár', vö. FNESz. *Balaton*) és a *Rosztoka* neve is (< szláv **rosztoka* 'vízelágazás, szétfolyás', azaz két vízfolyás összefolyása, Sz. 385, FNESz. *Kálnarosztoka*, KNIEZSA 1943/2003: 79–80). Ebben a csoportba sorolható még a következő három-három határ- és erdőnév: *Abláz*⁷ (< ukr. *облаз* 'meredek szikla, szirt', BUSZEL 2003: 640; hucul *облаз* 'átjáró a szikla mellett és a folyó fölött', PIPÁS–HALÁSZ 2005: 120), *Lonka* (< összsláv **lōka* 'rét, mező', ŠMILAUER 1970: 115) és a rendszertani alapon a *Lucska-mező* névből kikövetkeztetett **Lucska* (< szláv *lučka* 'rétecske, kis mező', Sz. 538, vö. FNESz. *Lucska*), valamint a *Stulba* (vö. összsláv **stъlpъ* ~ *stъlbъ* 'oszlop, pillér, rúd; torony', ŠMILAUER 1970: 173), a *Long* erdőnév (< összsláv **logъ* 'rét, berek', vö. FNESz. *Long*, ŠMILAUER 1970: 114, MELICH 1925–1929: 121–124) és a *Luzsok* (< összsláv **lugъ* 'liget; rét', vö. FNESz. *Lúzsok*; azonban ehhez azt is hozzá kell fűznünk, hogy KNIEZSA szerint ez a szláv **logъ* 'erdő' > *ložьkъ* > *lužok* alakulás eredménye lehet, Sz. 521). Az erdőnevek sorát gyarapítja a bizonytalan etimológiájú *Harnóca* név is. KNIEZSA szerint ennek „szláv eredete kétségtelen, de a közvetlen forrás ismeretlen” (Sz. 503). Az erdőnév talán a Heves megyei Sajóivánka határában említett *Harnócpusztá* településnév előtagjával azonos etimonra mehet vissza (vö. FNESz.), a tövéhez lásd az ukr. *грань* 'határ(vonal)', nyelvjárási 'hő(ség)' (BUSZEL 2003: 196), hucul *грань* 'hő(ség)' (PIPÁS–HALÁSZ 2005: 39) lexémákat.

A szláv eredetű mikrotoponimák között a legnagyobb elemszámú a sajátos-
ságot kifejező (S funkciójú) nevek kategóriája, azon belül is elsősorban a terület növényzetére utaló neveknek a csoportja. Ezt a szemantikai jegyet hordozzák magukban a fanevekből alakult elnevezések: a *Dabolc* (vö. **dъbъ* 'tölgy', vö. FNESz. *Dabolc*, KNIEZSA 1943–1944/2001: 169) és *Vusice* (vö. rut. *vuľ'cha*, *vũľ'cha* 'égerfa', Sz. 461, ehhez lásd összsláv **jelъ'cha*, **olъ'cha* 'ua.', ŠMILAUER 1970: 85–86) kiemelkedésnév mellett a *Gaboró* (vö. összsláv **grab(r)ъ* 'gyertyán', ŠMILAUER 1970: 71) határnév és a *Lipó* (vö. összsláv **lipa* 'hársfa', ŠMILAUER 1970: 112) kaszálónév sorolható ide. Vélhetően e típust gazdagíthatja a csak bizonytalanul magyarázható *Szeben* rétnév és a *Csemer* ~ *Csenner* ? erdőnév is. Az

⁷ A szomszédos Bereg megyében találunk *Obláz* településnevet is, ezt MIZSER LAJOS szláv tövel hozza összefüggésbe (2007: 107–108).

előbbi KNEI ZSA ISTVÁN a szláv **svibъ* 'som' származékának tartja (Sz. 517). Az utóbbi név bizonytalan olvasata ellenére is talán a szl. **čemerъ* 'hunyor; mérge' szóval kapcsolható össze; vö. ukr. *Чемер* hn., or. *Чемерня* hn. (ŠMILAUER 1970: 49), s feltehetőleg hunyorban bővelkedő erdőt nevezhettek meg így.

Gyakori motivációt képviselnek még a sajátosságjelölő nevek típusán belül az állatvilágra utaló elnevezések is. E körbe tartoznak a *Konyhóc*? (vö. összsláv *koňъ* 'ló', ŠMILAUER 1970: 93; ukr. *кінь* 'ua.', BUSZEL 2003: 430), a *Valóc* (vö. összsl. **volъ* 'ökör', ŠMILAUER 1970: 192, Sz. 385) és talán a bizonytalan etimológiájú *Zsaró* határnevek. Ez utóbbi KNEI ZSA szerint talán a szl. *žeravъ* 'daru' szóból keletkezett (Sz. 331).

A hely állapotára ugyancsak utalnak helynevek a szláv rétegen belül. A *Pelsőc* (vö. összsláv **plěchъ*, *plěšъ* 'csupasz, kopár hely', ŠMILAUER 1970: 143) hegy-név és a *Nakol* (< szláv **nakъlъ* 'nedves, vizes (fiatal fűzfákkal benőtt) terület', ŠMILAUER 1970: 127) erdőnév mellett a bizonytalan etimológiájú *Ricse* határnév említhető meg ezek sorában. Ez utóbbi a magyar nyelvterületen található *Ricse* helységnévvel tartozhat etimológiailag egybe, ezt KNEI ZSA ISTVÁN és KISS LAJOS is szláv eredetűnek tartja (KNEI ZSA 1943/2003: 82, FNEsz.; vö. szl. **rъvati* 'szakít, tép', ŠMILAUER 1970: 156).

A terület anyagára, illetve az ott levő jellegzetes anyagra való utalás jelentkezik a *Darnó* (vö. összsláv **darъnъ* 'gyep', ŠMILAUER 1970: 60) és a *Kamenája-mező* alapján kikövetkeztetett **Kamenája* (vö. összsláv *kamy* 'kő', ŠMILAUER 1970: 87) földterület nevében.

A fentiek mellett ritkább funkcionális-szemantikai típusokat is találunk az anyagban. A *Prenec* (vö. szláv **Prěnesъ* tkp. 'átvivés, esetleg csónakok átvivése, átvonszolása', FNEsz. *Pörnec*) tó- és mocsárnév esetleg a hely funkciójára utalhat. A szláv helynévre támaszkodó magyar névadással keletkezett jelzős *Karaszto-mező* alapjául szolgáló **Karaszto* ~ *Karaszló* (vö. összsláv **korsta* 'rüh', FNEsz. *Alsókaraszló*, vö. még Sz. 275) állóvíz neve szemantikai tekintetben nem határozható meg egyértelműen.

A szláv eredetű mikrotoponimák között van néhány olyan is, amely más helyhez való viszonyra utal, azaz jelöltjeik más objektumról kapták a nevüket. A *Gérce* várnév hegynevet tartalmaz (bár a hegy- és várnevek összefüggése meglehetősen komplex; ehhez lásd RESZEGI 2011: 58–61) (vö. szláv *gorica* 'kis hegy' < *gora* 'hegy', KNEI ZSA 1943–1944/2001: 169, FNEsz. *Gérce*), elsődleges lakott településre utal viszont a *Szedlice* (< **Sedlce* tkp. 'kis falu, falucska', vö. FNEsz. *Szedlice*) mezőnév alapszava.

A végződése alapján kétségtelen a szláv eredete a más nevekből kikövetkeztetett **Cselőc*⁸ határnévnek. Névadási motivációja azonban bizonytalan, KNEI ZSA

⁸ A vizsgált koron túl (1772 után) több adatát is ismerjük a névnek. PESTY FRIGYES gyűjteményében már megtalálható a korábbi időszakra vonatkozóan más nevek alapján kikövetkeztetett határnév, s a 20. század elejéről is ismert adatai vannak: 1865: *Cselőcz* (P. 61), 1865: *Cselősz* (P. 20), 1935–1936: *Cselőüc* (SzamSz. 140), 1935–1936: *Cselőüssz* (SzamSz. 140).

ISTVÁN a helynevet a *Csel* személynévből (vö. 1239: *Cel*, ÁSz. 185; 1446: *Chel*, RMCsSz. 228) szláv névképzéssel magyarázza, amely a szl. *Čelovъce* > m. *Cselőc* alakulással került át a magyarba (Sz. 369). (Ehhez lásd még a szomszédos Kőkenyesd családnévanyagában szereplő *Cselő* adatait: 1567: *Chiellew*, 1576: *Chüllw*, 1580: *Ceoleo*, 1590: *Celleo*; Sz. 403, vö. RMCsSz. 229.) A fenti szláv személynévi származtatás mellett a névnek talán a szl. *čelo* 'homlok; csúcs, hegy' (ŠMILAUER 1970: 48) köznévvvel való összefüggésére is gondolhatunk. Nyalábvár tornya *Nebojsza* nevének kettős: köznévi, illetve tulajdonnévi alapszóból történő magyarázati lehetősége ugyancsak akadályozza a név motivációjának egyértelmű megítélését. SZABÓ ISTVÁN szerint a szláv *Nebojsa* 'nem félő' értelmű, amely gyakori bástyánév (Sz. 384). A helynév etimonja azonos a nyugat-szlovákiai *Nemesnebojsza* helységnév ómagyar kori *Nebojsza* alakjával, KISS LAJOS szerint ez szlovák eredetű név (FNESz.), ehhez az alábbi nyelvi párhuzamokat ajánlja: szlk. *ne bojsa* 'ne félj', valamint más szláv nyelvben személynévként is, pl. cseh *Nebojsě* szn., továbbá szb.-hv. *něbojša* 'vakmerő ember; szájhős' (i. h.). KNIEZSA ISTVÁN a szlovák és kárpátukrán családnevek rendszerét vizsgálva szól a sajátos típusú, igék felszólító alakjaiból képzett személynévekről, pl. *Nebojsa* 'ne félj' (1965/2003: 345). Tehát az itt vizsgált helynév esetleg személynévi eredetű is lehet, ebben az esetben pedig pusztán személynévi névadással s magyar névadókkal számolhatunk. Ez az elnevezés tehát bizonytalanul vonható csak a szláv névrétegbe.

A szláv mikrotoponimák funkcionális tekintetben az alábbi képet mutatják (4. ábra). A nevek közel fele a hely valamilyen sajátosságára utal, itt legszembetűnőbb kategória a növénynévi motiváció. A neveknek közel a negyedében pedig a denotátum fajtájára történik utalás. Ebben az objektumfajtaban megnevező funkciójú helynév nem jelentkezik a megye névrendszerében.

névszerkezeti típusok	nevek száma	%
F	9	30
M	—	—
S	14	47
bizonytalan	7	23
összesen	30	100

4. ábra: Ugocsa megye szláv mikrotoponima-rétegének funkcionális-szemantikai jellemzői

3. K e l e t k e z é s t ö r t é n e t i l e g a szláv határnevek nagy része is — a folyóvíz- és településnevekhez hasonlóan — morfológiai szerkesztéssel jött létre. E névmodell meghatározó szerepében a régi szláv helynévadás alapvető névalkotó eljárás módját fedezhetjük fel.

Viszonylag jelentős számú névformát képeztek az *-bce* (*-ica*) kicsinyítő képzővel a megyében, ezek közül mikrotoponimák az alábbiak: *Vusice* (vö. rut.

vul'cha, *viul'cha* 'égerfa'), *Gérce* (vö. szláv *gorica* 'kis hegy' < *gora* 'hegy', KNEZSA 1943–1944/2001: 169) és *Szedlice* (< **Sedlce* tkp. 'kis falu, falucska'). Gyakoriak az -*ov(ь)*-*ьсѣ* képzőbokokkal alkotott nevek is: *Dabolc* (vö. szl. **dъbъ* 'tölgy'), *Valóc* (vö. összsl. **volъ* 'ökör'), *Konyhóc* ? (vö. összsláv *конь* 'ló') és a **Cselóc* (< szl. *Čelovъce*). Az -*ьсѣ* képző a *Pelsóc* hegynév (vö. összsláv **plěchъ*, *plěšъ* 'csupasz, kopár hely'), az -*avъ* melléknévképző a *Darnó* (vö. összsláv **dъrnъ* 'gyep'), az -*ьnъ* képző a *Balaton* mocsárnév (vö. összsláv **blato* 'mocsár') és a bizonytalan etimológiájú *Szeben* (vö. szláv *svibъnъ* 'somos') határnév struktúrájában érhető tetten. A korpuszban előfordul emellett a birtoklást kifejező -*ova* (*Lipó*, vö. összsláv **lipa* 'hársfa'), az -*ovъ*, -*ovo* melléknévképző (*Gaboró*, vö. összsláv **grab(r)ъ* 'gyertyán', **Karaszto* ~ *Karaszló*, vö. összsláv **korsta* 'rüh'), az -*ov-ica* képzőbokok (*Harnóca*, vö. ukr. *грань* 'határ(vonal)') és az -*ькѣ* kicsinyítő képző (*Luzsok*, vö. összsláv **lugъ* 'liget; rét') stb.

Prefixummal szerkesztették az alábbi neveket: a szláv *o-* előjárószóval az *Atak* ~ *Aták* (vö. összsláv **tokъ*, *toka* 'folyás'), a *pro-* prefixummal pedig a *Prenec* tőneveket (vö. szláv **Prěnesъ* tkp. 'átvivés, esetleg csónakok átvivése, átvonszolása').

A szláv mikrotoponimák között is találunk feltehetőleg jelentésbeli névalkotás eredményének tartható neveket, ilyen a *Long* (vö. összsláv **logъ* 'rét, berek'), *Lonka* (vö. összsláv **lъka* 'rét, mező'), **Lucska* (vö. szláv *lučka* 'rétecske, kis mező'), *Rosztoka* (vö. szláv **rosztoka* 'vízelágazás, szétfolyás'), és talán itt említhető meg a bizonytalan eredetű *Zsaró* földterületnév is (szl. *žeravъ* 'daru', Sz. 331).

2.4. A szláv helynévréteg nyelvi elemzése

A szláv helynévrétegbe sorolt különböző névfajtákba tartozó neveknek a nyelvi kritériumok alapján való nyelvtörténeti és ezen keresztül etnikai forrásértékét is megvizsgálhatjuk. Sok esetben olyan hangtörténeti változásokat mutathatunk ki a nevekben, amelyek alapján a névadókra, illetve névhasználókra⁹ következtetni tudunk. Kiemelendő, hogy a névadatok alapján a névadás időpontja, azaz a névadóknak az adott területen való jelenlétének kronológiai viszonyai szinte megjelölhetetlenek, s ez esetben is legfeljebb csupán az adott nyelv hangtani szabályszerűségei lehetnek némileg iránymutatók. A névadási és névhasználati körülmények alapján az alábbi névcsoportokat tartom elkülöníthetőnek: 1. 11. század előtti régi szláv helynév, 2. a lejegyzéskor kétségkívül szláv nyelvhasználókra utaló helynév, 3. a névről nem lehet megállapítani, hogy az előfordulás idején szláv vagy magyar használatú volt-e, 4. magyar névhasználókra utaló, „magyaros” fonotaktikai szerkezetű, szláv eredetű névformák.

⁹ A névadó és névhasználó fogalmakat a Póczosnál használt értelemben alkalmazom: „Az előbbi a helynév megjelenésénél, első adatánál korábbi nyelvhasználói csoportra (etnikumra), az utóbbi a név feljegyzésének korában élő népcsoportra utal” (2006: 89).

Ez utóbbi csoporttal kapcsolatban érdemes megemlítenünk KENYHERCZ RÓBERT monográfiáját, amelyben a szerző az ómagyar kori helynévi szórványokban megjelenő szókezdő mássalhangzó-torlódást tanulmányozta abból a szempontból is, hogy az adott helynévstruktúrák milyen kritériumok alapján köthetők nyelvhez és nyelvhasználói csoporthoz (2013: 32–45). Ezek közül az itteni problémát érintően két jelenséget emelhetünk ki: egyrészt a névvéget érintő változásokat (azaz a különböző idegen eredetű képzők integrálódásának eseteit), másrészt pedig azokat a hangtani jelenségeket (pl. bizonyos inetimologikus mássalhangzók megjelenését a névalakban, a szláv nazális magánhangzók hanghelyettesítéssel történő átvételét, a hangrendi kiegyenlítődés és átcsapás eseteit), amelyek magyar névhasználatról árulkodhatnak (i. h.). Ezek a szempontok ugyanakkor az adatok nyelvhez kapcsolásában csak óvatos mérlegeléssel hasznosíthatók, és nem csupán a különböző helyesírási és olvasati problémák miatt, hanem azért is, mert azzal a lehetőséggel is számolnunk kell, hogy nyelvi interferenciahatásoknak köszönhetően más nyelvek névrendszerében is megjelenhettek a magyarhoz hasonló jellegzetességek. Mindezeket túl ráadásul egy-egy nyelvi forma mögött nemcsak a helyi névhasználó közösségre jellemző nyelvi sajátosságok, hanem a korabeli oklevélírási normák, az oklevélíró nyelvi lenyomatai is meghúzódhatnak (vö. KENYHERCZ 2013: 44–45).

1. A megye névrendszerében 11. század előtti régi helynév a szláv szubsztrátum átörökítése révén fennmaradt *Tisza* víznév, amelyet az indoeurópai réteg bemutatásánál már tárgyaltam. A hagyományos felfogás szerint e csoportba tartoznak a szláv orrhangú magánhangzók kérdése miatt a *Long, Lonka* mikrotoponimák is, viszont a szlavisztika mai álláspontja szerint a szláv *o, ę* magánhangzók a 11. századon túl is megmaradhattak a magyarokkal érintkező szlávok nyelvében. Ezért e helyneveket a későbbi átvételek sorában tárgyalom.

2. A lejegyzéskor szláv nyelvhasználókra utaló helyneveket csak a településnevek között találunk Ugocsa vármegye helynévanyagában. A *Kirva* és *Kriva* adatai azt mutatják, hogy a 15. század közepétől a magyaros *Kirva* formával párhuzamosan a szláv *Kriva* (1450: *Krywa*, DL. 70896) névalak is gyakran előfordul. A váltakozó névhasználatban a 19. század második felén túl elmozdulás tapasztalható az adatolásban: a korai magyar hangtani adaptációt jelző *Kirva* névformát teljesen felváltja a *Kriva* alak. Míg a település eredeti, kikövetkeztethetően **Kriva* (< szláv **krivъ* 'görbe', FNESz. *Tiszakirva*, Sz. 386, vö. még ŠMILAUER 1970: 101) alakja az őslakos szlávok névadói tevékenységére vezethető vissza, amit magyar használatot jelző formában, *Kirva*-ként találunk már az első említésekor is (1378: *Kyrwa*, poss., DL. 26566); addig az újabban ismét feltűnő *Kriva* alakváltozat bizonyosan a betelepülő második szláv réteg nyelvi lenyomatának tartható, amelynek hangszerkezete az alapul szolgáló szláv etimont tükrözi. E változási folyamat népi-nyelvi érintkezésen ala-

puló visszakölcsönzést mutat, és egyúttal a település lakosságának nemzetiségi összetételében és a presztízviszonyokban bekövetkező változásokat is jelzi.

Ebben a kategóriában említhetjük meg azt a két településnevet is, amelyek problematikája közös, minthogy az elsődlegesen dokumentált formája mindkettőnek magyar eredetről vall, és a magyarral érintkező szláv névrendszerbe jellegzetes szláv helynévformánsokkal kerültek át. A személynévből formáns nélkül alakult magyar *Rakasz* településnév 1300-tól máig folyamatosan és bőségesen adatolható (1300: *Rokaz*, Sz. 452), ám a kései ómagyar korban egyetlen alkalommal szláv párja, a *Rakasov* (1397: *Rakasow*, v., Zs. 1: 4746) is megjelenik a forrásokban. A szláv településnevet ezt követően majd csak jóval később, a vizsgált koron túl találjuk meg ismét, a modern kori névanyagban. A szláv *Rakasov* névforma az eredetileg birtoklást jelölő szláv *-ovъ formánssal való adaptáció eredményének tartható. Szintén a képzéses adaptáció jelenségével számolhatunk a kései ómagyar kortól bőségesen adatolt magyar *Szászfalu* szláv névpárja, a *Szaszova* ~ *Szaszovo* (1707: *Sasova*, ComMarmUg. 206) esetében. Ez utóbbi forma a magyar név mintájára alakult, annak részleges megfeleléseként: a magyar elnevezés első névrészéhez az *-ova képzőt illesztve adaptálódott a névalak a szláv névrendszerbe. A magyar *Szászfalu* és a forrásokban a 18. század elején megjelenő szláv *Szaszova* ~ *Szaszovo* névpár a korai magyar betelepülők rétegződő második szlávság, azaz ruszinság kétségtelen nyelvi tevékenységére utal.

Itt említhetünk meg továbbá két, talán a szláv -i képzővel¹⁰ alkotott településnevet is, amelyek közül az egyik magyar előzményre, a másik szláv töre vezethető vissza. A *Heteni* ~ *Hetényi* ~ *Hetényi* (1717: *Heteni*, ComMarmUg. 180) a magyar *Hetény* szláv névpárja lehetett, amit vélhetően szintén a második szláv betelepülő réteg hozott létre. A *Komját* névnél (etimológiáját lásd alább) két évvel korábban adatolt *Komjáti* (1339: *Komiaty*, *Komyati*, ComMarmUg. 216) variáns¹¹ talán szintén a településnév helynévformánssal ellátott szláv formája lehet (vö. FNEsz. *Komjáti*).

Vélhetően szláv (pontosabban ruszin) névhasználatról árulkodik a kései előfordulása *Bábonya* ([1674–1675]: *Bábonya*, UC. 31: 1) és *Kopánya* (1648: *Kopania*, ComMarmUg. 191) helységnevek fonotaktikai szerkezete: a név végén álló -a szláv nőnemű végződés. A *Bábonya* bizonytalan etimológiájú *Bábony* névpárja a korai ómagyar kortól folyamatosan adatolható, a szláv végződésű formát viszont előbb szórványosan csak a 17. század második felétől, majd jelentősebb adatolás-

¹⁰ A feltételezést elbizonytalanítja, hogy akár magyar helynévformánssal is alakulhatott a névtest, ugyanis a régi településnév-rendszerben a már korábban meglévő helységnév másodlagosan bővíthetett magyar -i helynévképzővel (Tóth V. 2008: 118–121). Az egyrészes nevekben ráadásul az -i formánssal való másodlagos bővülés a személynévi eredetű településnevekben a legáltalánosabb (i. m. 119, 121).

¹¹ Ezek akár névpárok is lehetnek. A névpárok fogalmát itt PÓCZOS RITA munkája és szemlélete alapján használom: „Az egymás mellett élő nyelvek kontaktusa gyakran hoz létre olyan névpárokat, amelyek azonos helyet jelölnek, tagjaik pedig különböző nyelvekből származnak” (2010: 48).

sal a 19. század elejéről említik. A *Kopánya* szláv településnévi forma a helynévi adatok alapján másodlagos alakulású névnek tekinthető. Az adatok előfordulása alapján a 14. század végétől szórványosan adatolt, majd később több adattal jelentkező magyar *Kupány* (1382: de *Kupan*, DL. 52430) helynévből alakult.

3. Több olyan szláv eredetű helynevet is találunk az ugocsai helynévkincsben, amelyről nyelvi érvek alapján nem lehet megállapítani, hogy a legkorábbi lejegyzésük idején szláv vagy magyar névhasználókhoz köthetők-e, mivel hangalakjuk alapján szláv és magyar beszélők ajkán egyaránt élhettek. N i n c s k o r - é s e t n i k u m j e l z ő é r t é k e ilyen értelemben az első előfordulás korára vonatkozóan a víznevek közül az egyrészes *Túr*-nak (1181/1288/1366/XVI. sz.: *Tur*; RegArp. 1: 44),¹² amely az összsláv **turь* 'östulok' főnévből származik (FNESz. *Túr*; KNEZSA 1943/2003: 74–78). Emellett bizonytalansági tényezőként azt is figyelembe kell vennünk, hogy azt sem tudjuk meghatározni, a folyásának melyik szakaszán kaphatta a víz az elnevezését. A szláv **Turьсь* alakra visszavezethető (FNESz. *Turc*, KNEZSA 1943–1944/2001: 169) *Turc* víznév (1319: *Thuruch*, Z. 1: 164) legkorábbi előfordulása is semleges formát mutat a névformák azonosíthatóságát illetően. A **Pusztinca* (< *Pusztinca vize*; vö. összsláv **pustь* 'üres', ŠMILAUER 1970: 29), a *Hukliva* (vö. ukrán N. гук [huk] 'kis vízesés, sellő, zúgó', FNESz. *Hukliva*; 1666: *Hukliva*, Sz. 455), a **Csarna* (< **Csarna-tő* < *Csarnatő* 'település'; vö. összsláv **čьrnь*, ŠMILAUER 1970: 51), a **Szelis(tye)* (< *Szelis-fő*, *Szilestyei pataka*; amely esetleg a szláv *sedlo* 'egykori település helye' tőhöz köthető, s ebben az esetben más helynévfajtaból alakult metonímiával), a **Szukova* (< *Szukova-patak*; vö. összsláv **soьkь* 'morog; ág, elágazás; csomó, bog, görcs' ŠMILAUER 1970: 168) víznevek neutrális hangszerkezetükkel ugyancsak e kategória elemeit gyarapíthatják. A *Bisztra-patak* eredetibb **Bisztra* formája is ide sorolható, amely a szláv *bystra* 'sebes' melléknévből alakult (Sz. 461, ehhez lásd még KNEZSA 1949/2003: 204, ŠMILAUER 1970: 45). A *Vojna-fő* mikrotoponima alapján kikövetkeztetett **Vojna* helynév talán egy szláv **volь* 'ökör' főnévből alakult (vö. FNESz. *Voja*, KNEZSA 1943–1944/2001: 119). A **Sárdik* (< *Sárdik* 'hegynév'; a víznév későbből feljegyzett adata: 1865: *Sardik*, K1) folyóvíznévnek sincs legkorábbi feljegyzett alakjában etnikum- és korjelölő értéke. És itt vehetők figyelembe az ismeretlen töből alakult, de bizonyára szláv etimológiájú *Ladorna* (1722: *Ladorna*, Sz. 499), *Pasonca* (1295: *Pasuncha*, ÁÚO. 5: 136) nevek is. E kategória víznevei között utalhatunk még a magyar *Preko pataka* folyóvíznévből kikövetkeztethető **Preko* ~ **Preka* elsődleges helynévre is abban az esetben, ha az az összsláv *prěkь* 'átlós, ferde; keresztelő; keresztben; szemben, átellenben' lexémával hozható kapcsolatba; vö. mold. *Preku reka* hn., szb.-hv. *Prijcka Voda* hn., szln. *Prečno* hn. (ŠMILAUER 1970: 147). Amennyiben ez a magyarázat helyes, a név egy szláv **Prěkь* (*voda*, *reka*) összetett formából alakulha-

¹² A továbbiakban az egyes helyneveknek az általam ismert első említését közlöm.

tott **Preka* szerkezetűvé. A név szemantikai jegye alapján 'Által-patak' értelmű lehetett, amellyel megegyező magyar névadással keletkezett víznév is ismeretes a megye ómagyar kori névanyagában. E magyarázat mellett azonban KNIEZSA ISTVÁN feltevését is meg kell említenünk, mely szerint a név talán megszerejtéssel alakult egy elsődleges *Prekopa pataká*-ból, ahol a szl. *prekopa* szó jelentése 'árok, vágás' (Sz. 460).

A *Komját* (1341: de *Comjath*, ComMarmUg. 216) településnévről — amennyiben elfogadjuk a *Komját(i)* típusú településnevek névfejtését (vö. FNESz.) — ugyancsak nem lehet megállapítani, hogy az előfordulás idején magyar vagy szláv nyelvű beszélők használták-e. KNIEZSA bizonytalan eredetű helynévként tartja számon, s a magyar *Komját* és a kisorosz *Komnata* megfelelés miatt a szláv *komnata* 'lakó- és hálólhelyiség, szoba' szóból való származtatás lehetőségét veti fel (1943–1944/2001: 176, Sz. 396).

A mikrotoponimák közül a *Stulba* (1272: *Stulba*, silva, F. 5/1: 176) névnek az egyszeri említése nem mutatja a szókezdő CCV hangszerkezet bontóhanggal való feloldását (ehhez vö. KENYHERCZ 2006; 2013: 70–72, 116–117, 133–134, 170).

A Keresztúr határában említett *Szedlice* (1332: *Sedlice*, camp., Sz. 503) mikrotoponima alapja a szláv **Sedlce* (tkp. 'kis falu, falucska') > **Sedlec* volt (vö. FNESz. *Szedlice*). KNIEZSA a nevet végső soron a szláv *seděti* 'ülni' igéből eredezteti, és a benne lévő — a szláv nyelvre jellemző — *dl*¹³ hangkapcsolatra mutat rá (Sz. 503). Emellett a *Luzsok* (1379: *Lusuk*, silva, Sz. 521) név az ósszláv **lugъ* 'liget; rét' tő kicsinyítő képzős **lužькѣ* származékából alakulhatott (vö. FNESz. *Lúzsok*, *Laskó*').

A terebesi *Rosztoka* (1772: *Resztoká*-ban való malom, Sz. 532) a szl. *rosztoka* 'vízelágazás, szétfolyás', azaz 'két vízfolyás összefolyása' jelentésű név átvétele (Sz. 385, FNESz. *Kálnarosztoka*, KNIEZSA 1943/2003: 79–80); vö. ukr. *Розмока* hn., le. *Rosztoka* hn. (FNESz. *Kálnarosztoka*), hucul *Росмока* hn., *Росмоку* hn. (PIPÁS–HALÁSZ 2005: 238). A helynév legkorábbi adata az első szótagban palatális *e* vokálissal fordul elő, amely a korábban adatolt malomnévben a második szótagban is megtalálható (vö. 1631: *Reszteka*, Sz. 532). Ugocsa területéről a 19. század első negyedétől több *Rosztoka* helynév is adatolható, az adatsorok mindig mély hangrendű névformát mutatnak.

Végül a már említett névfejtési bizonytalansággal együtt a *Csemer* ~ *Csenner* ? (1372: *Chenner*, s., Sz. 323) és *Nebojsza* (1575: *Naboyza*, i. m. 384) nevek is itt vehetőek számításba.

4. A szláv eredetű helynevek egy jelentős részében már a legkorábban feljegyzett alakok is magyar fonotaktikai szerkezetűek, azaz

¹³ A szláv *dl* hangkapcsolat a korai időszakban a magyar jövevényszavakban *ll* vagy *l* (*ly*) lett (BÁRCZI 1958/2001 87; de a szlávban is megfigyelhető a hangkapcsolat *l-lé* való átalakulása), azonban a helynév egyszeri előfordulása erre nem utal.

kétségtelenül magyar névhasználatot jeleznek. E neveknek a besorolásáról a következő morfológiai és hangtani folyamatok árulkodhatnak.

4.1. A szlávokkal történő kontaktushatásról tanúskodik, de már egyértelműen magyar névhasználatot jelez a szláv *o* orrhangú magánhangzó magyar *-on-*, *-om-* hanghelyettesítése a *Long*, *Lonka* helynevekben (vö. KENYHERCZ 2013: 43–44). A szláv orrhangú magánhangzók eltűnését a szakirodalomban eltérően ítélik meg. A hagyományos magyar nyelvtörténeti munkákban a szláv nazális eltűnését legkésőbb a 11. században lezáruló tendenciaként értékelik. Ezért azokat a szláv jövevényszavakat és jövevényneveket, amelyekben a szláv nazális hanghelyettesítése látható, a 12. századinál régebbinek tekintik (BÁRCZI 1958/2001: 92–95, ZSILINSZKY 2003: 382). Ezzel szemben a modern szláv nyelvtörténeti kutatások e merev kronológiai határokat kitágították (lásd alább a kérdést).

KNIEZSA szerint a *Long* (< **lǫgъ* 'rét, berek', FNESz. *Long*, ŠMILAUER 1970: 114, MELICH 1925–1929: 121–124) erdőnév (1262: *Longh*, silva, F. 7/3: 45) a benne megőrződött szláv nazális alapján 11. század előtti magyar névátvétel lehet (1943/2003: 71, 1938/2000: 385), és ilyen módon értelemszerűen korabeli szláv jelenlétre is utal. KNIEZSA véleménye szerint az adat bizonyító erejét gyengíti viszont az a körülmény, hogy egyszeri említésként szerepel, valamint egy eredetiben nem ismert oklevélnek a Fejér-féle kiadásából ismeretes, amely nem mentes elírásoktól sem (1938/2000: 385). A fenti esethez hasonló a *Lonka* (1507: *Louka* [ɔ: *Lonka*], t., DL. 38448, Sz. 460 [itt *Lonka* áll]) határnév hangtani arculata. KNIEZSA szerint a *Lonka* a szláv *lǫka* 'rét, mező' szóból származik; vö. or., tót *luka* (Sz. 460). Későbbi írásában azonban az ugocsai *Long* szláv nazálisa körüli átvételi problémákról szólva kiemeli, hogy a *Lonka* „inkább kései oláh elnevezésnek látszik (oláh *lunca* < szláv *lǫka*)” (1938/2000: 385). Az utóbbi feltételezés megalapozottságát azonban három érv is gyengíti: egyrészt — ahogy arról korábban szó esett — a megye román etnikumának térfoglalásával a Tisza vonalában vagy attól északra lévő területeken nem számolhatunk. Másrészt — ezzel is összhangban — a román népesség térfoglalását a helynevek a megye déli, délkeleti erdős vidékéről jelzik, s az adatok az azon túli terjedésükre nem utalnak. Harmadrészt a párhuzamos román helynevek nyelvileg összetettebb grammatikai formát mutatnak; vö. rom. *Luncile*, *Luncași*, *Valea Luncașilor*; *Luncaș*, *Luncașul*, *Luncetul* hn. stb. (JORDAN 1963: 78, itt további származékok is találhatók). KNIEZSA minden bizonnyal a szláv nazálisok denazalizációjának merev kronológiai tétele miatt módosíthatta korábbi nézetét (erre lásd még azt is, hogy a Tiszától messze északra lévő *Dombó* helynév nazálissal történő hanghelyettesítésénél sem ír határozott magyar nyomokról, 1938/2000: 385). A szláv nyelvekben lezajlott denazalizáció kronológiai jellemzőit a szláv nyelvtörténetírás ma már másképpen látja, mint korábban. ZOLTÁN ANDRÁS ez alapján azt emeli ki, hogy a Kárpát-medencében élő, a magyarokkal érintkező szlávok nyelvében a nazális magánhangzók akár a 13–14. századig is megmaradhattak (2014: 208). Ebből következően pedig sem a

Long, sem a *Lonka* helynév nem tartható pusztán e kritérium alapján 11. század előtti átvételnek, noha ez a lehetőség nyilvánvalóan nem zárható ki. A *Lonka* 16. századi első előfordulása e tekintetben nem perdöntő, hiszen a név használatban lehetett már a fennmaradt első adathnál akár évszázadokkal korábban is. A fenti magyarázatok, felvetések közül mindenesetre az tűnik valószínűbbnek, hogy a helynév ősszláv töve a **lŕka* 'rét, mező' lexéma lehetett; vö. szlk. *Turá Lúka* hn., ukr. *Прутка* hn., or. *Осунова Лyka* hn. (ŠMILAUER 1970: 115).

4.2. A morfológiai változások közül a magyar helynévrendszerre jellemző földrajzi köznévi utótagok jelzik az alábbi mikrotoponimák szerkezetében a megváltozott névhasználói kört. A feketepataki *Pre nec* (< szláv **Prěnesъ*, 1295: *Prenez*, stag., ÁÚO. 5: 136) név Árpád-kori adata szó eleji mássalhangzó-torlódásával ugyan a semleges névformák között lenne említhető (vö. KENYHERCZ 2013: 165, de még 87, 113–116, 164–167), viszont a szomszédos Salánk határában a 15. század elején adatolt *Pernec-tó* víznév bizonyosan az itt tárgyalt név hangszerkezeti változással alakult formája lehet: az alapnévi előtag szőkezdő mássalhangzó-torlódásának feloldásán túl (*Pre nec* > *Pernec*) a -*tó* utótag is egyértelműen jelzi a magyar névhasználatot.

A 14. század első negyedében felbukkanó *Lucska-mező* alapján felvett **Lucska* (adatát lásd a magyar eredetű mikrotoponimák rétegében) a szláv *luka* 'rét, mező' lexéma képzős *lučka* 'rétecske, kis mező' származékából alakult (Sz. 538). A -*mező* földrajzi köznévvvel szerkesztett kétrészes formája egyértelműen magyar névhasználatra utal. Ugyanezt mondhatjuk a 17. század végétől adatolható *Kamenája-mező* helynévről is, amelynek **Kamenája* előtagja KNIEZSA szerint az orosz *kamennaja* 'köves' származéka lehet (Sz. 488).

4.3. A szláv névformánsokkal alakult helynevek egy csoportja a magyar nyelvhasználat következtében jellegzetes hangtani változásokat mutat (vö. KENYHERCZ 2013: 37–43). A név végét érintő adaptációs megoldások közül többre is idézhetünk példákat a megye névállományából.

Jellegzetes tendenciát rajzol ki a szláv (-*ov*)-*ьсѣ* ~ (-*ica*) formáns magyar -*óc/-őc*, illetve -*olc* megfelelése.

A szláv képzőbokr magyaros -*óc* formájával találkozunk a **Rákóc* (< *Rákóc* 'település'; < ősszláv **ракъ* 'rák', ŠMILAUER 1970: 151) víznévben, s ugyanígy a *Verbőc* (< **Vrbovce*, FNESz. *Verbőc*; 1295: *Werbevch*, ÁÚO. 5: 136) patak-név -*őc* végű alakja szintén magyar névhasználókhoz köthető. A kikövetkeztetett **Garbóc* (< *Gabróc-fő*; < **Gabrovьсѣ* < szláv **grab(r)ъ* 'gyertyán(fa)', Sz. 427, ŠMILAUER 1970: 71) végződése alapján ugyancsak e csoportba sorolható. A víznév-nél a szláv eredeztetés mellett jövevényszóként való átvételre is gondolhatunk (szl. *gabrovьсѣ* > m. *garbóc* > **Garbóc* 'víznév'), azonban a vizsgált területen nincs tudomásom ilyen közszei átvételről (vö. KMNySz., SzamSz.). A **Garbóc* olyan szláv nyelvből kerülhetett át, ahol a *g* > *h* változás vagy egyáltalán nem történt meg, vagy pedig — mint a cseh, szlovák, ukrán nyelvben — még

nem realizálódott: ez esetben a név a 12. század előtti átvétel lehet (vö. BÁRCZI 1958/2001: 93, KNEI ZSA 1943/2003: 105).

A *Dabolc* (1323: *Debouch*, AOKt. 7: 101) településnév és hegynév szláv előzménye **Dubovec* formában rekonstruálható, amely *Dubóc* változáson át nyerhette el magyaros alakját. Ennek ősszláv töve a **dǫbъ* 'tölgy' fanév (FNESZ. *Dabolc*, KNEI ZSA 1943–1944/2001: 169). A hegynév egyszeri említésében nem szerepel — a megye területén lévő *Dabolc* településnévnél jelentkező — *l* járulékhang, valamint első szótagi nyíltabb **Dabo(l)c* formája sem ismert a névnek.

KNEI ZSA szerint a *Valóc* (1696: *Valócz*, Sz. 499) név hangalakja alapján vélhetően a szláv 'ökör' szóból eredhet (Sz. 385), így a név a **Volovъcbъ* > *Valóc* adaptációval jellemezhető.

A megye nyugati részén lévő *Konyhóc* ? (1580–1590 k.: *Konjhocz*-ra eoduloben, Sz. 509) nevet KNEI ZSA ISTVÁN a szláv **konjuchъ* 'csikós' > **konjuchovъci* > *Konyhóc* áttétellel magyarázza (i. h.). A név végződése már a legkorábbi előfordulásban is magyaros fonotaktikai szerkesztésű. A név végét érintő előbbi fejlődés tételezhető fel a *Pelsőc* hegynév és a bizonytalan etimológiájú **Cselőc* mikrotoponima magyar névvégződésének kialakulásában is.

Az is gyakori adaptációs jelenség, hogy a szláv *-ovъ*, *-ovo* (*-ava*) formáns magyar *-ó* megfeleléssel jelentkezik a magyar névhasználatban. A *Darnó* (1719: *Darno*, Sz. 304) helynévnek KNEI ZSA ISTVÁN a **dъrnъ* 'gyep' > **Dъrnavъ* > *Darnó* fejlődését rekonstruálja (i. h.). Emellett a bizonytalan eredetű *Zsaró* (1739: *Zsáró*, Sz. 331) esetében **Žeravъ* ~ **Žeravъjъ* > *Zsáró* ~ *Zsaró* változással számolhatunk (vö. KNEI ZSA 1943/2003: 73–74). A *Gaboró* (1516: *Gaborw*, t., Sz. 412) és a *Lipó* (1354: *Lipou*, t., DL. 70633; szláv *lipava* vagy *lipova* 'hársas' Sz. 377), a kikövetkeztetett **Karasztó* (< *Karasztó-mező*; szláv **korsta* 'rüh' > **Korsztov* ~ **Karasztov* > **Karasztó* 'rühes hely') határnevek mellett a bizonytalan etimológiájú *Harnóca* (1509: *Harnocza*, s., Sz. 503) erdőnév fejlődése is a fenti hangtörténeti változáshoz köthető.

A bizonytalan *Tisn(y)icev* ~ *Tisn(y)icő* (1475: *Thysnyczew*, DL. 38386) helynevet alakszerkezete alapján talán magyar névhasználókra utalónak tekinthetjük. Az alapjául szolgáló ősszláv tő több lexemával is kapcsolatba hozható: vagy a **tichъ* 'csendes, nyugodt, mozdulatlan, halk', vagy a **těsnъ* 'szoros, belső, közeli; feszes, szűk; tikkasztó, rekkenő' (ŠMILAUER 1970: 181), vagy pedig a **tisъ* '1. tiszafa; 2. (közönséges) boróka' (i. h. 182) jelentésű lexéma (*-in*)-*ъcbъ* + *-evъ* képzős származéka lehet (ehhez lásd még a Szerbiában lévő *Reka Tisnica* víznevet, <http://www.panoramio.com/photo/10068232>). Az egyszeri említésben előforduló helynév hangalakja mögött a szláv *Tisn(y)icev* vagy az elmagyarosodott *Tisn(y)icő* forma egyaránt húzódhat.

4.4. A magyar nyelvre jellemző hangváltozási folyamatok a helynevek hangtestében szintén magyar névhasználatot jeleznek.

A már a fentiekben is többször említett szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldása egyértelműen magyaros formára utal néhány szláv jövevénynévben.¹⁴ Kiss LAJOS a helynevek hangalakját érintő általános tendenciák között csak a szó elején lévő mássalhangzó-torlódások bontóhanggal történő feloldását tárgyalja (1995: 7–8). A folyóvíznevekből a kikövetkeztetett **Gerzence* (< *Gerzence-szád*; < összláv **gręzb* 'sár, iszap, mocsár', ŠMILAUER 1970: 72) és a *Torna* (< **Търнава* < szláv **търнъ* 'tüske, tövis, kökény', vö. FNESz. *Torna*; 1262/1805: *Thornia*, Szirmay 149) mellett itt említhetjük meg a *Szemerdek* (1344: *Zemurduk*, DL. 62701) víznevet is, amelyet KNEIENZA a szláv *smъrdьkъ* < *smъrděti* 'büzleni' szóból eredeztet (Sz. 331). Az *Esztegyő* (1262: *Izteger*, Sz. 357) KNEIENZA szerint esetleg valamilyen **stęgava* alapszóból származik; vö. le. *stęzyc* 'patak' (< **stęgica*), le. *stęga* 'szalag, öv' (i. m. 290). Ha a víznév szláv eredetét elfogadjuk, már a legkorábbi előfordulásai alapján magyaros hangalakú helynévnek tekinthetjük.

A *Terebes* (< szláv *Trěbešъ* < *trěbiti* 'irtani', tkp. 'irtvány', vö. KNEIENZA 1943–1944/2001: 169; 1216: *Terebes*, F. 7/3: 20) és a *Kirva* (1378: *Kyrwa*, DL. 26566; tövét lásd fent) településnevek legkorábbi adatában is feloldódva jelenik meg a szó eleji *tr-* és *kr-* mássalhangzó-kapcsolat.

Az Ugocsa megyében fekvő *Balaton* (1548: *Balathon*, palus, Sz. 303) elnevezés etimológiailag összetartozik a dunántúli *Balaton* tó nevével, ami szláv eredetű (FNESz.), s a benne bekövetkezett **Blatъnъ* > **Blatin* ~ **Blaton* > *Balaton* változás kapcsán HOFFMANN ISTVÁNNAK a Tihanyi alapítólevél helynévi szórványáról tett megállapítását idézhetjük fel: „A Tihanyi alapítólevél *bolatin* ~ *balatin* adatai kétségtől kívül magyar nyelvhasználókra utalnak, mivel az eredeti szláv alakban található szókezdő *bl-* mássalhangzó-kapcsolat a következő szótagbeli magánhangzó jellegének megfelelő bontóhanggal van feloldva” (2010a: 47).

KNEIENZA ISTVÁN szerint a *Pelsőc* névforma változási sorát a szláv **plěšъ* > **Plěšivъcbъ* > *Pelsőc* > *Pelesőc* formában rekonstruálhatjuk (Sz. 284). A névnek már az első előfordulása (1476: *Pelsewczhegye*, promo., DL. 88589; de lásd még 1658: *Peleszőcz*, Sz. 369) a torlódás feloldását mutatja.

A mássalhangzó-torlódások feloldásának egyik, az ómagyar korban nem túl gyakori (s jellegzetesen a *v* hangot érintő) jelensége a szó elején (vagy a szó belsőjében) történő hangkivetés (vö. TÓTH V. 2001a: 109–110). Ugocsa megyében a *Szeben* (1733: *Szeben*, r., Sz. 517) határnév átadó nyelvi formája a **Svibъnъ* lehetett, amelynek fonológiai szerkezetét a nyíltabbá válás mellett a szó elején a *v* kiesése formálhatta. A szó eleji mássalhangzóvesztések között Kiss LAJOS is tárgyal ehhez hasonló folyamatot: *Szvedernyik* > *Szedernyék*, *Szvinna* > (*Litva*) *szinye* (1995: 23).

¹⁴ NYÍRKOS ISTVÁN szerint „Általánosítva azt mondhatjuk tehát, hogy az előtét hangok keletkezésében egyrészt a szóalakon belüli h a n g r e n d i h a s o n u l á s szabálya játszott szerepet, azaz a jövevényszó első szótagjának magánhangzója hasonló magánhangzó keletkezését indukálta az előtét hang szerepre” (1993: 36).

A *Harnóca* helynév fonotaktikai szerkezete — egyszeri említésével is — vélhetően magyar névhasználatra utal, ugyanis a **Hranovъca* > **Hranóca* > *Harnóca* fejlődés a szó eleji *hr-* mássalhangzó-torlódás megváltozását mutatja (amit KISS LAJOS hangátvétésként magyaráz; 1995: 15). A névtest a szláv *g* > *h* változást is mutatja, ami 12. század utáni átvételre utalhat (vö. KENYHERCZ 2013: 44).

Az *o* > *a* nyíltabbá válást tükröztető *Akolna* (< szláv *Okolna* 'körül folyó', Sz. 504; 1620 k.: *Akona*, Sz. 504), *Atak* ~ *Aták* (Sz. 465; [1411–1415]: *Athaagh*, Zs. 3: 1481) pataknevek és *Atak* ~ *Aták* (< szláv *otok* 'sziget', 1295: *Ataab* [ɔ: *Ataak*], lac., ÁÚO. 5: 136) tónév, valamint az *Abláz* (< **ob-* 'körül' és a **lazъ* 'tisztás; erdei rét; új mező; hegyi település; föld; átkelőhely', ŠMILAUER 1970: 130, 109; 1604: *Ablaz*, Sz. 430) mikrotoponima ugyancsak magyar névhasználókhoz köthet. Talán ide sorolható még a másodlagos határnév alapján kikövetkeztetett **Ragozna* (< *Ragozna-hát* < *Rogozъna* < összláv **rogoszъ* 'sás, nád, gyékény', Sz. 515, ehhez még lásd ŠMILAUER 1970: 153) folyóvíznév is.

A *Beszteric* (< összláv **bystrъ* 'gyors, tiszta, világos, átlátszó, csengő', ŠMILAUER 1970: 45; 1628: *Beztericz* mellett, Sz. 467) pataknév az első szótagban az *i* > *e* nyíltabbá válást mutatja. Emellett a bizonytalan etimológiájú *Szeben* (< szláv *svibъnъ* 'somos', Sz. 517) talán a szláv **Svibъnъ* > **Svibin* > **Szibin* > *Szeben* hangfejlődéssel nyerhette el magyaros alakját.

Az *Ilonok* (< **Ilovъnikъ* < összláv **ilъ* 'iszap, sár', FNESz. *Ilonokújfalu*; 1509: *Ilonok*, Sz. 427), a *Lekence* (szláv **Lьknica* < **lьkna* 'ingovány, kis vízfolyás', vö. KISS L. 1997: 203; 1341/482: *Lekenche*, DL. 70998) és a *Beberke* (szláv *bebrъka* < *bebrъ* ~ *bobrъ* 'hód', Sz. 344; 1295: *Beberke*, ÁÚO. 5: 136) fonológiai szerkezetében pedig a nevekben bekövetkező hangrendi kiegyenlítés az, ami a magyar névhasználatról tanúskodik az adatok rögzítésének idejére vonatkozóan.

A *Gérce* helynév hangrendi átcsapással nyerhette el a 14. században adatolható formáját (< szláv *gora* 'hegy', KNEZSA 1943–1944/2001: 169, vö. FNESz. *Gérce*; 1342: *Gerche*, castr., DL. 70998), amennyiben a név etimológiája helyes. KISS LAJOS rámutatott arra, hogy a tendencia a magyar helynevek jelentős körét érintette, és gyakoribbnak a mély hangrendűből magas hangrendűvé válás tekinthető (1995: 15–16).

A kétnyíltszótagos tendencia is szerepet játszhatott a szláv eredetű nevek magyaros hangszerkezetének a kialakításában (vö. KISS L. 1995: 5–6). Ez a változási folyamat mutatkozik meg a *Bel(y)va* (< *bělъ* 'fehér', Sz. 344; 1295: *Belua*, ÁÚO. 5: 136), a *Borzs(o)va* ([1200 k.]: *Borsoa* [*borsoa*], Gy. 1: 519), a *Csong(o)va* (1341/1342/XVIII.: *Tunghwa* [ɔ: *Cunghwa*], Gy. 1: 541) és a *Szalva* (< szláv **solъ* 'só', vö. KNEZSA 1942: 9; 1295: *Zalua*, ÁÚO. 5: 136) víznév hangalakjának létrejöttében, de itt is megemlíthetjük a *Gérce* várnevet, mivel etimológiája alapján a **Gorica* 'kis hegy' > **Gorca* ~ **Gerce* > *Gérce* rekonstrukciós sorban a kétnyíltszótagos tendencia is jelentkezik.

A megye szláv eredetű mikrotoponimái között egyetlen olyan adat, melyben a szótagzáró *l* kiesett, talán ugyancsak a magyar névhasználat gyanúját vetheti fel. A *Vusice* (1657: *Vusycze*, Sz. 461) helynevet KNIEZSA ISTVÁN a későbbi szláv réteg, a ruszinság nyelvi lenyomatának tekinti: „Valószínűleg a »jel'cha = égerfa« szónak rutén alakjából (ukrán *vilcha* — haz. rut. *vuľcha*, *viľcha*) képzett *Vuľšice* névnek nem egészen pontos lejegyzése” (i. h.). KISS LAJOS is kiemeli a helynevek hangalakját érintő *l* mássalhangzóvesztést, összevonva azt a név belsejében történő más hasonló hangzóvesztéssel. A szerző szerint a változás háttérében különféle okok húzódnak meg (1995: 22–23).

A fentiekben már utaltam arra, hogy a *Dabóc ~ Dabolc* településnév szláv *-ovec* képzőjének magyar *-óc* adaptációja egyértelműen magyar névhasználatot jelez, de ezt tovább erősíti a helynév adatsorában az *ó* helyén zárt szótagi helyzetben a 15. századtól megjelenő *o* + inetimologikus *l* hang is (vö. NYÍRKOS 1987: 127–130, 134), amely az írott nyelvi forrásokban a későbbi századokban már folyamatosan jelen van.

A forrásokban fennmaradt kétségkívül szláv eredetű ugocsa helynevekről összegzően azt állapíthatjuk meg, hogy azoknak az írott forrásokbeli alakjai csak kisebb részben utalnak szláv névhasználati közösségre. A szláv eredetű helynevek jó része a lejegyzéskor már olyan morfológiai és főleg fonológiai jegyeket visel magán, amelyek egyértelműen vagy legalábbis jó eséllyel magyar nyelvhasználóknak tulajdoníthatók. Olyan adatok is szerepelnek ugyanakkor a névanyag e rétegében, amelynek névhasználati köre nyelvi alapon nem határozható meg, de a fenti két csoport aránybeli eltérése azt sejteti, hogy ezek jó része is vélhetően magyar ajkú népességhez köthető. A szláv eredetű neveknek a magyar nyelvbe való viszonylag bőséges beáramlása az adott nyelvek és az azt beszélő népek közötti intenzív kapcsolatra utal.

2.5. A szláv eredetű helynévréteg kronológiai jellemzői

Az Ugocsa megyei szláv névréteg három névfajtájának szemantikai szerkezeti típusai — az első előfordulások alapján — az alábbi kronológiai megoszlást mutatják (lásd 5. ábra). A táblázat soraiban szereplő névrészfunkciók esetében egymás alá helyezve közlöm a három névfajtára vonatkozó adatokat: az első sorban a folyóvíznevek, a másodikban a településnevek, a harmadikban pedig a mikrotoponimák kronológiai mutatói szerepelnek. A százalékos arányok egy névfajtán belül szolgálnak viszonyítási alapként, így adnak ki 100%-ot.

		–1200	1201– 1300	1301– 1400	1401– 1500	1501– 1600	1601– 1700	1701– 1772	össz.
F	víz	—	—	—	—	—	—	—	—
	tel.	—	—	—	—	—	—	—	—
	mikr.	—	3 75%	2 29%	—	2 33%	1 14%	1 25%	9 30%
M	víz	—	—	1 11%	—	—	1 11%	—	2 6%
	tel.	—	—	1 20%	—	—	2 100%	1 50%	4 33%
	mikr.	—	—	—	—	—	—	—	—
S	víz	1 50%	6 75%	7 78%	1 25%	1 50%	7 78%	—	23 66%
	tel.	—	1 100%	4 80%	1 50%	—	—	1 50%	7 59%
	mikr.	—	1 25%	4 57%	2 100%	2 33,3%	4 57%	1 25%	14 47%
biz.	víz	1 50%	2 25%	1 11%	3 75%	1 50%	1 11%	1 100%	10 28%
	tel.	—	—	—	1 50%	—	—	—	1 8%
	mikr.	—	—	1 14%	—	2 33%	2 29%	2 50%	7 23%
össz. 100%	víz	2	8	9	4	2	9	1	35
	tel.	—	1	5	2	—	2	2	12
	mikr.	—	4	7	2	6	7	4	30

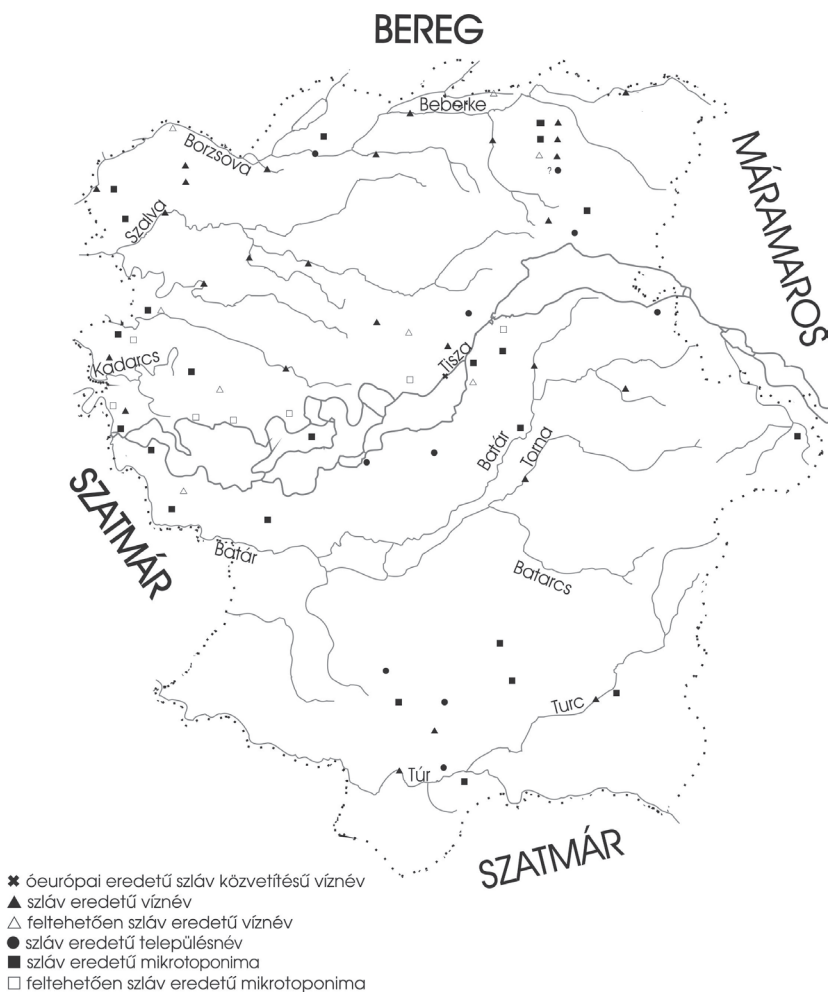
5. ábra: A szláv eredetű helynevek funkcionális-szemantikai modelljeinek névfajták szerinti kronológiai megoszlása

A századonkénti összevetésben a folyóvíznevek, a településnevek és a mikrotoponimák gyakoriságát mutatom be az egyes névszerkezeti típusok szerinti elrendezésben. A korábbiakban már utaltam arra, hogy a szláv helynevek jellegzetesen egyrészesek, azaz funkcionális tekintetben csak egyetlen információt fejeznek ki. A névstruktúrák kronológiai vizsgálatából az látható, hogy a szláv helynevek jellemző modellje lehet az S funkció, amely a víz- és településnevekben bizonyul a leginkább meghatározónak. Az F névrészfunkció csupán a mikrotoponimák csoportjában mutatható ki, míg a megnevező névrész mérsékelt jelenléte a víz- és településnevekben mutatkozik meg.

A szláv eredetű helynevek vékony rétege arra is rámutat, hogy a megye döntő többségű magyar névkincsének az árnyékában a legkorábbi helynévi előfordulások között a szláv folyóvíznevek és mikrotoponimák is folyamatosan képviselve vannak. A megyében a nevek egy kis részét a szlávok hozták létre, de ezek a nevek a többségben lévő magyarság nyelvhasználatába is beszívórogtek. A kronológiai mutatók értékelésekor feltétlenül számolnunk kell ugyanakkor a források fennmaradásának esetlegességével is.

2.6. A szláv eredetű helynévréteg területi jellemzői

A szláv eredetű helynevek területi elhelyezkedése jól szemlélteti a szláv népesség nyomait a megye területén. Közvetlenül ugyan legfeljebb csak egyetlen név (*Tisza*) utal korai, akár honfoglalás kori vagy azt megelőző szláv jelenlétre, mégsem valószínű, hogy e nem elhanyagolható nagyságú névkincs mögött nagyon gyér szláv népesség húzódott volna meg. Ezt támogatja az a körülmény is, hogy a szlávokhoz köthető nevek területileg viszonylag szétszórtnak helyezkednek el a megye több pontján (lásd ehhez a 6. ábrát), a sík- és a hegyvidéki területeken egyaránt. A szlávok helynévi nyomainak lokalizálása a következő gócpontokat rajzolja ki a megyében: az északnyugati és déli mocsármedence, a közbülső Tisza-völgy, az északi-északkeleti és a keleti hegyvidék.

6. ábra: Ugocsa megye ómagyar és középmagyar kori szláv eredetű helynevei

A legkorábbi szláv eredetű helynevek az északnyugati mocsárvidéken és a Tisza bal partja–Avas vonulata közötti alföldi területen jelentkeznek. Figyelemre méltóak az északnyugati mocsármedence 13. századi víznévi szórványai (pl. *Borzsova*, *Rednek*, *Belf[y]va*, *Szalva*, *Verbóc*), de ebből az időszakból a mikrotoponimák (*Atak* ~ *Aták*, *Prenec*) is jelzik a szláv nyomokat a területen. Az északi-északnyugati mocsármedence vidékén a későbbi századokban felbukkanó újabb adatok irányítják rá a figyelmünket a szláv etnikum névadására.

Az északi mocsárvidék mellett Ugocsa déli részén, a Túr medencéjében számolhatunk szláv nyomokkal, a víznevek között a 12. század végi *Túr* adata jelzi a legkorábbi jelenlétet, de más víznevek (pl. *Lekence*), mikrotoponimák (*Pelsóc*) és településnevek (*Terebes* és *Dabolc*) is a szlávtság névadó tevékenysége nyomán születhettek meg.

A megye nyugati és keleti alföldi síkvidéke közötti Tisza-völgy is szláv helynévi foltokat jelez, főként a nyugati határszélen és a középső sík területen. A 14. században megjelenő nevek a nyugati határszélen a Tisza jobb (*Szedlice* mikrotoponima), majd a 14. század második felében a bal partján, a Tisza és a Batár árterületéről (pl. *Luzsok*) utalnak szláv hatásra és (egykori) jelenlétre. A Tisza jobb és bal partján található szláv helynévi (alap)réteget a későbbi, a 16. századból előkerülő névadatok még tovább erősítik (pl. *Balaton*).

A Tisza-völgyének középső részén — a nyugati határszélhez hasonlóan — már a 14. századból találhatóak szláv eredetet mutató adatok (pl. a **Gabróc*, **Vojna*, **Pusztinca* víznevek), ahogyan ott találjuk a szláv nyomokat az alföldi és hegyvidéki terület átmeneti zónájában is: itt a 13. századi *Torna* víznév és a 18. századból adatolt *Szaszova* ~ *Szaszovo* és *Heteni* ~ *Hetenyi* ~ *Hetényi* településnevek említhetők meg. Az utóbbiak esetében az újonnan betelepülő szláv rétegre gondolhatunk.

A mocsárvidékből kiemelkedő északi-északkeleti hegyvidéken a legkorábbi szláv elemek csak a 14. századból adathatók (pl. **Rákóc* víznév, *Komját* ~ *Komjáti*, *Rakaszov* településnév, *Dabolc* mikrotoponima). A második szláv hullám lenyomata csak később jelentkezik, e népesség — amint azt az előzőekben, a történettudományi áttekintésben említettük — ugyanis majd a 14. század második felétől kezdődően szivárgott be a megye hegyvidéki részére. A 17. század második felében említett *Hukliva* víznév (III/2. fejezet 2.1. alatt) talán már e második szláv réteg eleme.

A szlávtság nyomait a Tiszán átcsapva a keleti és a délkeleti Avas erdővel borított részén is megtaláljuk. Ugocsa keleti hegyvidékén, az Avas északi (**Csarna* víznév, **Lucska* mikrotoponima) és déli (*Turc* pataknév, *Gérce* várnév) részén a legkorábbi szláv adatok csak a 14. században kerülnek elő. A talán a ruszinok névhasználatához köthető *Kriva* településnév pedig a 15. században tűnik fel.

A fentiek összegzéseként azt kell tehát kiemelnünk, hogy a honfoglalás előtti szlávság nyomai — néhány kivételtől eltekintve (lásd fent az északi-északkeleti és a keleti erdős hegyvidék leírását) — a sík vidéken, a hegyekből leszakadó kisebb-nagyobb vízfolyások mentén találhatók meg. A későbbi ruszinságtól származó névadás elemei pedig az északkeleti hegyvidéken és a megye középső sík területén jelentkeznek. A névanyagban jelen lévő számos, hangalakjában kétségkívül magyarrá vált helynév alapján nagy valószínűséggel arra gondolhatunk, hogy az itt talált szlávokat a magyarság egyes területeken igen korán beolvasztotta. Ezt mutatja az is, hogy a nevek között kétségkívül szláv névhasználókra utaló formákat csupán a helységnevek között tudunk kimutatni.

3. Magyar névréteg

A vizsgált időszak egészében számát tekintve a magyar névrétegbe sorolható nevek csoportja a legtekintélyesebb, ugyanis ez az állomány az egész névkorpusz 92,3%-át adja. Itt számításba vettem a más nevek (az ún. másodlagos helynevek) alapján kikövetkeztetett 110 helynevet is. A kikövetkeztetett nevek között számos olyan is található, amely a vizsgált koron túl már közvetlen adatokkal is igazolhatóan előfordul a forrásokban, erre a körülményre — minthogy ez egyáltalán nem mellékes — a leírás során minden esetben igyekszem utalni.

3.1. Folyóvíznevek

Ugocsa vármegye magyar eredetű folyóvízneveinek több szempontú elemzése során a következőkben bemutatom a névanyagra jellemző szerkezeti és szemantikai típusokat, illetőleg történeti változási folyamatokat.

1. Ugocsa megye ómagyar és középmagyar kori folyóvíznévanyagában az egyrészes nevek aránya 28% (61), míg a kétrészeseké ennek a két és félszerese, 72% (159). A névanyagot egy-egy évszázadnyi szakaszokra tagolva tárgyalom — annak megfelelően, hogy az egyes nevek adatai mikor tűnnek fel először — azzal a céllal, hogy a **n é v s z e r k e z e t e k b e n** megmutatkozó elmozdulásokat jobban kitapinthatassuk. A helynevek szerkezeti típusok szerinti megoszlását százonkénti elrendezésben szemlélteti a 7. ábra.

idő	egyrészes név	kétrészes név	összesen 100%
1200–1300	7 11%	5 3%	58% : 42%
1301–1400	14 23%	47 29%	23% : 77%
1401–1500	10 16%	27 17%	27% : 73%
1501–1600	11 18%	19 12%	37% : 63%
1601–1700	12 20%	52 33%	19% : 81%
1701–1772	7 12%	9 6%	44% : 56%
összesen	61 100%	159 100%	28% : 72%

7. ábra: Ugocsa megye magyar eredetű folyóvízneveinek névszerkezeti típusai az ómagyar és a középmagyar korban

A 13. századi magyar folyóvíznevek között az egyrészes nevek csekély többséget alkotnak 58 : 42% megoszlásban. Az ezt követő évszázadok névanyagában viszont a kétrészes nevek aránya nagyjából a kétharmad és a háromnegyed között változik az egyrészes elnevezések arányához képest. Az egyrészes folyóvíznevek dominanciája a 14. század végére megszűnt, a kétrészesek megterheltsége robbanásszerű növekedést mutat. És mivel a folyóvíznevek kihalása igen csekély mértékű, a középmagyar kor végéig ez a folyamat nem lassult, s a 17. században már kiemelkedő mértékű a kétrészes víznevek fölénye. A korai ómagyar kor után tehát főleg kétrészes víznevek kerültek be a névrendszerbe, továbbá az egyrészes folyóvíznevek alapnévként való felhasználása is jellemzővé válik, vagyis valamilyen előtaggal állva kétrészes névstruktúrában is megjelennek. E másodlagos nevek denotatív jelentésük módosulásával a pontosabb lokalizálást szolgálják (pl. *Batarcs* > *Székes-Batarcs*). Emellett gyakran vízrajzi köznévi utótaggal is kiegészülhetnek a korábbi víznevek, a denotatív jelentésük módosulása nélkül (pl. *Szemerdek* > *Szemerdek vize*), de ezek csupán alkalmi kiegészüléseknek tűnnek, a tényleges használatban az egyrészes változatok szerepelhettek (pl. a *Szemerdek* jövevénynév). E változási tendencia okát egyrészt a névrendszer analógiás hatásában kereshetjük, azaz Ugocsa megyében a 13. századtól adatolható helynévi említésekre nagy hatást gyakorolhatott az, hogy más területek névanyagában már ekkor a kétrészség volt a meghatározó, így a kétrészes helynevek mintaadó szerepével mindenképpen számolnunk kell. Másrészt pedig az oklevelezési gyakorlattal is összefügghet a névforma terjedése, tudniillik a víznevek adatolásában megfigyelhető, hogy a gyakran korábbi előfordulású egyrészes víznevek mellett idővel a kétrészes, *patak(a)*, *viz(e)* földrajzi köznévi utótaggal ellátott helynevek is fel-felbukkannak az oklevelekben. Ezen kétrészes helynévi formák adatolása szórványos és elenyésző számú a forrásokban, szemben az ugyanezeket a vizeket jelölő magyar fajtajelölő köznév nélküli víznévi alakokkal. Ezért talán a kétrészes földrajzi köznévvel ellátott víznevek az oklevél fogalmazójának a nyelvi befolyását is tükrözik.

Összességében azonban mégis figyelemre méltó, hogy a korai ugocsa-i magyar folyóvíznév-állományra az egyrészség jellemző, míg az Árpád-koron túl a kétrészes névmodell válik meghatározóvá. Ez a folyamat jól összekapcsolható más kutatások általános tapasztalataival is. TÓTH VALÉRIA Abaúj és Bars vármegye korai helynévkincsét — nem nyelvi rétegek szerint — vizsgálva az egy- és kétrészség közötti fokozatos elmozdulást bemutattva kiemeli, hogy a 14. századra a névanyagban csaknem minden harmadik név kétrészes szerkezetet mutat (2001a: 217–218). Jómagam más helynévfajták (pl. a településnevek) szerkezeti változásánál is hasonló tendenciákat mutattam ki (vö. KOCÁN 2006b: 74–75).

Bihar vármegye döntően ómagyar kori — nyelvi rétegek szerint szintén nem csoportosított — víznevei alapján KOVÁCS ÉVA hasonló arányokat figyelt meg, ott egyharmad : kétharmad arányban oszlanak meg az egy- és kétrészes víznevek

(2008). Megállapításai szerint „Az egyrészes nevek zöme az 1200 és 1450 közötti évekből adathozható, ezután a nevek száma folyamatosan csökken. A kétrészes nevek nagy része az 1301 és 1350 közötti évekből való, de előtte (1251–1300) és utána (1351–1400, 1451–1500) is szép számban fordulnak elő ilyen szerkezetű nevek” (2008: 193). GYÖRFFY ERZSÉBET a Kárpát-medence régi folyóvízneveit vizsgálva jutott arra a következtetésre, hogy a korai ómagyar kor szűken értelmezett felső határáig a víznevek struktúráira az egyrészesesség volt a jellemző, viszont az 1300–1350 közötti időszakban az egy- és kétrészes nevek gyakorisága felcserélődött, és erre az időintervallumra 38 : 62%-os arány alakul ki a kétrészesek javára (2011: 79–80). Ezt a történeti névanyagban megmutatkozó tendenciát az itt idézett kutatások egybehangzó tanulságai alapján az egy- és kétrészes folyóvíznevek általános kronológiai összefüggésének tekinthetjük.

2. A névszerkezeti típusok kronológiai átrendeződésének felvázolása után a következőkben a folyóvíznevek *f u n k c i o n á l i s - s z e m a n t i k a i* jellemzőit mutatom be, mégpedig a névstruktúrák szerint elkülönítve.

2.1. A névrész megjelöli a hely fajtáját

A helynevekben szereplő nyelvi elemek kifejezhetik a hely fajtáját, amelybe a névvel megjelölt egyedi hely besorolható. Ezt a szemantikai funkciót fajtajelölő (F) szerepnek nevezzük (vö. HOFFMANN 1993). E szemantikai szerep betöltésére nyelvi síkon kizárólag földrajzi köznevek alkalmasak.

Az *e g y r é s z e s* fajtajelölő, azaz pusztán vízrajzi köznévből alakult folyóvíznév az egész víznévállományban 9,5%-ot tesz ki: két *Ásvány* (a megye eltérő területein), három *Erge* (< m. *erge* ’patak, árok’), *Csermely(e)* (< m. *csermely* ’patak, ér’), *Fok*, *Folyóka* (< m. *folyóka* ’vízelvezető árok’, KMNySz.), három *Halvány* (< *halvány* ’kihalt folyómeder, holtág’, FKNT.), *Kenderátó* (< m. *kenderátó* ~ *kenderártó* ’kenderáztatásra használt hely főként álló-, esetleg folyóvízben’, FKNT.), *Mocsolya* és *Patak* tartozik ide, továbbá a kikövetkeztetett **Fok*, **Folyár* (< m. *folyár* ’[pl. nagy eső után keletkezett] kis vízfolyás, csermely, patakocskák, vízmosás’ jelentésű földrajzi köznévből; FKNT.) és a két mikronévi alapon feltételezett **Halvány* és a **Sugatag* (a modern kori földrajziköznév-állományban megtalálható *-atag* formánssal szerkesztett fajtajelölő lexémák alapján — pl. *duvatag*, *forгатag*, *gyomatag*, *sivatag*, *suhatag*, *zuhatag*, ehhez lásd FKNT. — a *sugatag* is e földrajzi köznevek sorát gyarapítja; vö. *suhatag* ’zúgó, nagyobb esésű vízfolyás’, vö. FNEsz. *Aknasugatag*). A hely fajtájára utaló földrajzi köznevet találunk a képzéssel alakult *Horhagy* (< m. *horh* ’vízmosta árok, mélyút’, TESz.) pataknevében, továbbá ide tartozik a kikövetkeztetett **Palád* víznév is, amelyben a m. *palaj* vízrajzi köznév fedezhető fel: **Palaj* + *-d*, s ebből hangtanilag szabályosan, az *aj* monoftongizációja révén lett *Palád* (a név részletesebb magyarázatához lásd KOCÁN 2009: 117–118).

A *k é t r é s z e s* folyóvíznevek utótagja leggyakrabban fajtajelölő névrész. Ezek a nevek kétféle szerkezetben mutathatók ki, sajátosságot jelölő, illetve meg-

nevező szerepű előtaggal: a gazdag névcsoportot alkotó S+F (arányuk a teljes víznévanyagban 39,5%) és az idővel lassan felszaporodó M+F (arányuk 17,3%) szerkezetű folyóvíznevekben.

A vizsgált korpuszban a leggyakrabban használt földrajzi köznév a **patak**: *Akolna-patak*, két *Által-patak* (esetleg egyazon denotátumot jelölhettek a megye északnyugati részén), *Andocs pataka*, *Atak-patak*, *Balog pataka*, **Berenás-patak*, *Bisztra-patak*, *Borostyános-patak*, *Csal-patak*, *Csecsegő pataka* ~ *Csecseg-patak*, *Csengő-patak*, *Csobak pataka*, *Csontos pataka*, *Csortos pataka*, *Dobonya pataka*, *Éger pataka*, *Egres-patak*, *Egyház pataka*, **Fekete-patak* (itt esetleg **Patak* alakra is gondolhatunk, ugyanis a korai ómagyar korban a helységnév *Patak* névváltozatát is ismerjük, valamint a vízfolyás mai népnyelvi neve is *Fekete-patak* ~ *Patak* névpárt mutat), *Görbe-patak*, *Görgő pataka*, *Gyilkos-patak*, *Halász-patak*, *Hamus-patak*, *Határ pataka*, *Hideg-forrás pataka* ~ *Tekeres patak* ~ *Tekeres pataka*, *Hódos pataka*, *Hollós pataka*, *Horgas-patak*, *Hosszúláz pataka*, *Ilonok pataka*, *Jászol pataka*, *Karácshalvi-patak*, *Kátyú-vég pataka*, *Kenderáztató pataka*, *Kis-patak*, *Kovács pataka*, *Kökényes(d) pataka*, *Kőrös pataka* ~ *Kőrös-patak*, **Köves-patak*, *Köves pataka*, *Kuncsul pataka*, *Kurta-patak*, *Miszticei-patak*, *Nádas-patak*, *Nagy pataka*, *Nyers pataka*, **Ölyves Szikespataka*, *Palot pataka*, *Preko pataka*, *Rafajn-lugas pataka*, *Rekettyés pataka*, *Rigó pataka*, *Rothadt-patak*, *Sár-patak*, *Sárad-patak* ~ *Sárad pataka*, *Sáros-patak*, *Sásas-patak*, két *Sebes-patak*, *Somos-patak*, *Szalva pataka* ~ *Szalva-patak*, **Szányó-patak*, **Száráz-patak*, *Szele pataka*, *Szemerdek pataka*, *Szelistyei pataka*, *Szilas ? pataka*, *Szukova-patak*, *Telek-tó pataka*, *Turc pataka*, *Vedere pataka* ~ *Vedre-patak*, *Verbőc pataka* ~ *Verbőc-patak*, *Zab-patak*.

A névanyagban a *folyik* ige különféle származékaival alkotott vízneveket is találunk, **folyóka**: *Akolna folyókája*, *Csalános folyókája*, *Halastó folyókája*, *Szennyes folyókája*, **folyás**: *Cser folyás(a)*, *Szomoga folyása*, *Teknős folyása*, **folyamat**: *Alsó-folyamat*. Többször előfordul a **fok**: *Csákányné foka*, *Csákány-éke(r) foka*, *Csantó foka*, *Csíkos-fok*, *Nádas-fok*, *Pongocs foka*; e területen is jellemző az **ér** lexéma használata víznevekben: *Hideg-ér*, *Kakas-ér*, *Ludas-ér*, *Sásas-ér*, *Tölgyes-ér*, **Köles-ér*, **Sás-ér*, **Mély-ér*; ezzel azonos arányban találunk **víz** fajtajelölő névrésszel szerkesztett neveket: *Batár vize*, *Beberke vize*, *Borzs(o)va vize*, *Csorgó-víz*, *Hódos vize*, *Iza vize*, *Palád vize*, *Pusztinca vize*, *Szalva vize*, *Szemerdek vize*, *Tisza vize*, *Túr vize*, két *Fekete-víz* és két *Hideg-víz* mellett a kikövetkeztett **Hideg-víz*. Az **árok** és az **ág** vízrajzi köznévi névrész két-két adattal szerepel a névkorpuszban: *Hordás-árok*, *Kis-Tisza-árok*; *Pap ága*, *Tó-ág*; a **halvány**: *Pap halványa*; a **kátyú** 'vízjárta terület; vízzel telt mélyedés' (FKnT.): *Alhíd-kátyú*. A nevekhez kapcsolódó (azok helyfajtaját minősítő) latin *fluvius* és *rivulus* megjelölések alapján ide vettem a **fő** utótagú *Ökör-fő* folyóvíz-nevet; emellett a **szomoga** 'lapályos, vizenyős, kákatermő hely, csermely; patak, kisebb vízfolyás' (vö. FNESz. *Szomoga*, FKnT.) utótagú *Méhes-szomoga* vízne-

vet is, ez utóbbi esetében azonban esetleg feltételezhetünk egy kikövetkeztetett *Szomoga alapnevet is.

Az egyes fajtajelölő földrajzi köznévi névrészek gyakoriságát szemlélteti az egy- és kétrészes nevekben az alábbi összefoglaló táblázat.

vízrajzi köznév	egyrészes	kétrészes	összesen
ág	—	2	2
árok	—	2	2
ásvány	2	—	2
csermely ~ csermelye	1	—	1
ér	—	8	8
erge	3	—	3
fok	2	6	8
folyamat	—	1	1
folyár	1	—	1
folyás	—	4	4
folyóka	1	4	5
fő	—	1	1
halvány	5	1	6
horhagy	1	—	1
kátyú	—	1	1
kenderátó	1	—	1
mocsolya	1	—	1
palaj	1	—	1
patak	1	77	78
sugatag	1	—	1
szomoga	—	1	1
víz	—	17	17
összesen	21	125	146

8. ábra: A vízrajzi köznevek megoszlása az egy- és kétrészes folyóvíznevekben az ómagyar és a középmagyar korban

Az egyrészes nevek esetében a 21 helynév 13 különböző vízrajzi köznév felhasználásával keletkezett, s látható, hogy a kétrészesek csoportjával való néhány egyezésen túl jobbra speciális jelentésű elemkészletet tartalmaz ez a csoport. A kétrészes nevek harmada az általános jelentésű *patak* és a *víz* lexémát tartalmazza, de az *ér* és a *fok* is a gyakoribb köznevek sorába tartozik. GYÖRFFY ERZSÉBET a Kárpát-medence más területein a korai ómagyar kori folyóvízneveket általában vizsgálva ugyancsak az utóbbi négy elem aktív víznévalkotó szerepét mutatta ki (2011: 85).

2.2. A névrész megnevezi magát a folyóvizet

Az e g y r é s z e s megnevező funkcióban álló víznevek Ugocsa vármegye magyar névrétegében 1,4%-ot tesznek ki. Megnevező funkcióban mindig már meglévő valódi helynevek állnak, s e funkcionális jeggyel jellemzően kétféle egyrészes névformában találkozhatunk. A jövevénynévek minden esetben ezt a

szemantikai szerepet látják el, hiszen a magyar névrendszer tagjaként az elsődleges szemantikai tartalmuk nem értelmezhető. Ez azt jelenti, hogy például a szláv eredetű *Beberke* víznév a magyar nyelvhasználatban '(az a víz, amit) Beberkének mondanak' jelentéstartalommal írható le függetlenül attól, hogy az átadó szláv nyelvben 'hódban gazdag (hely)'-et fejezett ki. A *Batarcs* és a *Verbőcke* víznevek ugyancsak ebbe a típusba sorolhatók, ezek ugyanis az elsődleges *Batár* és *Verbőc* jövevényneveknek a képzéssel alakult származékai. Az egyrészes megnevező szerepű nevek második típusába azok a magyar névadókhoz köthető elnevezések tartoznak, amelyek eredeti motivációs tartalma valamilyen oknál fogva elhomályosult, és esetleg még valamilyen szerkezeti változáson is átesett a névforma, aminek következtében az alapnév M funkciót vett magára (vö. HOFFMANN 1993: 48). Erre jó példa lehet a *Jászol*, amely a *Jászol pataká*-ból alakult folyóvíznév. A név szemantikai tartalma vélhetően elhomályosult, s a jelentése a 'víz, amelyet Jászolnak neveznek' tartalommal társítható.

A kétrészes neveknél a megnevező névrész előtagként és utótagként egyaránt megjelenhet. M+F szerkezetű névben, tehát helynevek előtagjaként az összes víznév 17,3%-ában szerepel. Ezek a folyóvíznevek előtagjuk alapján két jól szétválasztható csoportot alkotnak: megnevező funkcióban ugyanis jövevénynevek, illetve belső keletkezésű nevek is állhatnak ebben a névstruktúrában. A jövevénynévi előtagú nevek nagy része kiegészüléssel keletkezett másodlagosan, legtöbbször a *patak* vízrajzi köznévvvel összekapcsolva: *Akolna-patak*, *Atak-patak*, *Bisztra-patak*, *Ilonok pataka*, *Preko pataka*, *Szalva pataka* ~ *Szalva-patak*, *Szemerdek pataka*, *Szilestyei pataka*, *Szukova-patak*, *Turc pataka*, *Vedere pataka* ~ *Vedre-patak*, *Verbőc pataka* ~ *Verbőc-patak*; ritkábban pedig a *vize* utótaggal alkotnak összetett helynevet: *Batár vize*, *Beberke vize*, *Borzsova vize*, *Iza vize*, *Pusztinca vize*, *Szalva vize*, *Szemerdek vize*, *Tisza vize*, *Túr vize*.

A másik csoportba azok a folyóvíznevek tartoznak, amelyeknek az előtagjában belső keletkezésű víznevet találunk. A fenti szerkezeti típuson túl itt három jellemző mintát emelhetünk ki, a gyakoribb *patak(a)*: **Berenás-patak*, *Csortos pataka*, *Éger pataka*, *Egres-patak*, *Görgő pataka*, *Hódos pataka*, *Sárad pataka* ~ *Sár(ad)-patak*, *Tekeres pataka* ~ *Tekeres-patak*; valamint a *vize* utótagúakat: *Hódos vize*, *Palád vize*. Egyetlenegy adatot említhetünk meg a belső keletkezésű kétrészes víznév + *árok* típusú másodlagos alakulásra: az elsődleges *Kis-Tisza* elnevezés utóbb az *árok* földrajzi köznévvvel egészült ki, s így keletkezett a *Kis-Tisza-árok* névforma.

A megnevező névrész ritkábban kétrészes nevek utótagjaként is állhat, ebben az esetben sajátosságjelölő szerepű jelző kapcsolódik a létező folyónévhez, s ezáltal S+M struktúra jön létre, ami az összes név 10,9%-ában mutatható ki. Az utótagként szereplő folyóvíznév az előzőekben látottakhoz hasonlóan két rétegre bontható aszerint, hogy a már meglévő név jövevénynév vagy belső keletkezésű alapnév-e. Idegen eredetű név képezi az alapját az *Elő* ~ *Élő-Batár*, *Holt-Batár*,

Tekeres-Batár, *Kisebb-Ilonok*, [*Nagyobb*]-*Ilonok*, *Kis-Hordozló*, *Holt-Tisza*, *Kis-Tisza*, *Nagy-Tisza*, *Maloda-Tisza* és a **Régi-Tisza* víznévnek. Belső keletkezésű alapnév szolgált alapul ugyanakkor a *Székes-Batarcs*, *Két-Csenge*, *Alsó-Hódos*, *Felső-Hódos*, *Karna-Kadarcs*, *Kis-Kadarcs*, *Kurta-Kadarcs*, *Nagy-Kadarcs*, *Vizes-Kadarcs* nevekhez. A feltételezett **Kis-Csorgó*, **Kis-Halvány* nevek mellett esetleg mindkét csoporthoz kapcsolható a **Kis-Konyha* vízfolyásnév. Egyetlen esetben kétrészes alapnevet mutathatunk ki a *Sásas-Mély-ér* névben.

Nyilvánvaló, hogy a valamilyen speciális sajátosságot kifejező előtagok főképpen a nagyobb vizek neveihez kapcsolódnak: amint az a fentiekből is kitűnik, a *Tisza* 5, a *Kadarcs* ugyancsak 5, a *Batár* pedig 3 S+M szerkezetű név főtagjaként szerepel.

2.3. A folyóvíz sajátosságát kifejező névrészek

Ez a kategória szemantikailag igen sokféle lehet, s ezt a tartalmat különféle nyelvi elemek: szó vagy szószerkezet fejezheti ki (HOFFMANN 1993: 45, lásd még 1999: 209). A sajátosságra utaló névrész strukturálisan egyrészes S, illetőleg kétrészes S+F, S+M szerkezetű víznevekben jelenik meg (HOFFMANN 1999: 210).

A névanyag 13,6%-át (30) alkotják az olyan e g y r é s z e s víznevek, amelyekben valamilyen sajátosság fejeződik ki. A víz alakjára utal a *Kadarcs*, *Kürtös* és az adatokkal kimutatott két *Tekeres* mellett a kikövetkeztetett **Tekeres* elnevezés is. A víz hangjára a *Csenge*, *Görgő*, **Csorgó*, **Görgő* nevek, az állapotára talán az *Aszús* ? névforma utalhat. A víz helyzetét mutatja az *Álló* név, a víz környezetének jellegzetes anyagáról kapta a nevét az *Agyagos*, *Köves*, *Sárd* és a *Szappanos* víz; míg a víz funkciója, működése juthat kifejezésre az *Áztató* és a *Bontó* (< m. *bont* 'megtör, megszeg, szétlazít, részeire szed', TESz.) nevekben. A megye több folyóvíze a jellegzetes növényzetéről kapta a nevét: *Kökényes(d)*, *Mogyorós*, *Rekettyés*, **Éger* ~ **Egres*. Az ott lévő állatvilágra ugyanolyan gyakran történik a víznevekben utalás: a két *Hódos*, *Piskáros* (< szl. eredetű m. R. *piskár* 'csík(hal)', vö. FNESz. *Piskáros*) és a **Rákos* képviselik ezt a szemantikai kategóriát. A hely birtokosát (vagy azt a személyt, akinek a birtokán áthalad az adott víz) örököltette meg a *Veléte* víznév (vö. cseh *Veleta* szn., le. *Wielęta* szn., FNESz. *Veléte*, de lásd még Sz. 128–129). Az elnevezés a víznek valamely más helyhez való viszonyát is kifejezheti, a kikövetkeztetett **Bolya* ~ *Bonya* víznév a *Bolya* határnévvel összefüggő lokális viszonyra utalhat.

A k é t r é s z e s folyóvíznevek előtagjai szemantikai szempontból igen változatosak. Az S+F (39,5%) és S+M (10,9%) szerkezetű neveket a következőkben együtt tárgyalom, minthogy a sajátosságjelölő elem szempontjából lényegében mindegy, hogy az fajtajelölő vagy megnevező szerepű névrésszel kapcsolódik-e össze. Azt ugyanakkor már most is érdemes megjegyezni, hogy az utóbbi névmodell előtagjai szűkebb szemantikai tartalomról merítenek.

A sajátosságfunkcióban álló első névrész kifejezheti egyrészt a hely valamilyen tulajdonságát. Noha a víz mérete, kiterjedése szemantikai tartalom S+F szerkezetű víznevek előtagjában is jelentkezik: *Kis-patak*, **Mély-ér*, gya-

koribbnak mutatkozik ez a jelentésjegy az S+M struktúrákban: *Kisebb-Ilonok*, *[Nagyobb]-Ilonok*, *Kis-Kadarcs*, *Nagy-Kadarcs*, *Kis-Hordozló*, *Kis-Tisza*, *Nagy-Tisza*, **Kis-Csorgó*, **Kis-Halvány*, **Kis-Konyha*. A víz kanyargós alakjára utal a *Görbe-patak*, *Horgas-patak*, *Kurta-patak* (S+F), illetve a *Karna-Kadarcs*, *Kurta-Kadarcs* és a *Tekeres-Batár* (S+M) elnevezés. A víz színét fejezi ki a **Fekete-patak* és a két *Fekete-víz* (S+F szerkezetű) pataknev. A víz szagát jelzi a *Rothadt-patak*; hőmérsékletét a *Hideg-ér*, a két *Hideg-víz* és a kikövetkeztetett **Hideg-víz* (S+F); a hangjára utal a *Csecsegő pataka* ~ *Csecseg-patak*, *Csengő-patak* (S+F) nevek előtagja; állapotára a **Száras-patak* (S+F) és a *Holt-Batár*, *Holt-Tisza*, *Székes-Batarcs*, *Vizes-Kadarcs* (S+M) névforma, a víz korát pedig a *Maloda-Tisza* (ahol a *maloda* előtag jelentése 'fiatal') és a **Régi-Tisza* nevek tükrözhetik (S+M). A víz mozgását fejezi ki a *Csorgó-víz* és a két *Sebes-patak* folyóvíznév bővítményrésze (S+F). A vízfolyás környezetének jellemző anyagát adja vissza a *Sáros-patak*, *Köves pataka* és a kikövetkeztetett **Köves-patak* előtagja (S+F). A sajátosságot jelölő előtag utalhat mindezekén túl a víz funkciójára, működésére is, talán ide tartozik a *Hordás-árok*¹⁵ (S+F) elnevezés. Végül pedig a víz forrásvidékén a két patak összefoglaló megnevezése a *Két-Csenge* (S+M) név.

A folyóvíznév bővítményi névrészában valamilyen külső dologra is történhet utalás. Ez igen gyakran a növényvilág lehet: *Borostyános-patak*, *Kőris-patak* ~ *Kőris pataka*, *Nádas-fok*, *Nádas-patak*, *Rekettyés pataka*, *Sásas-ér*, *Sásas-patak*, *Somos-patak*, *Tölgyes-ér*, *Zab-patak*, **Köles-ér*, **Sás-ér* (S+F), illetve *Sásas-Mély-ér* (S+M). Az állatvilágot a *Csikos-fok*, *Hollós pataka*, *Ludas-ér*, *Méhes-szomoga*, *Ökör-fő* (S+F) nevek, illetve a kikövetkeztetett **Ölyves Szikespataka* (S+M) név jeleníti meg. Az ott lévő építményre utalhat a *Jászol pataka* (S+F). Az alábbi víznevek előtagjában birtokviszonyra történik utalás (az egyrészes neveknél jelzett módon): *Andocs pataka*, *Balog pataka*, *Csal-patak*, *Csantó foka*, *Csákányné foka*, *Kakas-ér*, *Kuncsul pataka*, *Pap ága*, *Pap halványa*, **Szányó-patak*, *Szele pataka* (S+F). A hely használatjára utalhat a *Halász-patak* és a *Kovács pataka* (S+F) elnevezés, illetőleg a hellyel kapcsolatos esemény fejeződik ki a *Gyilkos-patak* név bővítményrészében (S+F).

A folyóvíznevek előtagjában gyakran jelenik meg egy olyan helyre történő utalás, amellyel a víz valamilyen területi kapcsolatban áll: *Akolna folyókája*, *Csalános folyókája*, *Csákány-ége(r) foka*, *Cserfolyás(a)*, *Csobak pataka*, *Csontos pataka*, *Dobonya pataka*, *Halastó folyókája*, *Hideg-forrás pataka*, *Hosszú-láz pataka*, *Kátyú-vég pataka*, *Kenderáztató pataka*, *Szomoga folyása*, *Pongocs foka*, *Rafajn-lugas pataka*, *Szennyos folyókája*, *Telek-tó pataka*, *Teknős folyása*. Lakott terület melletti viszonyra utal a *Karácshalvi-patak* és a *Miszticei-patak*. E típust is gyaráthatja a *Kökényes pataka*, amelynek előtagja településhez, illetve folyóvízhez való viszonyítást egyaránt kifejezhet. Lokális viszony jelenik meg az

¹⁵ A helynév funkcionális-szemantikai jegye utalhat a termény behordására szolgáló út árkára, illetve olyan vízelvezető csatornára, amelynek medre hordalékkal telített.

előtagjukban építménynevet tartalmazó nevekben is: *Alhíd-kátyú*, *Egyház pataka*, *Híd egre*. Tájrészhez való viszonyt fejez ki a két S+F szerkezetű *Határ pataka* név. Feltűnő, hogy az ide tartozó nevek jórészt jelölt birtokos szerkezetben jelentkeznek. Ritkábban a hely viszonyított helyzete szolgált a névadás alapjául: az *Alsó-folyamat* és a két *Által-patak* névben ezt láthatjuk csakúgy, mint az *Elő ~ Élő-Batár*, *Alsó-Hódos*, *Felső-Hódos* víznevekben. Az utóbbi három elnevezést leszámítva a lokális viszonyra utaló nevek mind S+F szerkezetűek.

2.4. Bizonytalan és kategorizálhatatlan névrészek

Ugocsa megye víznévrendszerében 7,8%-os arányban találunk olyan egyrészes és kétrészes folyóvízneveket, amelyek jelenlegi tudásunk alapján nem elemezhetők, vagy többféle elemzést is megengednek, esetleg a kikövetkeztetés eljárásából adódóan csupán bizonytalan szerkezettel adhatók meg.

Az elemzési bizonytalanság gyakran abból adódik, hogy nem dönthető el, hogy a név alapjául köznév vagy azzal azonos személynév szolgált-e: például az egyrészes **Csortos* (< *Csortos*) és a kétrészes **Korong* (< *Korong réjje*), *Nagy pataka* (1405: *Nagy Pataka*, Sz. 411), *Nyers pataka* (1662: *Nyers pataka*, Sz. 341), *Rigó pataka* (1627: *Rigo Pathaka*, Sz. 467) nevek esetében a birtokos személynéves forma a személynévi eredeztetés lehetőségét is felveti. A *Palot pataka* (1414: *Palathpathaka*, Zs. 4: 1948) etimológiájának bizonytalansága ugyancsak abból fakad, hogy a birtokos szerkezet alapján gondolhatunk személynévi eredetre, de az Árpád-korban egyetlenegy hasonló névadat (konkrétan nemzetségnév) található FEHÉRTÓI KATALIN szótárában: 1263/1380/1395: *Palat* (ÁSz. 611).

A terület magyar–idegen etnikumának együttes névalkotó tevékenységéből is adódhatnak az elemzési nehézségek, például a két **Hordozló* (< *Hordozló köze* és *Hordozló-hát*) és a *Mocsárka* (1575: *Mocharka*, Sz. 384) helynevek estében. A **Hordozló* típusú helynevet KNEZSA ISTVÁN bizonytalanul a szláv *Gьrdoslavь* személynévből eredezteti (Sz. 377). A *Mocsárka* mikrotoponima alapjául pedig a *mocsár* lexéma szolgálhatott, amely a magyar és a szláv (köz)szórétegben egyaránt fellelhető, amelyből helynév mindkét nyelvben keletkeztetett (vö. szlk. *Močiar* hn., szb.-hv. *Močare* hn., le. *Moczar* hn., ukr. *Мочапи* hn., ŠMILAUER 1970: 122).

Helyesírási és olvasati bizonytalanságokból fakad az, hogy egyes nevek vagy névrészek nem köthetők egyértelműen egy bizonyos funkcióhoz (*Hamuspatak*, 1262/1805: *Homuspathok*, Szirmay 149; *Szilas ? pataka*, 1379/1805: *Zuzyulaspataka*, Szirmay 125). SZABÓ szerint a *Homuspathok* helynévnek a helyes alakja a *Somus pathak*, ehhez szerinte figyelembe kell venni, hogy a báboynyi határjárásban szereplő *Somos-patak* (1319: *Sumuspothac*, Z. 1: 164) víznév földrajzilag ezen a területen keresendő (Sz. 357). A *Szilas ? pataka* helynévnek az előtagja bizonytalan olvasatú.

A kétrészes *Híd egre* (1319: *Hydegre*, Z. 1: 164) szintagmatikus szerkesztéssel alakulhatott, de földrajzi köznévi utótagja bizonytalan magyarázatú (vö. m.

éger 'égererdő, égerfás hely' vagy az *erge* 'kisebb vízfolyás; lapos, mocsaras ér', FKnt.). A *Híd egre* szomszédságában a 16. század végén Dabolcon *Egre* határnevet is említene. SZABÓ ISTVÁN ennek kapcsán felveti, hogy talán e mögött az *erge* földrajzi köznév található (Sz. 321).

Továbbá kategorizálhatatlan a **Restás* (< *Restás-hát*, vö. a nyelvjárási *restás* 'hátralékban levő, adós' szóval, ÚMTsz., de a *rostás* lexémával is kapcsolatba hozzák, Sz. 544), *Csicsje* (1462: *Csicsye*, Sz. 373, ennek alapszava bizonytalan, ehhez lásd a közeli Szamosháton ismert *csicseg* 'vizes, nedves föld vagy nedveséggel átitatott deszkapadló, ha rálépnek vagy ha megnyomják, cuppogó hangot ad' tájszót, ÚMTsz., SzamSz. 145), *Dézsma vize* ? (1337: *Dezmathyze*, Sz. 340, SZABÓ ISTVÁN szerint az első névrész minden bizonnyal a *Dezma*).

A megye névanyagában majd egy százaléknyi más helynévfajták alapján feltételezhető olyan kétrészes vízfolyásnevet is találunk, amelyeknél a kikövetkeztetés alapján többféle strukturális megoldást is feltételezhetünk. Így a kétrészes **Kósa* (-*patak[a]*) (< *Kósa-fő*), és a **Holló* ([*s*]-*patak[a]*) (< *Holló-fő-szeg*) nevek eredeti formájában a vízrajzi köznevek jelölt-jelöletlen alakja egyaránt szerepelhetett.

2.5. Az alábbi táblázatban összefoglalóan láthatjuk a folyóvíznevek egyes névszerkezeti típusainak arányait a vizsgált korszak egészére vonatkozóan.

névszerkezeti típusok	nevek száma	%
F	21	10
S	30	14
M	3	1
S+F	87	40
M+F	38	17
S+M	24	11
bizonytalan szerkezetű egyrészes	7	3
bizonytalan szerkezetű kétrészes	10	4
összesen	220	100

9. ábra: Ugocsa megye magyar folyóvízneveinek funkcionális-szemantikai típusai

3. Ugocsa megye magyar eredetű folyóvízneveinek **k e l e t k e z é s t ö r t é n e t i** elemzését az alábbi alapelvek szerint végzem el: „A történeti helynév-elemzés során azt vizsgáljuk, hogy milyen nyelvi szabályok szerint jönnek létre az új helynevek, miféle hatóerők irányítják a nyelvi elemeknek a nevekbe való beépülését” (HOFFMANN 1993: 67). A belső keletkezésű elnevezések létrejöhetnek morfológiai szerkesztés útján (főként helynévképző révén), jelentésbeli névalkotás eredményeképpen (elsősorban jelentéshasadással, illetve metonimiával), valamint szerkezeti változásnak köszönhetően. Ezeket a történeti folyamatokat részletezem a következőkben.

3.1. A morfológiai szerkesztéssel alkotott helynevek keletkezésekor „valamely nyelvi elem egy kötött morféma (képző, jel, rag) vagy ahhoz hasonló

funkciójú elem (névutó) hozzákapcsolásával helynévi szerep betöltésére válik alkalmassá” (HOFFMANN 1993: 73). A magyar rétegbe tartozó folyóvíznevek közel fele (48%-a) keletkezett ilyen módon. A morfémák között messze leggyakoribb-
nak az -s képző mutatkozik, amely elsősorban növény- és állatnévhez kapcsolód-
va alkotott víznevet: pl. *Kökényes* (1319: *Kukenes*, Z. 1: 164), *Mogyorós* (1391: *Monyoros*, Sz. 326), *Rekettyés* (1299: *Rakatias*, RegArp. 2/4: 233), **Egres*; két *Hódos* (1337: *Hodos*, Sz. 274; 1439: *Hados*, Sz. 460), *Piskáros* (< R. m. *piskár* ‘csik(hal)’), vö. FNESz. *Piskáros*, 1408: *Piskarus*, Zs. 2/2: 6366) és **Rákos* (< *Rákos*). A képző produktivitására utalnak továbbá a más alapszóhoz kapcsolódó alábbi nevek: *Agyagos* (1512: *Agyagas*, Sz. 521), *Aszús* ? (1262/1805: *Ozzyas*, Szirmay 149), *Berenás* (1716: *Bérénás*, Sz. 543), *Kürtös* (1655: *Kürtös* alatt, Sz. 504), *Szappanos* (1319: *Soppoanus*, Z. 1: 164), két *Tekeres* (1.: 1465: *Thekeres*, Sz. 290; 2.: 1655: *Tekeres* mellett, i. m. 504) és mellettük a kikövetkeztetett **Tekeres* (< *Tekeres-part*).

A -cs helynévképzővel két vízfolyásnév alakult a megyében. A *Batarcs* (1319: *Batharch*, Sz. 283) víznévben a képző talán kicsinyítő funkciójú lehet, illetve ugyancsak a -cs morfémát találjuk meg a *Kadarcs* (< **kadar* ‘kanyarog’ + -cs névszóképző, vö. D. BARTHA 1958: 77; 1332: *Kadarch*, Sz. 503) névben is.

Az eredeti szerepét tekintve folyamatos melléknévi igenévi -ó/-ő képzővel keletkezett az *Álló* (1702: *Allo*, Sz. 509), *Áztató* (1637: *Asztato*, Sz. 414), *Bontó* (1570 k.: *Bontho* mellett, Sz. 412), **Csorgó* (< **Kis-Csorgó*), *Görgő* (1570 k.: *Gewrgeo* mellett, Sz. 412), **Görgő* (< *Görgő-szeg*) névalak, s e képző alakváltozatát gyaníthatjuk a *Csege* (1295: *Chenge*, ÁÜO. 5: 136) víznévben is.

Más képzőmorfémák csak szórványosan bukkannak fel a megye víznévkin-
csében: a -d képzőt találjuk a *Sárd* (1338/1339: *Sard*, Gy. 1: 519, 533) és a kikö-
vetkeztetett **Palád* (< *Palád vize*) nevekben, a -gy jelentkezik a *Horhagy* (1357: *Hurhag*, DL. 38170), a -ka/-ke képző pedig a *Verbőcke* (1660: *Verbőczke*, Sz. 475) víznévben.

3.2. A névadók a jelentésbeli névalkotás során a „nyelv meglévő belső elem-
készletét oly módon használják fel helynévként, hogy az új (helynévi) jelentés
kialakulása az alaki szerkezet változása nélkül történik meg” (HOFFMANN 1993:
91–92). Jelentésbeli névadással is jó néhány víznév alakult a megyében. Pusztai
földrajzi köznévből, azaz jelentéshasadással keletkezett a nevek 33%-a: két *Ásvány* (1.: 1379: *Asouan*, OklSz. 34; 2.: 1692: *Asvany*, Sz. 362), *Csermely(e)*
(1580–1590 k.: *Czermeli*, Sz. 509), három *Erge* (1.: 1424: *Erge*, DL. 38245;
2.: 1633: *Erghe*, Sz. 431; 3.: 1655: *Erghe*, Sz. 504), *Fok* (1766: *Fok*, Sz. 358),
**Folyár* (< *Folyár* ‘földterület’), *Folyóka* (1580–1590 k.: *Folioka*, Sz. 509), há-
rom *Halvány* (1.: 1470: *Halowan*, C. Tóth 2006: 55; 2.: 1544: *Halowan*, Sz. 508;
3.: 1711: *Halovan*, Sz. 517), *Kenderátó* (1262/1805: *Kenduracton*, Szirmay 149),
Mocsolya (1299: *Machala*, RegArp. 2/4: 233), *Patak* (1476: *Patak*, Sz. 316),
**Sugatag* (< *Sugatag-tó*).

A metonimikus névadás nem jellemző e helynévfajtára (5%), mégis három típusát is említhetjük egy-egy példával a megye víznévállományából. A 'terület → folyóvíz' típusú változásra utal a kikövetkeztett **Bolya* ~ *Bonya* (< *Bolya*) víznév esete. A *Veléte* (1324/1805: *Velethe*, Szirmay 146) víznév talán személynévből alakult metonimikus névátvitellel, míg az **Éger* (< *Éger-hát*) víznév esetében az *éger* fanév szolgált a metonímia kiindulópontjául.

3.3. Az adatok kronológiai viszonya alapján feltehetően szerkezeti változással, ellipszissel jöhetett létre a nevek 3,4%-a: az egyrészes *Jászol* (< *Jászol pataka*; 1657: *Jaszol*, Sz. 456) és *Köves* (< *Köves pataka*; 1620 k.: *Keöves* mentében, Sz. 412). Az utóbbinál *Köves* > *Köves pataka* fejlődésre, azaz kiegészülésre is gondolhatunk a kronológiai viszonytól függetlenül, ebben az esetben -s helynévképzővel alakulhatott az elsődleges név. A szerkezeti változások között a bővülés (1,6%) folyamatát gyaníthatjuk a *Kökényes* > *Kökényesd* (1319/XV.: *Kekenesd*, Sz. 406) alakváltozatok történeti viszonyrendszerében.

Az egyrészes víznevek keletkezéstörténeti folyamatait a 10. ábra foglalja össze.

keletkezési típus	nevek száma	%
morfematikus szerkesztés	29	48
jelentéshasadás	19	31
metonimikus névadás	3	5
szerkezeti változás	3	5
bizonytalan	7	11
összesen	61	100

10. ábra: Ugocsa megye egyrészes magyar folyóvízneveinek keletkezéstörténeti típusai

3.4. A kétrészes folyóvízneveknek több mint a kétharmada (68%-a) szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett. Ezek az elnevezések a „keletkezésük-kor szintagmatikus szerkezetként jöttek létre”, amely mindig kétrészes névformát eredményez (HOFFMANN 1993: 70). Az ide sorolható nevek jelzős szerkezetűek, s ezen belül a többségük két nagy típusba tartozik: 60%-uk minőségjelzős, 39%-uk pedig birtokos jelzős szerkezet.

Minőségjelzős struktúráként jöttek létre az alábbi elnevezések. Az ide tartozó helynevek jelentősebb csoportja földrajzi köznévi utótaggal áll: *Alsó-folyamat* (1479: *Alsófolyamath*, Sz. 285), két *Által-patak* (1.: 1280: *Altal-patak*, Sz. 412; 2.: 1372: *Altal-patak*, Sz. 323), *Borostyános-patak* (1698: *Borostyanos patak*, Sz. 341), *Csengő-patak* (1666: *Csegeő patak*, Sz. 455), *Csikos-fok* (1570 k.: *Chikos fok*, Sz. 413), *Csorgó-víz* (1770: *Tsorgó víz*, Sz. 347), **Fekete-patak* (< *Feketepatak*), két *Fekete-víz* (1.: 1319: *feketeuiz*, Z. 1: 164; 2.: 1337: *Fekethewyz*, Sz. 315), *Görbe-patak* (1659: *Görbe patak*, Sz. 461), *Gyilkos-patak* (1356: *Gyulkus patak*, Sz. 326), *Halász-patak* (1655: *Halasz patak*, Sz. 549), *Hideg-ér* ([1411–1415]: *Hydeger*, Zs. 3: 1481), két *Hideg-víz* (1.: 1356: *Hidegviz*, F. 9/2: 568; 2.: 1688: *Hideg víz* mellett, Sz. 434), **Hideg-víz* (< *Hideg-víz vápája*), *Hordás-árok* (1604: *Hordas arok*,

Sz. 430), *Horgas-patak* (1655: *Horgas patak*, Sz. 549), *Karácshalvi-patak* (1698: *Karacshalvi patak*, Sz. 516), *Kis-patak* (1761: *Kis Patak*, Sz. 316), **Köles-ér* (< *Köles-éri-rét*), *Kőrös-patak* (1410–1420 k.: *Kerespathak*, Sz. 541), **Köves-patak* (< *Kövespatak*, 1690: *Kövespatak*, prat., Sz. 274), *Kurta-patak* (1698: *Kurta patak*, Sz. 517), *Ludas-ér* ([1550–1650]: *Ludass er*, Sz. 330), *Méhes-szomoga* (1357: *Meheszamoga*, DL. 38170), **Mély-ér* (< *Sásas-Mély-ér*), *Miszticei-patak* (1659: *Nisticey patak*, Sz. 461), *Nádas-fok* (1478: *Nadasfok*, Sz. 474), *Nádas-patak* (1628: *Nadas patak*, Sz. 467), *Rothadt-patak* (1627: *Rothat Pathak*, Sz. 467), *Sáros-patak* (1324/1805: *Saruspatak*, Szirmay 146), *Sásas-ér* (< *Sás-ér* 'szénáscsűr, szérű'; 1379: *Sassas er*, Sz. 521), *Sásas-patak* (1610 k.: *Sasas patak*, Sz. 510), **Sás-ér* (< *Sás-ér* 'határnév'), két *Sebes-patak* (1.: 1359: *Sebuspatak*, DL. 70637; 2.: 1639: *Sebes Patak* alias *Boztrin* [?] patak, Sz. 461), *Somos-patak* (1319: *Sumuspothac*, Z. 1: 164), **Száraz-patak* (< *Szárazpatak* 'település'), *Tölgyes-ér* (1379: *Telges er*, Sz. 521), *Zab-patak* (1657: *Zab patak*, Sz. 461).

A fentiek mellett nem elhanyagolható számú minőségjelzős névszerkezet helynévi utótaggal szerepel: *Alsó-Hódos* (1585: *Also Hodos*, Sz. 321), *Elő ~ Élő-Batár* (1476: *Elewew Bathaar*, DL. 70980), *Felső-Hódos* (1585: *Felső Hodos*, Sz. 321), *Holt-Batár* (1465: *Holt Bathar*, Sz. 290), *Holt-Tisza* (1549: Halowan aliter *Hot Thyza* [*Hooth Thyza*], Sz. 304), *Karna-Kadarcs* (1655: *Korna Kadarcz*, Sz. 503), **Kis-Csorgó* (< *Kis-Csorgó-szőlőcske*), **Kis-Halvány* (*Kis-Halvány palaja*, 1669, 1671: *Kis halvan palaja*, Sz. 508), *Kis-Hordozló* (1424: *Kyshordozlo*, DL. 38245), *Kisebb-Ilonok* (1357: *Kisseb Ilulnuk*, DL. 38170), *Kis-Kadarcs* (1655: *Kis Kadarch*, Sz. 503), **Kis-Konyha* (< *Kis-Konyha köze*), *Kis-Tisza* (1546: *Kis Tisa* alias *Feketeto*, Sz. 455), *Kurta-Kadarcs* (1610 k.: *kurta Kadarcs*, Sz. 380), *Maloda-Tisza* (1655: *Maloda Tisza*, Sz. 456), [*Nagyobb*]-*Ilonok* (1357: *Magnus Ilulnuk*, DL. 38170), *Nagy-Kadarcs* (1408: *Nagkadarch* alio nomine *Wyzeskadarch*, Zs. 2/2: 6366), *Nagy-Tisza* (1747: *Nagy-Tisza*, UC. 15: 58), **Régi-Tisza* (< *Régi-Tisza-járás*), *Sásas-Mély-ér* (1636: *Sasas mel er*, Sz. 456), *Székes-Batarcs* (1319: *Zekesbatharch*, Z. 1: 164), *Tekeres-Batár* (1476: *Thekeresbathar*, OklSz. 386), *Vizes-Kadarcs* (1408: *Nagkadarch* alio nomine *Wyzeskadarch*, Zs. 2/2: 6366).

A birtokos jelzős szerkezetű helynevek jelölt és jelöletlen típusa egyaránt jelentkezik a névkincsben. A birtokos jelzős helynevek kisebb része (14%-a) jelöletlen: *Alhíd-kátyú* (1476: *Alhydkathyo*, OklSz. 377), *Csal-patak* (1377: *Csalpatak*, F. 9/5: 175), *Kakas-ér* (1698: *Kokas er*, Sz. 341), *Tó-ág* (1637: *To agh*, Sz. 414), *Ökör-fő* (1319: *Vkurfeu*, Z. 1: 164) és **Szányó-patak* (< *Szányópatak*) víznév.

A birtokos jelzős szerkezetű helynevek nagy többsége (86%-a) jelölt szerkezetben fordul elő: *Akolna folyókája* (1655: *Akoma folyokaja*, Sz. 504), *Andocs pataka* (1319: *Anduchpotaka*, Sz. 406), *Balog pataka* (1645: *Balogh Pataka*, Sz. 492), *Csákány-ége(r) foka* (1295: *Chakanegefoka*, ÁÚO. 5: 136), *Csákányné foka* (1551: *Chakannefoka*, Sz. 344), *Csalános folyókája* (1620 k.: *Czionalos*

foljokaja, Sz. 510), *Csantó foka* (1410–1420 k.: *Chantofoka*, Sz. 541), *Csecsegyő pataka* (1570 k.: *Chec zege pataka*, Sz. 413), *Cser folyása* (1476: *Cher folyasa*, OklSz. 256), *Csobak pataka* (1714: *Csobok patakja*, Sz. 542), *Csontos pataka* (1620 k.: *Czontos pataka*, Sz. 510), *Dobonya pataka* (1628: *Dobonia pataka*, Sz. 467), *Egyház pataka* (1570: *Egyhaz Pataka*, Sz. 455), *Halastó folyókája* (1620 k.: *Halasto folyokaia*, Sz. 509), *Határ pataka* (1551: *Altalpathak alias Hatharpathaka*, Sz. 344), *Hideg-forrás pataka* (1584: *Hidegh forras pathaka* aliter *Thekeres pathaka*, Sz. 495), *Hollós pataka* (1357: *Hullospataka*, DL. 38170), *Hosszú-láz pataka* (1379: *Huzyulaz pataka*, Sz. 521), *Jászol pataka* (1570: *Jazolpataka*, Sz. 456), *Kátyú-vég pataka* (1662: *Katyó végh pataka*, Sz. 341), *Kenderáztató pataka* (1620 k.: *Kender aztato patakia*, Sz. 510), *Kovács pataka* (1701: *Kovacs Pataka*, Sz. 374), *Kökényes pataka* (1451: *Kukenyesspathaka*, Sz. 290; 1451: *Kwkenyessedpathaka*, Károlyi 2: 290), *Köves pataka* (1411: *Keöuespataka*, Zs. 3: 497), *Kuncsul pataka* (1357: *Rakathyespataka*, alio nomine *Kunchulpataka*, DL. 38170), *Pap ága* (1462: *Papaga*, Sz. 373), *Pap halvánnya* (1754: *Pap halvánnya*, Sz. 305), *Pongocs foka* (1319: *punguchfuka*, Z. 1: 164), *Rafajn-lugas pataka* (1341: *Rofayunlugaspathaka*, DL. 70998), *Szele pataka* (1627: *Szelepathaka*, Sz. 467), *Szennyes folyókája* (1620 k.: *Szennies foliokaja*, Sz. 510), *Szomoga folyása* (1479: *Czomogafolyasa*, DL. 70990), *Teknős folyása* (1580–1590 k.: *Tekenos foliasa*, Sz. 508), *Telek-tó pataka* (1512: *Thelektho pathaka*, Sz. 521), **Ölyves Székespataka* (< *Ölyvesszékespataka* ’völgyénv’).

Itt kell megjegyeznünk azt, hogy a jelölt birtokos jelzős szerkezetű víznevek egy részében a birtokviszony pusztán formális, s a névszerkezet arra utal, hogy egy elsődleges víznév másodlagosan egészült ki fajtajelölő földrajzi köznévvvel (pl. *Verbőc pataka*, *Hódos pataka*, *Turc pataka*, *Ilonok pataka*, *Szalva pataka* stb.). Az ilyen funkciótlan grammatikai formák gyakori megjelenésére a magyar folyóvíznevek elemzése során több kutató is rámutatott (vö. TÓTH V. 2003: 91, 94, GYÖRFFY 2004: 136, PÓCZOS 2004: 111), néhány esetben talán oklevélírói gyakorlatra is gondolhatunk (vö. HOFFMANN 2003b: 670, lásd még 667–668).

A minőség- és a birtokos jelzős névstruktúrák kiemelkedő gyakorisága mellett mindössze egyetlen mennyiségjelzős szerkezetű víznév található az Ugocsa megyei víznévanyagban (1%): *Két-Csenge* (1295: *Kethchenge*, Károlyi 1: 22).

3.5. Valamilyen szerkezeti változás a folyóvíznevek 26%-ának keletkezésében játszott szerepet. Az ide tartozó nevekben a denotatív jelentés változatlansága mellett a helynév alakját érintő változások történtek (HOFFMANN 1993: 121).

HOFFMANN ISTVÁN névelméleti leírásában kiegészülésnek tekinti azt a változást, amelynek során „egy meglévő helynevet osztályjelölő szerepű földrajzi könévvvel toldanak meg. A létrejövő új név denotatív jelentése azonos marad a kiindulásul szolgáló helynévével, szerkezete azonban föltétlenül megváltozik” (1993: 131). Ugocsa megyében nem ritka az a folyamat, hogy a már meglévő víznév másodlagosan kiegészül a *patak(a)*, *víz(e)*, *árok* utótaggal (az itteni magyar

folyóvíznevek 21%-a keletkezett ily módon). Legnagyobb számban a *patak(a)* utótaggal kiegészülve jöttek létre kétrészes víznevek: *Akolna* > *Akolna-patak* (1698: *Akona patak*, Sz. 517), *Atak* > *Atak-patak* (1627: *Atak Patak*, Sz. 465), *Berenás* > **Berenás-patak* (< *Berenás-patak mocsara*), **Bisztra* > *Bisztra-patak* (1639: *Sebes Patak* alias *Boztrin* [?] *patak*, Sz. 461), *Csortos* > *Csortos pataka* (1424: *Chortospataka*, DL. 38245), **Éger* > *Éger pataka* (1356: *Egerpataka*, Sz. 326) ~ **Egres* > *Egres-patak* (1372: *Egrespatak*, Sz. 323), **Görgő* > *Görgő pataka* (1637: *Geörgeő Pataka*, Sz. 412), *Hódos* > *Hódos pataka* (1341: *Huduspathaka*, DL. 70998), *Ilonok* > *Ilonok pataka* (1357: *Ilulnukpataka*, DL. 38170), **Preko* ~ **Preka* > *Preko pataka* (1549: *Prekopataka*, Sz. 460), *Rekettyés* > *Rekettyés pataka* (1357: *Rakathyespataka*, alio nomine *Kunchulpataka*, DL. 38170), *Sárad* > *Sárad-patak* (1359: *Sardpatak*, A. 7: 536), *Szalva* > *Szalva pataka* (1357/1399: *Zaluapataka*, DL. 70702), *Szemerdek* > *Szemerdek pataka* (1550–1560 k.: *Szeomeordeok pataka*, Sz. 508), **Szukova* > *Szukova-patak* (1667: *Szukova patak*, Sz. 461), **Tekeres* > *Tekeres pataka* (1584: *Hidegh forras pathaka* aliter *Thekeres pathaka*, Sz. 495) ~ **Tekeres* > *Tekeres-patak* (1584: *Thekeres Patak* aliter *Batharch*, Sz. 495), *Turc* > *Turc pataka* (1341: *Thuruchpathaka*, DL. 70998), *Vedere* > *Vedere pataka* (1410–1420 k.: *Vedere pathaka*, Sz. 541), *Verbőc* > *Verbőc pataka* (1336/1342: *Werbeuchpataka*, Sz. 426).

Az Ugocsa megyei névanyagban a *víz(e)* utótaggal kiegészült víznevek száma is jelentékeny: *Batár* > *Batár vize* (1334: *Bakarvize*, F. 8/3: 751), *Beberke* > *Beberke vize* (1336/1342: *Beberkewyze*, Sz. 426), *Borzsova* > *Borzsova vize* (1351: *Borsuauize*, DL. 70629), *Hódos* > *Hódos vize* (1604: *Hodos vize*, Sz. 532), *Iza* > *Iza vize* (1351: *Izauize*, DL. 70629), **Palád* > *Palád vize* (1319: *Paladvize*, lac., AOkl. 5: 201, Sz. 351), **Pusztinca* > *Pusztinca vize* (1336/1342: *Puztinchawyze*, Sz. 426), *Szalva* > *Szalva vize* (1336/1342: *Zalvawyze*, Sz. 426), *Szemerdek* > *Szemerdek vize* (1336/1342: *Zumurdukwyze*, Sz. 425), **Sziles(tye)* > *Szilestyei pataka* (1659: *Szilestyei patakja*, Sz. 461), *Tisza* > *Tisza vize* (1336/1342: *Tyzawyze*, Sz. 425), *Túr* > *Túr vize* (1499/1805: *Túrvize*, Szirmay 156).

A fenti gyakoribb típusok mellett egyetlen adat képviseli az *árok* utótaggal történő kiegészülést: *Kis-Tisza* > *Kis-Tisza-árok* (1772/Más.: *Kis Tisza arok*, Sz. 538).

A kétrészes nevek között viszonylag alacsony a redukcióval keletkezett nevek aránya (4%). Legtöbbször a birtokos személyjel elmaradására mutatnak a helynevek adatai: *Csecsegő pataka* > *Csecseg-patak* (1620 k.: *Czeczech patagh*, Sz. 413), *Cser folyása* > *Cser-folyás* (1478: *Cherfolyas* aliter *Hozywcheer*, Sz. 352), *Szalva pataka* > *Szalva-patak* (1463: *Zolwa patak*, DL. 45070), *Vedere pataka* > *Vedre-patak* (1755: *Vedre patak*, Sz. 541), *Verbőc pataka* > *Verbőc-patak* (1359: *Weruechpatak*, A. 7: 537). Emellett a változás a név első névrészt is érinthette: a helynévképzőnek az eltűnését láthatjuk az alapelnevi tagon a *Sárd-patak* > *Sár-patak* (1390: *Saarpatak*, Sz. 428) névadatban.

A bővülés során a helynév (név)teste egy új névelemmel növekedik, a folyamat a helynév funkcionális szerkezetét nem változtatja meg, csupán az alaki szer-

kezetét módosítja (HOFFMANN 1999: 135). Az alábbi folyóvíznevek bővüléssel, mégpedig a birtokos személyjelnek a névhez kapcsolódásával alakulhattak (1%): *Kőris-patak* > *Kőris pataka* (1627: *Keöreös Pathaka*, Sz. 467), *Sárad-patak* > *Sárad pataka* (1359/1371: *Sardpataka*, Sz. 428).

A kétrészes nevek keletkezéstörténeti folyamatainak gyakorisági mutatóit az alábbi táblázat mutatja.

keletkezési típus		nevek száma	%
szintagmatikus szerkesztés		108	68
szerkezeti változás	redukció	6	4
	kiegészülés	33	21
	bővülés	2	1
bizonytalan		10	6
összesen		159	100

11. ábra: Ugocsa megye kétrészes magyar folyóvízneveinek keletkezéstörténeti típusai

A fentiek összegzéseként a következőkre érdemes felhívunk a figyelmet. A magyar eredetű folyóvíznevek létrehozásában alapvetően három keletkezéstörténeti folyamat játszott domináns szerepet: a nevek 77%-a ugyanis szintagmatikus szerkesztéssel, morfológiai szerkesztéssel vagy kiegészítéssel alakult (ezt a 12. ábrán sötét színnel kiemelve láthatjuk).

	1200–300	1301–400	1401–500	1501–600	1601–700	1701–772	össz.
szint.	4	24	19	15	40	6	108
	33%	39%	51%	50%	63%	37%	49%
morf.	4	10	3	5	5	2	29
	33%	16%	8%	17%	8%	13%	13%
met.	—	1	—	2	—	—	3
	—	2%	—	7%	—	—	1%
jel.has.	3	1	5	3	4	3	19
	25%	2%	14%	10%	6%	18%	9%
ell.	—	—	—	—	2	—	2
	—	—	—	—	3%	—	1%
kieg.	—	17	3	4	7	2	33
	—	28%	8%	13%	11%	13%	15%
red.	—	2	2	—	1	1	6
	—	3%	5%	—	1,5%	6%	3%
böv.	—	2	—	—	1	—	3
	—	3%	—	—	1,5%	—	1%
bizonyt.	1	4	5	1	4	2	17
	9%	7%	14%	3%	6%	13%	8%
össz.	12	61	37	30	64	16	220
							100%

12. ábra: A keletkezéstörténeti kategóriák időbeli megoszlása Ugocsa megye magyar folyóvíznevei körében az ómagyar és a középmagyar korban

Szintagmatikus szerkesztéssel a víznevek fele jött létre a megyében a vizsgált időszak egészében. A századonkénti bemutatás is e névkeletkezési mód folyamatos dominanciájáról tanúskodik már a legkorábbi dokumentált időszaktól, a 13. századtól kezdődően. A morfológiai szerkesztés a 13. században még az előbbi kategóriával azonos gyakoriságot mutat, de a későbbi századokban a képzés jelentősége visszaszorul, bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy az egész időszakban a neveknek egy jelentős része jött ily módon létre. A képzés kezdeti intenzív volta és folyamatos aktív névalkotó szerepe tágabb összefüggésekkel, általános nyelvfejlődési tendenciákkal is magyarázható (lásd ehhez TÓTH V. 2001a: 219–220). Ebből a szempontból figyelemre méltó GYÖRFFY ERZSÉBETnek az Árpád-kori folyóvíznevekről szóló munkája: a víznevek keletkezésében meghatározó névalkotási módnak tekinti a szintagmatikus szerkesztéssel és a szerkezeti változással keletkezett neveket. Az előbbi a korai ómagyar kor első szakaszában (1000–1099-ig) még a nevek 21%-át hozta létre, majd a korai ómagyar kor végére kétszeresére növekedett ez az arány (1100–1199: 35%, 1200–1249: 25%, 1250–1299: 42%, 1300–1350: 44%). A szerkezeti változás 1000–1099 között a nevek 3%-ában jelentkezik, de a korai ómagyar kor későbbi időszakában a szerkezeti változással alakult víznevek jelentős felszaporodását láthatjuk (1100–1199: 9%, 1200–1249: 10%, 1250–1299: 10%, 1300–1350: 18%). GYÖRFFY szerint e névalkotási mód domináns szerepe mögött a kétrészesessé válás állhat (2011: 145). Emellett a morfológiai szerkesztés kiegyensúlyozott szerepéről ír a szerző, az általa elkülönített öt korszakból négyben 10% körül mozog a helynévképzéssel alkotott nevek száma (i. h.). Az Ugocsa megyét bemutató táblázatból arra is fény derül, hogy a metonímia a magyar folyóvíznevek létrehozásából kevésbé vette ki a részét. E folyamat mellett a jelentéshasadás mint a másik jelentésbeli névalkotási mód viszont jelentős eljárásnak mutatkozik Ugocsa megye víznevei körében az egész időszakban (lásd ehhez GYÖRFFY 2011: 118–124, 145).

Érdemes arra is rámutatnunk, hogy a szerkezeti változás a legkorábbi időszakban nem jelentkezik az elemzett objektumfajtnál, amit talán azzal magyarázhatunk, hogy ez a korszak a magyar folyóvíznevek keletkezésének időszaka Ugocsában, s ekkor még érthető okokból nem a változás, hanem a névalkotás a jellemző folyamat. Azt is láthatjuk viszont, hogy a 14. századtól a kiegészülés a meglévő folyóvíznevek alakszerkezetében jelentős átalakulásokat idézett elő. Jellemző folyamatként jelentkezik az idegen eredetű víznévi elemeknek a magyar nyelvbe való beillesztése pl. fajtajelölő utótaggal (*Beberke* > *Beberke vize*). E változási folyamat gyakorisága a magyar névmodellek hatásával magyarázható, azzal tudniillik, hogy a megye névanyagában a meglévő és az újonnan születő neveket a magyar névadásban gyakori minták alapján szerkesztették meg, s ebben a kétrészes struktúra egyre dominánsabbá vált. A szerkezeti változás egyéb típusai — jól láthatóan — nem vették ki nagyobb mértékben a részüket a víznevek alkotásából.

3.2. Településnevek

1. A megye magyar eredetű településnév-rétegében az egy- és kétrészes nevek aránya fokozatosan változik a vizsgált korszakban (ezt mutatja a 13. ábra). A 13. században még a nevek több mint kétharmadára az egyrészesség a jellemző, a következő évszázadban viszont a névszerkezeti modellek kiegyenlítődnek: az ekkor feltűnő nevek körülbelül fele-fele arányban osztoznak az egy- és a kétrészes névstruktúrán. A 15. századtól ez a változási folyamat felerősödik: az egyrésztes településnevek aránya folyamatosan csökken, s a középmagyar kor utolsó szakaszában (1701–1772) már nincs is képviselve e modell az újonnan keletkező településnevek között. A változási folyamat tehát úgy foglalható össze, hogy Ugocsa megye területén a kétrészes településnevek fokozatos gyarapodását tapasztalhatjuk a 15. századtól kezdődően (lásd ehhez bővebben KOCÁN 2006b is).

idő	egyrésztes név	kétrésztes név	összesen 100%
1200–1300	23 33%	10 10%	70% : 30%
1301–1400	31 45%	30 31%	51% : 49%
1401–1500	10 15%	30 31%	25% : 75%
1501–1600	4 6%	10 10%	29% : 71%
1601–1700	1 1%	13 13%	7% : 93%
1701–1772	— 0%	5 5%	0% : 100%
összesen	69 100%	98 100%	41% : 59%

13. ábra: Ugocsa megye magyar településneveinek névszerkezeti típusai az ómagyar és a középmagyar korban

Az ugocsai magyar településnév-réteg névszerkezetét érintő változásainak itt röviden felvázolt tendenciáit érdemes lehet más megyék településnév-anyagával is összevetni. A párhuzamba állításra kiváló alapot biztosít RÁCZ ANITA helynévrendszertani monográfiája, amelyben a régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti-névtani vizsgálatát végezte el (2005). Igaz, a szerző nem nyelvi rétegek mentén tárgyalja az adott névfajtát, viszont a 895–1600-ig terjedő időszakból veszi számba a rendelkezésre álló településnévi adatokat, így valamivel tovább mint az ómagyar kor végéig kínál az összevetéshez anyagot. A következő táblázatban ezért 1600-ig terjedően mutatom be az összevetés eredményeit. A 14. ábra szemlélteti a két megyében tapasztalt aránybeli módosulásokat.¹⁶

¹⁶ Itt érdemes ismét hangsúlyozni, hogy a részben eltérő megközelítésből adódóan nyilván nem kapunk teljesen azonos szemléleten alapuló képet a vizsgált településnevek szerkezetéről, mivel a nálam elkülönített szláv, román és ismeretlen névrétegnél tárgyalt nevek (az összes névnek a 13,5%-a) az egyrésztes nevek arányát növelik, és ezt a 14. ábra neveinek számarányai nem mutatják.

idő	egyrészes név		kétrészes név		összesen 100%	
	Bihar	Ugocsa	Bihar	Ugocsa	Bihar	Ugocsa
895–1100	0,3	—	0,3	—	60 : 40	—
1101–1200	2	—	—	—	100 : 0	—
1201–1300	41	33	10	10	87 : 13	70 : 30
1301–1400	27	45	25	31	62 : 38	51 : 49
1401–1500	14	15	31	31	41 : 59	25 : 75
1501–1600	16	6	34	10	41 : 59	29 : 71
összesen	60	46	40	54	60 : 40	46 : 54

14. ábra: A településnevek szerkezeti típusainak alakulása Bihar és Ugocsa megyében 1600-ig

Bihar vármegye korai megtelepülésére utal az a körülmény, hogy 1200-ig több mint egy tucat településnévi adatot ismerünk, s körükben az egyrészesség a jellemző (RÁCZ A. 2005: 167). Ezzel ellentétben Ugocsa kései megtelepülését jelzi az 1200 előtti adatok teljes hiánya. A névstruktúrák megoszlását tekintve pedig arra mutathatunk rá, hogy míg Bihar megyében az egyrésztes névszerkezet egészen a 16. század végéig jelentős marad (noha a 13–14. századhoz képest csökkenő tendenciát mutat), addig Ugocsában ez idő tájt (tehát a 15–16. században) a kétrésztes névtípus erőteljes dominanciáját figyelhetjük meg. Talán ez a körülmény is a megye kései megtelepülésével állhat összefüggésben.

Összességében azt mindenesetre leszögezhetjük, hogy a vizsgált kor elején — a korai ómagyar korban — a kétrésztes nevek „divatja” fokozatosan erősödik (TÓTH V. 2001a: 157), s a kései ómagyar kortól a középmagyar koron át már a kétrésztes névstruktúra volt a meghatározó az újonnan létrejövő településneveknél. A korai megtelepülésű Bihar megyében e tekintetben valamelyest kiegyensúlyozottabb arányokat láthatunk, míg a kései megtelepülésű Ugocsában a kései névszerkezeti típusok dominanciája jóval erőteljesebben jelentkezik.

2. A magyar eredetű településnév-rétegre a funkcionális szemantikai szerkezeti típusok sokfélesége jellemző. Ezt a megfigyelést fejtem ki a következőkben részletesen.

2.1. A névrész megjelöli a hely fajtáját

Ez a szemantikai funkció az egyrésztes településnevekben csak igen ritkán jelentkezik, Ugocsa nevei között pedig illet egyáltalán nem is találunk.

A helyfajtát jelölő földrajzi köznevek kétrésztes helynevek második névrészeként, sajátosságot kifejező és megnevező szerepű előtaghoz kapcsolódva jelentkeznek, tehát az S+F (az összes magyar településnév 23%-a tartozik e szemantikai struktúrába) és M+F (7%) struktúrájú nevekben.

A településneveket, a településrészeket, a lakott területeket jelölő földrajzi köznevek között az adatok a *falv* ~ *falva* lexéma abszolút többségét mutatják. Ez az elem a településnevek utótagjaként a 14–15. században tűnik fel Ugocsa megye területén

nagyobb számban, de az ezt megelőző és az ezt követő időszakban is folyamatosan produktív névformánsnak mutatkozik. A variánsok közül a birtokos személyjeles *falva* jelentkezik gyakrabban: pl. *Ákosfalva*, *Andrásfalva*, *Csatófalva*, *Farkasfalva*, *Gyakfalva*, *Karácsfalva* ~ *Karácsonfalva*, *Mátyfalva*, *Nevetlenfalva*, *Öszödfalva*, két *Péterfalva*, *Tivadarfalva* (ezek mindegyike S+F struktúrát mutat), valamint *Batárfalva*, *Csepefalva*, *Csomafalva*, *Forgolányfalva*, *Szászfalva* (M+F szerkezetű nevek). A *falu* változatot találjuk meg a *Farkasfalu*, *Karácsonfalu*, *Mátyfalu*, *Nevetlenfalu*, *Oláhfalu*, *Öszödfalu*, *Tivadarfalu* és három *Újfalu* (S+F struktúrájú), valamint *Szászfalu* és *Csedregfalu* (M+F szerkezetű) településnevekben.

A *falu* ~ *falva* mellett jelentősnek tekinthető még a **telek** ~ **telke** földrajzi köznév is a településnevek utótagjaként: erre az *Izsótelke*, *Nyírtelke* ~ *Nyíritelek*, *Tornatelek* ~ *Tornaitelke* (S+F), valamint a *Batártelek*, *Szénamezőtelke* (M+F) névformák idézhetők példaként. A *telek* gyakoriságához hasonló arányt mutat a **háza** földrajzi köznév is: településnév-formáns szerepét a *Bekeháza*, *Benedekháza*, *Csatóháza*, *Gődényháza*, *Gyakháza*, *Tekeháza* (S+F) nevekben érhetjük tetten. A *Halászfölde* (S+F) és az *Izsófölde* (M+F) nevek a **földe** alaprészszel létrehozott nevek számát gazdagítják. Végezetül pedig egy-egy adattal vannak képviselve a **hely** (*Újhely*, S+F), a **lak** (*Újlak*, S+F) és a **puszta** (*Dobpuszta*, M+F) névrésszel alkotott helynevek. A *Dob* > *Dobpuszta* változás hátterében minden bizonnyal a település elpusztásodása áll, ez magyarázza a földrajzi köznévnek az elsődleges településnéven való megjelenését.

A 15. ábrán a fajtajelölő névrészek kronológiai megoszlását szemléltetem. Ugocsa megye magyar eredetű településnevei körében a fajtajelölő szerepű utótaggal álló névformák létrejöttének legproduktívabb időszaka a 13–15. század, azon belül is a 14. század volt. Ez nyilván nem független maguknak a településeknek (és a neveiknek) a kialakulási periódusától. Ez a tendencia a szakirodalomban másutt is jelzett irányokkal ugyancsak összhangban van. A Bihar megyei településnevek fajtajelölő alaptagjainak színesebb és szakaszonkénti kiegyensúlyozottabb megterheltségét tapasztalhatjuk ugyan, de ott is a *falu* ~ *falva*, *telek* ~ *telke* és a *háza* a leggyakoribb fajtajelölő funkciójú lexéma (RÁCZ A. 2005: 163–164).

földrajzi köznév	1200–1300	1301–1400	1401–1500	1501–1600	1601–1700	1701–1772	össz.
<i>falu, falva</i>	2	13	9	2	3	1	30
<i>föld, földe</i>	1	1	1				3
<i>háza</i>		4	2				6
<i>hely</i>		1					1
<i>lak</i>		1					1
<i>puszta</i>						1	1
<i>telek, telke</i>	3	3	1				7
összesen	6	23	13	2	3	2	49

15. ábra: A fajtajelölő földrajzi köznevek megoszlása Ugocsa megye ómagyar és középmagyar kori kétrészes magyar településneveiben

2.2. A névrész megnevezi magát a települést

Megnevező funkció (M) fejeződik ki az átvett neveken (HOFFMANN 1993: 47–48), ezeket azonban az adott idegen eredetű névrétegnél tárgyalom. A jövevénynevek és a belső keletkezésű nevek között átmenetet képez az a névtípus, amelyet korpuszomban csupán az *e g y r é s z e s Dabolci* képvisel: e településnév 16. századi adatai ugyanis vélhetően szerkezeti változást jeleznek: a szláv eredetű (és ennek folytán a magyar névrendszerben eredetileg is megnevező funkciójú) *Dabolc* helységnév másodlagosan a magyar *-i* formánssal bővült.

A *k é t r é s z e s* nevek elő- és utótagja is betölthet megnevező funkciót, az így létrejött településnevek megnevező + fajtajelölő névrészekből és valamely sajátosságjelölő + megnevező szerepű névrészekből állhatnak (az M+F szerkezetű településnevek az ugocsa magyar településnévkincsben nem képviselnek jelentős hányadot: 7%; az S+M szerkezetű magyar településnevek aránya jóval magasabb: 29%). Az ilyen elnevezések a névrendszer alakulásának egy jelentős mozzanatára világítanak rá, arra tudniillik, hogy a már meglévő helynevek miképpen vesznek részt az újonnan létrejövő névformák létrehozásában (TÓTH V. 2001a: 134). A vizsgált névanyagban e jelenségnek három jellegzetes esetét különíthetjük el.

Az S+M modellű településnevek között azt láthatjuk, hogy az utótagként szereplő alapnév lehet magyar eredetű, jövevénynév és bizonytalan eredetű is, ám ez a másodlagos névszerkezet létrejöttére semmilyen befolyással sincs. E típusba tartozik *Alsócsongova ~ Nagycsongova*, *Alsógérce ~ Nagygerce*, *Felsőgerce ~ Kisgerce*, *Alsókaraszló ~ Nagykaraszló*, *Felsőkaraszló ~ Kiskaraszló*, *Felsőcsongova ~ Szárazcsongova ~ Kiscsongova*, *Alsósárad*, *Felsősárad ~ Kissárad*, *Asszonyászsőlős ~ Nagyszőlős*, *Csarnatőűjfalu ~ Oláhűjfalu ~ Sósűjfalu*, *Ilonokűjfalu*, *Feketeardó 1. ~ Feketeardó 2. ~ Szőlősdárdó ~ Szőlősvégárdó ~ Szőlősvégiárdó*, *Felszász*, *Magyarkomját*, *Nagykomját ~ Oroszkomját*, *Magyarveresmart*, *Nagyótarna ~ Nagytarna*, *Kistarna*, *Nagyszász ~ Ugocsaszász*, *Kétbábony*, *Kétkápolnamezeje ~ Kétkápolnamező*, *Kisandrásfalva*, *Kiskupány*, *Oroszveresmart*, *Tamásváralfa*, *Tiszaűjhely*, *Tiszaűjlak*, *Töketerebes ~ Túrterebes ~ Túrterebes*.

Az M+F típusú településneveket áttekintve azt láthatjuk, hogy a megnevező szerepű névrész az előtagban ugyancsak lehet belső keletkezésű településnév: pl. *Csepefalva*, *Csomafalva*, *Dobpuszta*, *Forgolányfalva*, *Izsóföldre*, *Szászfalu ~ Szászfalva*, *Szénamezőtelke*; idegen eredetű településnév áll viszont a *Batárfalva ~ Batártelek* előtagjaként; és bizonytalan eredetű az előtagként szereplő *Csedreg* településnév a *Csedregfalva* elnevezésben.

2.3. A település sajátosságát kifejező névrészek

A sajátosságjelölő *e g y r é s z e s* helységnevekben részben a helynek valamilyen külső dologhoz (élőlényhez, tárgyhoz, személyhez) való viszonya fejeződik ki. Az ott lévő növényzetre utal a megye névanyagában az *Almás*, *Hagymás*, *Komlós ~ Komlód*, *Nyír ~ Nyíri*; a falu templomára a *Keresztúr* elnevezés.

Gazdag névtípust alkotnak a személynevet tartalmazó helységnevek, amelyek birtokosra, esetleg a hely használójára utalnak: *Bocskó*, *Bonya* ?, *Bökény*, *Csepe*, *Csoma(i)*, *Dob(i)*, *Fancsika*, *Forgolány*, *Gyula(i)*, *Hetény*, *Izsó*, *Kérő*, *Kupány*, *Laskod*, *Rakasz*, *Salánk*, *Teke[háza]*, *Tivadar*, *Ugocsa 1*. Az ott lévő emberek csoportját is megörökölték néhány településnév: két *Ardó* (a királyi erdőővők lakhelyét jelölte), *Ölyves* (ez talán foglalkozásnév is lehet), *Szőlős* ('szőlőműves') és *Szász(i)* (lakosai szász hospesek voltak).

Nagyobb csoportot alkotnak azok a településnevek, amelyekben valamely más helyhez való viszonyítás tükröződik. A víz közelségére utal a *Batarcs*, *Csarnató*, *Egres*, *Feketepatak* ~ *Patak 1.*, *Karaszló*, *Kökényes* ~ *Kökényesd*, *Láp(i)*, *Patak 2.* ~ *Szárazpatak* ~ *Szárazpataka*, *Sárad*, *Veléte* településnév. Térszíni formához való viszonyt fejezhetnek ki a *Halmi*, *Széphegy*, *Váralja*, *Veresmart*. Valamely megművelt területhez való lokális viszonyt jelez a *Mező*, *Pázsit*, **Kápolnamező*, *Szénamező*, *Telek(i)* településnév, a közeli lakott terület melletti fekvésre utal *Szőlősvég* és *Szászfalu* vagyilag *Ugocsa* neve. Végül építmény közelsége szolgáltatta a névadási motivációt az *Akli*, *Királyháza*, *Sásvár*, *Tamásvára* településnevekhez.

A kétrészes nevek körében az egyrészesekre nem jellemző névrészfunkciók is szerephez jutnak. A település méretére utaló szemantikai tartalom fejeződik ki a *Kisandrásfalva*, *Kiscsongova*, *Kisgérce*, *Kiskaraszló*, *Kiskupány*, *Kissárad*, *Kistarna*, *Nagygérce*, *Nagykaraszló*, *Nagykomját*, *Nagyótarna* ~ *Nagyótarna*, *Nagyszász*, *Nagyszőlős* S+M struktúrájú helynevekben.

A település melletti víz állapotára utal a *Szárazcsongova* településnév előtagja, mely a 15. század első felében átmenetileg felváltotta a *Felsőcsongova* nevet. Az alkalmi névváltást valószínűleg természetföldrajzi tényezők magyarázhatják: ebben az időszakban a Csongova folyása (jelentősen) elapadt. A településnév *Felsőcsongova* névvariánsa miatt vélhető úgy, hogy a *Száraz-* a településnév jelzője, és nem a víznév.

A település kora tükröződik a három *Újfalva*, az *Újhely* és az *Újlak* (S+F szerkezetű) nevekben. Szemantikai tartalmuk a 'környezetéhez képest újabban megtelepült falu' formában határozható meg, s talán nem véletlen, hogy mindegyik településnév első adata a tatárjárás utánról való.

A település határában található, jelentős szereppel bíró jellegzetes anyagra utal a *Sósújfalva* településnév bővítményrésze. SZABÓ ISTVÁN a 18. században meginduló sóbányászat következményeként magyarázza a korábbi *Újfalva* név másodlagos jelzőjét (Sz. 475).

A növényvilágra utaló névadási motiváció jelentkezik a *Nyírtelek* ~ *Nyírtelek* nevekben.

Kétbábony, *Kétkápolnamező* ~ *Kétkápolnamezeje* előtagja összefoglaló szerepű lehetett: az azonos utótagú, egymással településtörténetileg is összefüggő helységnevek közös neveként szolgált (vö. Póczos 2001: 129).

Sajátos jegyre utal a névváltás folyamatát mutató *Nevetlenfalu ~ Nevetlenfalva* eufemisztikus névforma előtagja, amely a *Gyakháza ~ Gyakfalva* névalakok megfelelő névrészét váltotta fel.

A település birtokosára utalnak az S+F szerkezetű *Ákosfalva, Andrásfalva, Bekeháza ~ Tekeháza, Benedekháza, Csatófalva ~ Csatóháza, Farkasfalva ~ Farkasfalu, Gődényháza, Gyakháza ~ Gyakfalva, Izsótelke, Karácsonfalu ~ Karácsonfalva ~ Karácsfalva, Mátyfalva ~ Mátyfalu, Tivadarfalva ~ Tivadarfalu, Öszödfalu ~ Öszödfalva* és a két *Péterfalva*, illetőleg az S+M struktúrát mutató *Asszonyászsózlős* és *Tamásvárálja* elnevezések bővítményrészei. E szemantikai kategória van jelen Ugocsában a legnagyobb számban, ami összhangban van az-
al, hogy a birtokosra utaló névadás a településnevek körében általában is jellegzetes, sokféle előforduló elnevezési gyakorlat lehetett a korai időszakban (vö. KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 3, 15).

Az adott helyen élő emberek csoportját jelölik meg a következő nevek: *Halászfölde* a királyi halászok telepét jelölte; a településen élők etnikai jellegére pedig az *Oláhfalu* S+F, illetve a *Magyarkomját, Magyarveresmart, Oláhújfalú, Oroszkomját, Oroszveresmart* S+M szerkezetű településnevek utalnak.

A *Töketeremes* név bővítményrésze olyan irtvány földterületet örökölt meg Terebesnél, amelyen fátörzsek látszhattak (vö. FNEsz. *Krasznaterebes*).

A lokális viszony, a település pontos helyének a megjelölése ugyancsak a gyakoribb szemantikai jegyek közé tartozik a vizsgált korpuszban. A közelben lévő vízről kapta nevét *Ilonokújfalú, Tiszaújhely, Tiszaújlak, Túrterebes ~ Túrterebes* (S+M) és *Tornatelek ~ Tornaitelke* (S+F) település, ahol a víznév a kétrészes helységnevek első névrészében szerepel. A település más lakott területhez való közelségét fejezi ki a *Csarnatőújfalú, Szőlősárdó ~ Szőlősvégárdó ~ Szőlősvégiárdó* helynevek *Csarna* és *Szőlős* előtagja. A település viszonyított helyzetére utal az *Alsócsongova, Alsógerce, Alsókaraszló, Alsósárad, Felsőcsongova, Felsőgerce, Felsőkaraszló, Felsősárad, Felsőzász, Nagycsongova* S+M szerkezetű másodlagos nevek első névrésze.

2.4. Bizonytalanul elemezhető névrészek

A *Bábony* településnévnek többféle magyarázatával és így többféle szemantikai szerkezetével számolhatunk. Ez abból adódik, hogy Ugocsa megye déli részén a korai ómagyar kortól *Bábony* nevű települést (1261/1350: *Babun*, Z. 1: 11) és *Bábony* nevű hegyet (1319: *Babun*, AOklt. 5: 181) is ismerünk. A településnév korábbi adatolása esetleg csak a névtípus oklevélbeli szerepéből adódhat, s így a több mint fél évszázaddal későbből származó hegynév akár korábbi időszakra is visszavezethető lehet. Ha az adatok formális kronológiai viszonyára alapozunk, s a településnevet tekintjük elsődlegesnek, akkor az vélhetően birtoklás kifejezésére pusztán személynévből keletkezett magyar névadással (FNEsz. *Kisbábony*, de lásd még ehhez KNEZSA 1943–1944/2001: 117, 169; illetve vö. 1211: *Babun* szn., ÁSz. 79). Ez esetben a hegynév másodlagosan jött létre a településnévből

metonímiával (lokális viszonyra utalva). A megye névanyagában megmutatkozó rendszertani kapcsolatokat figyelembe véve ugyanakkor egy esetleges fordított irányú névfejlődést is elképzelhetőnek gondolok. Eszerint a hegynév alakult személynévből (ennek lehetőségéhez lásd RESZEGI 2011: 138–140), s a településnévhez szolgált alapul a hegynév, mégpedig az annak közelében fekvést kifejezve. Ilyen típusú szemantikai motivációt más ugocsai településnevek kapcsán is megfigyelhetünk: a megye északkeleti részén lévő korai ómagyar kori *Dabolc* 'hegynév' > *Dabolc* 'település' átvonódását, valamint a földrajzilag közeli *Gérce* 'vár' > *Gérce* 'település' nevének alakulását is így rekonstruálhatjuk.

2.5. A 16. ábrán a funkcionális névszerkezeti típusok számszerű előfordulását mutatom be összefoglalóan. A településneveknél a fajtajelölő (F) és a megnevező (M) névrészfunkció összességében hasonló arányokban jelentkezik. Egyrészes fajtajelölő funkciójú neveket nem találunk a névanyagban, de a kétrészes nevek alkotásában az ilyen funkciójú névrészek jelentős szerephez jutnak: az S+F és M+F szerkezetű nevek összességében az ugocsai magyar településnév-állomány 30%-át teszik ki. Míg a megnevező szerepű névrészek az egyrészes településneveknél ugyancsak elenyésző számban vannak képviselve, addig ez a névrészfunkció az M+F és S+M szerkezetű nevekben együttesen igen magas, 36,5%-os arányt mutat. A sajátosságot (S) kifejező névrész produktivitására utal az a körülmény, hogy az egyrészes nevek közel felében jelentkezik ez a szemantikai jegy, de az összes magyar településnév 92%-ában jelen van S funkciójú névrész. Mindez pedig összességében arra világít rá, hogy a településnév-adásban (az S mellett az F funkcióban is kifejezve) erőteljes szerepet kap a leírás.

névszerkezeti típusok	nevek száma	%
F	—	—
S	67	40
M	1	0,5
S+F	38	23
M+F	11	7
S+M	49	29
bizonytalan szerkezetű egyrészes	1	0,5
összesen	167	100

16. ábra: Ugocsa megye magyar településneveinek funkcionális-szemantikai típusai

3. A k e l e t k e z é s t ö r t é n e t i v i z s g á l a t az alábbi folyamatok szerepét hozza a felszínre az e g y r é s z e s településnevekben: a morfológiai szerkesztés, a jelentésbeli névalkotás és a szerkezeti változás játszott szerepet a településnevek alkotásában csakis úgy, mint a víznévi rétegnél.

3.1. Ugocsa megye régi településneveinek létrehozásából két helynévképző vette ki a részét (az egyrészes nevek 9%-át hozva létre). Az eredeti funkcióját te-

kintve valamivel való ellátottságot kifejező -s formánssal (BÉNYEI 2012: 94–101) alakult az *Almás* (1319: *Almas*, AOkl. 5: 201), *Hagymás* (1375: *Hagmas*, DL. 72387), *Komlós* (1378: *Komlyos*, Sz. 399), esetleg az *Ölyves* (1564: *Eölywess*, ComMarmUg. 198); az eredetileg birtoklást jelentő funkcióval bíró, de a korban már helynévképző szerepű -i toldalékkal (vö. BÉNYEI 2012: 82–83) az *Akli* (1323: *Okly*, AOkl. 7: 101), a *Halmi* (1215/1805: *Holmi*, Szirmay 158) és a *Teleki* (1378: *de Thelky*, ComMarmUg. 168) településnév.

3.2. A megye településnév-anyagában a jelentésbeli névalkotással keletkezett egyrészes nevek három altípusa meglehetősen nagy elemcsoportot képvisel. Jelentésbővüléssel, metaforikus és metonimikus névadással ugyanis az egyrészes nevek jóval több mint a fele jött létre (62%).

HOFFMANN ISTVÁN a jelentésbővülés és -szűkülés folyamatát a következőképpen határozza meg: „[ennek] során egy helynévnek a meglévő mellé újabb jelentése is kialakul, s ezek azonos fogalmi osztályba tartozó denotátumokra vonatkoznak” (1993: 99). E folyamatra Ugocsa megye területén egyetlen példát idézhetünk a településnevek köréből. A 15. század első felében Szászfalu névpárjaként a forrásokban feltűnik az *Ugocsa 2.* (1430: *Sazfalua alio nomine Bgotha*, DL. 70858) névalak. A nyelvi kettőség háttérében az húzódik meg, hogy az eredetileg kisebb kiterjedésű korai ómagyar kori *Ugocsa 1.* település neve átvonódhatott a vele szomszédos Szászfalu település megjelölésévé is.

Szintén egyetlen példája van a megye településnevei között a metaforikus névadásnak: *Veréce* (1355: *Vereche*, DL. 70634). KISS LAJOS szerint a településnév a m. népnyelvi *veréce* ~ *verőce* ’kis kapu’ (EWUng. *verőce*, MTsz. 2523) főnévből keletkezett. A névadást a földrajzi helyzettel magyarázza, a település ugyanis ott fekszik, ahol a Tisza a hegyekből az Alföldre kilép (FNESz. *Veréce*).

Jellegzetes kategória viszont a névanyagban a metonimikus névalkotással keletkezett nevek csoportja (59%).¹⁷ HOFFMANN ISTVÁN a közszavak leírásában használt fogalomnak, a metonimiának a névalkotási folyamatban is meghatározó szerepet tulajdonít (1993: 103).

Az ugocsai településnevek létrejöttében a ’hely → a település, ahol ez található’ típusú metonimikus névátvitelnek többféle esetét is megfigyelhetjük.

A folyók, patakok (vagy egyes részeik) gyakran szolgálnak a mellette létesült település nevéhez alapul. A ’folyó’ > ’település’ névátvitel esetei közé sorolhatók a *Batarcs* (1378: *Bathorcz*, DL. 26566), *Egres* (1284: *Egrus*, RegArp. 2/2–3: 334), *Kökényes* (1274: *Kukynus*, ÁÚO. 12: 106), *Sárad* (1351: *Sard*, DL. 38161), *Veléte* (1280: *Veléthe*, F. 5/3: 72) és a *Feketepatak* (1260: *Feketepotok*, ÁÚO. 7: 538), *Szárazpatak* (*1425: *Zarazpatak*, Sz. 477) településnevek.

¹⁷ Talán ennél is erőteljesebb tendenciaként értékelhetnénk a metonimikus névadást, ha az ismeretlen-bizonytalan eredetű névrétegbe sorolt nevek jó részének eredetéről pontosabb ismeretünk lenne.

Az 'épület' > 'település' névátvitellel jellemezhető a templomáról elnevezett *Keresztúr* (1260: *Kereztur*, ÁÚO. 7: 538), a várról megnevezett *Sásvár* (1220/1550: *Safuar*; K. Fábián 1997: 123) és a királyi lakhelyről nevet kapó *Királyháza* (1262/1805: *terrae hospitum nostrorum Kyralhaziak vocatorum*, Szirmay 149).

A 'mikrotoponima' > 'település' átvittel írható le *Karaszló* (1490: *Karazlo*, ComMarmUg. 182, 224), *Láp* (1260: *Lap*, ÁÚO. 7: 538), *Mező* (1375: *Mezew*, DL. 72387), *Pázsit* (1319: *Pasit*, AOkl. 5: 181) települések névadási folyamata. Az említett példák mind egyrészes helynévből keletkeztek; de szép számban vannak olyan településnevek is a megye névállományában, amelyekhez kétrészes név szolgált alapul: *Csarnató* (1378: *Charnathew*, DL. 26566), **Kápolnamező* (< *Kétkápolnamező*), *Szénamező* (1360/1805: *Zenamezeu*, Szirmay 165), *Széphegy* (1378: *Zephegh*, DL. 26566), *Tamásvára* (1375: *Tahamaswara*, DL. 72387) ~ *Váralja* (+1294/1550: *Várallya*, RegArp. 2/4: 130), *Veresmart* (1396>1498: *Weresmarth*, DL. 71068).

A 'személy' → 'a település, amely a tulajdona' típusú metonímia az előbbi típushoz hasonló arányban van jelen a megye névanyagában. Ez érthető is, hiszen a birtokosról történő elnevezés gyakori névalkotási típus általában is a településnevek körében, s ebben a korszakban pedig ez jellemzően pusztá személynévi névadással realizálódik. A szakirodalmi megállapítások szerint az ilyen típusú metonímia ősi magyar névadási mód, megítélése, kronológiai meghatározása azonban problémás. Formáns nélküli személynévből alakultak a vármegye településnév-anyagában a következő elnevezések: *Bocskó* (1572: *Bochko*, ComMarmUg. 166), *Bonya* ? (1300: *Banna*, RegArp. 2/4: 245), *Bökény* (1230/1368: *Buken*, H. 7: 19), *Csepe* (1393: *Chepe* al. nom. Theleky, Cs. 1: 432), *Csoma* (1219: *Choma*, Szirmay 130), *Dob* (1372: *Dab*, DL. 38187), *Fancsika* (1271/1805: *Fanchaka*, Szirmay 31), *Forgolány* (1320: *Folgram*, AOkl. 5: 307), *Gyula* (1337/1805: *Giula*, Szirmay 138), *Hetény* (*1241/1805: *Heten*, Szirmay 133), *Izsó* (1260: *Isou*, ÁÚO. 7: 538), *Kérő* (1361: *Korew*, DL. 62712), *Kupány* (1382: de *Kupan*, DL. 52430), *Laskod* (1337: *Loskud*, Sz. 409), *Rakasz* (1300>1417: *Rokoz*, RegArp. 2/4: 248), *Salánk* (1332–1337/Pp. Reg.: *Salanck*, Ortvy, Egyh. I/1: 202), *Ugocsa I.* (1210: ufq[ue] ad *vgofam*, Benkő 1998: 97, An. 14).

A 'csoport/nép' → 'a település, ahol lakik' típusú jelentésátvitel körébe tartozó nevek az előbbi kategória neveitől eltérően nem a birtokost jelölik meg, hanem az ott lakóknak valamilyen jellegzetességét fejezik ki. Ide sorolható a népnevet tartalmazó *Szász* (1323: *Zaaz*, Sz. 46), a foglalkozásnévi eredetű két *Ardó* (1.: 1316/1805: *Ordov*, Szirmay 138; 2.: 1295: *Ordou*, Károlyi 1: 23), *Szőlős* (1262/1329: *Zeheus*, ÁÚO. 8: 31), esetleg a szintén foglalkozásnévből származó *Ölyves* (1564: *Eölywess*, ComMarmUg. 198) településnév.

3.3. A szerkezeti változás néhány típusa ugyancsak hatással volt az ugocsai településnevek alakulására.

Az ellipszisnek (4%) két változatát is megtaláljuk a példáink között. A 17. század második felében egy-két adat utal arra, hogy *Szőlősvégardó* megjelölésére a *Szőlősvég* (1673: *Szőlősvégh*, UC. 27: 6) jelzői névrész önmagában is használatos volt, ami az *Ardó* utótag alkalmi eltűnését jelzi. A második típus jellegzetesebb folyamatnak tűnik: a fajtajelölő földrajzi köznévről az elmaradására láthatunk példát a 15. század második feléből: *Tekeháza* > *Teke* (1471: *Theke*, DL. 70960), *Tivadarfalva* > *Tivadar* (1454: de *Thyvadar*, DL. 38312).

A szerkezeti változás másik típusa, a redukció két helynevet érintett a vizsgált korpuszban (6%). Az *-i* helynévformáns elmaradását mutatják az adatok kronológiai viszonyai a *Nyíri* > *Nyír* (1351: *Nyr*, DL. 70629) és a *Teleki* > *Telek* (1476: *Theluk*, Cs. 1: 432) esetében. A kétrészes víznévből lett településnevekben az első névelem elhagyását tapasztalhatjuk: *Feketepatak* 'település' > *Patak 1.* (1271/1805: de *Potok*, Szirmay 31), *Szárazpatak* 'település' > *Patak 2.* (1459: *Pathak*, Cs. 1. 435).

A redukcióval ellentétes irányú fejlődésre, a bővülésre is láthatunk példákat (11,5%). Az *-i* képzővel alakultak — időszakos névhasználatot mutatva — másodlagosan a *Dabolc* > *Dabolci* (1512: *Dabolczy*, EH. 1: 372), *Dob* > *Dobi* (1478: *Doby*, C. Tóth 2006: 60), *Szász* > *Szászi* (1332–1337/Pp. Reg.: sac de *Sazi*, Ortway, Egyh. I/2: 666), *Csoma* > *Csomain* (1509: *Chomay*, Szirmay 130), *Gyula* > *Gyulai* (1409: *Gyulay*, Zs. 2/2: 7105), *Láp* > *Lápi* (1354: *Lapy*, DL. 70633) településnevek. A *-d* helynévképzővel való bővülés eredményének tarthatjuk a *Kökényes* > *Kökényesd* (+1294/1550: *Kökönyösd*, RegArp. 2/4: 130) névformát, és a birtokos személyjellel növekedett a *Szárazpatak* 'település' > *Szárazpataka* (1430/1431: *Sarospathaka*, DL. 70863) névteste.

A korpusz településneveit vizsgálva ritkább és bizonytalanul megítélhető folyamatokra is következtethetünk. Kronológiai mutatók alapján névrész > névelem cserére utalhat a *Nyírtelek* > *Nyíri* (1322: *Nyry*, AOKlt. 6: 235) változás, amely mintegy negyed század alatt átformálhatta a névtestet. TÓTH VALÉRIA a településnevek körében tapasztalható részleges változásokat vizsgálva tér ki az *-i* formánssal történő cserére az ugocsai *Nyíri* alak esetében (2008: 93). Az adatolás bizonytalansága miatt a változási folyamat megrajzolása kérdéses — mint arra TÓTH VALÉRIA is rámutatott —, a *Nyírtelek* ~ *Nyírtelek* névpárok adatolása a párhuzamos alakulásnak a feltételezését is megengedi. Ez pedig azt jelenti, hogy a *Nyíri* ellipszissel is formálódhatott *Nyírtelek*-ből (i. m. 93–94).

Komlós település nevét a 14–16. század közepéig néhány oklevélben *-d* képzős, *Komlód* (1319–1378: *Komlod*, EH. 1: 296, de később is 1405: *Komlod*, Zs. 2/1: 3703, 3709) alakban találjuk meg. A név adatsora tehát időszakosan *-s* > *-d* névelemcserére utal (e tendenciához lásd még TÓTH V. 2008: 131–140). A magyar nyelvterület más részein is találunk ilyen struktúrájú településneveket (vö. FNESz. *Komlód*), valószínűleg a *-d* képzős nevek analógiájára váltakozhatott a képzőhasználat a névalakban.

Az alábbi táblázat az Ugocsa megye egyrészes településneveiben megfigyelhető keletkezéstörténeti kategóriák típusait összegzi.

keletkezési típus		nevek száma	%
morfematikus szerkesztés		6	9
jelentésbeli névadás	jelentésbővülés	1	1,5
	metonimikus névadás	43	62
	metaforikus névadás	1	1,5
szerkezeti változás	ellipszis	3	4
	redukció	4	6
	névész > névelem csere	1	1,5
	bővülés	8	11,5
	névelemcsere	1	1,5
bizonytalan		1	1,5
összesen		69	100

17. ábra: Ugocsa megye egyrészes magyar településneveinek keletkezéstörténeti típusai

3.4. A kétrészes településnevek létrehozásában a legmarkánsabb keletkezéstörténeti kategóriának a szintagmatikus szerkesztésmód mutatkozik: a kétrészes nevek 60%-a ilyen módon jött létre.

A szintagmatikus szerkesztésű nevek igen tekintélyes hányada (66%-a) minőségjelzős összetételből magyarázható. Közöttük elsődleges névformák és másodlagos névszerkezetek egyaránt előfordulnak. Az előbbi típusba sorolhatók például *Nevetlenfalva* (1619: *Nevetlenfalva*, Kázmér 1970: 140), *Nyírtelék* (1397: *Niritelek*, ComMarmUg. 194) ~ *Nyírtelék* (1300>1417: *Nyrteluk*, RegArp. 2/4: 248), *Oláhfalva* (1441/1450: *Olahfalw*, DL. 70896), *Tornatelek* (1241/1805: *Tornatelek*, Szirmay 148), három *Újfalva* (1: 1478/1496: *Wyfalw*, DL. 71061; 2: 1558: *Ujfalva*, Kázmér 1970: 154; 3: 1633: *Uyfalva*, ComMarmUg. 195), *Újhely* (1341: *Wywhel*, DL. 38153) és *Újlak* (1304: *Wylach*, AOkl. 1: 296) településnevek.

Másodlagos minőségjelzős struktúrát mutatnak viszont a helynévi utótagú összetételek: *Alsócsongova* (1450: *Alsowchongwa*, DL. 70896), *Alsógérce* (1405: *Alsogercze*, Cs. 1: 433), *Alsósárad* (1450: *Alsosarod*, DL. 70896), *Asszonyságszőlős* (1284: *Azunsagzeuleus*, Gy. 3: 88), *Csarnatőújfalva* (1622: *Csarnatu Wyfalva*, Sz. 475), *Feketeardó 1.* (1471: *Fethewardo*, Cs. 1: 431), *Feketeardó 2.* (1300: *Fekethe Ordou*, F. 6/2: 254), *Felsőcsongova* (1450: *Felsewchongwa*, DL. 70896), *Felsőgérce* (1405: *Felsewgercze*, Cs. 1: 433), *Felsősárad* (1450: *Felsewsarod*, DL. 70896), *Felszász* (1271: *Felzaz*, ComMarmUg. 188), *Ilonokújfalva* (1598: *Ilonokujfalva*, Kázmér 1970: 154), *Kisandrásfalva* (1379/1805: *de Kis-Andrásfalva*, Szirmay 127), *Kiskaraszló* (1490: *Kyskarazlo*, DL. 71024), *Kiskupány* (1713: UC. 34: 45), *Kistarna* (1629: *Kistarna*, ComMarmUg. 171), *Magyarkomját* (1405/1805: *Magyar-Komját*, Szirmay 86), *Magyarveresmart* (1513: *Magyarweresmarth*, DL. 86743), *Nagykaraszló* (1490: *Naghkarazlo*, DL.

71024), *Nagyszász* (1262/1805: *Nogzaz*, Szirmay 149), *Nagyszőlős* (XVI–XVII.: *Nagy Zewlews*, Sz. 419), *Nagytarna* (1670, 1671, 1673: *Nagy-Tarna*, UC. 157: 73), *Oroszkomját* (1405/1805: *Orosz-Komjáth*, Szirmay 86), *Oroszveresmart* (1532: *Orosz Veresmart*, ComMarmUg. 215), *Tamásvárnya* (1464: *Thamaswaralya*, Cs. 1. 435), *Tiszaújhely* (1671: *Tisza Ujhely*, UC. 60: 17), *Tiszaújlak* (1677: *Tisza Ujlak*, UC. 60: 18), *Túrterebes* (1321: *Turterebes*, Cs. 1. 435), *Ugocsaszász* (1362: *Hugachazaza*, DL. 51952).

A névtani szakirodalomban a fenti folyamatok leírását különbözőképpen végezték el. Újabban TÓTH VALÉRIA értékelte újra a településnevek alakszerkezetét és (esetenként) jelentésszerkezetét is érintő változásokat (2008: 31–40). TÓTH VALÉRIA tipológiáját alapul véve Ugocsa megye magyar eredetű elsődleges és másodlagos minőségjelzős szerkesztésű településnevei között egyrészt a településnévi homonímia kiküszöbölésére való törekvés mutatkozik meg (pl. *Újfalva* 3. > *Csarnatőújfalva*, *Újfalva* 2. > *Ilonokújfalva*), amely esetben a név denotatív jelentése nem módosult. Másrészt olyan esetek is előfordulnak, amelyekben az alapnévhez illesztett jelzői névrész jelentésváltozást is eredményezett (pl. *Komját* > *Magyarkomját*, *Oroszkomját*). Ez utóbbi változás mögött — nyelven kívüli síkon — vélhetően a faluosztódás jelensége húzódik meg (2008: 32–33, vö. BÖLCSKEI 2010: 18–22). A szakirodalom szerint a faluosztódást különböző okok idézhették elő, de ezen okok alapvetően a birtoklással vannak kapcsolatban (TÓTH V. 2008: 34, BÖLCSKEI 2010: 18, 20).

A birtokos jelzős szerkezetű helynevek száma ugyan elmarad az előző jelzői csoporttól, de még így is jelentős kategóriát képviselnek (31%). Az ide tartozó településnevek lehetnek formailag jelölt és jelöletlen szerkezetűek. A vármege településnév-anyagában a jelölt birtokviszonyt tartalmazó elnevezések nagy fokú dominanciája látható, ugyanis a 18 birtokos jelzős szerkezetű névből csupán egy jelöletlen szerkezetű: *Halászföld* (1262/1329: *terra piscatorum*, ÁÚO. 8: 32, 1336/1342: *Halazfeld*, Sz. 425). Az *Ákosfalva* (1320: *Akusfalva* al. nom. Peturfalva, ComMarmUg. 168), *Andrásfalva* (1379/1805: *Andrásfalva*, Szirmay 127), *Bekeháza* (1405: *Bekehaza*, Sz. 468) ~ *Tekeháza* (1405: *Tekehaza*, Zs. 2/1: 443), *Benedekháza* (1372: *Benedukhaza*, Sz. 294), *Csatófalva* (1332: *Chatofalva*, Cs. 1: 432), *Farkasfalva* (1334: *Farkasfalua*, F. 8/3: 751), *Gődényháza* (1356: de *Gewgenhaza*, DocVal. 225), *Gyakháza* (1357: de *Gyakhaza*, A. 6: 528) ~ *Gyakfalva* (1360: *Diakfalva*, Szirmay 165), *Izsótelke* (1260: *Isoteluke*, ÁÚO. 7: 538), *Karácsonfalva* (1260: *Karachunfolua*, ÁÚO. 7: 538), *Mátyfalva* (1326: *Magfolua*, AOKlt. 10: 215), *Öszödfalva* (1319/1805: de *Euzudfalva*, Szirmay 112), két *Péterfalva* (1: 1320: *Akusfalva*, más néven *Peturfalva*, AOKlt. 5: 307; 2: 1220/1805: *villa Petur*, Szirmay 31), *Tivadarfalva* (1356: de *Tyvadrfalua*, DL. 38864) helységnevek grammatikailag egytől egyig mind jelöltek.

A mennyiségjelzős szerkezetű településneveket a *Kétbábony* (1323: *Keethbabun*, AOKlt. 7: 101) és a *Kétkápolnamező* (1351: *Kethkapulnamezew*, Cs. 1: 432) nevek képviselik, arányuk elenyésző (4%).

3.5. A szerkezeti változás négy típusa a kétrészes nevek 40%-át érintette.

Redukciós változás során az eredetileg jelölt birtokos jelzős településnevek jelöletlenekké váltak, s az utótagon minden esetben a *-falva* > *-falu* módosulást regisztrálhatjuk: *Farkasfalva* > *Farkasfalu* (1456: *Farkasfalw*, DL. 38319), *Mátyfalva* > *Mátyfalu* (1415: *Magfalus*, Zs. 5: 1183), *Öszödfalva* > *Öszödfalu* (1450: *Ezetfalu*, Cs. 1: 434), *Tivadarfalva* > *Tivadarfalu* (1415: de *Thyvadarfallus*, Zs. 5: 1183). Talán ide sorolható a 14. század első harmadában egyszeri előfordulással adatolt *Karácsonfalva* > *Karácsonfalu* (1334: *Karachanfalu*, F. 8/3: 750) alak is, amely kapcsán a kételyeink abból adódnak, hogy az adat a téves közlésektől távolról sem mentes Fejér-féle kiadásban szerepel. A fenti példák egy részében azonban az adatok időbeli viszonya alapján arra is gondolhatunk, hogy a tárgyalt névalakok párhuzamosan jöttek létre, s közöttük nincs változásviszony.

A kiegészülés a kétrészes nevek 9,2%-ának kialakulásában játszott szerepet. A *Csedreg* > *Csedregfalu* (1717: *Csedreg-falu*, ComMarmUg. 172), *Csepe* > *Csepefalva* (1415: *Chepefalva*, ComMarmUg. 168), *Csoma* > *Csomafalva* (1323: *Chamafalva*, Sz. 317–318), *Forgolány* > *Forgolányfalva* (1393: *Ferglanfalva*, Kázmér 1970: 288), *Szász* > *Szászfalu* (1378: *Zazfalw*, DL. 26566), *Batár* > *Batártelek* (1301: *Batarteluk*, AOKlt. 1: 57), *Szénamező* > *Szénamezőtelke* (1476: *Zenamezew thelke*, Sz. 316), *Izsó* > *Izsófölde* (1416: *Isofölde*, F. 10/5. 677), *Dob* > *Dobpuszta* (1739: *Dob puszta*, Sz. 331) településnevekben feltételezhetjük a kiegészülés megtörténtét. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez csupán az egyik lehetőség a fenti településnevek kialakulására, azok ugyanis akár párhuzamosan is létrejöttek, szintagmatikus szerkesztéssel. Mindenesetre a modellhatás általános elve (a kétrészes névstruktúrák meghatározó mintája) alapján a kiegészülésre mint szerkezeti változásra is gondolhatunk.

Bővülésen a kétrészes településnevek 7,1%-a esett át. E névalkotási mód legjellegzetesebb példáit azok a településnevek nyújtják, amelyekben a jelöletlen szerkezetből jelölt válik (vö. TóTH V. 2008: 111, 127–130). Erre a folyamatra mutatnak a *Halászföld* > *Halászfölde* (1336/1342: *Halasfelde*, Sz. 425), *Kétkápolnamező* > *Kétkápolnamezeje* (1389: *Kethkapulnamezee*, ComMarmUg. 187), *Nevetlenfalu* > *Nevetlenfalva* (1683: *Nevetlenfalua*, UC. 30: 34) és *Szászfalu* > *Szászfalva* (1430: *Sazfalua* alio nomine Bgotha, DL. 70858) településnevek. Kevésbé tipikusak az olyan elnevezések, amelyekben a kétrészes név előtagját érintette a bővülés. Az *-i* formánssal bővült másodlagosan az első névrész a *Tornatelek* > *Tornaitelke* (1390/1805: *Tornai-teleke*, Szirmay 150) és a *Túrterebes* > *Túriterebes* (1321/1324: *Turiterebes*, AOKlt. 6: 91) nevekben (vö. TóTH V. 2008: 118–121). Végül a bővülésnek egy sajátos megnyilvánulásáról is említést tehetünk. A *Nagyótarna* (1690: *Nagy Ótarna*, UC. 65: 55) névalak talán az elsődleges *Nagytarna* névforma időszakos szerkezeti változását jelzi, azt a folyamatot, amelynek során az eredeti elnevezés *Tarna* utótagja az *ó-* 'régí' lexémával bővíthetett (vö. még az *e* lexémával történő bővülések példáit más

településneveknél: TÓTH V. 2008: 111–112, 114–117). Az *ó* névelem betoldásával bizonyára a falu régi voltát kívánták nyomatékosítani Kistarnával szemben.

A névrészcseré folyamatát a szerkezeti változások között nagyobb gyakoriságot mutat (18,4%). A névrészcseré „azt a helynévváltozási folyamatot foglalja magában, amelynek során egy kétrészes névstruktúra elő- vagy utótagja — többnyire a névszerkezet változatlansága mellett — egy másik névrészre cserélődik” (TÓTH V. 2008: 140).

Az előtagon végbemenő változásnak három típusát mutatja az anyagunk. Legtöbb adatot a jelzői névrészeknek a cseréjére szolgáltat a korpusz, amelynek velejárója lehet a szemantikai szerkezet módosulása is. Itt vehetők figyelembe a *Nagykaraszló* > *Alsókaraszló* (1671: *Also Koroszlo*, UC. 64: 40), *Kiskaraszló* > *Felsőkaraszló* (1670: *Felső-Karaszló*, UC. 157: 73), *Felsőcsongova* > *Kiscsongova* (1598: *Kis Cziongova*, Dávid 504), *Felsőgerce* > *Kisgerce* (1477: *Kysgerch*, Z. 11: 205), *Felsősárad* > *Kissárad* (1690: *Kis Sarád*, UC. 27: 7), *Alsócsongova* > *Nagycsongova* (1598: *Nagy Cziongova*, Dávid 504), *Alsógerce* > *Nagygerce* ([1750]: *Nagy Gertse*, ComMarmUg. 181), *Oroszkomját* > *Nagykomját* (1598: *Nagy Komjat*, Dávid 504), *Felsőcsongova* > *Szárazcsongova* (1430: *Saarasczvnghwa*, DL. 70858), *Túrterebes* > *Tőketerebes* (1471: *Theketherebes*, DL. 70952) településnevek.

Jól szemlélteti a névrészcseré jelenségét az alábbi névváltozás is. Névrendszertanilag és az adatok időbeli viszonya alapján az *Újfalva* (3.) településnévből létrejött *Csarnatőújfalva*-nak a 17. század első feléből fennmaradt adatai alapján többszörös jelzői névrészcserére gondolhatunk (TÓTH V. 2008: 144). Az *Oláhújfalva* (1628: *Oláh Újfalva*, Sz. 475 < *Csarnatőújfalva*) alak azt jelzi, hogy a Csarnatő határából kiszakadt Újfalva előtagját idővel az *oláh* névrész válthatta fel, majd ezt a sótermelésre utaló *Sósújfalva* (1748: *Sós Újfalva*, Sz. 475 < *Oláhújfalva*) ismételt jelzőcserével alakult forma követte (a motivációra lásd még Sz. 475). Úgy vélem, hogy a névrészcseré folyamatához köthető a korábbi *Karácsonyfalva* névtestből létrejött *Karácsfalva* (1552/1805: *Karácsfalva*, Szirmai 71) is. Kiss LAJOS az összerántódásoknál említi a *Karácsonfalva* > *Karácsfalvát*, ahol a név belseji szótag összevonódik (1995: 27). Én inkább azt valószínűsítom, hogy a 16. század első felétől jelentkező *Karacs* családnév analógiás hatására *Karácson* > *Karács* névrészcseré történhetett a névtestben (a *Karács* családnév gyakoriságára lásd RMCsSz.). A változás mögött a valós birtokviszony végleges megszűnése éppúgy állhatott, mint a *Karacs* ~ *Karács* személynév elterjedtsége (vö. TÓTH V. 2008: 143–144). Végül még arra is találhatunk példát, hogy az új névrész a közeli településre utaló S funkciójú névrészre vált. Az adatok közel azonos idejű említése alapján az alábbi három névpár párhuzamos névként válthatta a korábbi *Feketeardó* (2.) jelzői névrészt a Szőlős településre utaló előtaggal: *Szőlősardó* (1478: *Zeles Ardo*, Cs. 1: 431) ~ *Szőlősvégardó* (1471: *de Zewlewsvegardo*, DL. 38622) ~ *Szőlősvégiardó* (1506: *Zewlewsweyardo*, DL. 38443).

A névrészcseré az utótagot is érintheti: a *Batártelek* > *Batárfalva* (1429: *Batarfalua*, DL. 38599) és a *Csatófalva* > *Csatóháza* (1379: *Chatohaza*, Kázmér 1970: 192) adatai erre mutatnak.

E változások mögött különféle okokat kereshetünk. Az előtag cseréjének a háttérében általában valamilyen nyelven kívüli (pl. településtörténeti) tényezők húzódnak meg, az utótag cseréje viszont többnyire tisztán nyelvi alapon is jól magyarázható (a háttérében például az adott köznév gyakorisága vagy ritkasága, a mintakövetés stb. áll) (vö. TóTH V. 2008: 140–146).

Az alábbi táblázat a kétrészes nevek keletkezéstörténeti típusainak megoszlását szemlélteti.

keletkezési típus		nevek száma	%
szintagmatikus szerkesztés		59	60
szerkezeti változás	redukció	5	5
	kiegészülés	9	9
	bővülés	7	7
	névrészcseré	18	19
összesen		98	100%

18. ábra: Ugocsa megye kétrészes magyar településneveinek keletkezéstörténeti típusai

Az egy- és kétrészes településnevek történeti elemzését lezáróan hasznos lehet a megyében mutató arányokat összevetni más területen mért arányokkal. RÁCZ ANITA Bihar vármegye településneveit feldolgozó munkájában — amint azt már fentebb is jeleztem — a legkorábbi adatoktól 1600-ig vizsgálta a településneveket (2005: 222). A monográfia eredményei ezért jó összevetési alapot nyújtanak az Ugocsa megyei magyar településnevek mutatóival. A 19. ábrán az összevetés igényével a Bihar és az Ugocsa megyei településnevek főbb keletkezéstörténeti adatait közlöm.

Az ábrából kitűnik, hogy mindkét megye településnév-anyagában a nevek tekintélyes része két névadási folyamat révén jött létre: szintagmatikus szerkesztéssel és metonimikus névadással. Biharban a neveknek majdnem a háromnegyed részét (73%-át), Ugocsában valamivel kevesebbet, a magyar nevek közel kétharmadát (61%-át) képezték e névalkotási eljárásokkal. A szintagmatikus szerkesztéssel létrehozott nevek Biharban folyamatos, századonként növekvő gyakoriságot mutatnak, Ugocsában a vizsgált kor egészében megtartotta egyenletes dominanciáját ez a névalkotási mód. A metonímia Biharban a 13. századig kiemelkedő arányban szolgált alapul az új településnevek névadásához, azt követően ugyan csökkenő tendenciát követ, de mindvégig jelentős névalkotási eljárás módnak bizonyult. RÁCZ ANITA e folyamat értékelésénél arra az óvatos következtetésre jut, hogy „Talán azt is mondhatjuk, hogy a metonimikus névadás az egyik legősibb névalkotási mód” (2005: 220). Ugocsában a metonímiának a 13. század előtti időszakból nincsenek településnévi adatai, de a 13–14. században a bihari tendenciákhoz nagyon hasonló

módon meghatározó névadási típusként jelentkeznek. A képzés mint településnevet létrehozó névalkotó eljárás Biharban a 14. századig a legaktívabb, majd a 16. századig csökkenő tendenciát mutatva végig jelenlévő folyamatnak bizonyul (RÁCZ A. 2005: 222, de lásd 200–201). Ugocsában ez a névadás — a metonímiával együtt — ugyancsak a 13–14. században mutatkozik a leginkább eleven névadási tendenciának (ahogyan Biharban is ekkor keletkeztek a legnagyobb számban ilyen módon a településnevek). Végül ha a szerkezeti változás négy esetének történeti alakulását párhuzamba állítjuk, megfigyelhetjük, hogy Biharban e változási tendenciáknak szerényebb a szerepe az egész névanyagban (7,4%, lásd RÁCZ A. 2005: 222), ezzel ellentétben Ugocsában a nevek 22%-át érintette az ellipszis, redukció, kiegészülés és bővülés (sőt ha a szerkezeti változás egyéb típusaival is számolunk, ennél is magasabb arányokat tapasztalhatunk: 35,5%).

típus	szint.	morf.	met.	ell.	kieg.	red.	böv.
895–1100	—	—	100 : —	—	—	—	—
1101–1200	—	21 : —	71 : —	—	—	—	—
1201–1300	12 : 30	21 : 3	57 : 58	0,3 : —	0,7 : —	1 : 3	2 : 3
1301–1400	33 : 33	11 : 8	38 : 33	0,8 : —	3 : 7	5 : 3	4 : 10
1401–1500	52 : 40	7 : —	26 : 5	— : 5	5 : 7,5	4 : 15	2 : 10
1501–1600	56 : 36	4 : —	16 : 14	0,6 : —	2 : —	1,3 : —	1,5 : 14
1601–1700	— : 50	—	—	— : 7	—	—	— : 14
1701–1772	— : 20	—	—	—	— : 40	—	—
összesen (100%)	36 : 35	12 : 3,5	37 : 26	0,4 : 2	2 : 5,5	3 : 5,5	2 : 9

19. ábra: Településnevek keletkezéstörténeti típusainak időbeli változása Bihar és Ugocsa megyében¹⁸

A névalkotási folyamatok fenti arányai mögött az egyes területeken más-más tényezők húzódnak meg. A szintagmatikus és a metonimikus névadás magas aránya mindkét névrendszerben arra enged következtetni, hogy e két tendencia más névrendszerekben is általában domináns szerephez jutott a településnevek létrehozásában. Emellett azonban az is feltűnő, hogy Ugocsában rövidebb ideig volt igazán gyakori a metonimikus névadás. A Biharban mért arányok magasabb mértéke talán a korai magyar betelepüléssel magyarázható, s itt a 13. századtól vékony rétegét találjuk meg a korai szláv és a későbbi századokból származó új román elemeknek (vö. RÁCZ 2005: 174). Ezzel szemben az Ugocsa megye településneveiben megfigyelhető keletkezéstörténeti típusok és azok tendenciái valószínűleg azzal állhatnak összefüggésben, hogy a vármegye későn települt meg, és a kibontakozó névrendszer idegen szöveggel átítatott képet mutat. A szerkezeti

¹⁸ A táblázatban a félkövérrel kiemelt első függőleges számsor Bihar, a második Ugocsa megye adatait mutatja. A táblázat nem tartalmazza az összes történeti típust, csupán a két elemzésben összevetésre kínáló kategóriákat emeltem ki. Az összegzésben pedig az egyes kategóriák bihari : ugocsai százalékos megterheltségét adom meg. Mivel csak a főbb kategóriákat mutatom be, a százalékok összege sehol sem éri el a 100%-ot.

változások jelentős számbeli eltérését talán az a körülmény magyarázza, hogy Ugocsában a későn kialakuló településrendszer egy-két század alatt kifejlődött, míg Biharban lassú, folyamatos bővülést láthatunk. A robbanásszerűen kialakuló ugocsai településnév-anyag esetében ezt követően már csak a belső nyelvi változások hoznak nagyobb mértékű módosulást, mivel a terület mérete korlátot jelentett az újabb nevek keletkezésében (hiszen mint a bevezető fejezetekben láthatuk, ez a legkisebb méretű megyék egyike). Bihar viszont a legnagyobb területű megyénk, ahol ezzel a korlátozó tényezővel nem kell számolnunk. A változások, illetőleg — ha szűkebb időintervallumokkal számolunk — a változatok magas arányát a „megkészt” névadás következtében szinte egymásra torlódó különböző névminták egyidejű követése is előidézhette.

3.3. Mikrotoponimák

1. Ugocsa megye magyar eredetű mikrotoponímiai rétege a legtekintélyesebb elemszámú kategória a denotátumfajták sorában. N é v s z e r k e z e t i szempontból az egy- és kétrészes helynevek aránya jelentős eltérést mutat: 25 : 75% (20. ábra).

idő	egyrészes név	kétrészes név	összesen 100%
1200–1300	6 2%	28 3%	18% : 82%
1301–1400	23 7%	66 6%	26% : 74%
1401–1500	48 14%	118 11%	29% : 71%
1501–1600	58 16%	139 14%	29% : 71%
1601–1700	142 40%	522 50%	21% : 79%
1701–1772	75 21%	163 16%	32% : 68%
összesen	352 100%	1036 100%	25% : 75%

20. ábra: Ugocsa megye magyar mikrotoponimáinak szerkezeti típusai az ómagyar és a középmagyar korban

A legkorábbi időszaktól kezdve a kétrészes névstruktúra mutatkozik a dominánsnak, s ezt a markáns mintát már az 1200–1300-ig tartó időszak 18 : 82%-os mutatója is jelzi. Az általam tárgyalt későbbi időszakokban ugyan némileg emelkedik az egyrészes elnevezések száma, de ez a névstruktúra még így is csak a nevek kb. negyedét foglalja magába. A jelenség hátterében bizonyára az áll, hogy a fokozatosan kialakuló ugocsai mikronévrendszer ez idő tájt már a domináns kétrészes névmodellhez igazodott, amely az egyrészességgel szemben a táj képének árnyaltabb leírását tette lehetővé. E névfajta esetében ezért nem mutatkozik meg az egyrészesből a kétrészes nevek irányába való eltolódás, a kétrészesség a mikrotoponimákat ugyanis a régiségtől kezdve dominánsan jellemezte.

A névstatistikai táblázatból az is kitűnik továbbá, hogy a kisebb területnek fokozatos és folyamatos felszaporodásában a 17. század fordulópontot jelent:

csak ebben az évszázadban több mikrotoponima jelentkezését tapasztaljuk, mint a megelőző négy évszázadban együttesen. A kiugró arányokat vélhetően nyelven kívüli okokkal magyarázhatjuk: az okleveles forrásanyag jelentős felszaporodása, az aprólékos leírás állhat a „bőséges” névanyag feltűnésének a hátterében.

2. A mikrotoponimák f u n k c i o n á l i s - s z e m a n t i k a i vizsgálata az alábbi képet mutatja.

2.1. A névrész megjelöli a hely fajtáját

Az e g y r é s z e s fajtajelölő funkciójú mikronevek besorolása során problémát okozott az adatok szórványos előfordulása. Egy-két névről nehéz volt eldönteni, hogy az helynév, illetve fanév-e (pl. *Bükk, Csere, Éger* stb.), ilyenkor — ahol lehetett — a forrásokban szereplő latin fajtajelölő megnevezés alapján kategorizáltam a szórványt, vagy ha volt ilyen, akkor figyelembe vettem a név későbbi előfordulását is. További segítséget nyújtott még az is, ha valamilyen jól felismerhető névbokor részét képezte a denotátum, mivel ebben az esetben azok összefüggéseire is lehetett építeni a kategorizálást. Emellett az is megjegyzendő, hogy az egyrészes -s végű helynevek (pl. **Horgas, Ligetes, Romlás* stb.) besorolása vitatott lehet, ezek ugyanis kétféle származtatást is megengednek: egyrészt létrejöhetnek földrajzi köznévből jelentéshasadással, másrészt a valamilyen sajátosságot kifejező morfológus keletkezésű nevek közé is besorolhatók (vö. BÉNYEI 2012: 97–98, 101). A fent jelzett elméleti probléma mellett az egyrészes F funkciójú mikrotoponimák lexikális szempontból két csoportra bonthatók: egyszerű és összetett földrajzi köznévvel szerkesztettek.

Az alábbiakban az egyszerű földrajzi köznévből álló mikrotoponimákat egy-egy jelentésmezőbe csoportosítva mutatom be. Ezen belül a víznevek (vízparti helyek nevei), valamint a határnevek rétege mutat számottevő gyakoriságot. A folyóvízneveken kívüli vízrajzi megnevezések, valamint a vízparti helyek nevei rétegébe az alábbi egyrészes magyar mikrotoponimák tartoznak: *Csuhos* (< m. *csuhos* ’mély fekvésű vizes terület, ahol a tavikákához hasonló, gömbölyű szárú vízinövény él a nád és a sás között’, FKNT.), *Dobonyos* (< *bödönös* nyelvjárási *bodonos kút, döbnyös kút* ’egyetlen vastag fa törzséből kivájt, hordó alakú gyűrűvel, ritkán deszkával bélelt kút, esetleg forrás, mélyebb gödör’, ÚMTsz., vö. i. h. *bodonka ~ dobonka*, KMNSz. *bödön*), *Erge, Fenék* (< *fenék* ’vízmedernek, kútnak, veremnek, talajnak legmélyebben fekvő, legalsó része’, TESz.), *Fertő, Forrás, *Gát, Kalista* (< *kalista* ’pocsolya, tócsa’, vö. FNEsz. *Kalista*), *Kátyú, Láp, *Örény* (< *örvény* ’folyószakasz, ahol lefelé szívó hatást kifejtve gyorsan forog’, FKNT.), *Palaj* (*palaj* ’a folyó homokos, hordalékos, sekély víziú lapos partja’, FKNT.), *Sziget, *Sziget, Szomoga, *Szomoga* (< népnyelvi *szomoga* ’lapályos, vizenyős, kákatermő hely; csermely’, vö. KNEZSA 1935: 231–237, FKNT.), *Tekerület* (< m. *tekerület* ’a vízfolyásnak az a része, ahol kanyarulat van; a kanyarulat mellett levő hely’, FKNT.), *Tó, Told, Vápa* (< *vápa* ’vizenyős, mocsaras terület’, FKNT.).

A határnevek között különböző helyfajtákat jelölő mikrotoponimák szerepelnek (pl. erdők, rétek, szántók megnevezése), s ezzel együtt a megye egyrészes földrajzi köznévbeli létrejött mikrotoponimáinak a jelentős része tartozik e csoportba: a *Bükk*, *Cser* (< *cser* 'a tölgygel egy nemzetségbe tartozó, hasadozott kérgű lombos fa', TESz.), *Csere* (< *csere* 'cserjés, bokros hely; erdő, tölgyerdő', TESz. *csere*¹), *Éger*, *Erdő*, *Fiatalos* (< *fiatalos* 'fiatal erdő', TESz.), *Gyepű*, *Gyümölcsös*, *Hágcsó* (< *hágcsó* '[szőlő]kertek közötti átjáró', TESz.), *Haraszt*, *Határ* (< *határ* 'falú külterülete; határrész', FKnT.), *Lágyas* (< *lágyas* 'kaszáló, rét', FKnT.), *Láz* és a kikövetkeztetett **Láz*, *Liget*, *Ligetes*, **Mező*, *Pást*, **Pázsit*, *Romlás*, *Sűrű* (< *sűrű* 'erdő mélye, bozótos vadon', TESz., de a szomszédos Szatmár megyében 'mocsári erdő' jelentésben is ismeretes, FKnT.), *Szegés* (< *szegés* 'újonnan művelésbe fogott terület', FKnT.), *Telek*, *Tőkés* (< *tőkés* 'kivágott fának a talajban maradó részével teli irtásföld', FKnT.), *Törés* (< *törés* 'egykori rétből felszántott terület; a száraz nád letörése után keletkezett kaszáló; irtás', FKnT.), *Ugar*, *Vész* (< *vész* 'elpusztult erdő-részlet; irtás', TESz.).

Ugocsa megye egyrésztes fajtajelölő mikrotoponimái között nem elhanyagolható számban domborzati nevek is találhatók, például a *Bérc*, *Domb* és egy rekonstruált **Domb*, *Halom*, *Hegy*, *Honcsokos* (< tájnyelvi *honcsokos* 'vakondtúrásos terület', FKnT. *honcsékos*, vö. ÚMTsz. *hancsikos*), *Lapos*, **Lapos*, *Nyerges* (< *nyerges* 'hegy két csúcsa közötti kisebb mélyedés; nyeregszerű hajlattal rendelkező hely', TESz. *nyereg*, vö. FKnT.), *Szakadék*, *Szurdok*, *Zugoly* (< m. *zugoly* 'félreeső, eldugott hely; szöglet, sarok; szoros, szurdok', TESz. *zug*, FKnT.) helynevek.

Útnév a 'keskeny, kitaposott, nem épített gyalogút' jelentésű egyrésztes *Ösvény* (FKnT.) és **Horgas* (< nyelvjárási *horgas* 'horog alakú; rendszerint vízmosta mélyút', TESz., vö. KMNySz.) mikrotoponima is.

A helynévanyagban elkülöníthető az összetett földrajzi köznévvel alakult mikrotoponimák rétege is, azonban a nevek besorolása nem tekinthető problémamentesnek, ugyanis az ilyen típusú helynevek jó részének utótagja önmagában is földrajzi köznév, így ezek kétrésztes névként is elemezhetők; vö. *Elő/hegy*, *Vár/hegy* stb.

Összetett földrajzi köznév szerepelhet víznévként, amelyek között állóvízneveket és álló- és folyóvíznevek részeinek elnevezéseit találjuk, például *Árokfenék*, *Halastó*, *Kenderátó* (< *kenderátó* ~ *kenderártó* 'kenderáztatásra használt hely főként álló-, esetleg folyóvízben', FKnT.), *Kenderáztató*.

Emellett nagyobb számban határnevek képviselik az összetett földrajzi köznévbeli alakult helyneveket: *Csűrőskert*, *Dűlőföldek*, *Faluvég*, *Faluvége* (< *faluvég* 'a falu széle', FKnT.), *Gyümölcskert*, *Kenderföld*, *Mezőszél*, *Nyomácsszél*, *Táborhely* (< 'katonai alakulatok ideiglenes szálláshelye', vö. TESz. *tábor*), *Telekföld*, *Vadkert*. A domborzati nevek között is találunk összetett földrajzi köznévre visszamenő helynevet, pl. a *Borzlyuk*, *Előhegy*, *Hegyfar* (< *hegyfar* 'a hegy vége', FKnT.), *Várhegy* (< *várhegy* 'hegy, amelyre vár épült valaha', FKnT.) és

Vaskapu (< *vaskapu* 'hegyszoros; két nagyobb rétség között elkeskenyedő vízmeder; mély út, horhos bejárata', FKnT.) mikrotoponimát. Végül itt említhető még a *Keresztút* (< *keresztút* 'kereszt alakú út' vagy 'két, egymással keresztben lévő út', Tóth V. 2001b: 87) elnevezés is.

földrajzi köznév	egyrészes	kétrészes	összesen
<i>mező ~ mezeje</i>	1	79	80
<i>út ~ útja</i>	—	62	62
<i>hát ~ háta</i>	—	52	52
<i>szőlő ~ szőlőcske</i>	—	46	46
<i>láz ~ láza</i>	2	31	33
<i>szeg ~ szege</i>	—	33	33
<i>erdő ~ erdeje</i>	1	27	28
<i>alja</i>	—	27	27
<i>sziget ~ szigete</i>	6	21	27
<i>rét ~ rétje</i>	—	25	25
<i>szer ~ szere</i>	—	23	23
<i>köz ~ köze</i>	—	22	22
<i>mocsár ~ mocsara</i>	—	22	22
<i>völgy ~ völgye</i>	—	21	21
<i>oldal ~ oldala</i>	—	19	19
<i>tó ~ tava</i>	2	17	19
<i>vápa ~ vápája</i>	3	14	17
<i>domb ~ dombja</i>	4	12	16
<i>forrás ~ forrása</i>	2	14	16
<i>hegy ~ hegye</i>	2	14	16
<i>kert ~ kertek ~ kertje</i>	—	16	16
<i>liget ~ ligete</i>	7	8	15
<i>sor ~ sorja</i>	—	14	14
<i>cser ~ csere</i>	7	5	12
<i>éger ~ égere</i>	3	9	12
<i>fűzes ~ fűzése</i>	—	12	12
<i>rév ~ réve</i>	—	11	11
<i>telek ~ telke</i>	2	9	11
<i>fark ~ farka</i>	—	10	10
<i>fő</i>	—	10	10
<i>gyepű</i>	5	5	10
<i>ösvény ~ ösvénye</i>	1	9	10
összesen	48	699	747

21. ábra: A gyakoribb földrajzi köznevek Ugocsa megye ómagyar és középmagyar kori mikrotoponimáiban

A kétrészes helynevekben fajtajelölő névrész az S+F és az M+F struktúrájú nevek utótagjaként szerepel. A nevek elemzése során láthatjuk, hogy bizonyos fajtajelölő szerepű lexémák, földrajzi köznevek kiemelkedő gyakoriságot mutatnak, míg mások csak elenyésző számban találhatók meg helynevek részeként. A 21. ábra az egy- és kétrészes nevekben nagyobb számban (tízszer vagy annál többször) előforduló földrajzi közneveket tartalmazza. Az ilyen nevek az ómagyar és középmagyar korban az összes névnek a 69%-át adják. Ezek a nevek különös figyelmet érdemelnek abból a szempontból, hogy az itt lakó magyarok tájszemléletének jellegzetességeire utalnak.

KRISTÓ GYULA is rámutatott arra, hogy a középkori magyarok tájszemléletének megismeréséhez csakis a helynevek (ő alaposabban a tájneveket vizsgálta) elemzésével juthatunk közelebb (2003b: 14–51). Úgy vélem, hogy a helynevekben fellelhető helyfajtajelölő névrészek, a földrajzi köznevek alapján az ugcsoi magyarság tájszemléletében kulcsfontosságú szereppel bíró térelemeket vehetünk figyelembe, és bemutatásukkal a táj jellegének szembeötlő jegyeit fedezhetjük fel. Ezért a kétrészes mikrotoponimákat az utótagjuk alapján, azaz a helyfajtákra utaló földrajzi köznevek szerint mutatom be. A rendszerezésnek vannak elméleti problémái, például egyes földrajzi köznevek különböző típusokba is besorolhatók lehetnek, mivel a földrajzi köznévnek a névadáskor alkalmazott jelentésében nem lehetünk biztosak. Látható, hogy a vizekhez való viszonyítás fontos szerepet játszott a megye névanyagának létrejöttében, mert vélhetően ezek a táj képének formálásában is fontos tényezők voltak. Erre utalnak a *mocsár ~ mocsara, tó ~ tava, vápa ~ vápája, forrás ~ forrása, fő, köz ~ köze* stb. elemek.

Állóvizekre és vízvételi helyekre utaló vízrajzi köznevek: **tó ~ tava:** *Ardai-tó, Bibros-tó, *Csikos-tó, Dobi-tó, Fejér Mihály tava, Fekete-tó, Kákás-tó, Kerekded-tó 1., Kerek-tó, *Kerek-tó ~ Kerekded-tó 2., Nádas-tó, Pernec-tó, két Piskáros-tó, Sulymos-tó, *Telek-tó; forrás ~ forrása:* *Bükkfa forrása ~ Hegy-far forrása, Dézsma-szín forrása, Éger forrása, Fő-forrás, *Hideg-forrás, Kajtár-hegy forrása, Kis-forrás, Köpes-forrás, Mogyorós forrása, Pap forrása, Szemerdek forrása, Tatár Geci-forrás, *Tőke forrása.*

Álló- és folyóvizek részeire utaló földrajzi köznevek: **fő** ('valaminek a kezdete', de a szomszédos Szatmár megye területén a 'mezőrésszel településhez közelebb eső része' jelentésben is ismeretes, FKNT.): *Gabróc-fő, *Holló-fő, Kósa-fő, Lekence-fő, Őz-fő, Palád-fő, Szalva-fő, Székes-Batarcs-fő, Szelis-fő, Vojna-fő; tő ~ töve* ('egy kisebb folyóvíznek egy nagyobbba való torkolásának a helye és környéke', TESz., FKNT.): *Batár-tő, *Csarna-tő, Fok-tő, Holt-Tisza töve, Méhes-szomoga-tő, Sugatag-tő; örvény ~ örmény ~ öréme* (vö. örvény < R. örmény 'vízforgás, forgó; mélyvíz', TESz. örvény; öréme 'tátongó mélység, szakadék, örvény', OklSz.): *Ilonok öréme, Ilonok örménye, Kis-örvény, Pók örménye; foka* ('nagyobb vizekből kifolyó ér vagy csatorna', TESz. fok): *Kopsa foka; oszlása* (az *oszlík* 'szétszéled, részekre bomolva eltűnik' ige -ás képzős származéka,

Oklsz., TESz. *oszlík*): *Ilonok oszlása*; **romlása** (vö. a *romlik* 'leomlik, beomlik' ige -ás képzős származéka, TESz., Oklsz. *romlik*): *Ilonok romlása*; **tekerület** ('vízfolyásnak az a része, ahol kanyarulat van', FKnT.): *Kadarcs-tekerület*; **rév** ~ **réve** ('átkelőhely a folyón, tavon, a komp kikötőhelye', FKnT.): *Fancsikai-rév, Hab-rév, Hosszú-rév, Király réve, Kövecses-rév, Sáros-rév, Szőlős-rév* ~ *Szőlős réve, Tekeházi-rév*.

Az Ugocsa megyei mikrotoponimák jelentős számban vízparti helyre utaló földrajzi köznevekkel szerkesztettek: **köz** ~ **köze** ('két vízfolyás által határolt terület', FKnT.): *Akolna köze, Batár köze, Bontó köze, Csecseg köze, Éger köze, *Fűz-köz, Hodozló köze, Kadarcs köze, Kátyú köze, Kis-Cselőc köze, Kis-Konyha köze, Kornyi köze, Macskás köze, Nyáras köze, Patak köze, Száldobos köze, Tekeres köze, Teknős köze, Tisza köze, Víz köze*; **sziget** ~ **szigete**: *Alsó-sziget, Al-sziget, *András-sziget* ~ *Andrási-sziget* ~ *András szigete* ~ *Középső-sziget, Barta-[sziget], Fancsika szigete, Felső-sziget, Kamara-sziget, Kis-sziget, Malom-sziget, Nagy-sziget 2., Pap-sziget, Pást-sziget, Ráró-sziget, Szászi-sziget, Szent Ilona szigete*; **gát** ~ **gátja** ('víz lefolyását elzáró vagy kiáradását akadályozó építmény, töltés', FKnT., de ehhez figyelembe vehető az Ugocsa megye déli részével szomszédos Szatmár megyei Egri névanyagában fellelhető *Gát* „igen sáros útrész neve”, SzamSz.; vö. 'országút, kövesút', FKnT. *gát*): *Csorda-gát, Disznó-gát, Kis-gát, Pap gátja, Vendég gátja*; **palaj** ~ **palaja**¹⁹ ('a folyó homokos, hordalékos, sekély vizű lapos partja', FKnT.): *Fürdő-palaj, Kis-Darnó palaja, Kis-Halvány palaja, Mély ? -palaj, Szilas-palaj, Tölgyes-palaj*; **mente** ('víznek a partja, határrésznek, útnak a környéke', FKnT.): *Bontó mente*; **part**: *Tekeres-part*.

A névanyagban fellelhető mikrotoponimák között változatos földrajzi köznevekkel nevezték meg a magyar névadók a növényzettel benőtt sekély állóvizeket. A helynevek utótagjai azt jelzik, hogy az Ugocsa megyei térben a mocsaras, lápos vidék jelentős szereppel bírt. Erre utalnak az alábbi földrajzi köznevek: **mocsár** ~ **mocsara**: *Domb-mocsár, Belse mocsara, Berenás-patak mocsara, Bonya ? mocsara, Deszka-mocsár, Domb mocsara, Hajtó-mocsár, Hosszú-mocsár, Imola-mocsár, Kelemen mocsara, Kerek-mocsár, Kis-mocsár, Kőrös-mocsár, Kuzle-mocsár, Malom mocsara, Nagy-mocsár, *Nagy-mocsár, Szalva mocsara, Száraz-mocsár, Szilas-meg-mocsár*; **vápa** ~ **vápája** ('vízenyős, mocsaras terület', FKnT.): *Bogdány vápája, Füzes-szeg vápája, Hagyó vápája, Halvány vápája, Határ vápája, Hideg-víz vápája, Horgas-vápa, Jakab vápája, Kép vápája, Kövecses vá-*

¹⁹ A nagy számban található földrajzi köznevek mellett érdemes néhány névrész nyelvjárástörténeti, szóföldrajzi szerepére is ráirányítani a figyelmet. Az egy-egy adattal képviselt *gorondja, gyakor, korong, lucska, meg, szád* stb. és a néhány adattal jelentkező *járó, kalista, paraszt(ja), palaj, palló, szomoga, vész* stb. adata egyrészt egy átfogó nyelvföldrajzi vizsgálatban a szókölcönszítés irányának a jobb megismeréséhez nyújthatna adalékot (pl. *lucska, kalista, gorond* stb.), valamint az olyan speciális földrajzi köznevek, mint a *paraszt* jelentéstani szempontból érdemelne további vizsgálatokat.

pája, Köz-oltvány vápája, Palók vápája, Sziuza vápája, Tice vápája; kátyú ~ kátyúja ('mocsár, mocsaras hely; vízjárta terület, rét', TESz., FKnT.): *Nyakas kátyúja, Nyáras kátyúja, Pap kátyúja, Sós-kátyú; fertő ~ fertője* ('sáros fürdő, mocsár', TESz., FKnT.): *Musa-fertő ? ~ Musa fertője; láp* ('vizinövényekkel benőtt, mocsaras terület, rétség'): *Búzás-láp, Kerek-láp; kalista: Nádas-kalista; pataka* (lásd a Szatmár megyei területről adatolt *patak* 'lapályos, vizenyős terület', FKnT.): *Határ pataka; sás* ('sással benőtt terület', FKnT.): *Kerek-sás.*

A domborzati viszonyok leírásából kivehető, hogy az alacsonyabban fekvő helyekre kisebb arányban utalnak a helynevek — pl. a *völgy ~ völgye* névrész —, ellenben a magasabban fekvő földterületekre utaló *hát ~ háta, hegy ~ hegye, domb ~ dombja* stb. dominánsabban vannak jelen a névkincsben. A tájszemlélet szempontjából kiemelendő, hogy a (vízfolyásokból) kiemelkedő magaslatok többször szolgáltak a nevek alapjául, ez talán a mindennapi megélhetéssel és az emberi térszemlélettel (a kiemelkedő dolgok látványának szembetűnő voltával) függhet össze.

Kiemelkedéseket jelölő földrajzi köznevek: *hát ~ háta: Akolna-hát, Álló-hát, Csobak-hát, Domb-hát, Éger-hát 1. ~ Egres-hát, Éger-hát 2., Farkas-hát, Fertő-hát, Gyékényes-hát, Hajas-hát, két Halvány-hát, Halvány háta, Halványi-hát ~ Nyíres háta, Hordozló-hát, Hosszú-hát, Irtás-hát, Karna-Kadarc-hát, Kerek-tó-hát, Kis-Kadarc-hát, Kis-Tisza-hát, Konyha-hát, Kornihát, Kövesmál-hát, Mosó-hát, Nadány-hát, Nagy-rét-hát, Nyáraska-hát, *Őz-hát, két Patak-hát, Petecske-hát, Ragozna-hát, Rednek-hát, két Rekettye-hát, Restás-hát, Szemerdek-hát, Sziget-hát, Szomoga-hát, Tekeres-hát, Teknős-hát, Tice-hát, Tisza-hát, Tó-hát, Vejvás-hát, Viszketeges-hát, Zuta-hát; hegy ~ hegye: Ág-hegy, Ájas-hegy, Aranyos-hegy, Arday-hegy, Horgas-hegy, Kajtár-hegy, Kankói-hegy, Kis-hegy, Orosz-hegy, Pelsőc hegye, Száldobos-hegy, Szép-hegy, Szerém-hegy, Szőlősi-hegy; szőlőhegy: Salánki-szőlőhegy; havasa* ('magas hegy, hegység; havasi legelő; öreg szálas erdő', TESz., FKnT.): *Kojta havasa; domb ~ dombja: Békélő-domb, Első-domb, Fattyú János dombja, Harasztos-domb, Határ-domb, Látó-domb, Pongocs dombja, Székely-domb, Sziget-domb, Sziuza dombja, Vajda dombja, Vész dombja; bérc ~ bérce: Farkas bérce, Hosszú-bérc, Köz-bérc; kő* ('kiemelkedő szikla, esetleg sziklacsoport', FKnT.): *Bába-kő, *Baka-kő, *Csernő-kő, Nagy-kő, Súlyom-kő, Szarvas-kő; halom ~ halma: Bisztrich-halom, Bükkös-halom, Doba halma; gorondja* ('halom, domb; mélyebben fekvő területből, mocsárból, árvízből kiemelkedő dombos hely, földhát', FKnT.): *Mándi gorondja; völgyhát: Lapos-völgyhát.*

Mélyen fekvő domborzati formákat jelölő földrajzi köznevek: *völgy ~ völgye: Bene völgye, Csató völgye, Haraszt völgye, Ilonok-völgy, *Kánya-völgy ~ Kánya völgye, Kettős-völgy, Kis-völgy, Köves-völgy, Magasd völgye, Nyakas-völgy, Nyáras-völgy, Orbányos völgye, Sugatag-völgy ~ Sugatag völgye, Tormás-völgy, Tölgyes-völgy, Vér völgye, Zeke völgye, Zsák-völgy ~ Zsák völgye; szurdok ~*

szurdoka (‘[víztől kivájt] meredek falú, keskeny völgy; szűk zug’, FKNT.): *Csere-szurdok, Csűri szurdoka, Gulya szurdoka, Hevek út szurdoka, Kadarcsi-szurdok, Reketye-hát szurdoka*; **fenék** (‘valamely terület mélyebben fekvő része’, FKNT.): *Inna-fenék, Lipó-fenék, Paraszt-fenék*; **gödre**: *Katonák gödre, Köves-patak gödre*; **laposa** (‘környezeténél alacsonyabban fekvő, többnyire vizenyős, legelőnek vagy kaszálónak alkalmas, sík terület’, FKNT.): *Kocsis laposa*; **verme**: *Benke verme*.

Emellett a domborzati formák részeire is utalnak a helynevek földrajzi köznevei: **oldal ~ oldala** (‘határrész, tájrész oldalsó darabja, környéke; menetelesen emelkedő terület’, FKNT.): *Beszterice-oldal, Bontó-oldal, Csató-oldal, Gyepű-oldal, Halvány-oldal, Hosszú-berek-oldal, Kis-oldal, Kis-Tisza-oldal, Kobok-oldal, Korong-oldal, Mikes-oldal, Nagy-mocsár-oldal, Reketye-oldal, Soványos-oldal, Szappanos oldala, Tót-oldal, Ugar-oldal, Vedra oldala, Víz-közi-oldal*; **által** (‘hegyoldal alsó része’, FKNT.): *Széles általa*; **far** (‘a hegynek hirtelenül megszakadó vége’, TESz.): *Csető-far, Korong-far, Verbóc-far*; **mál** (‘[déli fekvésű] hegyoldal’, TESz.): *Köves-mál*; **mart** (‘valaminek a meredek fala, oldala; kis hegy; vízpart’, TESz., FKNT.): **Veres-mart*; **omlása** (‘megcsúszott hegyoldal’, FKNT.): *[Ilonok omlása]*; **orra** (‘hegy kiszögellése, erősen kiugró része; előre nyúló hosszú, ék alakú földterület’, FKNT.): *Nagy-erdő orra*; **szád** (‘hegyszorosnak, völgynek stb. kezdete, bejárata; üregnek a nyílása, szája’, TESz.): *Gerzence-szád*.

Ugocsa helynévadóinak térszemléletben a hegyvidékkel szemben a sík vidék kiemelt szerepet kapott, mivel a síkvidék művelésre és állattenyésztésre is alkalmas terepet nyújthatott, így fontos szereppel bírt az ingoványos területen. Erre utalnak a *mező ~ mezeje, rét ~ réjtje, kert ~ kertje ~ kertek, láz ~ láza, sor ~ sorja* földrajzi köznevek.

Művelésre alkalmas területet jelölő földrajzi köznevek: **mező ~ mezeje**: *Alsó-mező, Arдай-mező, Babad mezeje, Belse mezeje, Bered mezeje, Borzsova-mező, Bükk-mező, Duminec mezeje, Egresi-mező, Fancsikai-mező, Fel-mező, Felső-mező, Fodor-mező, Forrás-mező ~ Forrás mezeje, Füz-köz-mező, Gálod-mező, Hagymás-mező, Híd alja mező, Hídeli mező, Híd mezeje, Hidegvíz-mező, Kamenája-mező, *Kápolna-mező, Karácson-mező, Karasztó-mező, Kender-mező, Kerek-mező, *Kincses-mező, Kis-mező, Koszta mezeje, Köz-mező, Lucska-mező, Nádas-mező, Nagyút mezeje, Nagy-mező, Pál-mező, Pataki-mező, Péterfalvi-mező, Rózsás-mező, Szalva mezeje, *Széna-mező, Sziget-mező, Zsidó-mező*; a **telek ~ telke** (‘gazdasági műveléssel hasznosítható földterület, kisebb birtok’, FKNT.): *Alsó-telek, Benc-telek, Hazaka telke, Kis-telek, *Oltvány-telek, Rév-telek, Tó-telek, Törös telke*; **föld ~ földek ~ földje**: *Ardai-föld, Belse földje, Eldülő-föld, Hegyes-föld, Horgas-föld, *Hosszú-föld, Ispotály-föld, Köves-föld, Láb-földek*; **hely** (‘művelhető földterület’, FKNT.): *Babhely, Révhely*; **járás** (‘forduló, határrész; nagyobb földtábla’, FKNT.): *Régi-Tisza-járás, Tisza-járás*; **vett-**

föld: Kis-vettföld, Nagy-vettföld; **földmező:** Csök ~ Csög ? -szél-földmező; **nyilas** ('sorshúzás útján osztályrészül jutott földterület; az erdő egy része', TESz., FKnT.): Nagy-nyilas; **sor ~ sorja** ('házsor a külterület felé eső utca egyik oldalán; szabályos alakú földdarabok a határban', FKnT.): Csonka-sor, Diófa sorja, Falu sorja, Forrás sorja, Gát sorja, Hosszú-sor, Kenderáztató sorja, Kerekded sor, Nagy sor, Nyilas sor, Sovány-sor, Tisza sorja, Töltés sor, Vadászi sor.

A fenti földrajzi köznevekkel ellentétben néhány utótag a művelésre való alkalmatlanságot jelzi: **paraszt ~ paraszta** ('megműveletlenül hagyott föld', TESz.): Kis-paraszt, Köles paraszta, Ómalom paraszta, Vár-paraszt ~ Várfali-paraszt, Várbeli-paraszt, Várfel-paraszt ~ Várfeli-paraszt; **gyepű** ('felszántatlan gyepszalag', FKnT.): Első-gyepű, Ó-gyepű, Régi-gyepű, Répás-gyepű, Új-gyepű; **hagyás** ('valamely meghatározott időben megműveletlenül maradt terület', KMNySz.): Tisza-hagyás.

A névadók tájszemléletében a terület bekerített, elkülönülő voltát jelzik az alábbi földrajzi köznevek: **kert ~ kertek ~ kertje:** Csűrös kertje, Füves-kert, *Ilosvai kertek, Karós-kert, Két-kert, Kis-szeg-kert, Komló-kert, Komlós-kert, Kövecses-kert, Ló-kert, Meggyes-kert, Nagy-kert, Száraz-kertek, Tövis-kert, Úr kertje; **rekesze** ('elkülönített, elzárt rész, hely', TESz., vö. még FKnT.): Bőke rekesze, Komlósiné rekesze, Vékás rekesze; **kerítvénye** ('élősövényvel bekerített terület', FKnT.): Kántor kerítvénye; **méhek** ('hely vagy építmény, ahol méheket tartanak', FKnT. méhes): Kozma-méhek; **méhkertek** ('körülkerített hely a méhkások elhelyezésére', FKnT.): Becsi-méhkertek.

A térség növényzetére való utalás is a tájszemlélet egyik fontos összetevője. A mesterséges (*szőlő ~ szőlőcske*) és a természetes (*fűzes ~ fűzése, cser ~ csere, éger ~ égere, erdő ~ erdeje* stb.) növényzetre egyaránt utalnak a helynevek, az utóbbi nagyobb aránya a táj korai földrajzi arculatát alkotó növénytakaró jellegzetes elemeit domborítja ki. Szőlőtermesztés a megye több pontján folyt, a kultúrnövény termesztésének legkorábbi időpontját a helynevek rétegén belül *Szőlős* településnév 1262. évi említése jelzi, valamint a *szőlő ~ szőlőcske* földrajzi köznévi említések utalnak a növény kiemelt szerepére a termesztésben: *Agyagos-szőlő, Asszony-szőlő, Baka-kő-szőlő, Becsi-kalandos-szőlő, két Borbély-szőlő, Csegődi-szőlő, Csernő-kő-szőlő, Csiba-szőlő, Csuklya-szőlő, Dobi-szőlő, Gál-szőlő, Gyöngyér-szőlő, Hágcsó-szőlő, Hajtás-szőlő, Harasztos-szőlő, Hát-szőlő, Jámor-szőlő, Kankóc-szőlő, Káposztás-szőlő, Kis-Csorgó-szőlőcske, Kis-szőlő, *Kolcsi-szőlő, Kolompok-szőlő ~ Sajtó-szőlő ~ Tarnóci-szőlő, Kónya-szőlő, Koszta-szőlő, Lapos-szőlő, Lazsnakos-szőlő, Malom-szőlő, Nagy-szőlő, Nyakas-szőlő, Orvos-szőlő, Pénzes-szőlő, Rigó-szőlő, Sánta Márton-szőlő, Sasar-szőlő, Sas-szőlő, Szaporodott-szőlő, Szekerce-szőlő, Széles-szőlő, Szép-szőlő, Sziget-szőlő, Szirmai-szőlő, Veres-szőlő.*

Erdőfélleket, elpusztult erdőrészt és bokros, ligetes helyeket jelölő földrajzi köznevek: **fűzes ~ fűzése:** Bolya fűzése, Darnó fűzése, Felső-fűzes, Kócs fűzése,

Köz-füzes, Ló-szeg füzése, Malom-füzes, *Nagylábú-füzes, Papi füzése, Rác füzése, Rakasz füzése; **éger** ~ **égere**: *Csákány-[ége(r) ~ (sz)ege], Harmad-éger, Határ-éger, Határos-éger, Kőrös ég(e)re, Kötöny ég(e)re, *Nagy-éger, Ladamér égre, Szász-éger; **rekettye** ~ **rekettyéje**: Bot-rekettye, Cseke rekettyéje, Hosszú-rekettye, Kerek-rekettye, Nakol-rekettye; **rekettyés**: Nagy-rekettyés; **cser** ~ **csere** ('cserfaerdő; bokros, cserjés hely', FKNT.): Deme csere, Dögös-csere, Hosszú-cser, Kása-csere, Rókás-csere; **bükk** ~ **bükke** ('bükkfákból álló erdő', FKNT.): Ilonok bükke, Kereszt-bükk, Silye bükke, Somos-bükk; **bükkös**: Kis-bükkös; **nyáras** ('nyárfaerdő, nyárfákkal benőtt hely', FKNT.): Hosszú-nyáras, Ludas-nyáras, Rudas-nyáras, Táncos-nyáras; **erdő** ~ **erdeje**: Alsó-erdő, Aszós-erdő, Atak erdeje, Bacsó-erdő, Bükkös-erdő, Cser-erdő, Esztegő erdeje, Fekete-erdő, Felső-erdő, Kadarcs erdeje, Kis-erdő, Liget-erdő, Mocsár erdeje, Mocsár-erdő, Nagyerdő, *Nagyerdő, Nagy-Liget erdeje, Szalva erdeje, Szalva-erdő, Száraz-erdő, Tó erdeje, Tó-erdő, Villongó-erdő; **kerek** ~ **kereke** ('erdő', TESz.): *Som-kerek, Város-kerek ~ Város kereke; **fája** ('erdő', TESz.fá): Hitványfája ~ Hitványd.fája; **pagony** ~ **pagonya** ('erdő; erdődülő', EWUng., FKNT.): Sám-pagony ~ Sám pagonya; **gyakra** ('sűrű erdő, cserjés', TESz., FKNT.): Kozma gyakra; **haraszt** ('műveletlen, gyomnövényekkel benőtt terület; sűrű aljnövényzetű, homokos terület; fiatal erdő', FKNT., TESz., Tóth V. 2001b: 200): Kis-haraszt; **korong** ('kerek erdő', TESz.): Szedres-korong; **liget** ~ **ligete** ('kisebb ritkás erdő', FKNT.): Csonkás ligete, Hegy-liget, Hosszú-liget, Kapurcsa ligete, Pást-liget, Rákóc ligete, Rákóc-liget, Terebesi-liget; **oltvány** ~ **oltványa** ('faiskola, fiatal facsemetékből álló fiatal erdő', FKNT.): Csonka-oltvány, Göde oltványa, Hagyó oltványa, Hosszú-oltvány, *Köz-oltvány, Leleszi-oltvány, Pap oltványa; **berek** ~ **berke** ('vizenyős bokros rét vagy legelő', FKNT.): Almás-berek, Bökény ~ Benkő ~ Benke ? berke, Fekete-berek, *Hosszú-berek, Körtvélyes-berek, Nagy-berek, Nyáras-berek, Rekettyés-berek, Vár berke; **tövis** ~ **tövisese** ~ **töviske** ('tövises, harasztos, tüskés növényekkel benőtt hely', TESz. tövis, vö. FKNT. tövisses): Laskai tövisese, Méreg tövis, Mike tövis, Szaró-töviske, Tice tövisese; **vész** ~ **vésze** ('elpusztult erdőrészt, irtás', FKNT.): Fövenyes vésze, Hosszú-vész, *Nagy-vész, Péter vésze, Sebes-vész; **irtvány** ~ **irtványa**: Alsó-irtvány, Felső-irtvány, Kozma irtványa, Nagy-irtvány.

Ugocsa megye magyar mikrotoponimái rétege azt is mutatja, hogy a széna termesztésére használt helyeket különböző földrajzi köznevek jelölték meg, ezek az utótagok arra utalnak, hogy a táj képében nem elhanyagolható szerepet játszhattak a kaszálók, valamint az állattartás szempontjából ugyancsak fontos legelők: **láz** ~ **láza** ('tisztás; szénatermelő hely, rét; irtvány', TESz. láz¹): Almás-láz, Barta láza, Berec láza, Cseme láza, Csene-láz, Deák láza, Dobos-láz, Hosszú-láz, *Hosszú-láz, Ilonok láza, Kasza láza, Kerek-láz, Keresztúri-láz, Kis-láz, Kozma láza, Lukács láza, Mocsári-láz, Mocsár-láz, Nagy Lőrinc láza ~ Tekeres-láz, Nagy-láz, Nyíres-láz, Pap Panda láza, Rigó-láz, Tövises-láz, Új-láz; **rét** ~ **rétje**: Balog-rét, Beszterice-rét, Csalános-rét, Csiba-rét, Csobi-rét, Derék-rét, Falu rét-

je, Gerlát rétje, Hosszú-rét, Jankó rétje, Kis-rét, Kocsis rétje, Korniz-rét, Korong rétje, Köles-éri-rét, Nagy-éger-rét, Nagy-rét, Nakol rétje, Pap rétje 1., Pap-rét ~ Pap rétje 2., Saláta-rét; nyomás ('a település határában lévő legelő; a nyomásos gazdálkodás három szakaszának egyike', FKnt.): *Első-nyomás, Felső-nyomás, Verbőci-nyomás; kaszáló: Hid feli kaszáló; lágyasa* ('kaszáló, rét', FKnt.): *Nyíri lágyasa; lucska* ('kis rét', FKnt.): *File-lucska; pázsit* ('füves terület', FKnt.): *Kis-pázsit; delelő: Borjúdelelő, Csordadelelő.*

Megemlíthető az is, hogy jelentős számban utalnak a nevekben található földrajzi köznevek az adott terület helyzetére, ezt jelezhetik az alábbi lexémák: *szeg ~ szege* ('falnak valamely része; folyókanyarban fekvő földterület, sziget, zug', FKnt., vö. még TESz. *szeg*²): *Aba-szeg, Becsi-szeg, Csákány-szeg, Csima-szeg, Dinnye-szeg, Egres-szeg, Eteny-szeg, *Füzes-szeg, Görgő-szeg, Holló-fő-szeg, Kender-szeg, Kis-szeg, Láp-szeg, *Ló-szeg, Nádas-szeg, *Nagy-szeg, Nagytűt-szeg, Nagy-vész-szeg ~ Nagy-vész szege, Nyáras-szeg, Nyíres-szeg, két Patak-szeg, Péter szege, Piskáros-szeg ~ Piskáros szege, Pólya-szeg, Rekettye-szeg, Sile-szeg, Szelep-szeg, Tamás-szeg, Tó-szeg, Vár-szeg; alja* ('valamely területnek a lakott helytől legtávolabb eső része; valaminek az alsó, alacsonyabban fekvő része; valaminek a vége, széle; valamin túl, a vízfolyás irányában lévő terület', FKnt.): *Bérc alja, Bodzás alja, Csere alja, Csűrőskert alja, Erdő alja, Garabóc alja, Harasztos alja, Ilosvai kertek alja, Kánya alja, Kert alja, Két-kert alja, Kis-hegy alja, Mik ? alja, Nagylábú-füzes alja, Oltvány-telek alja, Pergős alja, Rét alja, Sziget alja, Szilas alja, *Vár alja; szer ~ szere* ('település valamelyik része; határ távol eső része', FKnt.): *Falu szere, Falu-szer; Halom-szer; Héthold szere, Horgas-szer; Hosszú-föld szere, Hosszú-szer; Jégverem szere, Liboc-szer; Mocsár-szer; Nyulas-szer; Pap oltványa szere, Rövid-szer; Sovány-szer; fark ~ farka* ('valamilyen földrajzi egységnek a vége, elkeskenyedő nyúlványa', FKnt., TESz.): *Csere-fark, Csető-fark, Éger-fark, Hid farka, Hid-fark, Iske farka, Kun-fark, Nagy-rét farka, Tó farka, Tó-fark; szél ~ széle* ('valamely terület külső része', FKnt.): *Csök ~ Csög ? széle, Harasztos-szél, Nyáras-szél, Nyomás széle, Vápa széle; mezőszél: Batári mezőszél, Terebesi mezőszél; vég ~ vége* ('valaminek [térben] befejező része; valami széle, határa', TESz.): *Disznó-palló vége, *Kátyú-vég, *Magyarvég, Nadány vége, *Szászvég; eleje* ('valamely helynek a településhez közelebb eső része', FKnt.): *Által-patak eleje, Mocsolya eleje, Szatmár völgye eleje ~ Szatmár-völgy eleje; faluvége: Alsó-faluvége, Felső-faluvége; közép* ('valaminek a középső része', TESz.): *Valóc-közép; láb* ('föld, telek alsó, hátsó vége; földdarabnak valamely része', TESz.): *Felső-láb; meg* ('valami mögött lévő terület', TESz., vö. még FKnt.): **Szilas-meg; melléke: Patak melléke.*

A fentiek után a közlekedési útvonalakra utaló földrajzi köznevek szerepét is érinteni kell. A táj képét alakító vízfolyások, erdők, kiemelkedések és alacsonyabban fekvő területek között az ember számára fontosak voltak a gyalogutak, ezek megkönnyítették a mindennapi tájékozódást és közlekedést. Az ember által kialakított útvonalaknak a mindennapi életben nagy szerepük volt, erre utalnak az

alábbi földrajzi köznevek: **út ~ útja:** Által út, András-sziget útja, Arдай út, Cserges útja, Csetfalvi út, *Csomai út, Csonka út, Csonkás útja, Egresi út, Fancsika út, Fancsikai út, Farkas útja ~ Oláhok útja, Felső út, Forrás útja, Halmi út, Hank útja, *Hetényi út, Horgas út, Kánya út ~ Kánya útja, Kánya-völgy útja, Kincsesmező útja, Király útja, Kökényesdi út, Körtvélyes útja, Kövecses út ~ Kövecses útja, Malom út, *Mátyfalvi út, *Nagyút, Palók út ~ Palók útja, Pataki út, Picskor útja, Régi malom útja, Rév út ~ Rév útja, Sásvári út, Somodi útja, Sósok útja, Szán út, Szászfalusi út, Szilvás útja, Szirmai út, Szőlő út, Tice útja, Tőke forrása útja, Újfalusi út, *Újhelyi út, Vár útja, Vásáros út, Zugoly út; **országút ~ országútja:** Mátyfalvi országút, Tivadari országútja; **utca ~ utcája:** Rakasz utca ~ Rakasz utcája, Szász-vég utcája, Temető utca, Tisza utca; **ösvény ~ ösvénye** ('keskeny, kitaposott, nem épített út gyalogosok számára', FKnT., SzamSz.): Arдай-ösvény, Benei-ösvény, Csorda ösvénye, Fancsikai-ösvény, Gyalai ösvénye, Keresztúri-ösvény, Páli-ösvény, Szőlősi-ösvény; **járó** ('út, ahol állatok járnak; gáton átvezető út', FKnT., vö. ÚMTsz.): Alsó járó, két Szirmai járó, *Tatár járó.

A vízrajzi és domborzati alakulatok mellett az építménynevek is térszervező elemeknek bizonyulnak, erre utalnak az alábbi köznévi lexémák: **palló ~ pallója** ('egyszerű híd, gyaloghíd', TESz. *padló*): Akli-palló, Arдай-palló, Csobak pallója, Disznó-palló, Halastó pallója, Kétöklő-palló, *Nagypalló, Szappanos-palló, Szomoga-palló; **híd ~ hídja:** Batarcs hídja, Csepei híd, Tót hídja; **vár ~ vára:** Kankó vára ~ Kankóvár, Nyaláb vára, Nyalábvár, *Sásvár, Tamás vára; **malom ~ malma:** Borzsova malma, Csele malom, Halom malma, Pap malma, Pásti malom, *Régi malom; **kapu** ('olyan hely, amelyen át valamely zárt területre lehet jutni; hegykapu', TESz., FKnT.): Láz-kapu, két Porgolát-kapu; **ház ~ háza:** [Királyi ház], Maraz háza.

Végül megemlíthetők a mikrotoponimákban a térségben ritkábban jelentkező azon földrajzi köznevek is, amelyek a térfelszín különböző sajátosságaira utalnak: **barázda** ('szántóföld két szélén, a mezsgye mellett húzódó kicsi árok', FKnT., KMNySz.): Szakállas-barázda; **dűlője** ('a határnak két út vagy mezsgye közötti, többnyire hasonló talajú része; földút, dűlőút', FKnT.): Hetei dűlője; **szedő** (talán 'szőlőszedésre alkalmas termőhely'): Tisza-szedő; **függő** (a m. *függ* 'lóg, hozzákapcsolódik' ige -ő melléknéviigenév-képzős származéka, TESz. *függ*): Túrfa függő; **menő** ('a hegy alatt vagy víz mellett fekvő földterület', FKnT.): Morotvára menő; **lugas:** *Rafajn-lugas; **képe** ('forma, alak; szobor, faragvány', TESz. *kép*¹): Kő képe; **faluhely** ('egykori, elpusztult település helye', FKnT.): Régi-faluhely; **puszta** ('elnéptelenedett, pusztasodott település', FKnT.): Kéri puszta; **határ** ('a falu külterülete; határ rész', FKnT.): Folyó-határ, Három-határ, Váraljai-határ; **vám:** Szőlősi vám.

2.2. A névrész megnevezi magát a helyet

E g y r é s z e s megnevező szerepű mikrotoponima nem fordul elő a magyar névanyagban. Ilyen nevek a népi-nyelvi érintkezés szövevényes eseteiben mu-

tathatók ki többnyire, Ugocsa helynévanyagában azonban nem szerepel ilyen, átvételre utaló mikrotoponima.

A k é t r é s z e s helynevek között az M+F és az S+M szerkezetűekben találunk megnevező szerepű elemeket. Az M+F mintájú nevek csoportjában a másodlagos névstruktúrák többsége magyar eredetű alapnévre vezethető vissza, s ezek szerkezeti változással nyerték el az említett formájukat. Ilyen például a *Cselle malom*, *Kéri pusztá*, *Kankóvár ~ Kankó vára*, *Nyalábvár ~ Nyaláb vára* és a *Szászvég utcája*. Három jövevénynévi előtaggal álló elnevezés is ide sorolható: a *Lucska-mező*, a *Pernec-tó* és a *Pelsőc hegye*.

Az S+M szerkezetű nevek megnevező szerepű utótagja többnyire belső keletkezésű, magyar névforma, ami valamilyen sajátosságot kifejező jelzői előtagot kapott: *Alsó-Éger farka*, *Alsósásvár*; *Becsi-Inna*, *Belső-Nagy-szeg*, *Belső-Sziget*, *Felső-Becskerle*, *Felső-Éger farka*, *Felsősásvár*; *Felső-Szegés ~ Nagy-Sziget I.*, *Hosszú-Nagyverdő*, *Kis-Aprós*, *Kis-Bükk*, *Kisebbik-Sajtos*, *Kis-Éger*, *Kis-Füzes*, *Kis-Honcsokos*, *Kis-Jámbor-szőlő*, *Kis-Kánya-völgy*, *Kis-Kolcsi-szőlő*, *Kis-sásvár*, *Kis-Szemenye*, *Kis-Ugar*, *Köz-Öz-hát*, *Külső-Sziget*, *Lápi-Lipó-fenek ~ Lápi Lipó feneke*, *Nagy-Csonkás*, *Nagy-Darnó*, *Nagy-Domb*, két *Nagy-Éger*; *Nagy-Füzes*, *Nagy-Jámbor-szőlő*, *Nagy-Kánya-völgy*, *Nagy-Liget*, *Nagy-Szegés*, *Nagy-Tóhát*, *Szár-Bábony*, *Szászvégaradó*, *Újlaki-Gyepű*, *Újsásvár*, *Új-Törés*, *Vénsásvár*. Ritkább az a névstruktúra, amelyben a megnevező szerepben álló névrész jövevénynév: szláv eredetű pl. az *Alsó-Abláz*, **Kis-Cselőc* és *Kis-Darnó* nevek utótagja.

2.3. A hely sajátosságát kifejező névrészek

Az e g y r é s z e s elnevezések egy részében a hely valamilyen tulajdonsága tükröződik szemantikai szempontból. Leggyakrabban a név által jelölt hely anyagára történik bennük utalás: *Aranyos*, *Homok*, két *Kövecses*. De megjelenik közöttük a hely alakja: *Dajkafarú* (talán 'a dajkaságot vállaló özvegy vagy leányanya felső combjára hasonlító' tartalommal írható le), *Kacsiba* (< *kacsiba* 'hajlott, görbe', TESz.), *Kaponya* (< *kaponya* 'merítőedény', TESz., ÚMTsz. *koponya*), *Karikád*, *Macskahát*, **Teknős*; a mérete, kiterjedése: *Aprós*, két *Hosszas*, *Hosszú*, *Magasd*; hang kifejezése jelentkezik a **Cserges ~ *Csergős* névformákban.

A denotátum funkciója (belső jegye) jut kifejezésre a *Fertős*, **Fertős*, **Mosó* nevekben; bizonyára viszketést okozott a **Viszketeges* (< m. *viszketeg* 'kiütés, rüh', TESz., MTsz. 2574) víznév által jelölt hely.

Az egyrészes mikrotoponimák között jellegzetesebb csoportot alkotnak azok a nevek, amelyekben a hely viszonya valamilyen külső dologhoz fejeződik ki: ez lehet az ott élő növényzet, mint az *Almás*, *Bigecs* (< *bigecs* 'őszi vetések között növő tövis', MTsz., de Hajdú megyében 'gyümölcsös a szőlőben', MTsz., de lásd még *bigecs ~ bigics* 'búzavetésben termő tövis', SzamSz., vö. OklSz., valamint Makó környékén 'gazos föld', ÚMTsz., FKnt.), két *Csalános*, *Egres*, *Eperjes*, *Fenyő*, *Füzes*, **Füzes*, négy *Gyertyános*, *Gyomos*, *Gyümölcsényes*, *Gyű-*

*rűs, Harasztos, *Harasztos, Kék bokor, Komlós, két Körtvélyes, Mákos, két Mogyorós, Nagyszemű kökény, Nagyszemű kökényes, hat Nyáras, *Nyáras, két Nyíres, *Nyíres, öt Rekettye, *Rekettye, két Rekettyés, két Száldobos, *Száldobos, négy Szilas, két Szilvás, Tövis, Tövised, Tövises, Vadalmás* nevekben. Ott élő jellegzetes állatokra utalnak a két *Baglyos, Csókás, Hangyás, Hollós, *Kánya, Kárász, Kecskés, Macskás, Méhes, Ölyves, *Picskor ~ Piskor ~ Piskár* (< szl. eredetű *piskor, pyskôr* m. *piskár* 'csik, menyhal' átvételéből, Sz. 362), **Potykás, Ráró, Szarkás* elnevezések.

Építmény szolgálhatott a névadás szemantikai alapjául a **Kép, Korlátos* és *Szent Ilona* nevekben. Végül pedig valamilyen tárgyhoz való viszony állhat a *Kolompok* és *Kosolyás* (< m. nyelvjárási *kosolya* 'vesszőből font vagy fakéregből készített, felfüggeszthető kicsi bölcső; fekvőhely; kézikosár', ÚMTsz.) nevek funkcionális szerkezetének hátterében.

Jelentős szemantikai kategóriát adnak az olyan megnevezések, amelyekben a hely birtokosára történik utalás: *Balarin, Bán, Barta, Becske, Bogyoszló, Csató, Csető, Fancsal, Ferencié, Gerlát, Gyöngyér, Hetényi, Kankó, Kávás, Kelemenek, Konc, Kormányos, Koszta, Köpes, Körő ?, *Kötöny ~ *Kötény, *Nadány, Nagygyörgy, Nyakas, Orbányos, Palók, Pázmány, Sasar, Somodi, *Szemeny(e), Tiberis, Utas*.

A hely eredete juthat kifejezésre a *Csobak, Csonkás, *Csonkás, Gátas, Hajtás, Nyaláb, Oltványos, Szerdékes* (< m. R. *szerdék ~ szérdék* 'szerzemény, zsákmány', TESz. *szerdék*², SzamSz.), *Tálagy* (< a m. *tályog* nyelvjárási *tájog* '[a szarvasmarhánál jelentkező vér]betegség; daganat, kiütés', SzamSz., TESz. *tályog*), *Vészes* (< m. *vész* 'elpusztult erőrésztlet; irtás', TESz.) nevekben. A hellyel kapcsolatos eseményre gondolhatunk a két *Ördögös* (vö. m. *ördögös* '[babonás hit szerint] az ördögtől megszállott; az ördöggel cimboráló', TESz. *ördög*), *Szalonnás, Ugató, Villongó* (< m. *villong* 'kötekedik; veszekedik, perlekedik', TESz.) szemantikai szerkezetét felfejtve.

Több altípussal is képviselve vannak a mikrotoponimák között az olyan elnevezések, amelyekben valamely más helyhez való viszony jut kifejezésre. A legnépesebb csoportot a víz melletti fekvésre utaló nevek alkotják, ezek között a víznévi alapra visszavezethető másodlagos helynevek változatos névfajtákat mutatnak, például találunk határrésznevet (*Beberkés, Csikostó, Csortos, Halvány, Potykás, Sásér, Tiszán túl*), földterületnevet (*Bolya, Esztegő ? ~ Isztegő ?, Folyár, Örény, Tice*), völgynevet (*Görgő, Ölyvesszékespataka, Sugatag, Szalvapataka*), rétnévet (*Kövespatak 1., Szányópatak*), mezőnevet (*Rákos, Szemerdek*), kaszálónévet (*Hódos*), erdőnevet (*Ilonok, Ökörfő*), hegynevet (*Kövespatak 2.*) és malomnevet (*Rosztoka 2.*). A metonímia minden esetben egyrészes nevet eredményezett. A határban lévő valamilyen más területhez való viszony fejeződik ki az alábbi nevekben: **Fertős* 'mocsár' > *Fertős 1.* 'híd', **Kötöny ~ *Kötény* 'határrész' > *Kötényes* 'erdő', *Nyáras* 'határrész' > *Nyáraska* 'határrész', **Som-kerek*

'erdő' > *Somkerek* 'állóvíz'. A *Töltésen belül* és *Töltésnél* határnevekben ugyan csak valamely tájrészhez való viszony jelenik meg. A hely környékén (vagy rajta) fekvő helységre történik utalás az alábbi mikrotoponimákban (pl. *Bonya* ?, *Csatóháza*, *Kérő*, *Pázsit*, **Széna-mező* 'határnév' > *Szénamező* 'településnév' > *Szénamező* 'határnév'). Itt említhetők még a városrésznévre utaló útnevek esetei is (*Magyar vég*, *Szász vég*). Gyakoribbak azok a földterületnevek, amelyekben valamilyen építményhez történik viszonyítás: *Alhíd*, két *Csomaiút*, *Gátnál*, *Hetényiút*, *Képnél*, *Nagypalló* (Forgolány határában említett szántó, amelynek előzménye lehet a **Nagypalló* hídnév, az utóbbit lásd a kétrészesek sorában), *Tatárjáró*, *Ugocsa*, *Újhelyiútra*.

A hely viszonyított helyzete egyetlen egyrészes mikrotoponimában fejeződik ki: *Felnyúló*.

A kétrészes S+F és S+M struktúrájú nevekben még a fentieknél is szélesebb skálája jelentkezik a sajátosságmegjelöléseknek.

A tulajdonságra utaló nevek között a leggazdagabb csoportot a méretet kifejezők alkotják. Közöttük S+F szerkezetűek például a *Héhold szere*, *Hosszú-bérc*, **Hosszú-berek*, *Hosszú-cser*, **Hosszú-föld*, *Hosszú-hát*, három *Hosszú-láz*, **Hosszú-láz*, *Hosszú-liget*, *Hosszú-mocsár*, *Hosszú-nyáras*, *Hosszú-oltvány*, *Hosszú-rekettye*, *Hosszú-rét*, *Hosszú-rév*, *Hosszú-sor*, öt *Hosszú-szer*, *Hosszú-vész*, *Kis-bükkös*, két *Kis-erdő*, *Kis-forrás*, *Kis-gát*, *Kis-haraszt*, *Kis-hegy*, *Kis-láz*, *Kis-mező*, két *Kis-mocsár*, *Kis-oldal*, *Kis-örvény*, *Kis-paraszt*, *Kis-pázsit*, két *Kis-rét*, *Kis-szeg*, két *Kis-sziget*, *Kis-szőlő*, két *Kis-telek*, *Kis-vettföld*, *Kis-völgy*, *Mély* ? -*palaj*, **Nagypalló*, *Nagy sor*, két **Nagyút*, *Nagy-berek*, **Nagy-éger*, két *Nagyverdő*, **Nagyverdő*, *Nagy-irtvány*, *Nagy-kert*, *Nagy-kő*, három *Nagy-láz*, két *Nagy-mező*, két *Nagy-mocsár*, **Nagy-mocsár*, *Nagy-nyilas*, *Nagy-rekettyés*, három *Nagy-rét*, **Nagy-szeg*, *Nagy-sziget* 2., *Nagy-szőlő*, **Nagy-vész*, *Nagy-vettföld*, két *Rövid-szer*; S+M struktúrát mutatnak viszont a *Hosszú-Nagyverdő*, *Kis-Aprós*, *Kis-Bükk*, **Kis-Cselőc*, *Kis-Darnó*, *Kisebbik-Sajtos*, *Kis-Éger*, *Kis-Füzes*, *Kis-Honcsokos*, *Kis-Jámbor-szőlő*, *Kis-Kánya-völgy*, *Kis-Kolcsi-szőlő*, *Kissásvár*, *Kis-Szemenye*, *Kis-Ugar*, *Nagy-Csonkás*, *Nagy-Darnó*, *Nagy-Domb*, két *Nagy-Éger*, *Nagy-Füzes*, *Nagy-Jámbor-szőlő*, *Nagy-Kánya-völgy*, *Nagy-Liget*, *Nagy-Szegés*, *Nagy-Sziget* 1., *Nagy-Tó-hát* elnevezések.

Alakra történik utalás az *Ájas-hegy*, *Csonka-sor*, *Eldülő-föld*, *Hegyes-föld*, *Horgas-föld*, *Horgas-szer*, *Horgas-vápa*, *Kerekded sor*, *Kerekded-tó* 1., *Kerekded-tó* 2. ~ **Kerek-tó*, *Kerek-láp*, *Kerek-láz*, két *Kerek-mező*, *Kerek-mocsár*, két *Kerek-rekettye*, *Kerek-sás*, *Kerek-tó*, *Kétöklű-palló*, *Zugoly út* S+F szerkezetű nevekben. Az objektum színe jelenik meg a *Fekete-berek*, *Fekete-erdő*, *Fekete-tó*, **Veres-mart* (S+F) nevek előtagjában. A *fekete* jelző az erdő, bokros hely megjelölésében a hely sűrűségére utalhat. A *veres* melléknév a talaj színének egyediségét fejezi ki. A víz hőmérsékletére történik utalás a **Hideg-forrás* (S+F) elnevezésben.

A hely állapotát jelezhetik a jelzői bővítmények az *Aszós-erdő*, *Csonka út*, *Csonka-oltvány*, *Lapos-szőlő*, *Soványos-oldal*, *Sovány-sor*, három *Sovány-szer*, *Száraz-erdő*, *Száraz-tertek*, *Száraz-mocsár*, *Szép-hegy* S+F struktúrájú, illetve a *Szár-Bábonny* S+M szerkezetű nevekben. Talán az erdőpusztulás gyorsasága szolgáltató névadási indítékot a *Sebes-vész* névhez.

A hely valamilyen jellegzetes anyaga mint szemantikai jegy tűnik fel az *Agyagos-szőlő*, *Aranyos-hegy*, *Fővenyes vésze*, *Kő képe*, három *Kövecses-rév*, *Köves-föld*, *Köves-mál*, *Köves-völgy*, *Sáros-rév* nevekben. Néhány elnevezés bővítményrészében a denotátum korára történik utalás, amint ezt az *Ó-gyepű*, **Régi malom*, *Régi-faluhely*, *Régi-gyepű*, *Új-gyepű*, *Új-láz* (S+F) és az *Újszásvár*, *Új-Törés*, *Vénszásvár* (S+M) nevekben láthatjuk. A hely funkciója, működése jelenik meg a *Békélő-domb*, *Deszka-mocsár*, *Fürdő-palaj*, *Gulya szurdoka*, *Hab-rév*, *Látó-domb*, **Oltvány-telek* nevekben.

Nem pontosan sorolható be a fenti tulajdonságjegyek egyike alá sem végül az *Ág-hegy*, *Derék-rét*, *Dögös-csere*, *Három-határ*, *Két-kert*, *Kettős-völgy*, *Szaporodott-szőlő* nevek előtagja, noha ezek is nyilvánvalóan a hely tulajdonságát fejezik ki.

A kétrészes nevekben az előtag nem ritkán a hely viszonyát mutatja valamilyen külső dologhoz, körülményhez. Itt — csakúgy, mint az egyrészes nevekben — a hely növényvilágára való utalás jelentkezik a leggyakrabban, s bennük a növénynévi lexéma állhat -s képzővel: *Almás-berek*, két *Almás-láz*, *Bodzás alja*, *Búzás-láp*, *Bükkös-erdő*, *Bükkös-halom*, *Csalános-rét*, *Füves-kert*, **Füzes-szeg*, *Gyékényes-hát*, *Hagymás-mező*, *Harasztos-domb*, *Harasztos-szőlő*, *Kákás-tó*, két *Komlós-kert*, *Körtvélyes-berek*, *Meggyes-kert*, *Mogyorós forrása*, *Nádas-kalista*, *Nádas-mező*, *Nádas-szeg*, *Nádas-tó*, *Nyáras-berek*, *Nyáras kátyúja*, *Nyáras-szél*, *Nyáras-völgy*, *Nyíres-láz*, *Nyíres-szeg*, *Rekettyés-berek*, *Répás-gyepű*, *Somos-bükk*, *Sulymos-tó*, *Száldobos-hegy*, **Széna-mező*, *Szedres-korong*, *Szilas-palaj*, *Tormás-völgy*, *Tölgyes-palaj*, *Tölgyes-völgy*, *Tövises-láz*, *Tövis-kert*; de képző nélkül is: *Babhely*, *Bükkfa forrása*, *Bükk-mező*, *Cser-erdő*, *Csere-szurdok*, *Dinnye-szeg*, *Diófa sorja*, **Fűz-köz*, *Haraszt völgye*, *Imola-mocsár*, *Kender-mező*, *Kender-szeg*, *Komló-kert*, *Köles parasztja*, *Kőrös ég(e)re*, *Kőrös-mocsár*, *Rekettye-oldal*, *Saláta-rét*, **Sásvár*, **Som-kerek*, *Szőlő út*.

A helyre jellemző állatvilág áll a motivációs tartalom középpontjában a *Borjú-delelő*, két *Csorda-delelő*, *Csorda-gát*, *Csorda ösvénye*, *Disznó-gát*, *Disznópalló*, *Farkas-hát*, *Liboc-szer*, *Ló-kert*, *Ráró-sziget* (< a régi nyelvi *ráró* 'a sólyomalakúak rendjébe tartozó ragadozó madár, kerecsensólyom', TESz.), *Sólyom-kő*, *Szarvas-kő*; *Bibros-tó* (KNEZSA ISTVÁN szerint előtagja a szláv eredetű *bobrъ* 'hód' szóból alakult, Sz. 546), **Csíkos-tó* (< m. *csík* halnévből), *Ludas-nyáras*, *Nyulas-szer*, *Piskáros-tó 1.* (< m. *piskár* 'csík', vö. FNEsz. *Piskáros*), *Rókás-csere* nevekben.

Az ott lévő építmény jelenik meg az *Ispotály-föld*, **Kápolna-mező*, *Malom fele*, *Malom mocsara*, *Malom-füzes*, *Malom-sziget*, *Malom-szőlő*, *Ómalom pa-*

raszítja, két *Porgolát-kapu*, *Sajtó-szőlő*, *Szelep-szeg* (S+F) nevekben; az ott használatos tárgy pedig a *Karós-kert*, *Kolompok-szőlő* és *Szán út* (S+F) elnevezésekhez nyújthatott kiindulópontot.

A kétrészes mikrotoponimák egy igen jelentős hányadában az adott hely birtokosára történik utalás. Az *Aba-szeg*, **András-sziget* ~ *András szigete* ~ *Andrási-sziget*, *Babad mezeje*, *Bába-kő*, *Bacsó-erdő*, **Baka-kő*, *Balog-rét*, *Barta láza*, *Barta-[sziget]*, *Belse földje*, *Belse mezeje*, *Belse mocsara*, *Benc-telek*, *Bene völgye*, *Benke verme*, *Berec láza*, *Bered mezeje*, *Bogdány vápája*, két *Borbély-szőlő*, *Bot-rekettye*, *Bóke rekesze*, *Bökény* ~ *Benkő* ~ *Benke* ? *berke*, **Csákány-[ége(r)]* ~ *(sz)ege*, *Csákány-szeg*, *Csegődi-szőlő*, *Cseke rekettyéje*, *Cseme láza*, *Csene-láz*, *Csiba-rét*, *Csiba-szőlő*, *Csima-szeg*, *Csobi-rét*, *Csök* ~ *Csög* ? *széle*, *Csuklya-szőlő*, *Csűri szurdoka*, *Csűrös kertje*, *Deák láza*, *Deme csere*, *Doba halma*, *Dobi-szőlő*, *Dobos-láz*, *Duminec mezeje*, *Eteny-szeg*, *Farkas bérce*, *Farkas útja*, *Fattyú János dombja*, *Fejér Mihály tava*, *File-lucska*, *Fodor-mező*, *Gálod-mező*, *Gál-szőlő*, *Gerlát rétje*, *Göde oltványa*, *Gyalai ösvénye*, *Gyöngyér-szőlő*, *Hagyó oltványa*, *Hagyó vápája*, *Hajas-hát*, *Hank útja*, *Hazaka telke*, *Hetei dűlője*, *Hitvány fája* ~ *Hitványd fája*, **Ilosvai kertek*, *Jakab vápája*, *Jámbor-szőlő*, *Jankó rétje*, *Kankóc-szőlő*, *Kántor kerítvénye*, *Káposztás-szőlő*, *Karácson-mező*, *Kása-csere*, *Kasza láza*, *Katonák gödre*, *Kelemen mocsara*, **Kincses-mező*, *Kócs füze*, *Kocsis laposa*, *Kocsis rétje*, *Kojta havasa*, **Kolcsi-szőlő*, *Komlósiné rekesze*, *Kónya-szőlő*, *Kopsa foka*, *Korniz-rét*, *Kosztá mezeje*, *Kosztá-szőlő*, *Kozma gyakra*, *Kozma irtványa*, *Kozma láza*, *Kozma-méhek*, *Köpes-forrás*, *Kun-fark*, *Kuzle-mocsár*, *Ladamér égre*, *Laskai tövisese*, *Lazsnakos-szőlő*, *Leleszi-oltvány*, *Lukács láza*, *Mándi gorondja*, *Maraz háza*, *Méreg tövise*, *Mike tövise*, *Mikes-oldal*, *Musa-fertő* ? ~ *Musa fertője*, *Nagy Lőrinc láza*, **Nagylábú-füzes*, *Nyakas kátyúja*, *Nyíri lágyasa*, *Orbányos völgye*, *Orvos-szőlő*, *Páli-ösvény*, *Pál-mező*, *Palók út* ~ *Palók útja*, *Palók vápája*, *Pap Panda láza*, *Papi füze*, *Pénzes-szőlő*, *Péter szege*, *Péter vésze*, *Pók örménye*, *Pólya-szeg*, *Rác füze*, **Rafajn-lugas*, *Rigó-láz*, *Rigó-szőlő*, *Rózsás-mező*, *Rudas-nyáras*, *Sám-pagony* ~ *Sám pagonya*, *Sánta Márton-szőlő*, *Sasar-szőlő*, *Sas-szőlő*, *Sile-szeg*, *Silye bükke*, *Sós-kátyú*, *Szakállas-barázda*, *Székely-domb*, *Szekeerce-szőlő*, *Széles általa*, *Széles-szőlő*, *Szép-szőlő*, *Szerém-hegy*, *Szirmai-szőlő*, *Tamás vára*, *Tamás-szeg*, *Táncos-nyáras*, *Tarnóci-szőlő*, *Tatár Geci-forrás*, *Tót hídja*, *Tót-oldal*, *Tőrös telke*, *Vadászi sor*, *Vajda dombja*, *Vékás rekesze*, *Vendég gátja*, *Vér völgye*, *Veres-szőlő*, *Zeke völgye*, *Zsák-völgy* ~ *Zsák völgye* S+F névstruktúrájú mikrotoponimákban szerepel e motiváció.

Az *Asszony-szőlő*, *Hajtó-mocsár*, *Kajtár-hegy*, *Kamara-sziget*, *Király réve*, *Király útja*, [*Királyi ház*], *Pap forrása*, *Pap gátja*, *Pap kátyúja*, *Pap malma*, *Pap oltványa*, *Pap rétje* 1., *Pap-rét* ~ *Pap rétje* 2., *Pap-sziget*, *Paraszt-fenek*, *Sósok útja*, **Tatár járó*, *Úr kertje* S+F szerkezetű nevek pedig az előtagjukkal a hely használatára utalnak. Az ott lakó emberek, embercsoportok ugyancsak alapot je-

lenthettek a névadáshoz: ez fejeződik ki a **Magyarvég, Oláhok útja, Orosz-hegy, Szász-éger, *Szászvég* és *Zsidó-mező* (S+F) nevekben.

Néhány mikrotoponimában a hellyel kapcsolatos valamilyen történet tükröződik: ez lehet a hely eredete, kialakulása, mint a *Hajtás-szőlő* névben, de a hellyel kapcsolatos esemény ugyancsak megjelenhet itt, mint a *Nyilas sor, Vásáros út* és *Villongó-erdő* nevekben.

Gazdag és összetett névtípust képviselnek szemantikailag azok a nevek, amelyekben a hely valamely más helyhez való viszonya tükröződik. Az ilyen elnevezések névadási motivációjában kifejezésre juthat az, hogy a hely valaminek a része, de a pontos elhelyezkedésére, az irány megjelölésére vagy viszonyított helyzetre ugyancsak történhet körükben utalás (vö. HOFFMANN 1993: 46).

A hely valaminek a része névrészfunkció jelenik meg a *Batár-tő, *Csarna-tő, Fok-tő, Holt-Tisza töve, Méhes-szomoga-tő, Sugatag-tő, Gabróc-fő, *Holló-fő, Kósa-fő, Lekence-fő, Őz-fő, Palád-fő, Szalva-fő, Székes-Batarcs-fő, Szelis-fő, Vojna-fő, Éger forrása, Szemerdek forrása, Halvány vápája, Halványi-hát ~ Nyíres háta, Irtás-hát, Köves-mál-hát, Nagy-rét-hát, Nyáraska-hát, két Rekettye-hát, Sziget-hát, Szomoga-hát, Teknős-hát, Zuta-hát, Halvány-oldal, Hosszúberek-oldal, Kobok-oldal, Szappanos oldala, Éger-fark, Iske farka, Nagy-rét farka, Inna-fenék, Lipó-fenék, Garabóc alja, Harasztos-szél, Hosszú-föld szere, Kis-Halvány palaja, Láz-kapu, Mocsolya eleje, Nadány vége, [Ilonok omlása], Ilonok oszlása, Ilonok öréme, Ilonok örvénye, Ilonok romlása, Nagy-éger-rét, Nagy-erdő orra, Valóc-közép* nevekben.

A hely pontos elhelyezkedését rögzítő elnevezések kategóriájának legnépesebb csoportja az, amelyben a helynek a víz mellett való fekvése fejeződik ki a nevek bővítményrészében. Erre az *Akolna köze, Akolna-hát, Álló-hát, Által-patak eleje, Atak erdeje*, három *Batár köze, Batarcs hidja, Berénás-patak mocsara, Beszterice-oldal, Beszterice-rét, Bisztric-halom, Bontó köze, Bontó mente, Bontó-oldal, Borzsova-mező, Borzsova malma, Csecseg köze, Csobak pallója, Csobak-hát, Éger köze, Éger-hát 1. ~ Egres-hát, Éger-hát 2., Egres-szeg, Esztegő erdeje, Forrás sorja, Forrás útja, Forrás-mező ~ Forrás mezeje, Gerzence-szád, Görgő-szeg, két Halvány-hát, Halvány háta, Hodozló köze, Holló-fő-szeg, Hordozló-hát, Ilonok bükke, Ilonok láza, Ilonok völgy, Kadarcs erdeje, Kadarcs köze, Kadarcsi-szurdok, Kadarcs-tekerület, Karasztó-mező, Karna-Kadarcs-hát, Kenderáztató sorja, Kerek-tó-hát, Kis-Csorgó-szőlőcske, Kis-Kadarcs-hát, Kis-Konyha köze, Kis-Tisza-hát, Kis-Tisza-oldal, Konyha-hát, Korniköze, Kornihát, Korong réjtje, Korong-far, Korong-oldal, Köles-éri-rét, Köves-patak gödre, Láp-szeg, Morotvára menő, Mosó-hát, Nadány-hát, Nyomás széle, *Őzhát, két Patak-hát, Pataki-mező, két Patak-szeg, Petecske-hát, Piskáros-szeg ~ Piskáros szege, Piskáros-tó 2., Pongocs dombja, Ragozna-hát, Rednek-hát, Régi-Tisza-járás, Restás-hát, Sugatag-völgy ~ Sugatag völgye, Szalva mezeje, Szalva mocsara, Szalva-erdő ~ Szalva erdeje, Szappanos-palló, Szemerdek-hát, Tekeres*

köze, Tekeres-hát, Tekeres-láz, Tekeres-part, Tice tövisese, Tice vápája, Tice-hát, Tisza köze, Tisza sorja, Tisza-hagyás, három Tisza-hát, Tisza-járás, Tisza-szedő, Tó farka, Tó-erdő ~ Tó erdeje, Tó-fark, Tó-hát, Tó-szeg, Tó-telek, Túrta függő, Vedra oldala, Vajvács-hát, Verbőc-far, Visketeges-hát nevek idézhetők példaként.

Térszíninformáchoz való viszonyt tükröztetnek az *András-sziget útja*, *Baka-kő-szőlő*, *Becsi-kalandos-szőlő*, *Bérc alja*, *Bolya füzése*, *Bonya ? mocsara*, *Csató völgye*, *Csató-oldal*, *Csere alja*, *Csere-fark*, *Cserges útja*, *Csernő-kő-szőlő*, *Csető-far ~ Csető-fark*, *Csonkás ligete*, *Csonkás útja*, *Csök ~ Csög ? -szél-földmező*, *Csűrőskert alja*, *Darnó füzése*, *Domb-mocsár ~ Domb mocsara*, *Domb-hát*, *Erdő alja*, *Fertő-hát*, *Füzes-szeg vápája*, *Fűz-köz-mező*, *Gyepű-oldal*, *Harasztos alja*, *Hát-szőlő*, *Hegy-far forrása*, *Hegy-liget*, *Hevek út szurdoka*, *Híd alja mező*, *Hideg-víz vápája*, *Hideg-víz-mező*, *Horgas-hegy*, *Ilosvai kertek alja*, *Kajtár-hegy forrása*, *Kamenája-mező*, *Kánya alja*, *Kánya út ~ Kánya útja*, **Kánya-völgy ~ Kánya völgye*, *Kánya-völgy útja*, *Kapurcsa ligete*, *Kép vápája*, *két Két-kert alja*, *Kincses-mező útja*, *Kis-Cselőc köze*, *Kis-Darnó palaja*, *Kis-hegy alja*, *Kis-szeg-kert*, *Körtvélyes útja*, *Kötöny ég(e)re*, *Kövecses vápája*, *Kövecses-kert*, *Köz-oltvány vápája*, *Lapos-völgyhát*, *Ló-szeg füzése*, **Ló-szeg*, *Macskás köze*, *Magasd völgye*, *Mik ? alja*, *Nagylábú-füzes alja*, *Nagy-Liget erdeje*, *Nagy-mocsár-oldal*, *Nagyút-szeg*, *Nagy-vész-szeg ~ Nagy-vész szege*, *Nakol rétje*, *Nakol-rekettye*, *Nyakas-szőlő*, *Nyakas-völgy*, *Nyáras köze*, *Nyáras-szeg*, *Oltvány-telek alja*, *Pap oltványa szere*, *Pergős alja*, *Rekettye-hát szurdoka*, *Rekettye-szeg*, *Rét alja*, *Száldobos köze*, *Szaró-töviske*, *Szatmár-völgy eleje ~ Szatmár völgye eleje*, *Szilas alja*, **Szilas meg*, *Szilas-meg-mocsár*, *Sziuza dombja*, *Sziuza vápája*, *Szomogapalló*, *Teknős köze*, *Ugar-oldal*, *Vápa széle*, *Vész dombja*, *Víz-közi-oldal S+F* struktúrájú és talán a *Szászvérgárdó S+M* szerkezetű nevek.

A tájrész melletti vagy annak közelében való fekvésre utalnak a *Hágcsó-szőlő*, *Halom malma*, *Halom-szer*, *Határ pataka*, *Határ vápája*, *Határ-domb*, *Határ-éger*, *Határos-éger*, *Kátyú köze*, **Kátyú-vég*, *hét Kert alja*, *Láb-földek*, *Mocsár-erdő ~ Mocsár erdeje*, *Mocsár-láz ~ Mocsári-láz*, *két Mocsár-szer*, *Patak köze*, *Patak melléke*, *Sziget alja*, *Sziget-domb*, *Sziget-szőlő*, **Telek-tó*, **Tőke forrása*, *Töltés sor*, *Vár berke*, *Vár útja*, *Várbeli-paraszt*, *Várfel-paraszt ~ Várfeli-paraszt*, *Város-kerek ~ Város kereke*, *Vár-paraszt ~ Várfali-paraszt*, *Vár-szeg*, *Víz köze (S+F szerkezetű)* nevek.

Településhez tartozást fejeznek ki a településnév + -i melléknévképző szerkezetű előtagjukkal az *Akli-palló*, *Ardai-föld*, *Ardai-hegy*, *Ardai-mező*, *Ardai-palló*, *Ardai-tó*, *Batári mezőszél*, *Becsi-méhkertek*, *Becsi-szeg*, *Csepei híd*, *két *Csomai út*, *Dobi-tó*, *Egresi-mező*, *Fancsikai-mező*, *Fancsikai-rév*, *Halmi út*, **Hetényi út*, *Keresztúri-láz*, *Pásti malom*, *Péterfalvi-mező*, *Salánki-szőlőhegy*, *Szász-sziget*, *Szőlősi vám*, *Szőlősi-hegy*, *Tekeházi-rév*, *Terebesi mezőszél*, *Terebesi-liget*, *Váraljai-határ*, *Verbőci-nyomás S+F* szerkezetű, illetve a *Becsi-Inna*, *Lápi-Lipó-fenek ~ Lápi Lipó feneke*, *Újlaki-Gyepű S+M* struktúrájú névformák. A la-

kott helyre történő utalás ugyanakkor más szerkesztési móddal, birtokos jelzős szerkezettel is jelentkezhethet: a *Falu rétje*, *Falu sorja*, két *Falu szere*, *Falu-szer*, *Fancsika szigete*, *Folyó-határ*, *Pást-liget*, *Pást-sziget*, *Rakasz füze*, *Rákóc-liget* ~ *Rákóc ligete*, *Szent Ilona szigete*, *Szőlős-rév* ~ *Szőlős réve* jelölt vagy jelöletlen struktúrájú helynevek ezt mutatják.

Építmény mellett vagy közelében fekszenek például a *Dézsma-szín forrása*, *Disznó-palló vége*, *Gát sorja*, *Halastó pallója*, *Halmi útfélen*, *Hideli mező*, *Híd farka*, *Híd feli kaszáló*, *Híd mezeje*, *Híd-fark*, *Jégverem szere*, *Kankói-hegy*, *Malom félen*, *Malom útfélen*, *Mátyfalvi útfélen*, *Nagyút mezeje*, *Révhely*, *Révtelek*, **Vár alja* nevek (S+F) jelöltjei. A típus jellemzője, hogy itt a minőségjelzős szerkezetek (az -i melléknévképzős formák) szerepe csekély, ezzel szemben a jelölt és jelöletlen birtokos struktúrák dominanciájára figyelhetünk fel.

Irányjelölő funkcióra gondolhatunk az előtagon -i formánssal alkotott *Ardai út*, két *Ardai-ösvény*, *Benei-ösvény*, két *Csetfalvi út*, két *Egresi út*, *Fancsika út*, két *Fancsikai út*, *Fancsikai-ösvény*, *Keresztúri-ösvény*, *Kökényesdi út*, *Mátyfalvi országút*, **Mátyfalvi út*, *Pataki út*, *Sásvári út*, *Somodi útja*, *Szászfalusi út*, két *Szirmai járó*, *Szirmai út*, *Szőlősi-ösvény*, *Tivadari országútja*, *Újfalusi út*, **Újhelyi út* nevekben, valamint a jelölt és a jelöletlen birtokos jelzős szerkezetű *Horgas út*, *Kövecses út* ~ *Kövecses útja*, négy *Malom út*, *Picskor útja*, *Régi malom útja*, *Rév út* ~ *Rév útja*, *Rakasz utca* ~ *Rakasz utcája*, *Szilvás útja*, *Temető utca*, *Tice útja*, *Tisza utca*, *Tőke forrása útja* nevekben.

Az *Alsó járó*, *Alsó-erdő*, *Alsó-faluvége*, *Alsó-irtvány*, húsz *Alsó-mező*, három *Alsó-sziget*, *Alsó-telek*, *Al-sziget*, két *Által út*, *Első-domb*, *Első-gyepű*, *Első-nyomás*, *Fel-mező*, *Felső út*, három *Felső-erdő*, két *Felső-faluvége*, két *Felső-füzes*, *Felső-irtvány*, *Felső-láb*, tizenöt *Felső-mező*, két *Felső-nyomás*, *Felső-sziget*, *Fő-forrás*, *Harmad-éger*, *Kereszt-bükk*, *Köz-bérc*, *Középső-sziget*, *Köz-füzes*, *Köz-mező*, **Köz-oltvány* S+F szerkezetű nevekben és az *Alsó-Abláz*, *Alsó-Éger farka*, *Alsósásvár*, *Belső-Nagy-szeg*, *Belső-Sziget*, *Felső-Becskerle*, *Felső-Éger farka*, *Felsősásvár*, *Felső-Szegés*, *Köz-Őz-hát*, *Külső-Sziget* S+M struktúrával jellemezhető nevekben a hely viszonyított (realtív) helyzetére történik utalás.

2.4. Bizonytalan és kategorizálhatatlan szemantikai tartalmú névrészek

Az e g y r é s z e s mikrotoponimák sorában több olyan nevet is megemlíthetünk, amelyeknek bizonytalanul határozható csak meg a motivációs háttere.

Többféle szemantikai tartalommal írható le pl. a *Bábony* hegynév, amellyel azonos alakú településnév is ismeretes a megye névanyagában, s a két denotátum nevének kronológiai összefüggése nem egyértelmű (amint arra a településnév tárgyalásakor kitértém), ez pedig a funkcionális szerkezet megadását is elbizonytalanítja.

A neveknek egy jelentős részében nem dönthető el, hogy a helynév személynévi motivációra vezethető-e vissza, vagy egy -s képzős, ritkábban képzetlen

köznevvvel hozható összefüggésbe: ezt a problémát hozzák a felszínre a *Bakos* (1570 k.: *Bakos*, Sz. 413), *Botos* (1661: *Botos*, Sz. 546), *Csontos* (1580–1590 k.: *Chontos* mellett, Sz. 510), *Lugos* (1755: *Lugos*, Sz. 544), *Mézes* (1656: *Mizes*, Sz. 533), **Pergős* (< *Pergős alja*), *Porcsos* (1680: *Porcsos*, Sz. 516), *Sajtos* (1593: *Saitos*, Sz. 532) *Sennyves* (1610 k.: *Szenyes*, Sz. 510), *Vejvás* (1680: *Velyvas*, Sz. 516) elnevezések.

A következő határnevek személynévi áttétellel is magyarázhatók, de a földfelszín jellegzetes jegyét is kifejezhetik: *Cselle* (vö. m. *csille* 'könnyű kocsi; boglya' fn. *cselle* ~ *csellye* ~ *csillye* változatával, Sz. 532, vö. TESz. *csille*), *Hanka* (1570 k.: *Hanka*, Sz. 412; vö. ruszin *hon* 'dülő'-ből való *honka* ~ *hanka* 'kis dülő', Sz. 412), *Korong* (1679: *Korong* meget, Sz. 533; vö. m. *korong* 'kerek erdő', TESz.), *Pócs* ([1550–1650]: *Poch*, Sz. 330; vö. R. *pocs* 'pocsolya, híg sár', TESz.).

Az alábbi mikrotoponimák kellő számú adatának hiányában a helynevek funkciójának többféleségére utalhatunk csak. Az ide sorolható nevek talán birtoikosra utaló szemantikai tartalmat vagy megnevező funkciót képviselnek: *Kolos* (1620 k. *Kolos*, Sz. 510; vö. 1372: ? *Kolus* [Jakab] csn., 1430: Johannem *Kolos* csn., RMCsSz. 608), *Kissándor* (1755: *Kis Sándor*, Sz. 544), *Szatmár* (1299: *Zothmar*; C. Tóth 2006: 26), *Sovány* (1770: *Sovány*, Sz. 435).

Az adatok olvasatának tisztázatlansága bizonytalanítja el a név szemantikai leírását a *Doszlás* (1655: *Doszlás* alatt, Sz. 504), *Dős* (1739: *Dős* alatt, Sz. 355), *Korjos* (1757: *Korjos*, Sz. 442), *Ládkő* ~ *Latkő* ? (1478: *Ladkew*, C. Tóth 2006: 60), *Mar* (1679: *Mar*; Sz. 434), *Mocsaras* ? (1659: *Motharos*, Sz. 362) mikrotoponimák esetében.

A *k é t r é s z e s* nevek körében jóval nagyobb számban találunk többféle-képpen elemezhető neveket, ezek részletes elemzésétől itt eltekintek, s csupán jelzem, hogy melyik az a névrész, ahol a funkció megállapítása problémát okoz. A nevek előtagja írható le szemantikai tekintetben többféleképpen a *Cserélt-szőlő* (1624: *Cherelt szőlő*, Sz. 369) ~ *Csere-szőlő* (1624: *Csereh szőlő*, Sz. 369), *Cselye szurdoka* ([1550–1650]: *Chellye swrdeka*, Sz. 330), **Csernő-kő* (< *Csernő-kő-szőlő*), *Dobrin-hát* (1604: *Dobrinhat*, Sz. 532), *Hintós láza* (1472: *Hynthoslaza*, C. Tóth 2006: 57), *Hodor-liget* (1478: *Hodorliget*, Sz. 294), *Pongocsi mezeje* (1604: *Pongoczi mezei*, Sz. 532) ~ *Pongocs-mező* (1679: *Pongocs mező*, Sz. 532), *Ravasz tövise* (1476: *Rawazthowysse*, Sz. 373), *Szatmár völgye* (1498: *Zathmarwelgye*, Sz. 474), *Tengeri-tó* (1698: *Tengeri tó*, Sz. 341) kapcsán; míg az utótagja mutatkozik bizonytalanul megítélhetőnek a *Becsi-kalandos* (1628: *Beczy Kallandos*, Sz. 467) névformának.

A jelenlegi információnk és tudásunk alapján nem tudjuk szemantikailag kategorizálni a *Csegeres-föld* (1646: *Czegeeres feold* mellett, Sz. 492), *Fekszik-szőlő* (1604: *Fekzik zeöleö*, Sz. 532), *Foru-Szomoga* (1464: *Forwzomoga*, DL. 70920), *Nyakas-Dobonyos* (1772: *Nyakas Dobonyos*, Sz. 467), *Pergyes malma*

(1503: *Pergyess malma*, Sz. 503), *Porasz-ortvány* (1661/XVIII.: *Porasz ortvany*, Sz. 488), *Szelpes-bükk* (1584: *Zelpes Bykk* aliter Hozzwhat, Sz. 495), *Tokon-hajtó* (1698: *Tokon hajto*, Sz. 341), *Vohank alja* (1464: *Wohankaly*, DL. 70920), *Zurkonde láza* (1570 k.: *Zwrkonde laza*, Sz. 412) nevek előtagját.

Olvasati bizonytalanság nehezíti végül az *Egy-szer* ? (1580–1590 k.: *Eg zer*, Sz. 509), *Ek útja* ? (1754: *Ekutá*, Sz. 305), *Eszer-fark* ? (1739: *Eszer fark*, Sz. 355), *Fal(u) ? -éger* (1655: *Fal eger*, Sz. 504), *Hevek ~ Hevök ? út* (1668: *Hevik ut*, Sz. 431), *Hevek ~ Hevök ? útja* (1633: *Hevuk uttja*, Sz. 431), (*Kenecse-szer* ?) (1475: *Kenecheszer*; C. Tóth 2006: 59), (*Ketükre* ?) -rét (1739: *Ketükra ? rét*, Sz. 355), (*Soszebi* ?) *gaza* (1481: *Sozebigaza*, C. Tóth 2006: 64), (*Szokrata-szege* ?) (1337: *Socratascigy*, Sz. 340), *Valajó ? -szer* (1690: *Valaioszer*; Sz. 274), (*Zem* ? ~ *Szem* ? -tő?) (1409: *Zemtheo*, Sz. 487) és a *Száldobos-árazat* ? (1694: *Száldobos Arrozat*, Sz. 496) nevek funkcionális leírását.

2.5. Az ómagyar és középmagyar kori magyar eredetű mikrotoponimák funkcionális-szemantikai modelljeit az alábbi táblázatban foglalom össze.

névszerkezeti típusok	nevek száma	%
F	131	9
S	196	14
M	—	—
S+F	941	68
M+F	12	1
S+M	47	3
bizonytalan szerkezetű egyrészes	25	2
bizonytalan szerkezetű kétrészes	36	3
összesen	1388	100

22. ábra: Ugocsa megye magyar eredetű mikrotoponimáinak funkcionális-szemantikai típusai

E denotátumcsoport egyrészes nevei körében a megnevező funkciójuk teljes hiánya tapasztalható, a sajátosságot kifejező névfunkció pedig másfélszerese a fajtajelölő funkciójú névformakénak. A kétrészes nevek között az S+F modell mintegy „alapmodell”-nek tekinthető, mivel a nevek kétharmada írható le e funkcionális szerkezettel. Elenyésző gyakorisággal jelentkezik az S+M, és nagyon minimális adattal van képviselve az M+F szerkezetű nevek rétege.

A teljes magyar mikrotoponímiai névkincset együttesen szemlélve azt tapasztalhatjuk, hogy a sajátosságot kifejező (S) névrészfunkció az összes névnek több mint a háromnegyedében jelen van. A sajátosságfunkción belül is kiemelkedő helyet foglalnak el a valamely névrészükben a növényzetre vagy a hely birtokosára, illetőleg a hely valamely más helyhez való viszonyára utaló elnevezések.

A fajtajelölő névrészfunkció az F, S+F és M+F szerkezetű nevek révén az összes névnek ugyancsak a háromnegyedében jelenik meg, meghatározó szemantikai jegynek mutatva a névadásban a hely (denotátum) típusának megjelölését.

3. A magyar származású mikrotoponímiai réteg keletkezéstörténeti vizsgálata alapján az alábbi névalkotási minták jelenlétét tapasztaljuk a megyében.

3.1. Az e g y r é s z e s nevek között a morfológiai szerkesztés meghatározó névalakító folyamatnak tűnik (27%). E kategórián belül is többféle alakulási módot vehetünk figyelembe.

A legjelentősebb ezek sorában a helynévképzővel létrehozott nevek csoportja, amelyek körében négy helynévformáns névalkotó szerepét figyelhetjük meg, de ezek felhasználtságában jelentős eltérések mutatkoznak.

A *Karikád* (1357: *Karikad*, DL. 38170), *Magasd* (1423: *Magased*, C. Tóth 2006: 87), *Told* (1379: *Told*, Sz. 521), *Tövised* (1441: *Twyszed*, Sz. 316) mikrotoponimákban a *-d* helynévképző fedezhető fel. Az *-ó* formánssal alakult a *Felnyúló* (1692: *Felnyulo*, Sz. 362) és a **Mosó* (< *Mosó-hát*). A *Nyaraska* (1570 k.: *Nyaraska* mellett, Sz. 412) egyetlen adatával utal a megyében a *-ka* helynévképző produktív voltára. A 'valamiben bővelkedő' elsődleges jelentésű *-s* helynévformánssal ellátott helynevek csoportja a leggazdagabb a névkorpuszban. Ez a képzőelem jobbra növénynevekhez kapcsolódva alkotott helynevet: *Almás* (1645: *Almas*, Sz. 433), két *Csalános* (1.: 1610 k.: *Csenalos*, Sz. 510; 2.: 1741: *Csanálos*, Sz. 543), *Egres* 2. (1570: *Egres*, Sz. 460), *Eperjes* (1483: *Eperyes*, DL. 38422), *Füzes* (1770: *Fizes*, Sz. 434), **Füzes* (< *Kis-Füzes*; de lásd még 1865: *Füzes*, P. 69), négy *Gyertyános* (1.: 1477: *Geyrthjanos*, Sz. 290; 2.: 1622: *Gyertianoss*, Sz. 304; 3.: 1757: *Gyertyános*, Sz. 442; 4.: 1580–1590 k.: *Giertanos*, Sz. 510), *Gyomos* (1689: *Gyamos*, Sz. 335), *Gyümölcsényes* (1646: *Gyümölczenes*, Sz. 492), *Gyűrűs* (1655: *Giurus*, Sz. 504), *Harasztos* (1549: *Harasztos*, Sz. 374), **Harasztos* (< *Harasztos alja*), *Komlós* (1661: *Komlós*, Sz. 468), két *Körtvélyes* (1.: 1583: *Kerthwjeljes*, Sz. 315; 2.: 1632: *Kortvelies* közt, Sz. 414), *Mákos* (1690: *Mákos*, Sz. 511), két *Mogyorós* (1.: 1545: *Mogyoros*, Sz. 474; 2.: 1642: *Magiaros*, Sz. 491), hat *Nyáras* (1.: 1696: *nyarason* egy darab / rétecske, Révay 2003: 130; 2.: 1759: *Nyáros*, Sz. 358; 3.: 1655: *Nyaras*, Sz. 504; 4.: 1570 k.: *Nyaras* mellett, Sz. 412; 5.: 1592/XVIII.: *Nyaras*, Sz. 488; 6.: 1749: *Nyáros*, Sz. 518), **Nyáras* (< *Nyáras köze*), két *Nyíres* (1.: 1628: *Niress*, Sz. 467; 2.: 1714: *Nyires* alatt, Sz. 542), **Nyíres* (< *Nyíres háta*), *Oltványos* (1757: *Oltoványos*, Sz. 442), két *Rekettyés* (1.: 1473: *Rekethyes*, Sz. 315; 2.: 1677: *Rekettyés*, Sz. 335), két *Száldobos* (1.: 1672: *Szadapos*, Sz. 341; 2.: 1620 k.: *Szall Dobos*, Sz. 414), **Száldobos* (< *Száldobos köze*), négy *Szilas* (1.: 1337: *Zylas*, Sz. 315; 2.: 1524: *Zylas*, Sz. 373; 3.: 1655: *Szilas*, Sz. 503; 4.: 1620 k.: *Szilas*, Sz. 516), két *Szilvás* (1.: 1579: *Szilvas*, Sz. 317; 2.: 1645: *Szilvas*, Sz. 432), *Tövises* (1636: *Tövises* közt, Sz. 431), *Vadalmás* (1669: *Vadalmás*, Sz. 341). Feltűnik továbbá állatnévi lexémákhoz kapcsolódva is: a két *Baglyos* (1.: 1478: *Baglos*, C. Tóth 2006: 60; 2.: 1483: *Baglyas*, DL. 38422), *Csókás* (1506: *Csokas*, Sz. 321), *Hangyás* (1757: *Hangyás*, Sz. 442), *Hollós* (1755: *Hollós*, Sz. 544), *Kecskés*

(1755: *Kecskés*, Sz. 544), *Macskás* (1620 k.: *Maczikas*, Sz. 509), *Méhes* (1728: *Méhes*, Sz. 543), *Ölyves* (1509: *Elywes*, Sz. 503), **Potykás* 'víznév' (< *Potykás* 'földterület'), *Szarkás* (1475: *Harkas*, C. Tóth 2006: 59) helynevek illusztrálhatják ezt. Természetesen más szemantikai tartalmú lexémákon is megtaláljuk az -s helynévformánst: az *Aprós* (1720: *Aprós*, Sz. 305), *Aranyos* (1637: *Aranyas*, Sz. 414), *Beberkés* (1390: *Buberkes*, Sz. 426), **Cserges* ~ **Csergős* (< *Cserges útja*; de lásd még 1795: *Csergős*, Sz. 358), *Csonkás* ([1550–1650]: *Chonkas*, Sz. 330), **Csonkás* (< *Csonkás ligete*), *Fertős* 2. (1379: *Fertes*, Sz. 521), **Fertős* (< *Fertős* 'híd'), *Gátas* (1658: *Gatas*, Sz. 369), két *Hosszas* (1.: 1464: *Hozzeus*, Sz. 283; 2.: 1739: *Hosszas*, Sz. 355), *Korlátos* (1622: *Kollatos*, Sz. 431), *Kosolyás* (1648: *Kosolyas*, Sz. 492), *Kötényes* (1351/1385: *kutenyes*, DL. 38159), két *Kövecses* (1.: 1633: in loco *Keowechies* keoszeoth, Sz. 430; 2.: 1716: *Kövecses*, Sz. 543), *Ligetes* (1337: *Lygetus*, Jakubovich 1914: 235), két *Ördögös* (1.: 1475: *Wrden Dekesre* (?), C. Tóth 2006: 59; 2.: 1644: *Eördögös* meget, Sz. 492), *Szalonnás* (1740: *Szallonnás*, Sz. 543), *Szerdékes* (1755: *Szérdékos*, Sz. 544), *Vészes* (1766: *Vészes*, Sz. 317), **Viszketeges* (< *Viszketeges-hát*) elnevezések képviselik ezeket az eseteket.

A képzők mellett a névszójelek is alkalmasak lehetnek arra, hogy egyrészes neveket hozzanak létre. A -k többesjel és az -é birtokjel (amelyek névalkotó szerepét HOFFMANN ISTVÁN is kiemeli; 1993: 82) mindegyikére találunk egy-egy adatot Ugocsa megye névanyagában is. A *Kelemenek* (1706: *Kelemenek*, Sz. 542) szántóföld bizonyosan a -k többesjellel formálódhatott, s talán több, főtagjában azonos helynév összefoglaló neve lehetett. A névkincsből viszont eddig még nem kerültek elő azok a névformák, amelyek a főtagok névazonosságát egyértelművé tehetnék, de a 19. század második felében a *Kis-Kelemenek* és a 20. század közepéről a *Kelemen-hegy* névalakulatok — azt gondolom — az oklevélbeli említések hiányában is valószínűsíthetők ezt. Az -é birtokjel „csökevényes névrészfunkciója eleve az egy- és kétrészes nevek közötti átmeneti kategóriává teszi e neveket is” (HOFFMANN 1993: 86). HOFFMANN ISTVÁN a toldalék helynévalkotásban betöltött szerepéről kiemeli, hogy az a más helynévallományban területi és funkcionális-szemantikai szempontból egyaránt egységes képet mutat (de ehhez lásd még TÓTH V. 2010: 17–32). A magyar nyelvterület nyugati részén az -é birtokjeles helynevek csupán szórványosan jelentkeznek, az északkeleti térségben (például Szabolcs-Szatmár megyében) viszont arányuk igen jelentős (i. m. 85). Újabban DITRÓI ESZTER mutatta ki az -é birtokjel eltérő felhasználtságát a mikrotoponimák körében a keleti, északkeleti és a nyugati területek névanyagának összehasonlító vizsgálatában (2010: 162, 165–166). Emellett elmondható az is, hogy szemantikai tekintetben az kapcsolja össze az e körbe tartozó neveket, hogy azok szinte kivétel nélkül birtoklást fejeznek ki. Ugocsában — annak ellenére, hogy szomszédos Szatmárral — a szakirodalomban jelzett megterheltséget a történeti névanyag nem mutatja. A *Ferencié* (1478: *Ferencye*, C. Tóth 2006: 60) azaz a

Ferenci (1450: *Fferenczy* [András], RMCsSz. 361) családnév birtokjellel alakult helynévi származéka képviseli csupán az *-é* névformánsi funkcióját.

A határozóraggal történő névalkotás is csupán szórványosan jelentkezik a megyében. Az alább tárgyalt három esetben arra gondolhatunk, hogy a helyneveket talán nem az előszóban és leírásban is szokásos határozói funkcióban használhatták, hanem a toldalékmorfémák névalkotó szereppel bírhattak. Ennek kétségtelen igazolását azonban a helynevek teljes szövegkörnyezetének és későbbi adatsorainak a hiányos volta nem teszi lehetővé. Továbbá az sem zárható ki, hogy esetleg más névalakok is e körbe vonhatók lehetnek, de a fenti bizonytalanságok miatt — vagy a későbbi ragtalan formák előfordulása alapján — valószínűbbnek tartottam a más névalkotási eljárás alá sorolásukat. A *-nál* határozóragos *Gátnál* (1749: *Gáttнал*, Sz. 517), *Képnél* (1620 k.: *Kep-nell*, Sz. 414) és *Töltésnél* (1637: *Teötes-nél*, Sz. 414) helynevek kapcsán arra kell rámutatnunk, hogy a rag szemantikailag helyfajtajelölő szereppel bíró földrajzi köznévi névrészt hív elő, pl. **Töltésnél* lévő *föld*, *dűlő* stb. (vö. HOFFMANN 1993: 87). Talán *-ra* határozóragos alakulatnak tarthatjuk az *Újhelyiútra* ([1550–1650]: *Uyheli uttra*, Sz. 330) elnevezést. Kevésbé valószínű ezzel szemben az, hogy esetében szerkezeti változással (vö. HOFFMANN 1993: 86–87) alakult a név, mert **Újhelyi útra/dűlő* típusú földrajzi közneves szerkesztésre a névanyag nem utal, ami persze a helynév szórványos adatolásával is összefügghet.

A morfeumatikus szerkesztés névutóval is realizálódhat (vö. ehhez HOFFMANN 1993: 88), de ez a névalakulási mód is csak igen kis mértékben mutatható ki a megye névanyagában. A *túl* névutóval a *Tiszán túl* (1691/XVIII.: *Tiszántúl*, Sz. 488), valamint a *belül* névutóval a *Töltésen belül* (1757: *Töltésen belül*, Sz. 517) típusú határnevek keletkezése kapcsán számolhatunk.

3.2. A jelentésbeli névalkotás két kategóriája, a jelentéshasadás és a metonímia különösen gyakori folyamatnak mutatkozik az egyrészes mikrotoponimák létrehozásában.

A földrajzi köznéből jelentéshasadással keletkezett elnevezések domináns szerepét körvonalazza a névanyag: az egyrészes neveknek több mint a negyede keletkezett ugyanis ilyen módon. A három *Bérc* (1.: 1319: *Berch*, Sz. 283; 2.: 1336/1342: *Berch*, Sz. 426; 3.: 1570: *Byrcz*, Sz. 460), *Bükk* (1295: *Byk*, Károlyi 1: 22), *Cser* (1431: *Cheer*, Sz. 351), hat *Csere* (1.: 1573: *Chere*, Sz. 316; 2.: 1645: *Cziere*, Sz. 432; 3.: 1644: *Czere*, Sz. 492; 4.: 1580–1590 k.: *Czere*, Sz. 509; 5.: 1701: *Csere*, Sz. 517; 6.: 1714: *Csere*, Sz. 542), *Csuhos* (1662: *Tsuhos*, Sz. 341), *Dobonyos* (1628: *Dobonios*, Sz. 467), három *Domb* (1.: 1337: *Dumb*, Sz. 274; 2.: 1692: *Domb*, Sz. 362; 3.: 1759: *Domb*, Sz. 518), **Domb* (< *Domb-hát*), három *Éger* (1.: 1482: *Eger*; C. Tóth 2006: 65; 2.: 1262/1805: *Egur*, Szirmay 149; 3.: 1516: *Eger*, Sz. 508), *Erdő* (1580 k.: *Erdeo fele*, Sz. 412), *Erge* (1585: *Egre*, Sz. 321), *Fenék* (1713: *Fenek*, Sz. 517), *Fertő* (1730: *Fertő*, Sz. 543), két *Fiatalos* (1.: 1757: *Fiatalos*, Sz. 441; 2.: 1753: *Fiatalos*, Sz. 504), két *Forrás* (1.:

1643: *Foras*, Sz. 492; 2.: 1706: *Forason* belol, Sz. 542), **Gát* (< *Gát sorja*), öt *Gyepű* (1.: 1548: *Geppew*, Sz. 303; 2.: 1760: *Gyepű*, Sz. 317; 3.: 1669: *Gepü*, Sz. 341; 4.: 1580–1590 k.: *Gepiu*, Sz. 509; 5.: 1755: *Gyepjü*, Sz. 544), *Gyümölcsös* (1593: *Gyümölcsös*, Sz. 429), két *Hágcsó* (1.: 1630–1640 k.: *Hakcso*, Sz. 304; 2.: 1620 k.: *Hakczao*, Sz. 510), két *Halom* (1.: 1475: *Halom*, quartam ad viam *Saswar venientem*, C. Tóth 2006: 59; 2.: 1357: *Halm*, Sz. 427), *Haraszt* (1694: *Haraszt*, Sz. 496), *Határ* (1546: *Nagh Laz alio nomine Hatar*, Sz. 455), két *Hegy* (1.: 1618: *Hegi*, Sz. 369; 2.: 1667: *Hegy*, Sz. 433), *Homok* (1698: *Homok*, Sz. 517), *Honcsokos* (1741: *Honcsokos*, Sz. 543), **Horgas* (< *Horgas út*), *Kalista* (1337: *Kalysta*, Sz. 274), *Kátyú* (1661: *Katyo*, Sz. 340), két *Lágyas* (1.: 1755: *Lágyas*, Sz. 543; 2.: 1679: *Lagias*, Sz. 434), *Láp* (1391: *Laap*, Sz. 326), három *Lapos* (1.: 1739: *Lapos*, Sz. 355; 2.: 1669: *Lapos*, Sz. 511; 3.: 1698: *Lapos*, Sz. 517), **Lapos[-völgy ?]* (< *Lapos-völgyhát*; de lásd még 1865: *Lapos*, P. 65), *Láz* (1745: *Láz*, Sz. 543), **Láz* (< *Láz-kapu*; de lásd még 1855: *Láz*, K4), hét *Liget* (1.: 1490: *Ligeth*, Sz. 352; 2.: 1454: *Lygeth*, Sz. 466; 3.: 1728: *Liget*, Sz. 543; 4.: 1337: in qou quidem *Lýgeth*, Jakubovich 1914: 235; 5.: 1478: *Lyget*, Sz. 316; 6.: 1651: *Liget*, Sz. 504; 7.: 1482: *Lygeth*, C. Tóth 2006: 65), **Mező* 'szántóföld' (< *Mező* 'település'), *Nyerges* (1732/Más.: *Nyerges*, Sz. 395), **Örény* 'víznév' (< *Örény* 'szántóföld'), *Ösvény* (1337: *Uswen*, Sz. 274), *Palaj* ([1550–1650]: *Palay*, Sz. 330), *Pást* (1677: *Past*, Sz. 511), **Pázsit* 'határnév' (< *Pázsit* I. 'település'), *Romlás* (1451: *Romlas*, Sz. 290), *Sűrű* ([1550–1650]: *Swreo*, Sz. 330), *Szakadék* (1721: *Szakadék* mellett, Sz. 488), négy *Szegés* (1.: 1548: *Zegys*, Sz. 474; 2.: 1690: *Szegés*, Sz. 488; 3.: 1646: *Szegés*, Sz. 492; 4.: 1669: Varfel paraszt, melyet ujhelyi szegésnek neveznek, Sz. 511), öt *Sziget* (1.: 1436: *Siketh* [ɔ: *Sygeth*], DL. 38269; 2.: 1689: *Sziget*, Sz. 385; 3.: 1636: Bartha Laza seu *Szigeth*, Sz. 456; 4.: 1540: *Sziget*, Sz. 474; 5.: 1644: *Sziget*, Sz. 492), **Sziget* (< *Nagy-Sziget*; de lásd már 1785: *Sziget*, Sz. 330), három *Szomoga* (1.: 1751: *Czomoga*, Sz. 284; 2.: 1579: *Somogá-ra* menő, Sz. 317; 3.: 1506: *Zomoga*, Sz. 321), **Szomoga* (< *Szomoga-hát*), *Szurdok* (1757: *Szurdok*, Sz. 442), *Tekerület* (1669: Tiszajárás avagy *tekerület*, Sz. 509), *Telek* I. (1661: *Telek*, Sz. 546), *Tó* (1570 k.: *Toh* feleol, Sz. 412), *Tőkés* (1757: *Tőkés*, Sz. 442), *Törés* (1721: *Törés* előtt, Sz. 488), *Ugar* (1638: *Ugar*, Sz. 432), három *Vápa* (1.: 1762: *Vápa* felől, Sz. 317; 2.: 1691: *Vápa* mellett, Sz. 488; 3.: 1638: *Vapa* mellett, Sz. 432), *Vész* (1656: *Vész*, Sz. 369), *Zugoly* (1668: *Szugoly*, Sz. 434) mikrotoponimák egyszerű földrajzi köznévből alakultak.

A jelentéshasadás kisebb arányban összetett földrajzi közneveket is érintett, amint ezt az *Árokfenék* (1698: *Arok fenek*, Sz. 341), *Borzlyuk* (1772/Más.: *Borzjuk*, Sz. 533), *Csűröskert* (1688: *Csűröskert* mellett, Sz. 432), *Dűlőföldek* (1721: *Döllő földek*, Sz. 488), *Előhegy* (1628: *Ellő hegy*, Sz. 467), *Faluvég* (1648: *Faluvégh* patak hat, Sz. 492), *Faluvége* (1655: *Falu vege*, Sz. 504), *Gyümölcskert* (1668: *Gyümölcs kert*, Sz. 429), három *Halastó* (1.: 1692: *Halasto*,

Sz. 362; 2.: 1757: *Halasto*, Sz. 442; 3.: 1580–1590 k.: *Halasto*, Sz. 509), *Hegyfar* (1465: *Hegfar*, Sz. 361), öt *Kenderátó* (1.: [1550–1650]: *Kender arto*, Sz. 330; 2.: 1295: *Kendurattou*, Károlyi 1: 23; 4.: 1698: *Kenderato*, Sz. 341; 5.: 1680: *Kender áthó*, Sz. 380), két *Kenderáztató* (1.: 1570: *Kenderasztato*, Sz. 460; 2.: 1719: *Kenderasztato* megett, Sz. 542), **Kenderáztató* (< *Kenderáztató pataka*), *Kenderföld* (1580–1590 k.: *Kender fold*, Sz. 509), két *Keresztút* (1.: 1692: *Kereszt-ut*, Sz. 362; 2.: 1701: *Keresztut*, Sz. 374), *Mezőszél* (1770: *Mezőszél*, Sz. 434), *Nyomásszél* (1696: *Nyomás szél*, Sz. 331), *Táborhely* (1770: *Táborhely*, Sz. 435), *Telekföld* (1466: *Thelekkfeld*, DL. 70929), *Vadkert* (1675: *Vadkert*, Sz. 385), *Várhegy* (1673: *Várhegy*, Sz. 434), *Vaskapu* (1749: *Vaskapu*, Sz. 543) nevek jelzik.

Metonimikus névadással az alábbi jelentésszefüggések kapcsán számolhatunk Ugocsa megye mikrotoponímiai állományában.

Az 'egy bizonyos hely → egy másik hely, ahol ez található' jelentésviszonyt figyelhetjük meg a legtöbb ide tartozó helynévben. Jellegzetesnek tekinthető a névanyagban a 'folyóvíz > a terület, ahol található' metonimiát mutató egyrészes elnevezések csoportja: *Bolya* (1544: *Bolya*, Sz. 508), *Csortos* (1714: *Csortos* alatt, Sz. 542), *Esztegő* ? ~ *Isztégő* ? (1476: *Ezthegew*, Sz. 315), *Folyár* (1451: *Folyar*, Károlyi 2: 286, 290), *Görgő* (1422: *Görgő*, Sz. 302), *Halvány* (1481: *Halowan*, C. Tóth 2006: 65), *Hódos* (1659: *Hodos*, Sz. 362), *Ilonok* (1295: *Ilounuk*, ÁÜO. 5: 136), két *Kövespatak* (1.: 1690: *Kövespatak*, Sz. 274; 2.: 1658: *Köves patak*, Sz. 369), *Ökörfő* (1482: *Ewkewrfew*, Sz. 495), *Ölyvesszékespataka* (1337: *Wlvesfekuspataka*, Sz. 274), *Örény* (1481: *Ewryn*, C. Tóth 2006: 65), *Rákos* (1505/1805: *Rákos*, Szirmay 14), *Sásér* (1451: *Saaseer*, Károlyi 2: 290), *Szalvapataka* (1357: *Zalnapataka*, DL. 38170), *Szányópatak* (1690: *Szányopatak*, Sz. 274), *Szemerdek* (1739: *Szemerdek*, Sz. 331), *Tice* (1481: *Tycye*, C. Tóth 2006: 65).

Ritkább változástípusnak látszik a 'folyóvíz > épület, ahol ez található' típus, amelyre a *Rosztoka* 2. (1604: *Reztaka*, Sz. 532) malomnév névfejlődése mutat rá. Az 'állóvíz > a terület, ahol található' névátvitellel alakultak a *Csikostó* (1468: Magasdvelge ad *Chykoztho*, C. Tóth 2006: 52) és a *Potykás* (1650 k.: *Potykás*, Sz. 331) határnevek. Az előző eset fordított fejlődésére, azaz az 'erdőnőv > állóvíz, ahol található' lokális összefüggésre gondolhatunk névtipológiaiailag a *Somkerek* (1476: *Somkerek*, lacus, Sz. 316) állóvíz adatainak a latin helyfajtajelölő megnevezése alapján.

Szórványosan az 'épület > a hely, ahol ez található' érintkezési típussal a **Kép* (< *Kép vápája*) és *Szent Ilona* (1300/1805: *S. Helenae*, Szirmay 71) határnevek esetében számolhatunk. Emellett itt említhető a 'híd > a terület, ahol található' típusú változás esete is, amely az *Alhíd* (1473/1474: *Alhid*, DL. 3081) és a *Nagypalló* (1475: *Nagpalo*, C. Tóth 2006: 59) határnevek alapján feltételezhető. Ezzel ellentétes irányú névátvitelre — a 'terület > épület (híd), amely rajta van'

— gondolhatunk a *Fertős I.* (1490: *Fertes*, pons, Sz. 352) esetében. A *Magyar vég* (1512/1532: *Magyar wegh*, Sz. 428) és a *Szász vég* (1512/1532: *Zaaz wegh*, Sz. 428) útnevek a 'lakott terület (városrész) > út, amely rajta, mellette van' típusra szolgáltatnak adatot. Végül a névanyagban az 'út > a terület, ahol ez vezet' típusú metonimiára a két *Csomainút* (1.: 1741 *Csomain ut*, Sz. 355; 2.: 1701 *Csomain ut*, Sz. 374), *Hetényiút* (1662: *Heteni út*, Sz. 341) és *Tatárjáró* (1636: *Tatar jaro*, Sz. 456) határnevek alapján gondolhatunk.

A 'növény → a hely, ahol terem' metonimikus névátvitellel jellemezhetjük a *Bigecs* (1620 k.: *Bigecz* mellett, Sz. 414), *Fenyő* (1650 k.: *Fenyé-n rét*, Sz. 331), *Kék bokor* (1479: *Kekbokor*, DL. 70990), *Nagyszemű kökény* (1669: *Nagy szemű kökenynél*, Sz. 511), öt *Rekettye* (1.: 1662: *Rekettye*, Sz. 340; 2.: 1473/1474: *Rekethyew*, DL. 3081; 3.: 1692: *Rekettye* szelen szántóföld, Sz. 362; 4.: 1580 k.: *Reketie* mellett, Sz. 412; 5.: 1716: *Reketye*, Sz. 542), **Rekettye* (< *Rekettye-hát*; de lásd már 1865: *Reketye*, P. 68) mikrotoponimák keletkezéstörténeti folyamatát.

Az 'állat → a hely, ahol előfordul' típusú metonimiát néhány adattal ugyan-csak illusztrálhatjuk: **Kánya* (< *Kánya völgye*), *Kárász* (1680: *Kárász*, Sz. 380), **Picskor* ~ *Piskor* ~ *Piskár* (< *Picskor útja*), *Ráró* (1465: *Raro*, Sz. 428).

A fentieknél gyakoribb névadási módnak mutatkozik az, amelyben a 'személy → a hely, ami a tulajdona' metonimikus névadás játszódott le. A **Nadány* (< *Nadány-hát*) pontosan meg nem határozható víznév, a *Nyakas* (1628: *Nyakass*, Sz. 467) domborzati név, a *Hetényi* (1622: *Heteni*, Sz. 362), *Tiberis* (1661: *Tyberis*, Sz. 468) szőlők nevei, valamint a *Bogyoszló* (1772/Más.: *Bogyoszló*, Sz. 533) erdőnév mellett több további pontosabban meg nem határozható határnévre is utalhatunk: a *Balarin* (1696: *Balarin*, Révay 2003: 130), *Bán* (1692: *Ban*, Sz. 362), *Becske* (1575: *Beczke*, Sz. 384), *Csató* (1608: *Czato*, Sz. 430), **Csető* (< *Csető-far*; de lásd még 1782–1785: *Cseto hegő*, Katl; mai élőnyelv formája: *Csetőü*), *Fancsal* ([1290–1300]: *Fonchol*, DL. 56589), *Konc* (1725: *Koncz*, Sz. 549), *Kormányos* (1645: *Kormanyos*, Sz. 433), *Körő* ? (1434: *Kwrew*, DL. 70874), **Kötöny* ~ **Kötény* (< *Kötöny égre*), *Nagygyörgy* (1622: *Nagy Gieorgy*, Sz. 304), *Orbánys* (1692: *Orbanyos*, Sz. 362), *Pázmány* (1661/XVIII.: *Pázmány*, Sz. 488), *Somodi* (1645: *Somody* előtt, Sz. 433), **Szemeny(e)* (< *Kis-Szemenye*), *Utas* (1655: *Utas*, Sz. 504) nevek történeti adatuk ismeretében vélhetően személynévből metonimikus névadással magyarázhatók. Három várnév is itt említendő még, a *Kankó* (1500/1805: *Kankó*, Szirmay 97), a *Kávás* (1545: *Kawas*, Sz. 369) és az *Ugocsa* (1672/1805: *Ugacha*, Szirmay 2).

A névtani szakirodalom e névadási módot nem ítéli meg egyöntetűen. Általánosan elmondható, hogy míg a régebbi munkákban a (korai) településneveknél jellegzetes névalkotási módként tárgyalták, addig más névfajták esetében, mint például a mikrotoponimák alkotásában már óvatosan fogalmaztak a szerzők (a tudománytörténeti és elméleti áttekintéséhez lásd HOFFMANN 1993: 107, 109–110, TÓTH V. 2001a: 32–37, 206). Az újabb névtani munkákban a fen-

ti állásponttól eltérő nézetek jelentkeznek, például PÓCZOS RITA a modern kori helynévadás elemzése alapján arra az álláspontra jut, hogy a puszta személynévvé történő névadás a településneveken kívül más objektumfajtákban is szerepet játszott (2010: 131). RESZEGI KATALIN a középkori Magyarország hegyneveinek elemzésében a puszta személynévvé történő névadást a ritkább névalkotási esetek között említi (2011: 165), viszont GYÖRFFY ERZSÉBET az ómagyar kori víznevek körében a gyakoribb névadási módok között szól a típusról (2011: 123). De ezek mellett elmondható az is, hogy a modern kori mikrotoponímiai vizsgálatok a puszta személynévi alapú névadás mintaadó szerepéről vallanak (vö. DITRÓI 2010: 165–166), azonban arra is ráirányítják a figyelmet, hogy minden egyes puszta személynévi alapú helynév nem sorolható a típusba, mert szerkezeti változással is formálódhattak az elnevezések (Póczos 2010: 131). A víznév és a két várnév esete a fenti fejlődést nem zárja ki, de a határnevek puszta személynévi névadással való magyarázata névrendszertanilag már bizonytalanabb. Ám teljesen el sem vethető e megközelítés addig, míg nagyszámú (több területről származó) névanyag vizsgálata meg nem erősíti a fenti szakirodalmi tételt, vagy Ugocsa névkincsének újabban előkerülő elemei a másodlagos szerkezeti változásra nem szolgáltatnak megbízható adatokat.

A *Csobak* (1716: *Csobok*, Sz. 542), *Nyaláb* (1315/1320: *Nylaab*, AOkt. 4: 49) és *Ugató* (1506: *Wgato*, Sz. 321) elnevezések pedig végezetül talán a ’történés (esemény) → a hely, ahol az megtörtént’ metonímiával írhatók le.

A jelentésbeli névalkotásnak a harmadik típusát a metaforikus névadással kezelt nevek kategóriája képezi. Ez az elnevezési mód kevésbé mutatkozik produktívnak a megye mikrotoponimáit tekintve. E körbe tartozónak tekintem mindenestre a *Dajkafarú* (1640: *Daykafaru*, Sz. 414), *Kacsiba* (1749: *Kacsibá*-ban föld, Sz. 543), *Kaponya* (1479: *Kaponya*, Sz. 521), *Macskahát* (1691: *Macskahat*, Sz. 362), **Teknős* (< *Teknős folyása*) alakmeghatározó neveket. Emellett a *Sóhaj* (1691/XVIII.: *Sohaj*, Sz. 488) hangadásra utaló határnevet, de talán a szláv szóátvétellel is kapcsolatban álló m. *tályog* nyelvjárási *tájog* ’(a szarvasmarhánál jelentkező vér)betegség’ (SzamSz., TESz.) lexémán alapuló *Tálagy* (1757: *Tálagy* alya, Sz. 442) is itt vehető számításba.

A jelentésváltozások között a negyedik folyamat, a jelentésátértékelődés néhány korábbi településnevet érintett a megyében, azok mikrotoponímiai használatát eredményezve. TÓTH VALÉRIA a településnevek jelentésváltozásai között határozta meg a jelentésátértékelődés fogalmát: ezen azt a folyamatot érti, amelynek során „egy valaha önálló település valamilyen ok (elnéptelenedés, birtokosi érdekek, egybeépülés stb.) miatt beolvadt egy másik településbe, s neve — falu-, illetőleg határrésznévként élve tovább — a helynevek hierarchiájában alacsonyabb szintre süllyedt. Az egykori településnév jelentésében sem bővülés, sem szűkülés nem történt, mindössze a hely fajtájában, funkciójában figyelhetünk meg módosulást. Minthogy a változás a helynév fogalmi

szintjét nem érinti, jogosan tekinthetjük ezt is a jelentésváltozások, s nem pedig a metonimikus névátvitel egyik típusának” (2008: 50). A *Bonya* ? (1458: *Bohnya*, DL. 38615), *Csatóháza* (1750/1805: *Csató-háza*, Szirmay 124), *Kérő* (1650 k.: *Kérő*, Sz. 331), *Pázsit* (1525: *Paasth*, DL. 71193), *Szénamező* (1573: *Zenamezeo*, Sz. 316) nevek korábbi lakott helyek nevei voltak, amelyeknél a fenti definíció szerinti változás, azaz a hely fajtájában megmutatkozó jelentésváltozás állott be.

3.3. A szerkezeti változás három típusa hozott létre Ugocsa megye területén egyrészes mikrotoponimákat.

Az ellipszis, azaz valamely névrész elhagyása — a kronológiai mutatók alapján — gyakori tendenciának látszik a névanyagban. Talán ez az alaki változás eredményezte az elsődleges kétrészes névformából a pusztá személynévvel alakilag egybeeső *Barta* (< *Barta láza*; 1656: *Barta*, Sz. 456), *Gerlát* (< *Gerlát rétje*; 1591: *Gerlath*, Sz. 429), *Gyöngyér* (< *Gyöngyér-szőlő*; 1703: *Gyengyer*, Sz. 274), *Kosztá* (< *Kosztá mezeje*; 1698: *Kosztá-ban szántó*, Sz. 516), *Köpes* (< *Köpes-forrás*; 1691: *Köpüs*, Sz. 487), *Palók* (< *Palók vápája*; 1645: *Palok*, Sz. 432), *Sasar* (< *Sasar-szőlő*; 1689: *Sasar*, Sz. 434) másodlagos neveket. A metonimikus névadásnál tárgyalt ’személy → a hely, ami a tulajdona’ névkeletkezési folyamat alatt idézett nevek egy része talán szintén ide sorolható, ám a változás irányát adatok hiányában ennél pontosabban nem tudjuk megítélni.

Ugyancsak a földrajzi köznévi utótag maradhatott el a két *Hosszú* (1.: ez esetben az alapul szolgáló kétrészes név szerkezete bizonytalan, de lásd ehhez pl. a szomszédos településen említett *Hosszú-oltvány-t*, 1475: *Hwzyw*, C. Tóth 2006: 59; 2.: < *Hosszú-sor*; 1757: *Hosszu-ban föld*, Sz. 442), a *Tövis* (< *Tövis-kert*; 1770: *Tövis* mellett, Sz. 431), a *Kolompok* (< *Kolompok-szőlő*; 1638: *Kolompocz* alias *Saito* nevű zölő, akit most Tarnóczy zölőnek hívnak, Sz. 430), a *Hajtás* (< *Hajtás-szőlő*; 1659: *Előhegy* alias *Hajtás*, Károlyi 4: 378), a *Villongó* (< *Villongó-erdő*; 1715: *Felső erdő* alias *villongo*, Sz. 434) és a *Sugatag* (< *Sugatag-völgy*; 1481: *Sugathag*, Sz. 303) nevekben. Megfigyelhető az is, hogy az elliptikus változás nem ritkán olyan neveket érintett, amelyek a másodlagos alakjukban névformáns szerepű elemre végződtek: az -s és -ó képzős neveken kívül a -k többesjellel alkotott névformák mutatják például ezt.

Az adatok kronológiai visznyai alapján redukción mehetett keresztül az egyrészes, összetett földrajzi köznévből alakult *Telekföld* helynév, amely utóbb így *Telek* 2. (1546: *Telek*, Sz. 455) alakban jelentkezik.

A 1669. évből adatolt *Nagyszemű kőkeny* (1669: *Nagy szemű kőkenynél*, Sz. 511) a 18. század elején *Nagyszemű kőkenyes* (1719: *Nagy szemű Kőkenyes*, Sz. 305) alakváltozatban jelentkezik, ami vélhetően másodlagosan jött létre az -s formánssal bővülés eredményeként.

Az egyrészes magyar eredetű mikrotoponimák keletkezési típusait az alábbi táblázatban foglalhatjuk össze.

keletkezési típus		nevek száma	%
morfematikus szerkesztés		95	27
jelentésbeli névadás	jelentéshasadás	129	37
	metonimikus névadás	75	21
	metaforikus névadás	7	2
	jelentésátértékelődés	5	1
szerkezeti változás		16	5
bizonytalan		25	7
összesen		352	100

23. ábra: Ugocsa megye egyrészes magyar eredetű mikrotoponimáinak keletkezéstörténeti típusai

3.4. A magyar eredetű kétrészes mikrotoponimák elemzése teljes mértékben alátámasztja a szakirodalom azon megállapítását, hogy tudniillik „A szintagmatikus szerkesztettséget mutató kétrészes helynevek a névrendszer talán legnagyobb szerkezeti csoportját adják” (HOFFMANN 1993: 70). A kétrészes nevek 92,6%-a keletkezett ilyen módon, s talán még a bizonytalan és kategorizálhatatlan nevek egy része is e típust gyarapíthatja.

A szintagmatikus szerkesztéssel alakult mikrotoponimák 56,6%-át birtokos jelzős szerkezetű nevek adják, amelyek közel azonos mértékben jelentkezik jelölt és jelöletlen formában.

Az alábbi nevek jelölt birtokos jelzős szerkezetűek (28%): *Akolna köze* (1753: *Akolna között*, Sz. 504), *Alsó-Éger farka* (1713: *Alsó éger farkában*, Sz. 515), *Által-patak eleje* (1409: *Altalpatakeley*, Sz. 412), *András szigete* (1604: *Andreas zigete*, Sz. 429), *András-sziget útja* (1679: *Andras sziget uta*, Sz. 429), *Atak erdeje* (1669: *Atak erdeje*, Sz. 465), *Babad mezeje* (1692: *Babad mezeje*, Sz. 362), *Barta láza* (1636: *Bartha Laza seu Szigeth*, Sz. 456), három *Batár köze* (1.: 1476: *Bathaar*, Kewzy, DL. 70980; 2.: 1692 *Batar közt*, Sz. 363; 3.: 1479: *Batharkezett*, Sz. 521), *Batarcs hídja* (1692: *Batarcs hidgyan alol*, Sz. 363), *Belsefölde* (1416: *Belsefelde*, Cs. 1: 431), *Belse mezeje* (1379: *Belsemezey*, Sz. 521), *Belse mocsara* (1379: *Belsemachara*, Sz. 521), *Bene völgye* (1661: *Bene völgye*, Sz. 468), *Benke verme* (1637: *Benke verme*, Sz. 414), *Bérc alja* (1479: *Bercz allya*, Sz. 284), *Berec láza* (1655: *Berecz lazsa*, Sz. 504), *Bered mezeje* (1262: *Beredmezey*, Sz. 358), *Berenás-patak mocsara* (1755: *Berenás patak mocsárja*, Sz. 543), *Bodzás alja* (1509: *Boziasallya*, Sz. 487), *Bogdány vápája* (1721: *Bogdány vápája*, Sz. 488), *Bolya füzese* (1622: *Bolya fuzese*, Sz. 304), *Bontó köze* (1632: *Bonto kozt*, Sz. 412), *Bontó mente* (1637: *Bontho menteben*, Sz. 413), *Bonya ? mocsara* (1544: *Bonnya Machara*, Sz. 474), *Borzsova malma* (1628: *Borsova molna*, Sz. 466), *Bőke rekesze* (1662: *Bőke rekeszsze*, Sz. 340), *Bökény ~ Benkő ~ Benke ? berke* (1570 k.: *Beken Berke*, Sz. 413), *Bükkfa forrása* (1659: *Hegi far forrasa alias Bikfa forrasa*, Sz. 362), *Csató völgye* (1673: *Csato völgye*, Sz. 434), *Csecseg köze* (1620 k.: *Czeczek között*, Sz. 413), *Cseke reketyéje* (1319: *Chekereketiaia*, Z. 1:

164), *Cseme láza* (1522: *Chemelaza*, Sz. 508), *Csere alja* (1679: *Czere alatt*, Sz. 432), *Cserges útja* (1587: *Chierges Uthya*, Sz. 358), *Csobak pallója* (1710: *Csobok kalloja*, Sz. 542), *Csonkás ligete* (1570: *Chyonkas Lygete*, Sz. 460), *Csonkás útja* (1697: *Csonkás uttya*, Sz. 516), *Csorda ösvénye* (1645: *Cziorda eösvénye*, Sz. 433), *Csök ~ Csög ? széle* (1356: *Chukzele*, Sz. 326), *Csüri szurdoka* (1679: *Csüri szurdoka*, Sz. 533), *Csűrös kertje* (1681: *Csűrös kerte*, Sz. 335), *Csűröskert alja* (1645: *Czürüs kert allyan*, Sz. 432), *Darnó füzése* (1654: *Darno Füzesse*, Sz. 511), *Deák láza* (1570: *Zaskas terra alias Deak lazza*, Sz. 455), *Deme csere* (1690: *Demecseri*, Sz. 335), *Dézma-szín forrása* (1659: *Desma szín (?) forrása*, Sz. 362), *Diófa sorja* (1718: *Diofa sorja*, Sz. 517), *Disznó-palló vége* (1728: *Disto pallo végi*, Sz. 543), *Doba halma* (1397: *Dobahalma*, Sz. 373), *Domb mocsara* (1590: *Domb mocsara*, Sz. 334), *Duminec mezeje* (1772/Más.: *Duminecz mezeje*, Sz. 538), *Éger forrása* (1336/1342: *Egerforrása*, Sz. 426), *Éger köze* (1718: *Eger között*, Sz. 515), *Erdő alja* (1570 k.: *Erdeo alat*, Sz. 412), *Esztegő erdeje* (1473: *Ezthegeu Erdeje*, Sz. 315), *Falu rétje* (1703: *Falu réttye*, Sz. 274), *Falu sorja* (1714: *Falu szorja*, Sz. 542), *Falu szere* (1.: 1632: *Faluszeri*, Sz. 414; 2.: 1710: *Falu szeri*, Sz. 542), *Fancsika szigete* (1466: *Fanchyka Czygethe*, DL. 70929), *Farkas bérce* (1621: *Farkas Bercze*, Sz. 533), *Farkas útja* (1479: *Farkas utha*, Sz. 285), *Fattyú János dombja* (1575: *Fatthyu Janos Dombja*, Sz. 385), *Fejér Mihály tava* (1770: *Fejér Mihály tava*, Sz. 435), *Felső-Éger farka* (1713: *Felső éger farkában*, Sz. 515), *Forrás mezeje* (1749: *Forrás mezeje*, Sz. 542), *Forrás sorja* (1736: *Forás sorja*, Sz. 542), *Forrás útja* (1692: *Forras uttya*, Sz. 362), *Fövenyes vésze* (1478: *Fevenesweze*, C. Tóth 2006: 60), *Füzes-szeg vápája* (1583: *Fjwzessegh wapaja*, Sz. 317), *Garabóc alja* (1648: *Karabocz allja*, Sz. 492), *Gát sorja* (1744: *Gat sorja*, Sz. 517), *Gerlát rétje* (1604: *Gerlat retti*, Sz. 429), *Göde oltványa* (1341: *Gudeoltuuanya*, DL. 70998), *Gulya szurdoka* (1481: *Gwlyazwrdoka*, C. Tóth 2006: 65), *Gyalai ösvénye* (1662: *Gyalai ösvenye*, Sz. 340), *Hagyó oltványa* (1553: *Hagyo olthwanya*, Sz. 474), *Hagyó vápája* (1691: *Hagyo vápája*, Sz. 488), *Halastó pallója* (1757: *Halasto pallója*, Sz. 442), *Halom malma* (1477: *Halommolna*, Sz. 361), *Halvány háta* (1721: *Nyires háta*, most *Halavány háta*, Sz. 488), *Halvány vápája* (1691: *Halvány vápája*, Sz. 488), *Hank útja* (1359: *Hankkutha*, DL. 70637), *Haraszt völgye* (1540: *Haraszt völgye*, Sz. 474; SZABÓ ISTVÁN megjegyzi, hogy „a szavak eredeti írásalakja nem állott rendelkezésemre”, i. h.), *Harasztos alja* (1640: *Harasztos alatt*, Sz. 414), *Határ pataka* (1671: *Hatarpataka*, Sz. 311), *Határ vápája* (1570: *Hatar wapaja*, Sz. 455), *Hazaka telke* (1262/1805: *Hazakateluke*, Szirmay 149), *Hegy-far forrása* (1659: *Hegi far forrása* alias *Bikfa forrása*, Sz. 362), *Hetei dűlője* (1696: az hegye Veggel me / gyen öfzve az *hettei dőlője* nap nyugot felől egy barázdán, Révay 2003: 130), *Héthold szere* (1570 k.: *Hetth hold zeri*, Sz. 413), *Hevek út szurdoka* (1645: *Hevegh ut szurdokja*, Sz. 431), *Hid farka* (1683: *Hid farka*, Sz. 335), *Hid mezeje* (1714: *Hid mezeje*, Sz. 542), *Hideg-víz vápája* (1660: *Hideg víz vápája*

mellett, Sz. 475), *Hitványd fája* (1299: *Hytuandfaya*, RegArp. 2/4: 233), *Hodozló köze* (1341: *Bodozloeuzy*, DL. 70998), *Holt-Tisza töve* (1484: *Holththyzatheve*, Sz. 303), *Hosszú-föld szere* (1580–1590 k.: *Hozzu fold zere*, Sz. 509), *Ilonok bükke* (1357: *Ilunukbyky*, DL. 38170), *Ilonok láza* (1509: *Ilonok laza*, Sz. 428), *Ilonok [omlása]* (1336/1342: *Ilonuk...-sa*, Sz. 426), *Ilonok oszlása* (1509: *Ilonokazlassa*, DL. 71106), *Ilonok öréme* (1295: *Ilounukeurene*, ÁÜO. 5: 136), *Ilonok örvénye* (1551: *Ilonok erwenye*, Sz. 466), *Ilonok romlása* (1351: *Ilunukrumlasa*, Jakubovich 1914: 327), *Ilosvai kertek alja* (1632: *Ilosvai kertek alatt*, Sz. 414), *Iske farka* (1655: *Iske farkaban*, Sz. 504), *Jakab vápája* (1610 k.: *Jakab vapaia*, Sz. 510), *Jankó rétje* (1662: *Janko reti*, Sz. 341), *Jégverem szere* (1580–1590 k.: *Jeg verem zere*, Sz. 510), *Kadarcs erdeje* (1483: *Kadarcherdeye*, DL. 38422), *Kadarcs köze* (1610 k.: *Kadarcs között*, Sz. 380), *Kajtár-hegy forrása* (1570: *Kaytar hegy forassa*, Sz. 456), *Kántor kerítvénye* (1627: *Kantor kerithwenie*, Sz. 467), *Kánya alja* (1645: *Kanya allya*, Sz. 433), *Kánya völgye* (1633: *Kanya veölgye*, Sz. 431), *Kánya-völgy útja* (1668: *Kanya veölgy uttja*, Sz. 433), *Kapurcsa ligete* (1341: *Kapurchaligetthe*, DL. 70998), *Kasza láza* (1755: *Kasza Lazza*, Sz. 518), *Katonák gödre* (1661: *Katonák gödre*, Sz. 468), *Kátyú köze* (1661/XVIII.: *Kátyu közt*, Sz. 488), *Kelemen mocsara* (1477: *Kelemenmochara*, Sz. 290), *Kenderáztató sorja* (1714: *Kenderasztato szorja*, Sz. 542), *Kép vápája* (1620 k.: *Kep vápája*, Sz. 414), *hét Kert alja* (1.: 1580 k.: *Kert alatt*, Sz. 413; 2.: 1757: *Kert alya*, Sz. 442; 3.: 1661/XVIII.: *Kert alatt*, Sz. 488; 4.: 1636: *Kert allat*, Sz. 431; 5.: 1694: *Kert alatt*, Sz. 496; 6.: 1620 k.: *Kert alatt*, Sz. 510; 7.: 1692: *Kert alatt*, Sz. 362), *két Két-kert alja* (1.: 1668: *Ket kert allya*, Sz. 431; 2.: 1643: *Ket kert alia*, Sz. 491), *Kincses-mező útja* (1770: *Kénycses mező utja*, Sz. 435), *Király réve* (1351: *Kyralreve*, Cs. 1: 430), *Király útja* (1337: *Kiralutha*, Sz. 315), *Kis-Cselőc köze* (1694: *Kis Cselőcz közt*, Sz. 369), *Kis-Darnó palaja* (1669: *Kis Darno palaja*, Sz. 511), *Kis-Halvány palaja* (1669: *Kis halvan palaja*, Sz. 508), *Kis-hegy alja* (1604: *Kis heg allia*, Sz. 532), *Kis-Konyha köze* (1620 k.: *Kis konyha között*, Sz. 413), *Kócs füzése* (1770: *Kócs Füzesse*, Sz. 435), *Kocsis laposa* (1721: *Kocsis Laposa*, Sz. 488), *Kocsis rétje* (1721: *Kocsis réttye*, Sz. 488), *Kojta havasa* (1570: *Koyta hawasa*, Sz. 456), *Komlósiné rekesze* (1620 k.: *Komlosine rekezze*, Sz. 414), *Kopsa foka* (1341: *Kopsafoka*, DL. 70998), *Korni köze* (1604: *Kornikeőzi*, Sz. 532), *Korong rétje* (1655: *Korongh rehttye*, Sz. 504), *Kosztá mezeje* (1680: *Kozta mezeje*, Sz. 516), *Kozma gyakra* (1496: *Kozma gyakra*, Sz. 373), *Kozma irtványa* (1688: *Kozma irtványa*, Sz. 432), *Kozma láza* (1676: *Kozma lazza*, Sz. 542), *Kő képe* (1645: *Kü kepe*, Sz. 433), *Köles parasztja* (1483: *Kelesparazthya*, DL. 38422), *Kőris ég(e)re* (1319: *Kyrusegre*, AOkl. 5: 201), *Körtvélyes útja* (1632: *Keortvelies uttia*, Sz. 414), *Kötöny ég(e)re* (1336/1342: *Kuthenegre*, Sz. 426), *Kövecses vápája* (1645: *Köviczies vápája*, Sz. 430), *Kövespatak gödre* (1703: *Kövespatak gödre*, Sz. 274), *Köz-oltvány vápája* (1660: *Köz Oltvány vápája*, Sz. 474), *Ladamér ég(e)re* (1391: *Ladamer egre*, Sz. 326), *Laskai*

tövis (1645: *Laskai tövisse*, Sz. 432), *Ló-szeg füzése* (1669: *Lu Szegh fizesse*, Sz. 511), *Lukács láza* (1580–1590 k.: *Lukacj laza*, Sz. 509), *Macskás köze* (1580–1590 k.: *Macjkas kozot*, Sz. 509), *Magasd völgye* (1468: *Magasdvelge ad Chykoztho*, DL. 54291), *Malom mocsara* (1587: *Malom mocziara*, Sz. 358), *Mándi gorondja* (1683: *Madi gorongya*, Sz. 274), *Maraz háza* (1262/1805: *Marozhaza*, Szirmay 149), *Méreg tövis* (1661: *Merek tövisse*, Sz. 340), *Mik ? alja* (1772/Más.: *Michalja*, Sz. 538), *Mike tövis* (1337: *Mykethyvesse*, Sz. 340), *Mocsár erdeje* (1357: *Macharerdey*, DL. 38170), *Mocsolya eleje* (1299: *Ma-chalaeley*, RegArp. 2/4: 233), *Mogyorós forrása* (1579: *Mogyoros forrasa*, Sz. 317), *Musa fertője* (1644: *Musa ferteje*, Sz. 492), *Nadány vége* (1698: *Nadány vége*, Sz. 517), *Nagy Lőrinc láza* (1584: *Thekeres Lazz aliter Nagh Leorincz Lazza*, Sz. 496), *Nagyút mezeje* ([1671]: *Nagy ut mezeje*, Sz. 468), *Nagy-erdő orra* (1319: *Nogerdeuorra*, Z. 1: 164), *Nagylábú-füzes alja* (1690: *Nagylábú füzes alján*, Sz. 488), *Nagy-Liget erdeje* (1551: *Naghlygetherdeje*, Sz. 466), *Nagy-rét farka* (1697: *Nagy réth farka*, Sz. 515), *Nagy-vész szege ?* (1483: *Naghwezyege*, DL. 38422), *Nakol rétye* (1550: *Ewzfew alias Nakolrethe*, Sz. 284), *Nyakas kátyúja* (1478: *Nakaskathyoya*, C. Tóth 2006: 60), *Nyáras kátyúja* (1679: *Nyaras katyoja*, Sz. 533), *Nyáras köze* (1644: *Nyaras között*, Sz. 492), *Nyíres háta* (1721: *Nyires háta*, most *Halavány háta*, Sz. 488), *Nyíri lágyasa* (1734: *Nyiri Lágyassa*, Sz. 543), *Nyomás széle* (1688: *Nyomas szeli*, Sz. 434), *Oláhok útja* (1749: *Olláok uttya*, Sz. 285), *Oltvány-telek alja* (1482: *Olthowanthelegalya*, C. Tóth 2006: 65), *Ómalom parasztja* (1481: *Omalomparazthya*, Sz. 303), *Orbánys völgye* (1319: *Vrbanusuelge* Z. 1: 164), *Palók vápája* (1645: *Palok vápája*, Sz. 432), *Pap forrása* (1694: *Pap forrása*, Sz. 496), *Pap gátja* (1698: *Pap gattya*, Sz. 341), *Pap kátyúja* (1610 k.: *Pap katyoia*, Sz. 510), *Pap malma* (1694: *Pap mona*, Sz. 496), *Pap oltványa* (1620 k.: *Pap oltovanya*, Sz. 509), *Pap oltványa szere* (1580–1590 k.: *Pap otovannia zeri*, Sz. 509), *Pap Panda láza* (1739: *Pap Panda láza*, Sz. 355), *két Pap rétye* (1.: 1545: *Pap rythe*, Sz. 474; 2.: 1668: *Pap rete*, Sz. 434), *Papi füzése* (1620 k.: *Popi fizesse*, Sz. 510), *Patak köze* (1698: *Patak között*, Sz. 341), *Patak melléke* (1477: *Pathakmelleke*, Sz. 290), *Pergős alja* (1560: *Pergos allya*, Sz. 503), *Petecske-hát* (1640: *Peteczke Hat*, Sz. 414), *Péter szege* (1451: *Peterzege*, Sz. 290), *Péter vésze* (1661/XVIII.: *Péter vésze*, Sz. 488), *Picskor útja* (1692: *Picskor uttya*, Sz. 362), *Pók örménye* (1669: *Pok örménye*, Sz. 341), *Pongocs dombja* (1679: *Pongos dombja*, Sz. 533), *Rác füzése* (1645: *Racz Fizesse*, Sz. 433), *Rakasz füzése* (1570: *Rakaz Fywzzesse*, Sz. 456), *Régi malom útja* (1754 *Régi malom uttya*, Sz. 305), *Rekettye-hát szurdoka* (1679: *Rekettye hat szurdoka*, Sz. 533), *Rét alja* (1757: *Rét alya*, Sz. 441), *Sám pagonya* (1483: *Sampogonya*, DL. 38422), *Sile-szeg* (1478: *Sylezegh*, C. Tóth 2006: 60), *Silye bükke* (1694: *Sillye Biki*, Sz. 496), *Somodi útja* (1770: *Somodi uttya*, Sz. 433), *Sósok útja* (1693: *Sosok uttya*, Sz. 499), *Száldobos köze* (1679: *Szaldokos keze*, Sz. 533), *Szalva mezeje* (1671: *Salva mezeje*, Sz. 468), *Szalva mocsara* (1509: *Zalwamochara*,

DL. 71106), *Szappanos oldala* (1757: *Szopányos oldala*, Sz. 442), *Szatmár völgye eleje* (1299: *Zathmarwolgeeley*, RegArp. 2/4: 233), *Széles általa* (1757: *Szelyes átalýába*, Sz. 442), *Szemerdek forrása* (1755: *Szemerdek forrassa*, Sz. 541), *Szent Ilona szigete* (1334: *Scenth Ilona Zygete*, Sz. 515), *Sziget alja* (1690: *Szigetallya*, Sz. 274), *Szilás alja* (1610 k.: *Szilás alatt*, Sz. 380), *Szilvás útja* (1761: *Szilvás uttya*, Sz. 432), *Sziuza dombja* (1669: *Szijuza dombja*, Sz. 508), *Sziuza vápája* (1669: *Szijuza vápája*, Sz. 508), *Tamás vára* (1284/1364/1379: cum monte in t. Babun existenti, in quo per magistrum Thomam antedicum castrum est constructum, Z. 1: 56), *Tekeres köze* (1610 k.: *Tekeres keözöt*, Sz. 380), *Teknős köze* (1580–1590 k.: *Tekeneos kozot*, Sz. 508), *Tice tövise* (1645: *Titcie teövisse*, Sz. 432), *Tice útja* (1673: *Ticze utja*, Sz. 434), *Tice vápája* (1673: *Ticze vápája*, Sz. 434), *Tisza köze* (1671: *Tisza közü*, Sz. 511), *Tisza sorja* (1718: *Tisza sorja*, Sz. 517), *Tivadari országútja* (1741: *Tivadari országuttya*, Sz. 355), *Tó farka* (1698: *To farkában* Sz. 517), *Tót hídja* (1679: *Tóth hídjánál*, Sz. 335), *Tőke forrása útja* (1688: *Tőke forrása uttya*, Sz. 434), **Tőke forrása* (< *Tőke forrása útja*), *Törös telke* (1655: *Törös telekében föld*, Sz. 504), *Úr kertje* (1628: *Ur kerte*, Sz. 467), *Vajda dombja* (1688: *Vajda dombja*, Sz. 434), *Vápa széle* (1690: *Vápa szélen*, Sz. 488), *Vár berke* (1757: *Rudós nyáros alias Var Berke*, Sz. 442), *Vár útja* (1295: *Warutha*, ÁÚO. 5: 136), **Vár alja* (< *Váralja*), *Vedra oldala* (1755: *Vedra oldala*, Sz. 541), *Vékás rekesze* (1620 k.: *Vekas rekeze*, Sz. 414), *Vendég gátja* (1671: *Vendik gattia*, Sz. 341), *Vér völgye* (1692: *Ver völgye*, Sz. 362), *Vész dombja* (1694: *Vesz dombja*, Sz. 369), *Víz köze* (1628: *Víz között*, Sz. 467), *Zeke völgye* (1478: *Zekewelge*, Sz. 474), *Zsák völgye* (1379: *Zachvelge*, Sz. 520).

Jelöletlen birtokos jelzős struktúrát mutatnak viszont az alábbi névformák (28,6%): *Aba-szeg* (1478: *Abazeg*, Sz. 316), *Akli-palló* (1757: *Akli palló*, Sz. 442), *Akolna-hát* (1580–1590 k.: *Akolna hat*, Sz. 509), *Álló-hát* (1580–1590 k.: *Allo hat*, Sz. 509), *Andrási-sziget* (1591: *Andrasy szigeth*, Sz. 429), **András-sziget* (< *András-sziget útja*), *Asszony-szőlő* (1657: *Asszonyszőlő*, Sz. 468), *Bábakő* (1608: *Babakw*, Sz. 429), *Bacsó-erdő* (1669: *Baczo erdő*, Sz. 468), **Baka-kő* (< *Baka-kő-szőlő*), *Baka-kő-szőlő* (1604: *Bakakeo zőlő*, Sz. 429), *Balog-rét* (1591: *Balog Reth*, Sz. 429), *Barta-[sziget]* (1656: *Bartha insula*, Sz. 456), *Batártő* (1698: *Batár tü*, Sz. 517), *Benc-telek* (1479: *Benczthelek*, Sz. 521), *Beszterice-oldal* ([1671]: *Besztericze oldal*, Sz. 467), *Beszterice-rét* ([1671]: *Besztericze rét*, Sz. 467), *Bisztric-halom* (1669: *Bisztric Halom*, Sz. 467), *Bontó-oldal* (1580 k.: *Bontho oldal*, Sz. 412), két *Borbély-szőlő* (1.: 1669: *Borbely szőlő*, Sz. 341; 2.: 1735: *Borbely szőlő*, Sz. 434), *Borjúdelelő* (1620 k.: *Bornju Dellő*, Sz. 414), *Borzsova-mező* ([1671]: *Borsova mező*, Sz. 468), *Bot-rekettye* ([1550–1650]: *Both Rekettye*, Sz. 330), **Csákány-[ége(r) ~ (sz)ege]* (< *Csákány-ége[r] foka*), *Csákány-szeg* (1336/1342: *Chakanzegh*, Sz. 426), **Csarna-tő* (< *Csarnatő*), *Csató-oldal* (1693: *Csato oldalon szőlő*, Sz. 430), *Csegődi-szőlő* (1689: *Csegődi*

szőlő, Sz. 434), *Csene-láz* (1522: *Csene laz*, Sz. 380), *Csere-fark* (1478: *Cherefark*, Sz. 316), *Csere-szurdok* (1642: *Czere Szurdok*, Sz. 330), *Csernő-kő-szőlő* (1668: *Cserneőkeő szeőleő*, Sz. 433), *Csető-far* (1662: *Czető Far*, Sz. 341), *Csiba-rét* (1645: *Cziba reth*, Sz. 433), *Csiba-szőlő* (1638: *Csiba szőlő*, Sz. 433), *Csima-szeg* (1655: *Cima szeg*, Sz. 504), *Csobak-hát* (1714: *Csobok hát*, Sz. 542), *Csobi-rét* ([1671]: *Csobi rét*, Sz. 468), két *Csordadelelő* (1.: 1739: *Csorda Déllő*, Sz. 331; 2.: 1759: *Csorda delő*, Sz. 518), *Csorda-gát* (1669: *Tsorda gát* Sz. 341), *Csök ~ Csög ? -szél-földmező* (1391: *Chokzelfeldmezew*, Sz. 326), *Csuklya-szőlő* (1668: *Csuklya szeőleő*, Sz. 433), *Disznó-gát* (1755: *Disznó Gát*, Sz. 543), *Dobi-szőlő* (1689: *Dobi szőlő*, Sz. 434), *Dobos-láz* (1696: *Dobos Láz*, Sz. 393), *Domb-hát* ([1550–1650]: *Dombhat*, Sz. 330), *Éger-fark* (1648: *Eger fark*, Sz. 515), két *Éger-hát* (1.: 1580 k.: *Eger hat*, Sz. 413; 2.: 1680: *Eger hat*, Sz. 515), *Egres-hát* (1478: *Egreshath*, C. Tóth 2006: 60), *Egres-szeg* (1570 k.: *Egres zeg*, Sz. 413), *Eteny-szeg* (1646: *Eteny szeg*, Sz. 492), *Falu-szer* (1651: *Falu szer*, Sz. 510), *Farkas-hát* (1693: *Farkas hat*, Sz. 499), *Fertő-hát* (1755: *Fertő hát*, Sz. 543), *File-lucska* (1295: *Fyleluchka*, ÁÜO. 5: 136), *Fodor-mező* (1636: *Fodor mező*, Sz. 456), *Fok-tő* (1755: *Foktü*, Sz. 544), *Folyó-határ* (1490: *Folyohatar*, Sz. 352), **Fűz-köz* (< *Fűz-köz-mező*), *Fűz-köz-mező* (1379: *Ffyzkuzmezeu*, Sz. 520), *Gabróc-fő* (1357: *Gabnichfew*, DL. 38170), *Gálod-mező* (1546: *Galod mezeo*, Sz. 455), *Gál-szőlő* (1661: *Gál szőlő*, Sz. 468), *Gerzence-szád* ([1411–1415]: *Gerzenchezaad*, Zs. 3: 1481), *Görgő-szeg* ([1290–1300]: *Gurguezeg*, DL. 56589), *Gyepű-oldal* (1671: *Gyepű oldal*, Sz. 510), *Gyöngyér-szőlő* (1690: *Gyöngier szőlő*, Sz. 274), *Hágcsó-szőlő* (1668: *Hagczo szeőleő*, Sz. 433), *Hajas-hát* (1730: *Hajas hát*, Sz. 543), *Hajtó-mocsár* (1766: *Hajtó mocsár*, Sz. 317), *Halom-szer* (1661: *Halomszer*, Sz. 340), két *Halvány-hát* (1.: 1638: *Halvani hat*, Sz. 508; 2.: 1622: *Halvanj hat*, Sz. 430), *Halvány-oldal* (1636: *Halvany oldal*, Sz. 430), *Harasztos-szél* (1620 k.: *Harastos szel*, Sz. 414), *Határ-domb* (1546: *Hatar domb*, Sz. 455), *Határ-éger* (1550: *Hathar eger*, Sz. 369), *Határos-éger* (1477: *Hatharoseger*, Sz. 290), *Hát-szőlő* ([1671]: *Hát szőlő*, Sz. 468), *Hegy-liget* (1669: *Hegy Liget*, Sz. 466, 468), *Hid alja mező* (1679: *Hid alja mező*, Sz. 532), *Hidegvíz-mező* (1690: *Hidegviz mező*, Sz. 434), *Híd-fark* (1655: *Hid farkon*, Sz. 504), **Holló-fő* (< *Holló-fő-szeg* ?), *Holló-fő-szeg* (1650 k.: *Hollo főszek*, Sz. 331), *Hordozló-hát* (1714: *Hordozlo hát*, Sz. 542), *Horgas út* (1679: *Horgas ut atalyaban*, Sz. 533), *Horgas-hegy* (1679: *Horgas hegy*, Sz. 533), *Hosszú-berek-oldal* (1580 k.: *Hozu Beregh oldalon*, Sz. 413), *Ilonok-völgy* 1357>1389: *Ilulnukvelg*, DL. 38160), *Inna-fenék* (1723: *Inna Fenék*, Sz. 517), *Irtás-hát* (1630–1640 k.: *Irtas hat*, Sz. 304), *Jámbor-szőlő* (1690: *Jambor zőlő*, Sz. 429), *Kadarcs-tekerület* (1620 k.: *Kadarcz tekeőrolet*, Sz. 509), *Kamara-sziget* (1436: *Kamarazygeth*, DL. 55021), *Kamenája-mező* (1661/XVIII.: *Kamenája mező*, Sz. 488), *Kankóc-szőlő* (1735: *Kankocz szőlő*, Sz. 434), *Kánya út* (1645: *Kanya ut*, Sz. 433), **Kápolna-mező* (< *Kétkápolnamező*), *Káposztás-szőlő* (1604: *Kapoztas zeőlő*,

Sz. 429), *Karácson-mező* (1759: *Karácsony mező*, Sz. 358), *Karaszto-mező* (1434: *Korozthomezew*, DL. 70874), *Karna-Kadarcs-hát* (1483: *Karnakadarch-hath*, DL. 38424), *Kása-csere* (1580 k.: *Kasa, cziere*, Sz. 413), **Kátyú-vég* (< *Kátyú-vég pataka*), *Kerek-tó-hát* (1698: *Kerek tó hát*, Sz. 517), **Kincses-mező* (< *Kincses-mező útja*; a vizsgált koron túl adatolva lásd 1788: *Kintses mező*, Sz. 435), *Kis-Csorgó-szőlőcske* (1688: *Kis csorgo szőlőcske*, Sz. 434), *Kis-Kadarcs-hát* (1753: *Kis Kadarts hát*, Sz. 503), *Kis-szeg-kert* (1660: *Kis Szeg kert*, Sz. 474), *Kis-Tisza-hát* (1750: *Kis Tisza haton*, Sz. 517), *Kis-Tisza-oldal* (1620 k.: *Kis Tiza oldal*, Sz. 510), *Kobok-oldal* (1688: *Kobok oldal*, Sz. 498), *Kolompok-szőlő* (1606: *Kolompocz zeoleo aliter Sayto zeoleo*, Sz. 430), *Kónya-szőlő* (1672: *Konya szőlő*, Sz. 341), *Konyha-hát* (1637: *Konyha hat*, Sz. 413), *Korni-hát* (1604: *Kornihat*, Sz. 532), *Korong-fark* (1655: *Korongh farkon*, Sz. 504), *Korong-oldal* (1655: *Korongh oldal*, Sz. 504), *Kósa-fő* (1479: *Kosafew*, Sz. 521), *Kosza-szőlő* (1612: *Kasza szeöleő*, Sz. 467), *Korniz-rét* (1698: *Korniz rét*, Sz. 341), *Kozma-méhek* (1692: *Kozma Mehek*, Sz. 363), *Köpes-forrás* (1592/XVIII.: *Köpes forras*, Sz. 487), *Kövecses út* (1645: *Köviczes ut*, Sz. 433), *Kövecses-kert* (1622: *Köviches kert*, Sz. 430), *Köves-mál-hát* (1639: *Köves mál hát*, Sz. 361), *Kun-fark* (1698: *Kun fark*, Sz. 341), *Kuzle-mocsár* (1262/1805: *Kuzlemachar*, Szirmay 149), *Lapos-völgyhát* (1468: *Laposvelghath*, Sz. 473), *Láp-szeg* (1730: *Láb szeg*, Sz. 543), *Láz-kapu* (1757: *Láz kapun kívül*, Sz. 442), *Lazsnakos-szőlő* (1604: *Lasnakos zőlő*, Sz. 429), *Lekence-fő* (1319: *Lekenchefeu*, Z. 1: 164), *Leleszi-oltvány* (1698: *Leleszy otovany*, Sz. 517), *Lipó-fenék* (1500: *Lypofenek* nevű kaszáló Laap possessio határai között, Sz. 541), *Ló-kert* (1553: *Lokerth*, Sz. 474), **Ló-szeg* (< *Ló-szeg füzése*), négy *Malom út* (1.: 1669: *Malom ut*, Sz. 341; 2.: 1757: *Malom ut*, Sz. 442; 3.: 1661/XVIII.: *Malom ut*, Sz. 488; 4.: 1620 k.: *Malom ut*, Sz. 510), *Malom-füzes* (1739: *Malom füzes*, Sz. 331), *Malom-sziget* (1462: *Malumzigeth*, Sz. 373), *Malom-szőlő* ([1671]: *Malom szőlő*, Sz. 468), *Méheszomoga-tő* (1357: *Meheszamugathew*, DL. 38170), *Mikes-oldal* (1506: *Mikes oldal*, Sz. 321), *Mocsár-láz* (1689: *Mocsar Laz sen Nagy Reth*, Sz. 385), két *Mocsár-szer* (1.: 1498: *Macharzer*, Sz. 474; 2.: 1513: *Mocyarzeer*, Sz. 429), *Mosó-hát* (1620 k.: *Moso Hath*, Sz. 510), *Nadány-hát* (1698: *Nadán hát*, Sz. 517), **Nagy-éger* (< *Nagy-éger-rét*, de a vizsgált koron túl lásd 1852: *Nagy Eger*, K6), *Nagy-éger-rét* (1651: *Nagy eger ret*, Sz. 504), **Nagylábú-füzes* (< *Nagylábú-füzes alja*), *Nagy-mocsár-oldal* (1673: *Nagy mocsar oldal*, Sz. 533), *Nagy-rét-hát* (1655: *Nagi réth hat*, Sz. 504), *Nagyút-szeg* (1482: *Naghwthzeg*, C. Tóth 2006: 65), *Nakol-rekettye* (1545: *Euzfeo alias Nakoll rekettye*, Sz. 284), *Nyakas-szőlő* (1661: *Nyakas szőlő*, Sz. 467), *Nyakas-völgy* (1661: *Nyakas völgy*, Sz. 467), *Nyáraska-hát* (1580 k.: *Niaraska hát*, Sz. 412), *Nyáras-szeg* (1478: *Nyarasszegh*, C. Tóth 2006: 60), *Nyáras-szél* (1679: *Nyaras szel*, Sz. 533), *Orvos-szőlő* (1668: *Orvos szeöleő*, Sz. 433), *Őz-fő* (1476: *Imylamochar*, vall. suo nomine *Ewzfeo*, Sz. 311), **Őz-hát* (< *Köz-Őz-hát*), *Palád-fő* (1490: *Paladfeo*, Sz. 351), *Palást-liget*

(1499/1805: *Palástliget*, Szirmay 156), *Páli-ösvény* (1645: *Paly eösvény*, Sz. 432), *Pál-mező* (1553: *Palmezew*, Sz. 474), *Palók út* (1667: *Palok ut*, Sz. 433), *Pap-sziget* (1458/1805: *Pap-Zigeth*, Szirmay 138), *Paraszt-fenek* (1549: *Parazth fenek*, Sz. 374), *Pást ? -sziget* (1604: Pongoch vel *Pasziget*, Sz. 532), két *Patak-hát* (1.: 1698: *Patak hát*, Sz. 517; 2.: 1648: *Faluvégh patak hat*, Sz. 492), két *Patak-szeg* (1.: 1627: *Patak szeg*, Sz. 503; 2.: 1698: *Patak szeg*, Sz. 516), *Pénzes-szőlő* (1619: *Penzes szőlő*, Sz. 362), *Piskáros-szeg* (1655: *Piskarosszeg*, Sz. 503), *Piskáros-tó* 2. (1483: *Pyskaros to*, Sz. 503), *Pólya-szeg* (1669: *Polyaszegh*, Sz. 341), két *Porgolát-kapu* (1.: 1680: *Porkolat kapu*, Sz. 516; 2.: 1716: *Porgolad kapu*, Sz. 543), **Rafajn-lugas* (< *Rafajn-lugas pataka*), *Ragozna-hát* (1648: *Ragozna hát*, Sz. 515), *Rákóc-liget* (1570: *Rakolcz Lyget*, Sz. 460), *Ráró-sziget* (1465: *Ráro sziget*, Sz. 373), *Rednek-hát* (1628: *Redmecz hat*, Sz. 465), *Régi-Tisza-járás* (1580–1590 k.: *Regi Tiza Jaras*, Sz. 509), két *Rekettye-hát* (1.: 1570 k.: *Rekettye hat*, Sz. 412; 2.: 1679: *Rekettye hat*, Sz. 533), *Rekettye-oldal* (1722: *Rekettye oldal*, Sz. 335), *Rekettye-szeg* (1580 k.: *Reketye seg*, Sz. 412), *Restás-hát* (1755: *Restás hát*, Sz. 544), *Rév út* (1645: *Rhe ut*, Sz. 432), *Rév-telek* (1341: *Revtelek*, Sz. 515), *Rigó-láz* (1628: *Rigo lass*, Sz. 467), *Rigó-szőlő* (1612: *Rigo szeőlő*, Sz. 466), *Rózsás-mező* (1662: *Rosas mező*, Sz. 340), *Rudas-nyáras* (1757: *Rudós nyáros alias Var Berke*, Sz. 442), *Sánta Márton-szőlő* (1604: *Santa Marton zőlő*, Sz. 429), *Sasar-szőlő* (1688: *Sazar szőlő*, Sz. 434), *Sas-szőlő* (1622: *Sas Szeőleő*, Sz. 430), *Sós-kátyú* (1604: *Soskotio*, Sz. 532), *Sugatag-tő* ([1290–1300]: *Sugatagteu*, DL. 56589), *Sugatag-völgy* ([1290–1300]: *Sugatagwelg*, DL. 5658), *Szakállas-barázda* (1633: *Szakallas barazda*, Sz. 431), *Szalva-erdő* (1454: *Zalva Erdeu*, Sz. 466), *Szalva-fő* (1657: *Szalva fü*, Sz. 456), *Szappanos-palló* (1757: *Szopányos palló*, Sz. 442), *Szaró-töviske* (1620 k.: *Szaro Teöviske*, Sz. 510), *Szász-éger* (1477: *Zazhegher*, Sz. 290), *Székely-domb* (1591: *Szekel Domb*, Sz. 429), *Székes-Batarcs-fő* (1319: *Zekesbatharchfeu*, Z. 1: 164), *Szekerce-szőlő* (1653: *Szekercze szőlő*, Sz. 433), *Szelis-fő* (1666: *Szelis fő*, Sz. 456), *Szemerdek-hát* (1648: *Szemerdek hat*, Sz. 491), *Szép-szőlő* (1668: *Szep szeőleő*, Sz. 433), *Szerém-hegy* (1590: *Zeremhegh*, Sz. 549), *Sziget-domb* (1721: *Szigetdomb a Ráró nevű szigeten*, Sz. 488), *Sziget-hát* (1707: *Szigethát*, Sz. 517), *Sziget-szőlő* (1668: *Sziget szeleő*, Sz. 434), **Szilas meg* (< *Szilas-meg-mocsár*), *Szilas-meg-mocsár* (1483: *Zylasmeghmochar*, DL. 38422), *Szirmai-szőlő* (1613: *Zirmay szőlő*, Sz. 496), *Szomoga-hát* (1757: *Szomoga hat*, Sz. 441), *Szomoga-palló* (1757: *Szomoga palló*, Sz. 441), *Szőlős-rév* (1378: *Zewlewsrew*, DL. 26566), *Tamás-szeg* (1524: *Thomas Zegh*, Sz. 373), *Táncos-nyáras* (1755: *Tánczos nyáros*, Sz. 544), *Tarnóci-szőlő* (1638: *Kolompocz alias Saito nevű zölő*, akit most *Tarnóczy zölőnek* hívnak, Sz. 430), *Tatár Geci-forrás* (1749: *Tatár Geczi Forás*, Sz. 284), *Tekeres-hát* (1698: *Tekeres hat*, Sz. 517), *Tekeres-láz* (1584: *Thekeres Laz*, Sz. 496), *Tekeres-part* (1771: *Tekeres part*, Sz. 495), *Teknős-hát* (1610 k.: *Tekenős hat*, Sz. 508), **Telek-tó* (< *Telek-tó pataka*), *Tice-hát* (1669: *Ticze hát*, Sz. 511), *Tisza-hagyás*

(1638: *Tisza hagyas*, Sz. 510), három *Tisza-hát* (1.: 1630–1640 k.: *Tisza hat*, Sz. 304; 2.: 1721: *Tiszahát*, Sz. 488; 3.: 1580–1590 k.: *Tiza hat*, Sz. 509), *Tisza-járás* (1671: *Tiszajárás*, Sz. 509), *Tisza-szedő* (1616: *Tiszaszedő*, Sz. 430), *Tó-erdő* (1669: *Too erdő*, Sz. 468), *Tó-fark* (1660: *To fark*, Sz. 475), *Tó-hát* (1680: *Tó hát*, Sz. 516), *Tó-szeg* (1622: *Toszegh*, Sz. 304), *Tót-oldal* (1689: *Totoldal*, Sz. 335), *Töltés sor* (1710: *Tötés sor*, Sz. 517), *Ugar-oldal* (1688: *Ugar oldal*, Sz. 432), *Vadászi sor* (1757: *Vadászi sor*, Sz. 442), *Valóc közép* (1689: *Valocz kezep*, Sz. 385), *Várfel-paraszt* (1669: *Varfel paraszt*, Sz. 511), *Város-kerek* (1299: *Waraskerek*, RegArp. 2/4: 227), *Vár-szeg* (1481: *Warzeg alio nomine Kamorazygeth*, Sz. 303), *Vejvás-hát* (1697: *Velyvás hát*, Sz. 516), *Verbőc-far* (1734: *Verbőcz far*, Sz. 543), *Veres-szőlő* (1612: *Veres szeölő*, Sz. 467), *Viszketeges-hát* (1648: *Viszketeges hat*, Sz. 515), *Vojna-fő* (1357: *Woynafew*, DL. 38170), *Zuta-hát* ([1550–1650]: *Zuta hat*, Sz. 330), *Zsidó-mező* (1357: *Sydomezeu*, DL. 38170).

A minőségjelzős struktúrájú mikrotoponimák a maguk 42,9%-os arányukkal a kétrészes nevek másik nagy tömbjét képezik a szintagmatikus szerkesztéssel alakult elnevezéseken belül. E helynévi csoportban a kétrészes nevek előtagja gyakran képzetlen melléknév: *Al-sziget* (1436: *Alzygeth*, DL. 55021), *Csonka út* (1688: *Csonka ut*, Sz. 434), *Csonka-oltvány* (1697: *Csonka oltovány*, Sz. 516), *Csonka-sor* (+1294/1550: *existentis totalem quartam partem alias Csonkasor*, RegArp. 2/4: 130), *Derék-rét* (1698: *Derik réth*, Sz. 517), *Fekete-berek* (1499: *Fekethebereg*, Sz. 532), *Fekete-erdő* (1762: *Fekete erdő*, Sz. 317), *Fekete-tó* (1546: *Kis Tisa alias Feketeto*, Sz. 455), *Fel-mező* (1604: *Felmezeő*, Sz. 532), *Fő-forrás* (1648: *Fő forras*, Sz. 492), **Hideg-forrás* (< *Hideg-forrás pataka*; de lásd 1865: *Hidegforrás*, P. 47), *Hosszú-bérc* (1464: *Hozzwbercz*, DL. 70920), **Hosszú-berek* (< *Hosszú-berek-oldal*; de lásd 1865: *Hosszu berecz*, P. 66), *Hosszú-cser* (1476: *Hozzywcher*, Sz. 352), **Hosszú-föld* (< *Hosszú-föld szere*), *Hosszú-hát* (1584: *Zelpes Bykk aliter Hozzwhat*, Sz. 495), három *Hosszú-láz* (1.: 1464: *Hozzwla...*, DL. 70920; 2.: 1570: *Hozzu Laz*, Sz. 455; 3.: 1661: *Hosszu Láz*, Sz. 546), **Hosszú-láz* (< *Hosszú-láz pataka*), *Hosszú-liget* (1722: *Hoszszu Liget*, Sz. 544), *Hosszú-mocsár* (1755: *Hoszszu Mocsár*, Sz. 544), *Hosszú-Nagy-erdő* (1682: *Hoszszu Nagy Erdő*, Sz. 466), *Hosszú-nyáras* (1587: *Hozzw Nyaras*, Sz. 358), *Hosszú-oltvány* (1512: *Hozzo oltwan*, Sz. 521), *Hosszú-rekettye* (1650 k.: *Hoszu rekettye*, Sz. 331), *Hosszú-rét* (1632: *Hoszu Reth*, Sz. 414), *Hosszú-rév* (1632: *Hoszszu Rewh*, Sz. 414), *Hosszú-sor* (1757: *Hosszu sor*, Sz. 442), öt *Hosszú-szer* (1.: 1766: *Hoszszu szer*, Sz. 358; 2.: 1655: *Hosszu szer*, Sz. 504; 3.: 1660: *Hosszú szer*, Sz. 475; 4.: 1620 k.: *Hozzu zer*, Sz. 509; 5.: 1694: *Hoszszu szer*, Sz. 496), *Hosszú-vész* (1478: *Hozzyvez*, DL. 70985), *Kajtár-hegy* (1636: *Kaitar hegy*, Sz. 456), *Kerek-láp* (1262/1805: *Kereklap*, Szirmay 149), *Kerek-láz* (1719: *Kerek láz*, Sz. 305), két *Kerek-mező* (1.: 1553: *Kewrek mezew*, Sz. 474, 2.: 1755: *Kerekmező*, Sz. 544), *Kerek-mocsár* (1451: *Kerekmochar*, Károlyi 2: 286, 290),

két *Kerek-rekettye* (1.: 1655: *Kerek rekettye*, Sz. 504; 2.: 1714: *Kerekrekettye*, Sz. 542), *Kerek-sás* (1757: *Kerek sás*, Sz. 442), *Kerek-tó* (1409: *Kerekto*, Sz. 487), **Kerek-tó* (< *Kerek-tó-hát*), *Kis-Aprós* (1762: *Kis Aprós*, Sz. 518), *Kis-Bükk* (1694: *Kis Bik*, Sz. 496), *Kis-bükkös* (1679: *Kis Bikes*, Sz. 533), **Kis-Cselőc* (< *Kis-Cselőc köze*), *Kis-Darnó* (1507: *Kysdarno*, DL. 38445), *Kis-Éger* (1697: *Kis Eger*, Sz. 515), két *Kis-erdő* (1.: 1766: *Kis Erdő*, Sz. 317; 2.: 1706: *Kis Erdő*, Sz. 521), *Kis-forrás* (1644: *Kis Foras* előtt, Sz. 492), *Kis-Füzes* (1698: *Kis füzes*, Sz. 517), *Kis-gát* (1570 k.: *Kws Gath* mellett, Sz. 413), *Kis-haraszt* (1755: *Kis Haraszt* alatt, Sz. 544), *Kis-hegy* (1604: *Kis heg*, Sz. 532), *Kis-Honcsokos* (1741: *Kis Hontsokos*, Sz. 543), *Kis-Jámbor-szőlő* (1604: *Kis Jambor zölő*, Sz. 429), *Kis-Kánya-völgy* (1688: *Kis Kányavölgy*, Sz. 431), *Kis-Kolcsi-szőlő* (1604: *Kis Kolczi zölő*, Sz. 429), *Kis-láz* (1692: *Kis Laz*, Sz. 363), *Kis-mező* (1661/XVIII.: *Kis mező*, Sz. 488), két *Kis-mocsár* (1.: 1483: *Kysmochar*, DL. 38422; 2.: 1680: *Kis Mocsár*, Sz. 516), *Kis-oldal* (1661: *Kis oldal*, Sz. 468), *Kis-örvény* (1580 k.: *Kis örmini* között, Sz. 413), *Kis-paraszt* (1553: *Kysparazth*, Sz. 474), *Kis-pázsit* (1319: *Kispasit*, AOkl. 5: 181), két *Kis-rét* (1.: 1689: *Kys reth*, Sz. 385; 2.: 1545: *Kys Ryth*, Sz. 474), *Kissásvár* (1498: *Kyssasvar*, Sz. 474), *Kis-szeg* (1690: *Kis Szeg*, Sz. 474), *Kis-Szemenye* (1633: *Kis Szeömine*, Sz. 431), két *Kis-sziget* (1.: 1465: *Kyszygeth*, Sz. 290; 2.: 1546: *Kis siget in medio Tise*, Sz. 455), *Kis-szőlő* (1555: *Kis Szőlő*, Sz. 475), két *Kis-telek* (1.: 1337: *Kystheluk*, Sz. 316; 2.: 1661: *Kis Telek*, Sz. 546), *Kis-Ugar* (1770: *Kis ugar*, Sz. 432), *Kis-vettföld* (1539: *Khyswewth fewld*, Sz. 414), *Kis-völgy* (1690: *Kis völgy*, Sz. 533), *Köz-bérc* (1324: *Kuzberch*, Sz. 538), *Köz-füzes* (1688: *Közfüzes*, Sz. 434), *Köz-mező* (1473/1474: *Kewzmezeo*, DL. 3081), **Köz-oltvány* (< *Köz-oltvány vápája*), *Köz-Őz-hát* (1749: *Kösz Üsz hát*, Sz. 285), **Magyarvég* 'városrész' (< *Magyar vég* 'út'), *Mély ? -palaj* (1669: *Me palaj*, Sz. 511), **Nagy-palló* 'hidnév' (< *Nagypalló* 'határrész'), *Nagy sor* (1579: *Nagy sor*, Sz. 317), két **Nagyút* (1.: < *Nagyút mezeje*; 2.: < *Nagyút-szeg*), *Nagy-berek* (1522: *Nagy Berek*, Sz. 355), *Nagy-Csonkás* (1570: *Nagy Chonkas*, Sz. 460), *Nagy-Darnó* (1507: *Naghdarno*, Sz. 508), *Nagy-Domb* (1696: *Nagy Domb*, Sz. 330), két *Nagy-Éger* (1.: 1319: *Nog Egur*, Sz. 351; 2.: 1637: *Nagy Eger*, Sz. 414), két *Nagy-erdő* (1.: 1769: *Nagyverdő*, Sz. 291; 2.: 1454: *Nagh erdeu*, Sz. 466), **Nagy-erdő* (< *Nagy-erdő orra*), *Nagy-Füzes* (1690: *Nagy Fizes*, Sz. 516), *Nagy-irtvány* (1689: *Nagy ortvany*, Sz. 385), *Nagy-Jámbor-szőlő* (1604: *Nag Jambor zölő*, Sz. 429), *Nagy-Kánya-völgy* (1688: *Nagy Kánya völgy*, Sz. 431), *Nagy-kert* (1689: *Nagy kert*, Sz. 385), *Nagy-kő* (1628: *Nagy kő*, Sz. 467), három *Nagy-láz* (1.: 1692: *Nagy Laz*, Sz. 362; 2.: 1546: *Nagh Laz* alio nomine *Hatar*, Sz. 455; 3.: 1679: *Nagh laz*, Sz. 533), *Nagy-Liget* (1755: *Nagy Liget*, Sz. 543; de lásd még 1551: *Naghlygetherdeje*, Sz. 466), két *Nagy-mező* (1.: 1656: *Nagy mező*, Sz. 369; 2.: 1694: *Nagy mező*, Sz. 496), két *Nagy-mocsár* (1.: 1262/1805: *Nag Machar*, Szirmay 149; 2.: 1575: *Nagh Mochar*, Sz. 384), **Nagy-mocsár* (< *Nagy-mocsár-oldal*; de lásd 1865: *Nagy Mocsár*, P. 68), *Nagy-*

nyilas (1583: *Nagh Njlas*, Sz. 317), *Nagy-rekettyés* (1478: *Nagrekestyes*, unam in Dob, C. Tóth 2006: 60), három *Nagy-rét* (1.: 1580–1590 k.: *Nagj ret*, Sz. 509; 2.: 1689: *Mocsar Laz sen Nagy Reth*, Sz. 385; 3.: 1478: *Nagreeth*, C. Tóth 2006: 60), **Nagy-szeg* (< *Belső-Nagy-szeg*), *Nagy-Szegés* (1549: *Nagy Zegys*, Sz. 474), két *Nagy-Sziget* (1.: [1550–1650]: *Nagy Sigeth*, Sz. 330; 2.: 1671: *Nagy Sziget*, Sz. 515), *Nagy-szőlő* (1624: *Nagy szőlő*, Sz. 369), *Nagy-Tó-hát* (1760: *Nagy tó hát*, Sz. 516), **Nagy-vész* (< *Nagy-vész [szege ? ~ vége ?]*), *Nagy-vettföld* (1539: *Naghwewth fewld*, Sz. 414), *Ó-gyepű* (1579: *Óh gyepű*, Sz. 317), *Orosz-hegy* (1619: *Oroz Hegy*, Sz. 430), két *Rövid-szer* (1.: 1645: *Rövid szer*, Sz. 433; 2.: 1694: *Rövid szer*, Sz. 496), *Sovány-sor* (1696: *Sovány sor*, Sz. 331), három *Sovány-szer* (1.: 1620 k.: *Sovanj szer*, Sz. 414; 2.: 1661/XVIII.: *Sovány szer*, Sz. 488; 3.: 1620 k.: *Sovanj szer*, Sz. 510), *Száraz-erdő* (1379: *Zaraz erdeu*, Sz. 521), *Száraz-kertek* (1698: *Szaraz kertek felől*, Sz. 517), *Száraz-mocsár* (1262/1805: *Zarazmachar*, Szirmay 149), *Szár-Bábon* (1478: *Zarbabon*, Sz. 294), **Szászvég* 'városrész' (< *Szász vég* 'utcanév'), *Szép-hegy* (1262/1805: *Ziphigh*, Szirmay 149), **Tatár járó* (< *Tatárjáró*), *Új-gyepű* (1690: *Új gyepű* mellett, Sz. 488), *Új-láz* (1482: *Wylaz*, C. Tóth 2006: 65), *Új-Törés* (1721: *Új Törés*, Sz. 488), *Újsásvár* (1690: *Új Sasvár*, Sz. 474), *Vénsásvár* (1730: *Vén Sásvár*, Sz. 474), **Veres-mart* 'határnév' (< *Veresmart* 'település').

A kétrészes mikrotoponimák előtagjában különböző formánsokkal alkotott melléknévi származékok is állhatnak, -s melléknévképző: *Agyagos-szőlő* (1604: *Agiagas zeőlő*, Sz. 429), *Ájas-hegy* (1319: *Ayasheg*, OklSz. 10), *Almás-berek* (1620 k.: *Almas Bereg*, Sz. 413), két *Almás-láz* (1.: 1545: *Almaslaz*, Sz. 303; 2.: 1570 k.: *Almas Laz*, Sz. 413), *Aranyos-hegy* (1512/1532: *Aranyas hegy*, Sz. 428), *Aszós-erdő* (1669: *Aszas erdő*, Sz. 468), *Bibros-tó* (1661: *Bibros tó*, Sz. 546), *Búzás-láp* (1755: *Buzás Láp*, Sz. 544), *Bükkös-erdő* (1584: *Bykkes erdeo*, Sz. 495), *Bükkös-halom* (1483: *Bykeshalom*, DL. 38422), 21 *Csalános-rét* (1729: *Csenálos rét*, Sz. 543), **Csikos-tó* 'állóvíz' (< *Csikostó* 'kaszáló'), *Dögös-csere* (1641 k.: *Döges czere*, Sz. 499), *Füves-kert* (1698: *Füves kert*, Sz. 517), **Füzes-szeg* (< *Füzes-szeg vápája*), *Gyékényes-hát* (1655: *Gyekenyes hat*, Sz. 504), *Hagymás-mező* (1341: *Hagmasmezew*, DL. 70998), *Harasztos-domb* (1692: *Harasztos Domb*, Sz. 362), *Harasztos-szőlő* (1653: *Harasztos szőlő*, Sz. 362), *Hegyes-föld* (1721: *Hegyes föld*, Sz. 488), *Horgas-föld* (1696: *Horgas föld*, Sz. 331), *Horgas-szer* (1655: *Horgas szer*, Sz. 504), *Horgas-vápa* (1721: *Horgas Vápa*, Sz. 488), *Kákás-tó* (1633: *Kákás tho*, Sz. 431), *Karós-kert* (1698: *Karos kert*, Sz. 517), *Kettős-völgy* (1666: *Ketteős veölgy*, Sz. 456), két *Komlós-kert* (1.: 1692: *Komlos kert*, Sz. 363; 2.: 1741: *Komlos kert*, Sz. 543), *Körtvélyes-berek* (1337: *Kerthelyes berek*, Sz. 315), három *Kövecses-rév* (1.: 1356: *Kuveches rew*, Sz. 326; 2.: 1570 k.: *Keoweches Rew*, Sz. 413; 3.: 1390: *Keueches reu*, Zs. 1: 1554), *Köves-föld* ([1290–1300]: *Kuesfeuld*, DL. 56589), *Köves-mál* (1319: *Kuesmal*, Z. 1: 164), *Köves-völgy* (1481: *Kevesvelgh*, Sz. 302), *Lapos-szőlő*

(1668: *Lapos szeöleö*, Sz. 433), *Ludas-nyáras* (1694: *Ludas nyaras*, Sz. 369), *Meggyes-kert* (1677: *Medgyes kert*, Sz. 511), *Nádas-kalista* (1319: *Nadaskalista*, Z. 1: 164), *Nádas-mező* (1481: *Nadasmezeo*, Sz. 303), *Nádas-szeg* (1620 k.: *Nadas szeg*, Sz. 510), *Nádas-tó* (1570: *Nadas tho*, Sz. 456), *Nyáras-berek* (1337: *Nyaras berek*, Sz. 315), *Nyáras-völgy* (1441: *Nyaraswelgh*, Sz. 316), *Nyilas sor* (1693: *Nyilas sor*, Sz. 499), *Nyíres-láz* (1584: *Nyres Lazz*, Sz. 496), *Nyíres-szeg* (1441: *Nyressegh*, Sz. 290), *Nyulas-szer* (1655: *Nyulasszer*, Sz. 504), *Piskáros-tó I.* (1337: *Piscarosthow*, Sz. 315), *Rekettyés-berek* (1337: *Rakottyas berek*, Sz. 315), *Répás-gyepű* (1570 k.: *Repas giepw*, Sz. 413), *Rókás-csere* (1630–1640 k.: *Rokas cseri*, Sz. 304), *Sáros-rév* (1476: *Sarasrew*, Sz. 316), *Sebes-vész* (1772/ Más.: *Sebes visz*, Sz. 533), *Somos-bükk* (1584: *Somos Bykk*, Sz. 495), *Soványos-oldal* (1669: *Soványos oldal*, Sz. 510), *Sulymos-tó* (1720: *Sulymos tó*, Sz. 305), *Száldobos-hegy* (1672: *Szaldokos hegy*, Sz. 341), *Szedres-korong* (1478: *Zederyeskorongh*, C. Tóth 2006: 60), *Széles-szőlő* (1689: *Szelyes szőlő*, Sz. 434), *Szilas-palaj* (1622: *Zilas palay*, Sz. 304), *Tormás-völgy* ([1290–1300]: *Turmaswelg*, DL. 56589), *Tölgyes-palaj* (1669: *Tügyes palaj*, Sz. 511), *Tölgyes-völgy* (1337: *Thewlges wlgh*, Sz. 315), *Tövises-láz* (1512: *Thewisses laz*, Sz. 521), *Vásáros út* (1583: *Wasaros wth*, Sz. 317); **-i**: *Ardai út* (1645: *Ardai ut*, Sz. 432), *Ardai-föld* (1692: *Ardai föld*, Sz. 362), *Ardai-hegy* (1672: *Ardai hegy*, Sz. 341), *Ardai-mező* (1692: *Ardai mező*, Sz. 362), két *Ardai-ösvény* (1.: 1637: *Ardai ösveny*, Sz. 414; 2.: 1645: *Ardai öösvény*, Sz. 432), *Ardai-palló* (1696: *Ardai palló*, Sz. 331), *Ardai-tó* (1768: *Esztegő*, melyet most *Ardai tó*-nak hívnak, Sz. 315), *Batári mezőszél* (1319: *Batharimezeuzil*, Z. I. 164), *Becsi-Inna* (1762: *Becsi Inna*, Sz. 517), *Becsi-kalandos-szőlő* (1612: *Bechy kalandos szeölő*, Sz. 467), *Becsi-méhkertek* (1692: *Becsi mehkertek*, Sz. 363), *Becsi-szeg* (1698: *Beczi szeg*, Sz. 517), *Benei-ösvény* (1655: *Benei osveny*, Sz. 504), *Csepei híd* (1662: *Czepei híd*, Sz. 340), *Csetfalvi út* (1.: 1655: *Czetfalvi ut*, Sz. 504; 2.: 1677: *Csetfalvi ut*, Sz. 511), két **Csomai út 'út'* (1.: < *Csomaiút* 'határrész'; 2.: < *Csomaiút* 'határrész'), *Dobi-tó* (1450/1805: *Dob*, nunc *Dobító* pagi Fanchika, Szirmay 176), két *Egresi út* (1.: 1636: *Egresi ut*, Sz. 432; 2.: 1643: *Egresi ut*, Sz. 491), *Egresi-mező* (1668: *Egresi mező*, Sz. 430), két *Fancsikai út* (1.: 1643: *Fanchikay ut*, Sz. 491; 2.: 1580–1590 k.: *Fancikaj ut* menteben, Sz. 509), *Fancsikai-mező* (1645: *Fanczikai mezeő*, Sz. 430), *Fancsikai-ösvény* (1620 k.: *Fancziki öösveny*, Sz. 510), *Fancsikai-rév* (1553: *Fanchykyrew*, Sz. 474), *Halmi út* (1679: *Halmi ut* hosszaban, Sz. 532), *Halmi útfélen* (1604: *Halmi ut felen* Sz. 532), *Halványi-hát* (1690: *Halaványi hát*, Sz. 488), **Hetényi út 'út'* (< *Hetényiút* 'határrész'), *Híd feli kaszáló* (1691: *Hidfeli kaszáló*, Sz. 542), *Hideli mező* (1604: *Hid elj mezo*, Sz. 532), **Ilosvai-kertek* (< *Ilosvai kertek alja*), *Kadarcsi-szurdok* (1620 k.: *Kadarczi szurdok*, Sz. 509), *Kankói-hegy* (1666: *Kankoy hegy*, Sz. 429), *Keresztúri-láz* (1697: *Kereszturi Lász*, Sz. 516), *Keresztúri-ösvény* (1697: *Kereszturi öösvény*, Sz. 516), *[Királyi ház]* (1262/1805: *Domus Regalis*, Szirmay 143), **Kolcsi-szőlő* (< *Kis-*

Kolcsi-szőlő), *Kökényesdi út* (1757: *Kökényesdi ut*, Sz. 442), *Köles-éri-rét* (1604: *Keoleseri rett*, Sz. 430), *Lápi-Lipó-fenek* (1410–1420 k.: *Lapylipofenek*, Sz. 541), *Mátyfalvi országút* (1645: *Matyfalvi ország ut*, Sz. 492), **Mátyfalvi út* (< *Mátyfalviút fele*), *Mátyfalvi útfél(en)* (1620 k.: *Máttjfalvi út felen*, Sz. 510), *Pásti malom* (1650: *Pasthi malom*, Sz. 369), *Pataki út* (1710: *Pataki ut*, Sz. 542), *Pataki-mező* (1730: *Pataki mező felől*, Sz. 543), *Péterfalvi-mező* (1677: *Péterfalvi mező*, Sz. 335), **Régi malom* (< *Régi malom útja*), *Régi-faluhely* (1675/XVIII.: *Régi falu helyen*, Sz. 488), *Régi-gyepű* (1690: *Régi gyepű mellett*, Sz. 488), *Salánki-szőlőhegy* (1659: *salánki szőlőhegyen*, Károlyi 4: 378), *Sásvári út* (1662: *Sásvári út*, Sz. 341), *Szászi-sziget* (1689: *Szaszi sziget*, Sz. 385), két *Szirmai járó* (1.: 1739: *Szirmai járó*, Sz. 331; 2.: 1668: *Szirmai jaro*, Sz. 434), *Szirmai út* (1770: *Szirmai ut*, Sz. 435), *Szőlősi vám* (1498: *Zewlewsywam*, DL. 71072), *Szőlősi-hegy* (1674: *szőlősi hegyet*, Károlyi 4: 503), *Szőlősi-ösvény* (1620 k.: *Szőlősi eösven*, Sz. 414), *Tekeházi-rév* (1645: *Thekeházy Rhe*, Sz. 433), *Terebesi mező-szél* (1319: *Therebesimezeuzil*, AOKt. 5: 181), *Terebesi-liget* (1749: *Hosszsz vesz*, másként *Terebesi liget*, Sz. 283–284), **Újhelyi út* (< *Újhelyiútra*), *Újlaki-Gyepű* (1713: *Ujlaki gyepű*, Sz. 516), *Váraljai-határ* (1703: *Várallyai határ mellett*, Sz. 274), *Várfali-paraszt* (1622: *Varfali paraszt*, Sz. 304), *Verbőci-nyomás* (1645: *Verbőczi nyomás*, Sz. 492), *Víz-közi-oldal* (1671: *Vizközi oldal*, Sz. 467); **-só/-ső**: *Alsó járó* (1645: *Also jaro*, Sz. 433), *Alsó-Abláz* (1645: *Also Ablasz*, Sz. 430), *Alsó-erdő* (1698: *Alsoerdő*, Sz. 341), *Alsó-faluvége* (1757: *Alsó falu végi*, Sz. 442), *Alsó-irtvány* (1645: *Also Irotvany*, Sz. 432), húsz *Alsó-mező* (1.: 1689: *Alsómező*, Sz. 385; 2.: 1754: *Alsó mező*, Sz. 305; 3.: 1762: *Alsó mező*, Sz. 317; 4.: 1650 k.: *Alsó mező*, Sz. 331; 5.: 1662: *Also mező*, Sz. 340; 6.: 1739: *Also mező*, Sz. 355; 7.: 1766: *Alsó mező*, Sz. 358; 8.: 1656: *Also mező*, Sz. 369; 9.: 1655: *Alsó mező*, Sz. 504; 10.: 1637: *Also mezeo*, Sz. 414; 11.: 1757: *Alsó mező*, Sz. 441; 12.: 1675/XVIII.: *Alsó mező*, Sz. 488; 13.: 1668: *Alsó mező*, Sz. 433; 14.: 1648: *Also mező*, Sz. 492; 15.: 1722: *Alsó mező*, Sz. 499; 16.: 1610 k.: *Also mező*, Sz. 510; 17.: 1648: *Alsó mező*, Sz. 515; 18.: 1694: *Alsó mező*, Sz. 496; 19.: 1772/Más.: *Also mező*, Sz. 538; 20.: 1714: *Alsó mező*, Sz. 542), *Alsósásvár* (1413/1805: *Alsó Sásvár*, Szirmay 117), három *Alsó-sziget* (1.: 1585: *Also sziget*, Sz. 321; 2.: 1633: *Also Szigeth*, Sz. 431; 3.: 1646: *Also Szyget*, Sz. 492), *Alsó-telek* (1634: *Also Telek*, Sz. 546), *Belső-Nagy-szeg* (1560: *Belsew Nagh Zeg*, Sz. 515), *Belső-Sziget* (1622: *Belső Zigett*, Sz. 430), *Első-domb* (1620 k.: *Elseő Domb alatt*, Sz. 510), *Első-gyepű* (1551: *Elsew gyeppew*, Sz. 304), *Első-nyomás* (1604: *Első niomas*, kit Egres fele zantnak, Sz. 430), *Felső út* (1698: *Felső út*, Sz. 341), *Felső-Becskerle* (1481: *Felsewbechkerle*, C. Tóth 2006: 65), három *Felső-erdő* (1.: 1500/1501: *Felsew erdew*, DL. 38437; 2.: 1715: *Felső erdő* alias villongo, Sz. 434; 3.: 1772/Más.: *Felsőerdő*, Sz. 533), két *Felső-faluvége* (1: 1757: *Felső falu végi*, Sz. 442; 2.: 1766: *Felső falu végen*, Sz. 358), két *Felső-füzes* (1.: 1688: *Felső Fizes*, Sz. 434; 2.: 1677: *Felseő Füzes*, Sz. 511), *Felső-irtvány* (1645:

Felseő Irotvany, Sz. 432), *Felső-láb* (1698: *Felső lab* földek, Sz. 341), tizenöt *Felső-mező* (1.: 1720: *Felső mező*, Sz. 305; 2.: 1762: *Felső mező*, Sz. 317; 3.: 1642: *Felső mező*, Sz. 330; 4.: 1662: *Felső mező*, Sz. 340; 5.: 1739: *Felső mező*, Sz. 355; 6.: 1655: *Felső mező*, Sz. 504; 7.: 1689: *Felsőmező*, Sz. 385; 8.: 1637: *Felseő mezeő*, Sz. 414; 9.: 1660: *Felső mező*, Sz. 475; 10.: 1690: *Felső mező*, Sz. 488; 11.: 1668: *Felseő mezeő*, Sz. 430; 12.: 1648: *Felső mező*, Sz. 492; 13.: 1651: *Felső mező*, Sz. 510; 14.: 1648: *Felső mező*, Sz. 515; 15.: 1676: *Felső mező*, Sz. 542), két *Felső-nyomás* (1.: 1570 k.: *Felseo Nyomas*, Sz. 413; 2.: 1622: *Fölső niomas*, Sz. 430), *Felsősásvár* (1413/1805: *Felső-Sásvár*, Szirmay 117), *Felső-Szegés* (1549: *Felsew Zegys*, Sz. 474), *Felső-sziget* (1633: *Felseő Szigeth*, Sz. 431), *Középső-sziget* (1770: *Középső sziget*, mely András szigettyének is hivatik, Sz. 429), *Külső-Sziget* (1645: *Külseő Szighet*, Sz. 433); **-si**: *Szászfalusi út* (1693: *Szászfalusi ut*, Sz. 499), *Újfalusi út* (1770: *Újfalusi út*, Sz. 435); **-ded**: *Kerekded sor* (1770: *Kerekdét sór*, Sz. 435), két *Kerekded-tó* (1.: 1762: *Kerekded tó*, Sz. 317; 2.: 1762: *Kerekdéd tó*, Sz. 517); **-ú/-ű**: *Kétöklű-palló* (1755: *Ket ökrü pallo*, Sz. 544); **-beli**: *Várbeli-paraszt* (1671: *Várbeli paraszt*, Sz. 511).

Elenyésző számú esetben az előtag folyamatos vagy befejezett melléknévi igenév: *Békélő-domb* (1757: *Békélő domb*, Sz. 442), *Eldülő-föld* (1496: *Hewdwille fed*, Sz. 373), *Látó-domb* (1690: *Láto domb*, Sz. 274), *Villongó-erdő* (1672: *Vil-longo erdő*, Sz. 434), *Szaporodott-szőlő* (1668: *Szaporodot szeőleő*, Sz. 433).

Egyetlen esetben a melléknév középfokú alakja kiemelőjellel szerepel az előtagban: *Kisebbik-Sajtos* (1656: *Kissebik Szaytos*, Sz. 532).

A minőségjelzős szerkezetű helynevek előtagja számos esetben főnév: *Ág-hegy* (1669: *Agh hegy*, Sz. 341), *Babhely* (1628: *Bab hely*, Sz. 467), *Bükk-mező* (1694: *Bik mező*, Sz. 496), *Cser-erdő* (+1294/1550: *Csererdő*, RegArp. 2/4: 130), *Deszka-mocsár* (1483: *Dezkamochar*, DL. 38422), *Dinnye-szeg* (1749: *Denye szek*, Sz. 518), *Disznó-palló* (1749: *Disznó pallónál*, Sz. 543), *Fancsika út* (1645: *Fanczika út*, Sz. 433), *Fürdő-palaj* (1698: *Förödő palaj*, Sz. 517), *Hab-rév* (1478: *Habrew*, C. Tóth 2006: 60), *Hajtás-szőlő* (1661: *Eleőhegyen Haitas szőlő*, Sz. 467), *Imola-mocsár* (1473/1474: *Imylamolmochar*, DL. 3081), *Ispotály-föld* (1645: *Ispotályföld*, Sz. 432), *Kender-mező* (1553: *Kendermezew*, Sz. 474), *Kender-szeg* (1680: *Kender szeg*, Sz. 516), *Kereszt-bükk* (1295: *Kerezthbyk*, ÁÜO. 5: 136), *Komló-kert* (1757: *Komló kert*, Sz. 442), *Körös-mocsár* (1476: *Keresmachar*, Sz. 290), *Láb-földek* (1512: *Labfewldek*, Sz. 521), *Liboc-szer* (1669: *Libocz szer*, Sz. 341), *Malom útfélen* (1655: *Malom ut felén*, Sz. 504), **Oltvány-telek* (< *Oltvány-telek alja*), *Rakasz utca* (1450: *Rakazwcza*, Sz. 428), *Révhely* (1694: *Révhely*, Sz. 369), *Sajtó-szőlő* (1606: *Kolompocz zeoleo aliter Sayto zeoleo*, Sz. 430), *Saláta-rét* (1750: *Salata ret*, Sz. 518), **Sásvár 'építmény'* (< *Sásvár 'település'*), *Sólyom-kő* (1541: *Solyomkew*, Sz. 429), **Som-kerek 'erdő'* (< *Somkerek 'állóvíz'*), *Szán út* (1698: *Szan út*, Sz. 341), *Szarvas-kő* (1634: *Sarvaskő*, Sz. 369), *Szászvégardó* (1512/1532: *Zazwegardo*,

Sz. 428), *Szelep-szeg* (1630–1640 k.: *Szeleb szeg*, Sz. 305), **Széna-mező* (< *Szénamező*), *Szőlő út* (1757: *Szőlő ut*, Sz. 442), *Temető utca* (1651: *Temeteő uca*, Sz. 433), *Tisza utca* (1450: *Thyzawcza*, DL. 70896), *Tó-telek* (1334: *Teutelek*, Sz. 515), *Tövis-kert* (1668: *Töviskert*, Sz. 434), *Zugoly út* (1610 k.: *Szugoly ut*, Sz. 380).

Végül a minőségjelzős szerkezetű nevek előtagjaként két esetben határozószó szerepel: *Által út* (1.: 1669: *Átal-ut*, Sz. 341; 2.: 1641 k.: *Atal ut*, Sz. 498).

Mennyiségjelzős összetételként lettek helynevekké a *Harmad-éger* (1694: *Harmadeger*, Sz. 369), *Három-határ* (1583: *Harom hatar*, Sz. 317) és a *Két-kert* (1688: *Ket kert* alá való földek, Sz. 431) mikrotoponimák (0,3%).

Határozós szerkezetből szintén csak igen szórványosan keletkeztek nevek az ugcsoi korpuszban (0,2%): *Túrfa függő* (1612: *Thurra fwgeo*, Sz. 532), *Morotvára menő* (1553: *Morothwara Menewbe*, Sz. 474).

3.5. A szerkezeti változás a kétrészes mikrotoponimák létrehozásában csupán csekély mértékben játszott szerepet (3,9%).

A redukcióval keletkezett neveknek két csoportja különíthető el: a 3. személyű birtokos személyjel elhagyása a földrajzi köznévi utótagról figyelhető meg a *Domb-mocsár* (< *Domb mocsara*, 1590: *Domb mocsara*, Sz. 334; 1713: *Domosár*, i. m. 335), *Forrás-mező* (< *Forrás mezeje*, 1749: *Forrás mezeje*, Sz. 542; 1755: *Forás Mező*, i. h.), *Kankóvár* (< *Kankó vára*, 1677/1805: *Kankó vára*, Szirmay 2; 1698: *Kankó vár*, Sz. 429), **Kánya-völgy* (< *Kánya völgye*, 1633: *Kanya veölgye*, Sz. 431), *Mocsár-erdő* (< *Mocsár erdeje*, 1357: *Macharerdey*, DL. 38170; 1551: *Mochyar erdeu*, Sz. 427), *Musa-fertő* ? (< *Musa fertője*, 1644: *Musa ferteje*, Sz. 492; 1648: *Musa ferdő*, i. h.), *Nagy-vész-szeg* (< *Nagy-vész [szege ? ~ vége ?]*, 1483: *Naghwezyege*, DL. 38422; 1655: *Nagi ver (?) szeg*, Sz. 503), *Nyalábvár* (< *Nyaláb vára*, 1447: *Nyalabwara*, DL. 70894; 1493: *Nyalabwar*, DL. 71040), *Pap-rét* (< *Pap rétje* 2.: 1668: *Pap rete*, Sz. 434; 1770: *Pap rét*, Sz. 434), *Sámpagony* (< *Sám pagony*, 1483: *Sampogonya*, DL. 38422; 1753: *Sámpogony*, Sz. 503), *Zsák-völgy* (< *Zsák völgye*, 1379: *Zachvelge*, Sz. 520; 1505: *Zakwelgh*, i. h.) nevekben.

A névelemelhagyás másik típusa a bővítményi részt érintette. A *Hitvány fája* (< *Hitványd fája*, 1299: *Hytuandfaya*, RegArp. 2/4: 233; 1479: *Hythwanfaya*, RegArp. 2/4: 233) névben a -d formáns maradt el a *Hitványd* előtagból, a *Szatmár-völgy eleje* (< *Szatmár völgye eleje*, 1299: *Zathmarwolgeeley*, RegArp. 2/4: 233; 1479: *Zathmarwelgheley*, Sz. 474) névben a birtokos személyjel tűnt el a *Szatmár-völgye* jelzői névrészből, a *Vár-paraszt* (< *Várfali-paraszt*, 1622: *Varfali paraszt*, Sz. 304; 1630 k.: *Vár Paraszt*, i. h.) névben pedig lexémányi csökkenést tapasztalunk: a -fali maradt el a *Várfali* előtagról. De talán itt említhető meg a *Malom fél(en)* (1620 k.: *Malom felen*, Sz. 414) helynév esete is, amelynek eredetibb alakja a névrendszertani analógiák alapján vélhetően a **Malom útfélen* lehetett, ebből az *út* lexéma redukció következtében eshetett ki.

A kiegészülés egyik névrészre vonatkozóan sem eredményezett jelentős számú kétrészes nevet Ugocsa megye mikrotoponimái körében. A már meglévő helynév másodlagosan egészült ki a denotátum fajtájára utaló földrajzi köznevi utótaggal a *Cselle malom* (< *Cselle*, 1604: *Czelle*, Sz. 532; 1722: *Cselle malom*, i. h.), *Kankó vára* (< *Kankó*, 1500/1805: *Kankó*, Szirmay 97; 1677/1805: *Kankó vára*, Szirmay 2), *Liget-erdő* (< *Liget* 5. 1478: *Lyget*, Sz. 316; 1481: *Lygetherdew*, i. h.), *Nyaláb vára* (< *Nyaláb*, 1315/1320: *Nylaab*, AOKlt. 4: 49; 1447: *Nyalabwara*, DL. 70894), *Szászvég utcája* (< *Szász vég*, 1512/1532: *Zaaz wegh*, Sz. 428; 1604: *Zaz Vég* *uczia*, Sz. 428), *Sziget-mező* (< *Sziget* 4. 1540: *Sziget*, Sz. 474; SZABÓ ISTVÁN megjegyzi, hogy „a szavak eredeti írásalakja nem állott rendelkezésemre”, i. h.; 1581: *Zigeth mező*, Sz. 475) elnevezésekben. A fenti nevek belső keletkezésű előzménynévből jöttek létre, míg a *Lucska-mező* (< **Lucska*; 1324: *Luckkamezeu*, Sz. 538), *Pelsőc hegye* (< *Pelsőc*, 1658: *Peleszőcz*, Sz. 369; 1476: *Pelsewczhegye*, DL. 88589), *Pernec-tó* (< *Prenec*, 1295: *Prenez*, stag., ÁÚO. 5: 136; 1414: *Pernecz to*, Sz. 466) nevek szláv eredetű elsődleges név kiegészüléseként magyarázhatók.

Képzéses kiegészülésre ugyancsak találunk (igaz, mindössze egyetlen) példát a névállományban: a korábbi *Kérő* (1650 k.: *Kérő*, Sz. 331) helynévből némileg szabálytalan módon *Kéri puszta* (1739: *Kéri puszta*, Sz. 331) lett.

A bővülés ugyancsak többféle folyamatként jelentkezik. Ezek egyik, a gazdagabb névcsoportot adó esete anyagomban a kétrészes mikrotoponimáknak a 3. személyű birtokos személyjellel történő bővülése. A *Kánya útja* (< *Kánya út*, 1645: *Kanya ut*, Sz. 433; 1679: *Kanya utya velge*, i. h.), *Kövecses útja* (< *Kövecses út*, 1645: *Köviczes ut*, Sz. 433; 1668: *Keöviczes uttya*, i. h.), *Lápi Lipó feneke* (< *Lápi-Lipó-fenek*, 1410–1420 k.: *Lapylipofenek*, Sz. 541; 1424: *Lapylipofeneke*, DL. 38245), *Palók útja* (< *Palók út*, 1667: *Palok ut*, Sz. 433; 1770: *Pallók utyttya*, i. h.), *Piskáros szege* (< *Piskáros-szeg*, 1655: *Piskarosszeg*, Sz. 503; 1655: *Piskáros szegi*, i. h.), *Rakasz utcája* (< *Rakasz utca*, 1450: *Rakazwcz*, Sz. 428; 1512: *Rakazwchaya*, i. h.), *Rákóc ligete* (< *Rákóc-liget*, 1570: *Rakolcz Lyget*, Sz. 460; 1575: *Rakolcz Lygethe*, i. h.), *Rév útja* (< *Rév út*, 1645: *Rhe ut*, Sz. 432; 1668: *Reh utja*, i. h.), *Sugatag völgye* (< *Sugatag-völgy*, [1290–1300]: *Sugatagwelg*, DL. 56589; 1484: *Sugathakvelge*, Sz. 303), *Szalva erdeje* (< *Szalva-erdő*, 1454: *Zalva Erdeu*, Sz. 466; 1551: *Zalwa erdeje*, i. h.), *Szőlős réve* (< *Szőlős-rév*, 1378: *Zewlewsrew*, DL. 26566; 1492: *Zewlewsrywe*, DL. 71039), *Tó erdeje* (< *Tó-erdő*, 1669: *Too erdő*, Sz. 468; 1671: *To erdeje*, i. h.), *Város kereke* (< *Város-kerek*, 1299: *Waraskerek*, RegArp. 2/4: 227; 1479: *Waraskereke*, Sz. 521) nevekben a kronológiai összefüggések is ezt a változási irányt valószínűsítik, de több esetben párhuzamos névkeletkezésre is gondolhatunk esetleg.

Az előtag *-i* képzővel bővíthetett másodlagosan a *Mocsári-láz* (< *Mocsár-láz*, 1689: *Mocsar Laz* sen Nagy Reth, Sz. 385; 1689: *Moczari Laz*, Sz. 499) és a *Várfeli-paraszt* (< *Várfel-paraszt*, 1669: *Varfel paraszt*, melyet ujhelyi szegésnek neveznek, Sz. 511; 1722: *Varfeli paraszt*, i. h.) határnevekben.

A *Csető-far* (1662: *Czető Far*, Sz. 341) esetében pedig talán névrészcsere-re gondolhatunk a *Csető-fark* (1672: *Csető fark*, Sz. 341) említés alapján, de akár írni tévesztés is állhat e kettőség mögött.

Az alábbi táblázat jól szemlélteti azt, hogy Ugocsa vármegye kétrészes mikrotoponimáinak keletkezésében egyetlen névadási típus dominál. A kétrészes nevek 92,6%-a szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett. Nyelvi megformáltságuk szerint e nevek birtokos és minőségjelzős szerkezetűek, határozós szó szerkezet csak elenyésző számban mutatható ki a névkeletkezési folyamatokban. A vizsgálatokból az is látható, hogy a meglévő nevek szerkezeti változásának a következtében is létrejöttek mikrotoponimák a vizsgált időszakban, ezek aránya azonban csekély.

keletkezési típus		nevek száma	%
szintagmatikus szerkesztés		959	92,6
szerkezeti változás	redukció	15	1,4
	kiegészülés	10	1
	bővülés	15	1,4
	névrészcsere	1	0,1
bizonytalan		36	3,5
összesen		1036	100

24. ábra: Ugocsa megye kétrészes magyar eredetű mikrotoponimáinak keletkezéstörténeti típusai

3.6. A mikrotoponimák keletkezéstörténeti elemzése (összefoglaló adatait lásd a 25. ábrán) arra világít rá, hogy az egyrészes nevek alakításában három tendencia mondható jelentősnek: a jelentéshasadás, a helynévképzés és a metonímia. A jelentéshasadással keletkezett nevek (9%) időbeli megoszlása azt jelzi, hogy e tendencia az egyrészes határnevek létrehozásában a legkorábbi időszaktól kezdve jellemző volt. Már a 13. században a határnevek közel 10%-a jött létre ilyen módon, és a későbbi időszakokban is ehhez hasonló arányát tapasztaljuk e névkeletkezési módnak. Helynévképzéssel a mikrotoponimák 7%-a alakult. A 13. században még nem mutatható ki e névalkotási mód, a további századokban azonban az aránya 6–9% között ingadozik. A metonimikus névalkotás átlagosan ritkább névadási folyamatnak látszik (5%), bár bizonyos időszakban, a 13. és a 15. században jóval nagyobb, 10% körüli gyakoriságot jelez.

A kétrészes nevek létrehozásában a szintagmatikus szerkesztésű nevek abszolút dominanciája jellemző (69%). A névalkotási mód egyes századokban megmutatkozó 59–80%-os megterheltsége arra utal, hogy minden korszakban nagy arányban vettek részt fajtajelölő vagy megnevező főtaggal és sajátosságjelölő vagy megnevező szerepű előtaggal szerkesztett nevek a környezet leírásában.

A szerkezeti változás az egy- és kétrészes mikrotoponimák körében a 13–14. században szinte egyáltalán nem jelentkezik, de a későbbi századokban is csak szórványosan alakultak másodlagos nevek szerkezeti változás révén. Ez talán a

név fajta érzékenységevel lehet kapcsolatos, azzal tudniillik, hogy a természeti, tulajdonosi, művelési stb. változások hatására a név gyakran teljesen kicserélődik, s nem az adott névalak módosul. De részben abból is adódhat e változási folyamatok csekély aránya, hogy a források alapján a szinonimikus összefüggések felderítése olykor lehetetlen, mivel a névváltozatok színessége csak igen ritkán tárul elénk a forrásokból.

típus	1200– 300	1301– 400	1401– 500	1501– 600	1601– 700	1701– 772	össz.
szint.	28 80%	64 73%	98 59%	128 65%	490 74%	151 63,5%	959 69%
morf.	—	7 8%	12 7%	16 8%	39 6%	21 9%	95 7%
met.	3 9%	4 4,5%	18 11%	8 4%	34 5%	8 3,5%	75 5%
jel.has.	3 9%	10 11%	13 8%	23 11,5%	47 7%	33 14%	129 9%
szerk. változás	—	1 1%	13 8%	8 4%	22 3%	13 5,5%	57 4%
egyéb	—	—	2 1%	3 1,5%	4 1%	3 1%	12 1%
bizonyt.	1 2%	2 1,5%	10 6%	11 6%	28 4%	9 3,5%	61 5%
összesen	35	88	166	197	664	238	1388 100%

25. ábra: A keletkezéstörténeti kategóriák megoszlása Ugocsa megye magyar mikrotoponimái körében az ómagyar és a középmagyar korban

3.4. A magyar helynevek korjelző és szláv–magyar nyelvi érintkezésre utaló nyelvi vonásai

A magyar helynévréteg leírása után tekintsük át, hogy vajon szolgálnak-e a helynevek bizonyos nyelvi kritériumai korjelző értékkel! Emellett arra is érdemes figyelmet fordítanunk, hogy a szláv–magyar nyelvi érintkezés következtében — a kétnyelvűség valamilyen fokán — létrejött (azaz a magyarba bekerült) helynevek milyen nyelvi vonásokat mutatnak. Az alábbi elemzéshez előrebocsát-hatjuk azt a megjegyzést, hogy a modern kori nyelvi és etnikai rekonstrukcióban a nyelvészeti-névtani munkák az egyes névtípusokhoz (akár szemantikai, akár lexikális-morfológiai szempontból elkülönített névcsoportokhoz) — a régebbi kutatásokkal szemben — kapcsolt kronológiai határokról már nem beszélnek, pusztán a helynévmodellek produktív időszakáról, avagy „divatjáról” szólnak (vö. HOFFMANN 2016: 39–49, HOFFMANN–TÓTH V. 2016: 273–286, 299–303).

1. A személynévből formáns nélkül alakult nevek csoportjában számos településnév és egyetlen víznév adatolható, azonban ennek a névtípusnak az időbeli határai igen bizonytalanok (KRISTÓ 1976: 15–20, lásd ehhez újabban HOFFMANN ISTVÁN munkáját, 2016: 39–49). KRISTÓ GYULA szerint a puszta személynévi helynevek adatai alapján a korábbi tipológiák időhatárainál tágabb névadási időszakkal számolhatunk. Amíg ugyanis KNIEZSA ISTVÁN például a 13. század közepéig tartotta produktívnak ezt a névadási gyakorlatot, s szerinte a keleti országrészben a tatárjáráson túl már ezen a módon nem alkothattak neveket, KRISTÓ úgy véli, hogy „az Árpád-család tagjainak nevével egyező alakú helynevek tipológiai szempontból legalábbis a XIV. század közepéig-végéig (vagy még azon túl is) létrejöhetnek” (1976: 31, 38). Ami a további formáns nélküli névtípusokat illeti, adataim között törzsnévi helynév nem található, és mindössze egyetlen határnévben (*Szent Ilona*) történik utalás a templom védőszentjére. Puszta népnévből alakult a 14. század első feléből származó *Szász* településnév: KRISTÓ szerint az ilyen nevek nagyjából a 10. század végétől, a 11. század elejétől a 14. század végéig is keletkezettek (1976: 59). A legújabb névtörténeti kutatások arra mutatnak rá, hogy a puszta népnévi helynévadás a magyar településnév-rendszer természetes és egyik legrégebbi típusa (RÁCZ A. 2016: 105, 107). RÁCZ ANITA vizsgálataival szemléltette, hogy a puszta népnévi eredetű helynévadás a 11. századtól kimutatható, a településnevek körében a 13. század elejétől a 14. század elejéig meghatározó (2016: 106). A névkutató azt is leszögezi a monográfiájában, hogy az ómagyar kor későbbi századaiban is jelen van e metonimikus névadás, csak kisebb számban — a névdivat, illetve a névjárások által meghatározott módon — játszik szerepet az új nevek létrehozásában (i. m. 106–107, 109).

A foglalkozásnévi helynevek sorában említhető *Ardó*, *Szőlős* és *Ölyves*, melyek kapcsán úgy vélekedik KRISTÓ, hogy az ilyen típusú elnevezések „kialakulása nemhogy a X. századdal, hanem még a XI–XII. századdal sem fejeződött be” (1976: 74). RÁCZ ANITA foglalkozott legújabban a foglalkozásnévi helynevek ügyével (2015). Vizsgálatai során megállapítja, hogy a névtípus a törzsnévi és népnévi névadáshoz hasonlóan zárt névstruktúrát alkot, azaz a metonimikus névadási mód elsődlegességét mutatja (RÁCZ A. 2015: 414, 416). RÁCZ ANITA szerint az alapalakban álló foglalkozásnévi (település)nevek az ómagyar kor egészében kimutathatók (2015: 415). Az alapalakban szereplő foglalkozásnevek produktivitása a 13. század első felében kezdődik, de a következő másfél évszázadban is jelentős (i. h.). Az említett Ugocsa megyei foglalkozásnévi településnevek a 13–16. század közötti tág időintervallumban adatolhatók.

A szakirodalomban korábban korjelző szerepűnek tartott *-d* képzős nevek (lásd ehhez KNIEZSA 1943–1944/2001: 19) csoportjába tartozik Ugocsában az e képzővel keletkezett két víznév (*Kökényesd*, *Sárd*), két másodlagosan alakult településnév (*Kökényesd* és *Komlód*, ám az előbbi *-sd* képzősnek is tekinthető) és négy mikrotoponima (*Karikád*, *Told*, *Magasd*, *Tövised*). Az adatok szerint a

képző legkorábban a 13. század végétől és a 14. század elejétől jelentkezik, és felhasználásával a 15. század első felében is találkozunk még. KRISTÓ is úgy tartja, hogy „a *-d* képző talán egészen a XV. századig eleven volt” (1976: 88). Újabban BÉNYEI ÁGNES a képző funkcióját, produktivitását és kronológiáját vizsgálva megállapítja, hogy a képző „Produktivitása a legaktívabbnak tekinthető korai ómagyar kor után is megmaradt, ezután is előfordul már meglévő helynevek utólagos kiegészítőjeként mint a helynéviség markáns jelölője, illetve néhány esetben újonnan létrejövő helynevek végződésekként is” (2012: 70).

Az *-i* formánssal alakult elsődleges helynevek száma a megyében mindössze három: a 13. század első negyedéből való *Halmi*, valamint a 14. századból való *Akli* és *Teleki* településnév, de itt vehetők figyelembe az *-i* képzővel másodlagosan bővült *Csomai*, *Dabolci*, *Dobi*, *Gyulai*, *Lápi*, *Szászi* településnevek is, amelyeken a képző tag időhatárok között, a 14–16. század elején jelent meg. BÉNYEI ÁGNES az *-i* helynévképzőről úgy vélekedett, hogy az a 14. század végéig volt a legproduktívabb (2012: 76, 84). Az *-s* formánssal nagy számban alakultak helynevek a névállományban, pl. az *Almás*, *Hagymás*, *Komlós* településnevek, az *Almás*, *Csalános*, *Egres*, *Gyűrűs* stb. mikrotoponimák és a *Rekettyés*, *Mogyorós*, *Hódos*, *Piskáros*, *Szappanos* stb. folyóvíznevek. A település- és víznevek körében legkorábban a 13. század második felétől jelentkeznek az *-s* képzőt mutató adatok, de a vizsgált kor későbbi szakaszaiban is megtalálhatók, döntően a mikrotoponimák körében. A szakirodalom szerint az *-s* a legkorábbi időktől kezdve a köznevek és a helynevek létrehozásában egyaránt a mai napig produktív képző (BÉNYEI 2012: 101). A településneveknél a 11. század közepétől találunk példákat a toldalék helynévképzői szerepére, de más névfajtánál (pl. vízneveknél) már a század elejétől produktív a formáns (i. m. 95–96).

Az utótaggal alakult magyar eredetű helynevek számbavétele ebből a szempontból nem járna túl nagy haszonnal, mivel ezek kronológiai viszonyai igen csak tag határok között mozognak. Talán a legújabb névalkotási eljárásnak, azaz az M+F struktúrájú névmodelleknek a megjelenése említhető még a magyar névadással keletkezett nevek egy jellegzetes „új” kategóriájaként a megyében. E névstruktúra felbukkanásának a legkorábbi időszakaként azonban a Kárpát-medencében tag időhatárok adhatók csupán meg (vö. KRISTÓ 1976: 94, 97).

Mindezek pedig összességében azt is jelentik, hogy komoly kronológiai értéket valójában e névtípusoknak aligha tulajdoníthatunk.

2. Végül e névréteg tárgyalásánál is érdemes kiemelni a népi-nyelvi érintkezések egy fontos sajátosságát, a vegyes szláv–magyar helynevek ügyét. A megye víznévrendszerében a 17. század közepétől adatolt kétrészes magyar *Maloda-Tisza* az északi hegyvidéki területről és a *Karna-Kadarc*s a nyugati síkvidéki területről a szláv–magyar kétnyelvűségre utalhat. Az előbbi víznév a nyelvtani nembeli egyeztetése alapján eredetileg bizonyosan szláv névhasználókhoz köthető, azonban a *maloda* (or. *moloda* ’fiatal’; Sz. 456, vö. HADROVICS–GÁLDI 1968:

836) névrész e kétnyelvű területen akár jövevényszónak is felfogható még akkor is, ha ilyen átvételről a nyelvjárási atlasz nem is tud (vö. KMNySz.). Ennek alapján akár azt is feltehetjük, hogy a nevet, amelynek tulajdonképpeni értelme 'Fiatal-Tisza', a magyar névhasználat is létrehozhatta. Hasonló szerkezetet mutat és hasonló problémát vet fel a *Karna-Kadarcs* víznév is. Az előtag nagy valószínűséggel az ósszláv **кърнъ* 'csonka'²⁰ jelentésű szóra vezethető vissza (vö. ŠMILAUER 1970: 107). A helynév szláv névhasználókhöz kötése bizonytalan, mivel a szláv nyelvi forma esetében elvárható nyelvtani nembeli egyeztetésre nem utal sem az egyszeri víznévi előfordulás, sem pedig a belőle lett további másodlagos nevek. Adataim között már a 15. század közepén is megtalálható az itt tárgyalt víznév a *Karna-Kadarcs-hát* összetételben (vö. FNESz. *Kiskárna*). Az előtagnak a *Kadarcs* víznévhez melléknévi funkcióban való hozzákapcsolását az sem teszi valószínűvé, hogy folyók nevében a 'csonka' jelentés nemigen szokott megjelenni. Hasonló névrészt találunk a szomszédos Bereg megye újabb kori helynevei között is: 1832: *Kis karna szeg*, 1832: *Karna szeg*, [1864]: *Karna szél*, 2002: *Karnaszél*, sz. (SEBESTYÉN Zs. 2002: 73), [XIX–XX. sz.]: *Karnaszeg* (i. m. 16). E nevek és a *Karna-Kadarcs* előtagja Ugocsában egyaránt egy szláv eredetű **Karna* helynév egykori meglétére engednek következtetni. Így tekintve pedig a név esetleg 'a Karna melletti Kadarcs' szemantikai tartalommal írható le.

3.5. A helynévfajták névtípusainak kronológiája

Ugocsa megye ómagyar és középmagyar kori magyar helyneveinek funkcionális-szemantikai modelljeit a következőkben kronológiai összefüggéseiben tárgyalom abból a célból, hogy ezáltal a magyar névrendszer egy szeletének a belső fejlődésébe pillanthassunk bele. A táblázat az egyes szemantikai struktúrák megoszlását mutatja az egyes századokban (az adott évszázad névkincsét tekintve 100%-nak). A táblázat soraiban megadott névrészfunkciók esetében mindig egymás alá helyezve közlöm a három névfajtára vonatkozó adatokat, így az egyes névfajták arányát mindig a következő sorrendben adom meg: az első sorban a folyóvíznevek, a másodikban a településnevek és a harmadikban a mikrotoponimák kronológiai mutatói állnak. A százalékos arányok egy névfajtán belül szolgálnak viszonyítási alapként, így adnak ki 100%-ot.

²⁰ Ehhez érdemes figyelembe venni a magyar névkincsben a *csonka* névrésszel szerkesztett neveket, amilyenek az Ugocsa megyei névanyagban is előfordulnak: *Csonka út* (1688: *Csonka ut*, Sz. 434), *Csonka-oltvány* (1697: *Csonka oltvány*, Sz. 516) és *Csonka-Nyíres* (1865: *Csonkanyíres*, P. 67). Az is látható, hogy a régiségben főleg fanevekhez kapcsolva tűnik fel a *csonka* melléknév (ld. pl. 1309/1342: *Per duas arbores populeas Chuncanar* vocatas, OklSz. 136, itt további példák is találhatók, ehhez lásd még *csonka tölgyfa* címszó alatt, KMHsz. 1: 77).

		1200– 1300	1301– 1400	1401– 1500	1501– 1600	1601– 1700	1701– 1772	össz.	mind- össz.
F	víz	3 25%	3 5%	5 13%	3 10%	4 6%	3 19%	21 9,5%	152 9%
	tel.	—	—	—	—	—	—	—	
	mikr.	3 8,5%	12 14%	13 8%	24 12%	46 7%	33 14%	131 9%	
M	víz	—	1 2%	—	—	2 3%	—	3 1%	4 0,2%
	tel.	—	—	—	1 7%	—	—	1 0,5%	
	mikr.	—	—	—	—	—	—	—	
S	víz	4 33%	9 15%	3 8%	7 23,5%	5 8%	2 12,5%	30 14%	293 17%
	tel.	22 67%	31 51%	10 25%	3 22%	1 7%	—	67 40%	
	mikr.	3 8,5%	9 10%	34 20,5%	28 14,5%	85 13%	37 15%	196 14%	
S+F	víz	3 25%	21 34%	14 38%	10 33,5%	34 53%	5 31%	87 39,5%	1066 60%
	tel.	6 18%	19 31%	8 20%	2 14%	3 22%	—	38 23%	
	mikr.	28 80%	63 72%	97 58,5%	125 63,5%	483 72,5%	145 61%	941 68%	
M+F	víz	—	20 33%	4 11%	4 13%	7 11%	3 19%	38 17%	61 3%
	tel.	—	4 7%	5 12,5%	—	—	2 40%	11 7%	
	mikr.	—	1 1%	5 3%	1 0,5%	3 0,5%	2 1%	12 1%	
S+M	víz	1 8,5%	3 5%	6 16%	5 17%	8 13%	1 6%	24 11%	120 6,8%
	tel.	4 12%	7 11%	17 42,5%	8 57%	10 71%	3 60%	49 29%	
	mikr.	—	1 1%	7 4%	8 4%	19 3%	12 5%	47 3%	
biz.	víz	1 8,5%	4 6%	5 14%	1 3%	4 6%	2 12,5%	17 8%	79 4%
	tel.	1 3%	—	—	—	—	—	1 0,5%	
	mikr.	1 3%	2 2%	10 6%	11 5,5%	28 4%	9 4%	61 5%	
össz.	víz	12	61	37	30	64	16	220	1775 100%
	tel.	33	61	40	14	14	5	167	
	mikr.	35	88	166	197	664	238	1388	

26. ábra: A magyar eredetű helynevek funkcionális-szemantikai modelljeinek névfajták szerinti kronológiai megoszlása

Ugocsa megye magyar névállománya az egyrészes nevek két markáns típusát mutatja: az S és az F funkciójú nevek folyamatos jelenléte tapasztalható a vizsgált időszak egészében. Az S funkció már a megye legkorábbi névanyagában, a 13. században is meghatározó volt. A korai ómagyar koron túl hullámzó gyakorisággal mindig jelentős típusként adatható mindhárom helynévfajtában. Az F típusú nevek kronológiai áttekintéséből megtudhatjuk, hogy a településnév-rétegben e kategória a megye névanyagában egyetlen előfordulással sem jelentkezik, viszont a víznevek és mikrotoponimák körében folyamatosan kimutatható a névstruktúra. A folyóvíznevek esetében a két szélső században mutatkozik a legdominánsabbnak, a korai ómagyar korban ugyanis a neveknek több mint negyede mutatja ezt a szemantikai szerkezetet, a középmagyar kor utolsó bő hét évtizedében pedig a nevek közel ötöde jellemezhető e motivációval.

A megnevező szerepű egyrészes nevek alacsony arányát jelzik a kronológiai mutatók. A folyóvíznevek és a településnevek körében a 14. és a 17. század közötti időszakban található egy-két ilyen struktúrát mutató adat, a mikrotoponimák körében viszont teljesen hiányoznak az ilyen elnevezések.

A kétrészes helynevek kategóriájában az S+F szerkezetű névmodellek számítanak a legjelentősebb típusnak, de ez az összes névtípus között is messze a leggyakoribb névszerkezet: a nevek jóval több mint a fele ide tartozik. A víznevek esetében a szerepüket jól mutatja például az, hogy az ide vonható adatok az idő előrehaladtával egyre gyarapszanak, a folyamat csúcsa a 17. századra tehető: ekkor ugyanis a nevek több mint felét jellemzi ez a modell. A mikrotoponimák névszerkezeti típusai között is messze az S+F struktúra a leginkább meghatározó a kezdetektől: a 13. században mutatják a legmagasabb arányt az ide tartozó nevek, majd az ezt követő évszázadokban 60–70% körül ingadozik a gyakoriságuk.

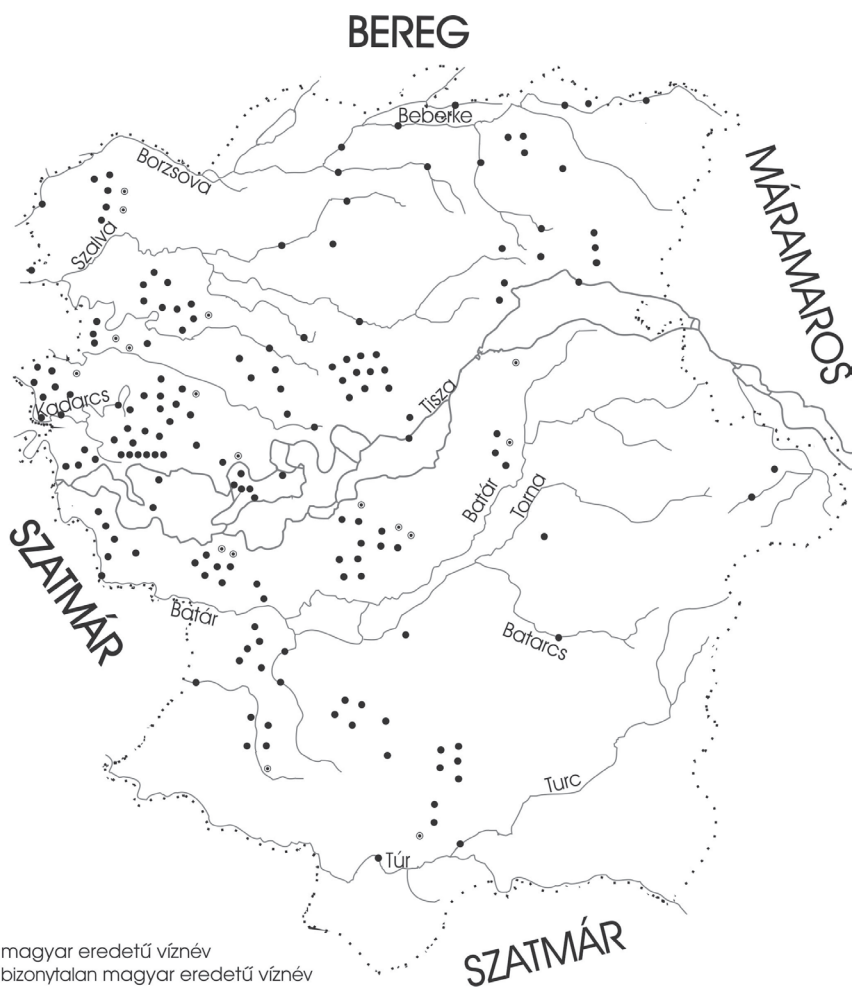
A már létező nevek felhasználásával létrejött, S+M szerkezetű nevek a mikrotoponimák kivételével az egész korszakban jelen vannak. A mikrotoponimáknál a 15. századtól váltakozó módon, de csak 5% körüli gyakorisággal tűnnek fel; a település- és víznevek esetében viszont markánsabb szerepét mutatják az adatok. A településnevek adatsora a struktúra 15–16. századi folyamatos növekedéséről tanúskodik, ami leginkább talán külső, nem nyelvi körülményekkel állhat összefüggésben (pl. faluosztódással vagy az azonos nevet viselő települések elkülönítésének igényével, vö. BÖLCSKEI 2010: 16–22). Az adatok elemzése alapján az is megállapítható, hogy a helységneveknél a 18. században kizárólagosan — de jórészt lényegében már a 17. században is — csupán az M+F és S+M struktúrájú nevek modellhatásával számolhatunk. Ez vélhetően azzal a körülménnyel magyarázható, hogy a megye településszerkezetének kialakulása — viszonylag kései indulása ellenére — dinamikus fejlődésének köszönhetően korán lezáródott, s ezt követően már csak a meglévő nevek felhasználásával alkottak újabb névalakokat.

Az is kirajzolódik, hogy a kétrészes nevek sorában az M+F struktúra kései: adataiban csak a 14. századtól jelentkezik. Amíg a folyóvíznevek körében jel-

lemző struktúrának bizonyul, a településnevek felépítésében csak elszórtan jelentkeznek, illetőleg a mikrotoponimák között is csak nagyon csekély részt tesznek ki az M+F szerkezetű nevek. TÓTH VALÉRIA Abaúj és Bars vármegye névanyagának vizsgálata alapján arra mutatott rá, hogy az M+F szerkezetű nevek (főleg víznevek) a 14. században (vagy döntően ekkor) válnak általános és jellemző névtípussá (2001a: 162–163). GYÖRFFY ERZSÉBET pedig a korai ómagyar kori folyóvízneveken vizsgálódva állapította meg azt, hogy a típus a 12. századtól jelentkezik, de igazán majd csak a korai ómagyar kor következő századaiban szaporodik fel az ilyen felépítést mutató nevek száma, s arányuk a kétrészes korai ómagyar kori vízneveken belül összesen 30%-ot tesz ki (2011: 80–81).

3.6. A helynévfajták területi megoszlása

A magyar eredetű helynevek térképi ábrázolását a következők szerint végeztem el. Az adatok kis száma miatt az ómagyar és középmagyar kori folyóvíz-, illetve településnevek névanyagát egy-egy térképlapon jelenítettem meg, ezzel szemben a mikrotoponimák területi elhelyezkedését századonkénti bontásban ábrázoltam, a nevek forrásbeli első említésének megfelelően. Ilyen módon lehetőségünk nyílt arra, hogy — a nagyobb mennyiségű névadat lokalizálását is áttekinthetőbben megvalósítva — a legkorábbi időszaktól kezdve a magyar nevek térbeli jellemzőinek elmozdulásait leírjuk. A térképlapokat egymás után közlöm, majd a fejezetet a területi megoszlást értékelő néhány megjegyzéssel zárom.

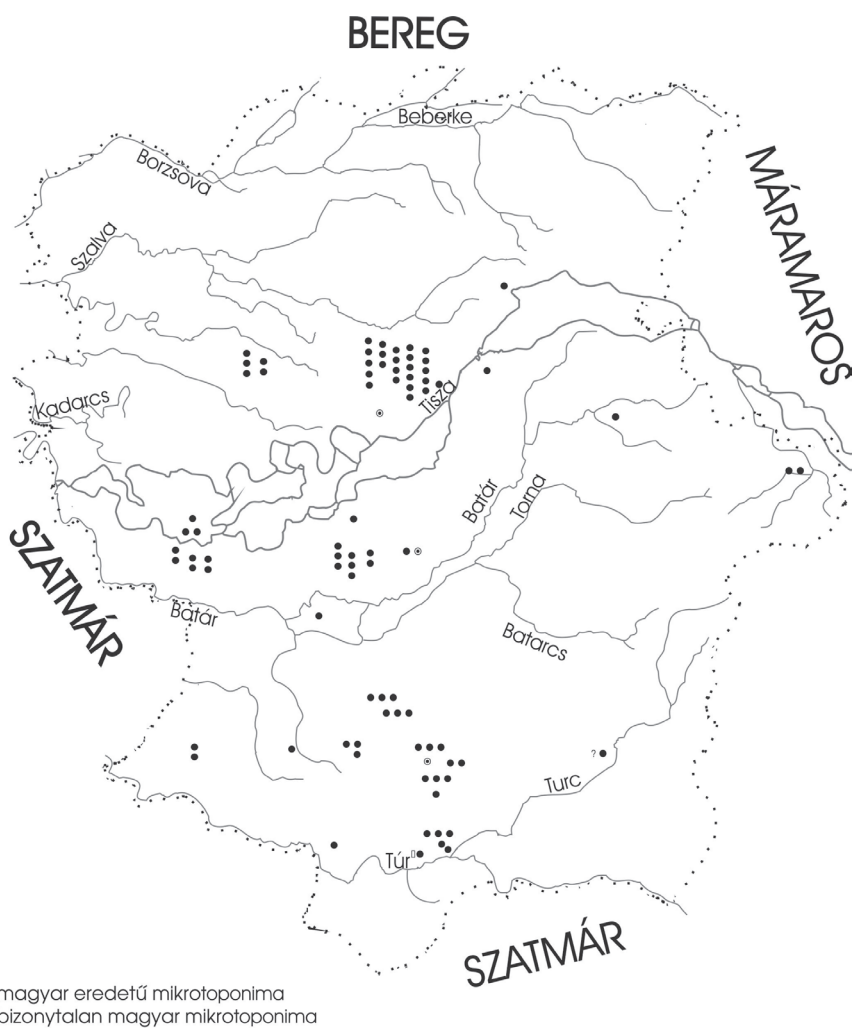
27. ábra: Ugocsa megye ómagyar és középmagyar kori magyar eredetű folyóvíznevei

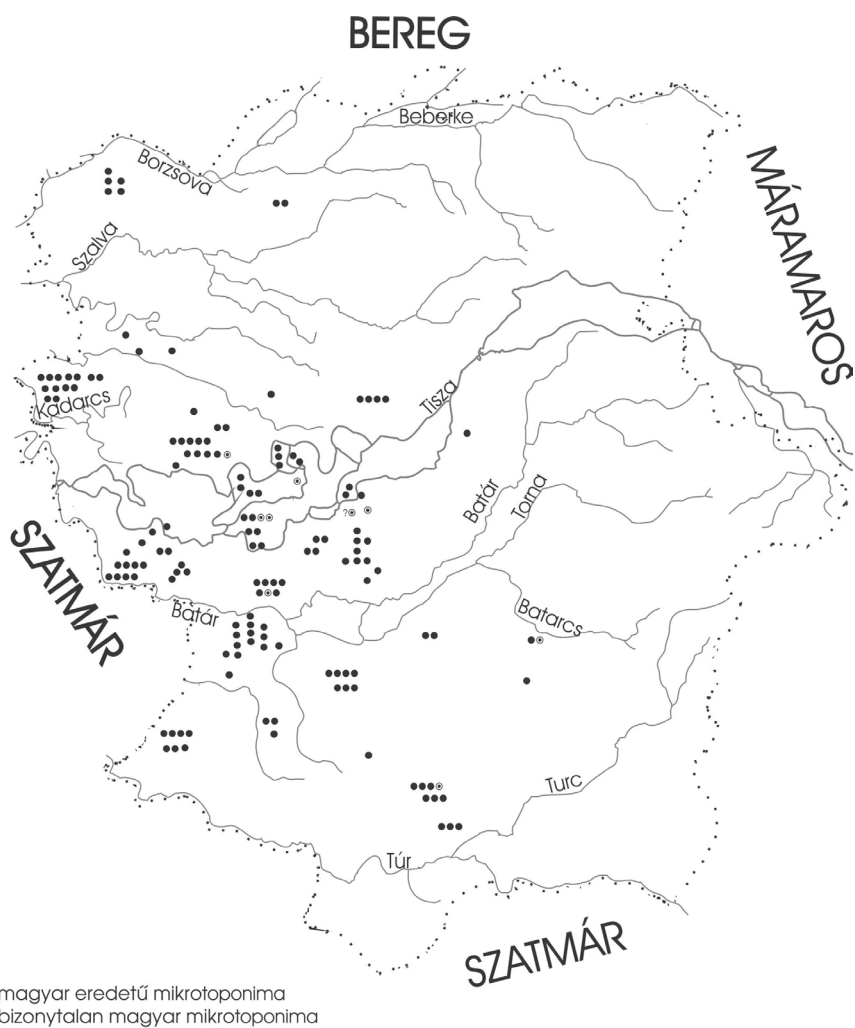
28. ábra: Ugocsa megye ómagyar és középmagyar kori magyar eredetű településnevei

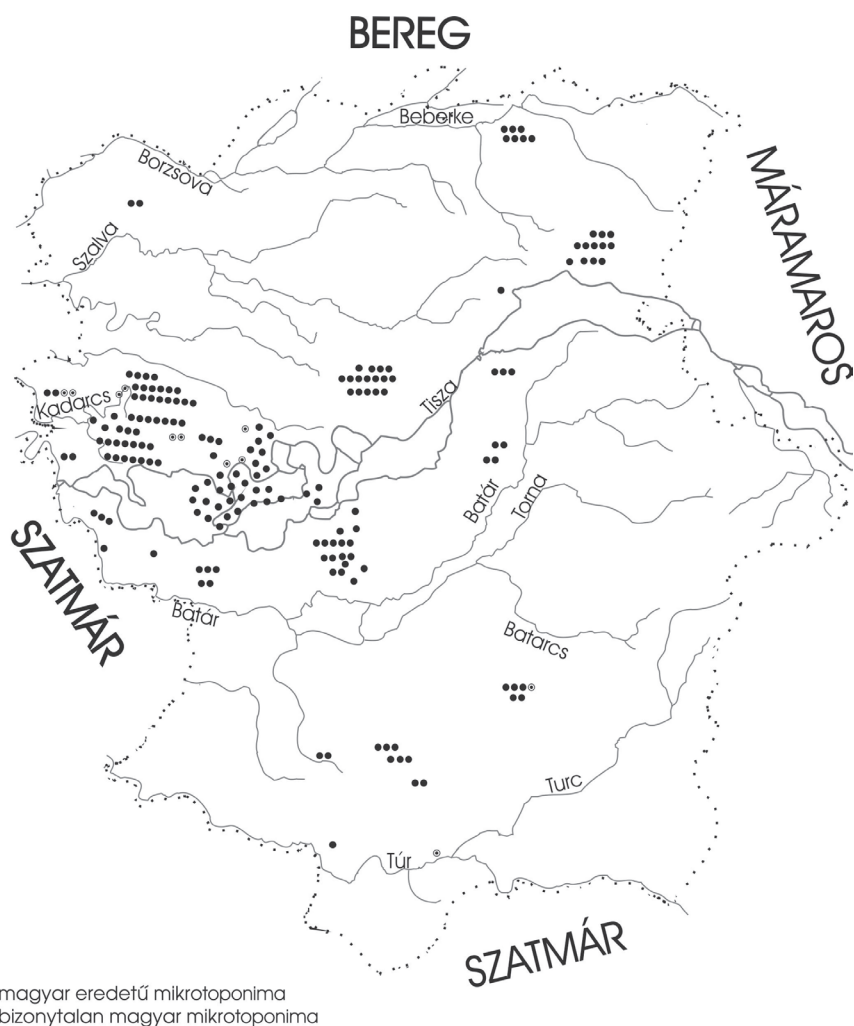
29. ábra: Ugocsa megye magyar eredetű mikrotoponimái 1. (1200–1300)

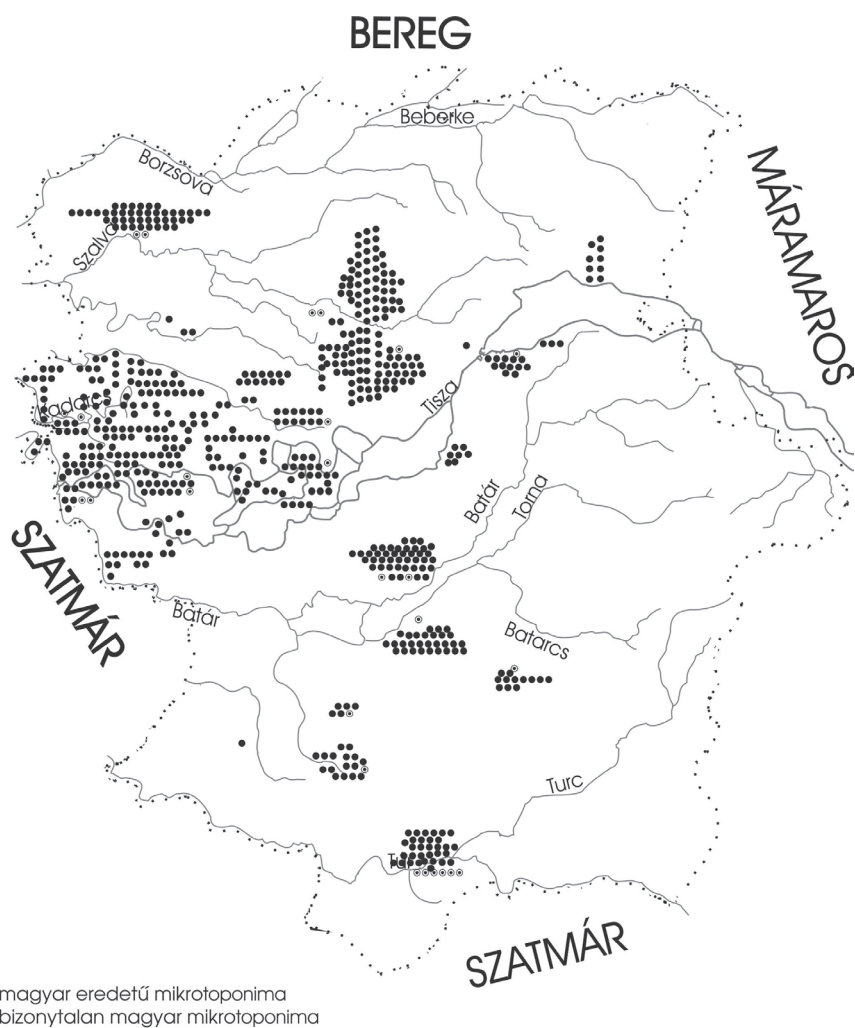
30. ábra: Ugocsa megye magyar eredetű mikrotoponimái 2. (1301–1400)

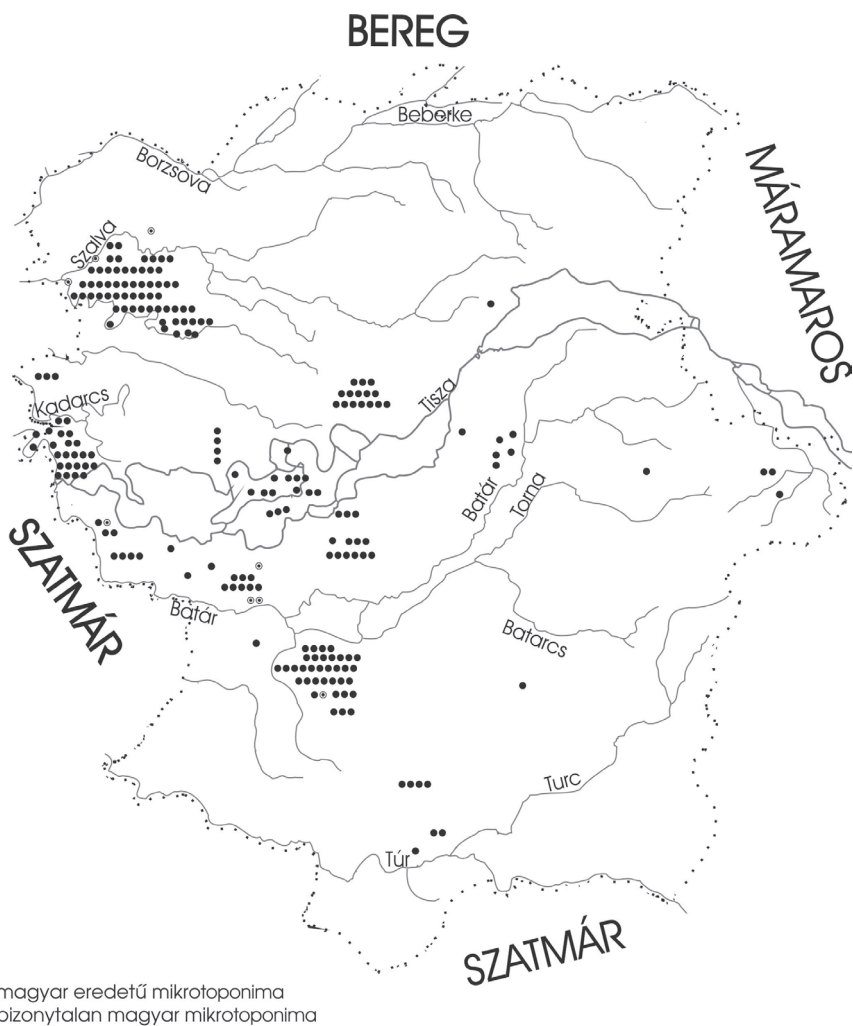
31. ábra: Ugocsa megye magyar eredetű mikrotoponimái 3. (1401–1500)

32. ábra: Ugocsa megye magyar eredetű mikrotoponimái 4. (1501–1600)

33. ábra: Ugocsa megye magyar eredetű mikrotoponimái 5. (1601–1700)

34. ábra: Ugocsa megye magyar eredetű mikrotoponimái 6. (1701–1772)

A térképlapok alapján a következő megfigyeléseket tehetjük. Az Árpád-kori helynévi adatok arról vallanak, hogy a Tisza jobb és bal partja — ennek is a nyugati része, ami egészen a megye középső területéig is benyúlik — tűnik magyar jellegűnek a kezdetektől, s ezt a magyar dominanciáját a vizsgált kor egészében megőrzi a vidék. A folyóvíznevek mellett a településnevek térbeli ábrázolása is arról tanúskodik, hogy a korai ómagyar korban, a településnevek kialakulásának az időszakában a megye településrétegének alapját képező csoport területileg az alföldi sík vidéken jelentkezik. A Borzs(o)va és a Batár által közrefogott területen, a Tisza nyugati sík vidéki vízgyűjtő területén számolhatunk jelentős korai magyar településnévi elemekkel, továbbá a megye déli-délnyugati sík vidékén a Batár és Túr által határolt területen. A megye magyar mikrotoponimáinak eloszlása alapján pedig csak tovább erősödhet az a benyomásunk, hogy ez lehetett már a kezdetektől fogva a magyarság központi területe, ha úgy tetszik, „bölcsője”. E térség korai magyar megtelepedése és „kirajzása” vélhetően földrajzi adottságaival magyarázható. A vízfolyások mentén lévő terület erdőkben és művelésre alkalmas földterületekben gazdag. Talán nem tévedünk sokat, ha a Tisza–Batár közének korai központi szerepét feltételezzük a magyar helynévi szórványok alapján.

A megye északkeleti hegyvidékén a 14. század elejétől magyar településnevekkel (*Rakas*) is számolhatunk. Emellett e területen egy-egy magyar eredetű folyóvíznév a sík vidékből kiemelkedő hegyvidéki völgyekben is előfordul, ám legkorábban is csak a 14. század közepétől, és elszórtan ugyan, de a későbbi századokból is ismeretes itt néhány adat. Az Árpád-kori település- és folyóvíznevek mellett a mikrotoponimák is azt mutatják egészen a 16. századig, hogy az északi erdős hegyvidék magyar helynévi elemeket nem tartalmaz, s az ezt követő időszakban is csak igen elszórtan.

Az Avas vidékén, de döntően a hegyvidék és a síkvidék átmeneti szakaszán már a 13. század végén találunk magyar településnévi elemeket (pl. *Váralja*, illetve az Avas északi részén is: *Veléte*). A kései ómagyar és a középmagyar korban a hegyvidéki területeken jelentkezik elszórtan néhány magyar elem (pl. *Komlós*, *Széphegy*). A helységnevekkel összefüggésben a mikrotoponimák az Avas délkeleti részén már a legkorábbi időszaktól kezdve jelzik a magyar névadói-névhasználói tevékenységet (pl. *Szép-hegy*, **Vár alja*). Ezzel szemben a magyar víznevek csak a 14. századtól utalnak magyar nyomokra az Avas lábánál (pl. *Kis-Tisza-árok*, **Száraz-patak*).

Összegzőképpen elmondható, hogy a különböző objektumfajtájú magyar eredetű helynevek földrajzi elhelyezkedése azt mutatja, hogy a magyarság Ugocsa megye alföldi síkvidékének névadásában meghatározó szerepet játszott, viszont a hegyvidék térségében sokkal kisebb szerepük lehetett.

4. Német etnikumra utaló névréteg

A történettudományi vizsgálatok Ugocsában a szász etnikum korai szórványos jelenlétét mutatták ki (ehhez lásd a II. fejezet 2. pontja alatt írottakat, de vö.

még KRISTÓ 2003a: 152). A történészek egyik módszertani eljárása — az írott források értékelésén túl — a korai hely- és személynevek vallatása, s a két tulajdonnévi kategória közül az Ugocsa megyei népességtörténeti kutatásokban az utóbbi névcsoport elemzése kapott lényegesen nagyobb hangsúlyt (vö. Sz. 51–54, 95, 159, 163–165, 210). Megjegyzendő azonban, hogy a személynevek etnikai forrásértéke jóval csekélyebb, mint a helynevekre alapozott következtetéseké (vö. HOFFMANN–TÓTH V. 2016: 299–303).

A megye helynévkincsének nyelvészeti-névtani vizsgálata egyetlen német eredetű helynevet sem tudott igazolni a térségben. A német helynevek teljes hiánya azt mutathatja, hogy csupán olyan kis számú betelepülő réteggel számolhatunk a területen, amely — nyilván a kétnyelvűség fázisán keresztül — gyorsan elmagyarosodhatott. Ezt állapították meg a történészek is a különböző történeti források alapján (ennek tárgyalását lásd a népességtörténeti fejezetben). Az alábbiakban ennek ellenére tanulságosnak gondolom az egyes névfajták szerint haladva áttekinteni a magyar névadással keletkezett *szász* lexémát tartalmazó (jó részt vélhetően a szász etnikum jelenlétére utaló) helyneveket, illetve kitérek a szakirodalomban tévesen német származásúnak vélt helynevek problematikájára is. E nevek bemutatását azért tartom fontosnak, mert egyrészt a magyar névrendszer elemeinek a segítségével is következtethetünk az ugocsa hospesek jelenlétére; másrészt a téves német névetimológiák bemutatása és kritikai értékelése segítheti a népcsoport jelenlétének pontosabb mérlegelését.

4.1. Folyóvíznevek

Az ómagyar és a középmagyar kori Ugocsa vármegye helynévi szórványait számba véve azt állapíthatjuk meg, hogy a megye névkincsében német–szász eredetű folyóvíznév nem található. A megye (folyó)vízneveinek eredetbeli rétegeit elemezve annak ellenére jelenthetjük ezt ki, hogy SZABÓ ISTVÁN a betelepülő hospesek nyelvi lenyomatának tartja a *Kuncsul pataka* (1357: Rakathyespataka, alio nomine *Kunchulpataka*, DL. 38170) víznevet (Sz. 52). A helynév előtagjának olvasata bizonytalan, a *Kuncsul* mellett lehet akár *Kuncul*, vagy ha a későbbi családnévvel kapcsoljuk össze, akkor még inkább *Köncöl* ~ *Göncöl*. A magyar névkincsben ismeretes e személynévvel szerkesztett helynév: lásd ehhez a történelmi Magyarország északnyugati részén lévő *Göncölkarcsa* (1367: *Kunchulkarcha*, FNEsz.) településnevet és a pontosan nem lokalizálható *Göncöl* ~ *Köncöl vágása* (1355: *Villa Kunchul wagasa*, OklSz. 307) helynevet. A szintagmatikus szerkesztésű *Kuncsul pataka* folyóvíznév azonban nyilvánvalóan magyar névadással keletkezett: a *Kuncsul* (vagy az említett variánsok bármelyike) személynév és a *patak* földrajzi köznév kapcsolatából. A helynév alaptagjául szolgáló személynév legkorábbi közvetlen említése talán a 13. századból való: 1262/1413: *Conchel* (ÁSz. 229). SZABÓ ISTVÁN szerint a *Kunchul* a német *Kunzel*-ből származik (Sz. 427), a Szőlős történeti családnévanyagában 1574-ben jelentkező *Gwncheöl*

családnévnél pedig megjegyzi, hogy ez „megmagyarosodott német eredetű szó” (i. m. 422). A *Kuncsul* családnév szász etnikumjelölő szerepe nyelvi jegyek alapján azonban nem határozható meg, nyelvészeti-névtani szempontból a (bármilyen eredetű) családnév és a magyar földrajzi köznév összetételével szerkesztett folyóvíznévi modell feltétlenül a magyar nyelvben keletkezett névréteg részét képezi, magyar névhasználókra utal, így ezzel értelemszerűen az előző egységben, a magyar eredetű folyóvízneveket tárgyalva foglalkoztunk. Ráadásul még a *Köncöl* ~ *Göncöl* személynév német eredete sem igazolható, mivel ezt a szakirodalom leginkább a *Konrád* régi magyar becéző alakjának tartja (RMCsSz. *Köncöl*).

4.2. Településnevek

Az ómagyar és középmagyar kori Ugocsa vármegye településnévi szórványait számba véve ugyancsak azt a megállapítást fogalmazhatjuk meg, hogy a megye névkincsében német eredetű helységnév nem található. A Tisza-völgyi szász hospesek falvait ugyanakkor egy 1405. évi oklevél „villa zaz”-oknak is nevezi (Sz. 47). Emellett azt is tudjuk, hogy SZABÓ ISTVÁN — az arдай Szent Lajos- és Szent László-képek, továbbá hely- és személynevek alapján — a magyar–szász együttélést tényként kezeli, kiemelve, hogy az Ugocsába betelepülő szászság a magyar településekre telepedett rá, illetve a két etnikum esetében „összetelepülésre” gondolhatunk (Sz. 51). Ennek lehetőségét elfogadva a német településnevek ügyében — SZABÓ ISTVÁNNAL tartva — azt az álláspontot valljuk, hogy „E helységek német neveiről egyáltalában nem is tudunk.” (i. m. 49).

A német etnikum nyelvi tevékenységének a település-névadásban ugyan nincs tapasztalható nyoma, de kétségtelen jelenlétükre utalnak a magyarság névadásában keletkezett *Szász* típusú településnevek (illetve a település osztódásával kialakult *Fel-* és *Nagyszász*). Ezek vizsgálatát a magyar településnevek között végeztem el.

4.3. Mikrotoponimák

A településnevekhez hasonlóan a mikrotoponimák körében is csupán magyar névadással keletkezett szász hospesekre utaló neveket találunk. A szakirodalomban néhány ugocsai helynév magyarázata kapcsán a német eredeztetés lehetősége felmerült ugyan, de mint alább látni fogjuk, ezek nyelvi-névtani analízise más eredménnyel zárul.

Magyar névadással keletkezett, német etnikumot jelölő népnévre visszavezethető mikrotoponima kettő is található a korpuszban: a *Szász vég* és *Szász-éger*. A *Szász vég* utcanév Ugocsa megye központi részén, Szőlős névanyagában jelenik meg, s a 16. század első harmadából adatható. Esetében (a 17. század első évtizedéből való *Szászvég utcája* tanúsága alapján is) az adatokkal korábbról nem említett **Szászvég* ’városrész’ > *Szász vég* ’utcanév’ fejlődést feltételezhetünk.

A **Szászvég* településrésznév az ott élők etnikai hovatartozását jelző *szász* népnévnek és a *vég* 'valaminek (térben) befejező része; valami széle, határa' (TESz.) jelentésű köznévnél a jelzős összetétele (de ehhez lásd még *cigányvég*, FKnT.). A *Szász vég* névforma egyébként a *Magyar vég* névvel áll korrelációs viszonyban.

A *Szász-éger* a 15. század második feléből ismeretes a megye délnyugati részén lévő Batár névanyagából. Előtagjának népnévi magyarázata bizonytalan: az ugyanis személynévként és népnévként egyaránt értelmezhető. A névnek a szász etnikumhoz és magához a népnévhez való kötését két tényező is gyengíti: egyrészt a *Szász vég*-től eltérően nem ismerjük korrelációs párját a forrásokból, másrészt a *Szász*-nak a régiségben való gyakori személynévi előfordulása (1287: *Zaz*, ÁSz. 840) is elbizonytalanítja a névnek a betelepülő hospesekhez való közvetlen kapcsolását. Megjegyzendő, hogy családnévként a közeli vagy éppen szomszédos településekről is kimutatható a *Szász* névforma (pl. Farkasfalva: 1615: *Zaz*, Sz. 333; Almás: 1743: *Szaz*, i. m. 351; Halmi: 1478, 1481: *Zaz*, 1576, 1591: *Szasz*, i. m. 365, 366 stb.).

SZABÓ ISTVÁN a megye történetét megírva az általa összegyűjtött helynevek egyes elemeihez névmagyarázatot is fűzött, amiket nyelvészeti szempontok szerint — ahogy azt már korábban is említettem — KNEZSA ISTVÁN egészítette ki, de sok esetben maga az etimológia is tőle származik (a magyarázatok készítőjét nem mindig jelöli a szerző, de olykor igen). Az *Abláz* ~ *Ablász*, *Stulba*, *Gerlát*, *Hank útja*, *Petecske* nevek kapcsán elsősorban német vagy német–szláv, német–magyar származtatást valószínűsítene. Ezekre röviden érdemes kitérnünk, noha — mint látni fogjuk — e nevek szláv–magyar magyarázata névelméletileg jobban indokolható.

A német nyelvvel kapcsolatba hozott neveknek két típusát találjuk meg SZABÓ ISTVÁN monográfiájában. Az elsőbe azok a nevek sorolhatók, amelyek német magyarázatánál a szlávból való eredeztetésük valószínűbbnek látszik (ezek szláv származtatásának részleteit lásd a szláv helyneveknél). A szőlősi *Abláz* ~ *Ablász* helynevet SZABÓ ISTVÁN a német *Ablass*, *Ablaz* 'vízleeresztő, kifolyás, árok' jelentésű szóra vezeti vissza (Sz. 430). Megítélésem szerint a mikrotoponima szláv eredete mellett több és meggyőzőbb érv szól (ezeket a jelzett helyen be is mutattam).

A *Stulba* helynév kapcsán SZABÓ ISTVÁN monográfiájában azt olvashatjuk, hogy ez „esetleg a német »Stillbach«-ra, vagy inkább az orosz »Stolb« (oszlop) szóra” vezethető vissza (Sz. 384). A német magyarázatot a megye névanyaga — mint láthattuk — nemigen támogatja, a szláv származtatás viszont kevésbé ütközik akadályokba (lásd ott).

A másik típust azok a német lexemával összekapcsolt nevek képviselik, amelyek esetleges német nyelvi magyarázatát névrendszertani alapon magyar vagy szláv–magyar névadás lehetőségével zárhatjuk ki. SZABÓ ISTVÁN szerint a *Gerlát* helynév „Minden bizonnyal a német *Gerlach* szóból” származik (Sz. 429). Szőlős határában jó egy évtizeddel későbből *Gerlát rétje* mikrotoponimára bukkanunk.

A közel azonos idejű említések alapján keletkezésük egyértelműen nem tisztázható, de valószínű, hogy a *Gerlát* pusztá személynévi helynévadással jöhetett létre, vagy esetleg szerkezeti változással alakulhatott a *Gerlát rétje* összetételből, tehát magyar nyelvű névadókra utal. A helynév alapjául szolgáló személynév a megye több pontján is adatolható a 16–17. századból, SZABÓ ISTVÁN ezek mindegyikét német eredetűnek minősítette; vö. 1631: *Gerlat*, 1632: *Ghellat* (Almás, Sz. 351), 1545: *Gerlat* (Sásvár, i. m. 471), 1578: *Gerlat* (Tivadar, i. m. 520), 1589: *Gerlatt* (Csedreg, i. m. 310).

SZABÓ ISTVÁN Szőlős 13–14. századi helynévanyagát vizsgálva a *Hank útja*²¹ helynév keletkezésében szász hatást feltételez. A névstruktúra alapján minden kétséget kizáróan kijelenthetjük, hogy a *Hank útja* nevet a kései ómagyar kora uralkodóvá váló kétrészes magyar névmodellek mintájára alkották, s mögötte magyar névadói tevékenységet kell látnunk az előtag mibenlététől függetlenül (vö. 1359/1365: *Hanchkuta*, DL. 38175, 1359/1571: *Hanthkutha*, DL. 38584, Sz. 428, itt 1359/1371. évi kelettel, 1359 *Hantzkwtha*, Sz. 428, 1390: *Hank vta*, Zs. 1: 1554, 1667: *Hankuta*, Sz. 428). A szakirodalomban az előtagként álló személynév német származtatásáról is megoszlanak a vélemények,²² de amennyiben a német eredeztetését elfogadjuk, akkor sem bizonyítaná a szász etnikum jelenlétét a megyének ezen a részén, ugyanis — mint korábban is jeleztük — a személynévek említésük időszakára vonatkozóan közvetlenül nem utalnak etnikai hovatartozásra.

Végül a *Petecske* (1637: *Peteczke* mellett, Sz. 414) név ide sorolása is ingatag lábakon áll, német származtatása nem tűnik meggyőzőnek. A Tisza-völgyi szász sziget települési körén kívül található *Petecske* nevet SZABÓ ISTVÁN a ném. *petetsche* > *peticsen* > *Petecs*; vö. *Peticsen* = *Fleckfieber*; esetleg a m. *petecs* – *patécs* szóból eredeztette (Sz. 414). A névnek SZABÓ által felvetett nyelvjárási *petecs* ~ *patécs* 'egy fajta kiütéses betegség' főnévvel való összekapcsolása a szó területi elterjedtsége alapján bizonytalan, azt ugyanis az északkeleti régióban, Szatmár megyében *pepecs* 'pestis' formában említik (ÚMTsz. *patécs*). Ehhez lásd még a moldvai *petecske* 'kicsi kakas' tájszót is (ÚMTsz.). A *Petecske* -ke

²¹ SZABÓ szerint ebből az időszakból „Szőlős területéről 34 földrajzi nevet ismerünk, melyek egy kivételével határjárásban szereplő határpontokat jelölnek. Ezek közül a szász hospesek nyelvének hatása csupán kettőben jelentkezik (Hankuta = Hans útja s Kunchul – Kunzel pataka), de a német szó ezekben is magyar szóval párosodott” (Sz. 52). Máshol kiemeli, hogy Veresmart, a két Sárád és Rakasz határvitáiban szereplő útnevet „Indokolt [...] Nagyszőlősnél felsorolni, mivel az út kétségtelenül a város (értsd Szőlős — K. B.) hospeseinek egyikétől nyerte nevét s az is valószínű, hogy az út egyes szakaszai az említett közbetelepülések után is a szőlősi határban maradtak” (i. m. 428).

²² KISS LAJOS a német *Hank* szn. < *Johann* 'János' fejlődését valószínűsíti (FNESz. *Hank-vágása*). KNIEZSA ISTVÁN a magyar és szlovák családnévek rendszerét vizsgálva a *Hank* családnévben a magyar -k kicsinyítő-becéző képzőt feltételezi, a név töve pedig szerinte a német *Hans*-ból való (1965/2003: 275). Úgy véli, hogy a *Hank* nem lehet sem német, sem szláv képzésű, ugyanis ebben az esetben *Hanek* lenne várható, így valószínűleg ez magyar név (i. h.).

végződése a magyar nyelvterület keleti peremén gyakoribb képzőelem, amely mind a magyar kicsinyítő képzőből létrejött (hely)névképző, mind a szláv *-bka* kicsinyítő képző elvonásával (helységnév)képzővé vált *-ka/-ke* is lehet (BENKŐ 1950: 144–145, vö. BÉNYEI 2012: 112–115). Az ugcasai *Petecske* tövében nem ismerünk fel egyértelműen valamilyen köznevet, személynévvel való összekapcsolhatósága pedig csak tovább fokozza a bizonytalanságot. Elviekben a névalak a *Péter* név *Pet-* tövének valamely származékneve is lehetne, viszont ilyen képzésű személynévet sem a régiségből (vö. ÁSz. — ehhez lásd még TÓTH VALÉRIA tanulmányát, amelyben a *Péter* alapnév személynévi származékainak a vizsgálata során az említett tőnek **Petecske* alakját nem mutatta ki, 2009: 51), sem a családnevek köréből nem ismerek (vö. RMCsSz.), de az internetes telefonkönyvek adatállományában sem szerepel ilyen nevet viselő személy (vö. <http://telefonkonyv.hu/>). Ehhez azonban érdemes figyelembe venni a *Petecs* (1462: Benedicto *Pethecz*, RMCsSz., de lásd még 1284: comes Bodon filius Weyteh... cum *Peteuch* filio Petres, ÁSz. 632) családnevet is, KÁZMÉR szerint ez a *Péter* becéző képzős származéka (i. h.). A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a tárgyalt ugcasai helynév beillik a *-ka/-ke* képzős helynevek körébe, valószínűleg nem német etimonra vezethető vissza, hanem szláv vagy magyar képzésű lehet, de az alapszó tisztázatlan volta miatt eredete nem állapítható meg pontosan.

4.4. A német etnikumra utaló magyar eredetű nevek területi jellemzői

A szász etnikum nyomait a magyar névadással keletkezett népnévi helynevek alapján a megye középső részén valószínűsíthetjük (lásd 36., 37. ábra). Kétségtől eltekintve erre utalnak a Tisza és a Batár közén említett *Szász*, *Fel-* és *Nagyszász* településnevek, ezek legkorábban a 13. század második felétől jelzik az új etnikumot a területen. A történészek a szőlősi hospesekről korai oklevélbeli említések, legkorábban az 1262. évi királyi kiváltságlevél alapján szólnak, mely kiváltságlevél 1355-ig többször megerősített (vö. Sz. 43–44). Emellett a kutatók a település 13–14. századi, sőt 15–16. századi német etimonra visszavezethető személynévei és az előbbi század helynevei alapján valószínűsítik a korai összetelepülést (vö. i. m. 52–53). Az 1512. évi *Szász vég* és *Magyar vég* helynévi adata a népi keveredés tényét rögzíti, de a népcsoport megjelenésének pontos időpontját a helynevek első említése sem jelöli, ugyanis az adatok előkerülésének bizonytalanságával számolhatunk itt is. A megye délnyugati részéről származó *Szász-éger* a fenti bizonytalanságok miatt nem vonható be a vizsgálatba, annak ellenére sem, hogy Batár 13. század eleji lakosai flandriaiak voltak, de ezen népelemről az egyszeri említésen túl a későbbiekben nem hallunk, sőt a 14–15. századi adatok vallatása sem utal SZABÓ szerint a népcsoportra (Sz. 47–49).

Láthattuk, hogy kutatóink a megye több helynévéhez is kapcsoltak német eredetűt, ezek azonban jó eséllyel más módon alakultak. Magyarázatainknál valószínűleg számolhatunk a történettudományi ismeretek hatásával, tudniillik

a *Petecske* kivételével csak olyan helységek névanyagában tételeznek fel szász etnikumra utaló névtestet, ahol a szász vendégekre korai írott források is utalnak (pl. kiváltságlevél, hospesek stb.), így talán joggal gondolhatjuk azt, hogy a szőlősi és a királyházi határban levő nevek ilyen irányú magyarázatát ez a tényező mindenképpen befolyásolhatta.

5. Román etnikumra utaló névréteg

Történeti kútfőkből tudjuk, hogy a román etnikum térfoglalásával a 14. század hetvenes éveitől számolhatunk a megye déli hegyvidékén (vö. Sz. 119–120). Ugocsa megye ómagyar és középmagyar kori helynevei között azonban mindössze négy vélhetően román eredetű helynevet találunk (0,2%).

A románok betelepülésének nyelvi nyomait két névadási móddal tudjuk kimutatni (ehhez vö. RÁCZ A. 2004). Az első típust a magyar névadással keletkezett, román etnikumra utaló népnevet tartalmazó helynevek, a másodikat a román etnikum névadásából való helynevek képviselik. A folyóvíznevek körében csak ez utóbira találunk példát, a település- és mikrotoponimák csoportjában viszont mindkét típus jelen van.

5.1. Folyóvíznevek

Az ómagyar kori ugocsa folyóvíznevek nyelvészeti-névtani vizsgálata nem utal román etnikumra. A középmagyar korban a 17. században említett magyar struktúrát mutató *Korni köze* helynévből azonban kikövetkeztethető egy **Korni* névforma, ami talán román eredetű. A név etimológiailag esetleg összefügghet a Bihar megyei *Kornice(l)* településnévvel (vö. RÁCZ A. 2007: 159–160). Ennek alapja a rom. *corn* 'som(fa)', amelyből a románok lakta területeken számos helynév alakult, vö. rom. *Corni* hn. (IORDAN 1963: 64–65, 464 — itt további helynévi származékok is találhatók). A névbokor tagjainak legkorábbi említései — a román növénynév többes számú alakjának névformája — akár a román–magyar névhasználat elemei is lehetnek.

5.2. Településnevek

A román etnikum jelenlétére utaló településnevek csak a 15. század közepétől tűnnek fel a forrásokban. Ez — az adatok szórványos előkerülését is figyelembe véve — nem cáfolja ugyan, de nem is erősíti meg a történettudományi állításokat a románoknak a 14. század második felétől történő betelepülésére vonatkozóan.

A románok legelső településnévi nyoma az őket körülvevő magyar etnikum névadásából mutatható ki az *Oláhfalu* név révén, amit egy 15. század közepén keletkezett, átiratban fennmaradt oklevél rögzített. A település pontos elhelyezkedését nem ismerjük, valahol Terebes és Csongova között említik. Vélhetően

az Avas vidéken keresendő, történészeink e keleti, délkeleti határszélet emelik ki ugyanis a román etnikum térfoglalása kapcsán. Az ómagyar korból más helynévadat a történészek által jelzett folyamatos beszivárgásokra nem utal. A középmagyar korból is csupán egyetlen, az *oláh* néprévet tartalmazó helységnevet ismerünk: az 1628-ban említett, szintén egyszeri előfordulású *Oláhújfalu* településnevet (*Sósújfalu* szinonimájaként). A románok korai jelenlétére további, magyar névadással keletkezett településnév nem utal.

A román nyelvi névadás nyomát láthatjuk viszont a kései ómagyar korból származó *Száraspatak* 18. századi *Valeszaka* ([1750]: Szarasz Patak vel *Vale Szak*, ComMarmUg. 215) névpárjában. A magyar *Száraspatak* és a román *Valeszaka* névpárok között teljes lexikális megfelelés van. A kétnyelvűség valamilyen fókán bizonyára a magyar név mintájára alakult ki fordítással a másodlagos román névalak. Az átvételi mód azzal magyarázható, hogy az egymás mellett élő, eltérő nyelvű közösségek kétnyelvűségéből adódóan a név összetevőit az átvevők megtudták feleltetni valamilyen, a saját nyelvi rendszerükben meglévő lexémának. A név első néveleme a rom. *văle* 'völgy' (Dicț. 522); a rom. *seacă* névelemhez pedig figyelembe vehetjük a rom. *sec* 'száraz, kiszáradt' melléknevet, valamint a rom. *secă* 'kiszárit; kiszárad' igét is (Dicț. 448, vö. FNESz. *Valea Seacă*).

5.3. Mikrotoponimák

A magyar névadással keletkezett nevek sorából kiemelhetjük a 18. század közepeiről származó bábonyi *Oláhok útja* útnevet, amely a magyar *oláh* népnév *-k* többesjellel ellátott alakjának és a birtokos személyjeles *út* földrajzi köznévként az összetétele. SZABÓ ISTVÁN közlése alapján a környékbeli lakosok szerint „az oláhság itt járt az úrdolgára” (Sz. 285). Ehhez érdemes még azt is hozzátennünk, hogy e névforma az 1479-től adatolható *Farkas útja* szinonim neveként szerepel. Az eredetibb névforma mellett lejegyzett névváltozat *oláh* névrésze a település határában megjelenő (elvonuló?) új népelemre utalhat.

Az Avas vidék nyugati határában a Tarna patak közelében találjuk a *Kornet* (1732/Más.: *Kornét*, Sz. 395) helynevet, amelynek etimológiája alapján a román etnikum egykori jelenlétére gondolhatunk. SZABÓ ISTVÁN a helynév eredetét ismeretlennek tarja (Sz. 395) ugyan, ám a román névkincsben megtalálható *Cornet(ul)*, *Cornățel(ul)* (IORDAN 1963: 41) helynevek alapján a román eredet lehetőségével is számolhatunk. Töve azonos az előbb tárgyalt *Korni* vízfolyásnév feltételezett tövével, és jelentéstartalma 'Somos'-ként adható meg. A román *-et* végződés valamivel való ellátottságot fejez ki, és leggyakrabban fanevekhez járulva alkot helynevet, s a román névrendszerben igen jellegzetes formánsnak látszik (i. m. 426). A név legkorábbi formájának hangszerkezete alapján román–magyar névhasználatot egyaránt feltételezhetünk.

A következő elnevezés bizonyítalanul sorolható a román eredetű helynevek sorába. A történészek szerint megállapított román települési körön ugyanis ki-

vül található, és a románból való névfejtése vagy csak bonyolult hangtani változásokkal magyarázható meg, vagy pedig adaptációs jelenséggként írható le. A Tisza-völgyi hospesfaluk sorába ékelődő Tekeháza 17. század közepi *Kömpöly* (1641 k.: *Kömpöly*, Sz. 499) helynévi adata kapcsán SZABÓ ISTVÁN — vélhetően KNEI ZSÓFIA nyomán — kiemeli, hogy a név talán a román *Cîmpul* 'mező' szóból való (Sz. 499). Ehhez esetleg hozzákapcsolhatjuk még az Erdély területén ismeretes *Kîmpur* településnevet is (1485: *Kampur*; FNEsz.). KISS LAJOS ezt szintén román eredetűnek tartja, melynek tövében a rom. *cîmp* 'mező; határ; tábla' lexéma található (i. h.). A román onomasztikai gyűjteményekből láthatjuk, hogy a helynévkincsben számos *Cîmpul* helynév létezik (lásd IORDAN 1963: 22), illetve e munkák *Cîmpu*, *Cîmpean(u)* családneveket is említene, s ezeket helynévi származásúaknak tartják (IORDAN 1983: 133). Ha a fenti feltételezést elfogadjuk, akkor a következő komplikált hangtani változást valószínűsíthetjük: **Cîmpul* > **Kîmpul* ~ **Kümpul* > **Kömpöl* > *Kömpöly*. A román illabiális veláris *î* a magyar szóátvételekben igen változatos képet mutat (vö. BAKOS 1982: 23, 24–25), itt talán rom. *î* > m. *ü* fejlődéssel számolhatunk, bár gyengíti a feltételezést, hogy az átvételek során bekövetkezett ilyen változásokat BAKOS FERENC csupán a 20. században erős román hatás alatt álló területeken mutatja ki (a név végén lévő *-ul* végartikulushoz lásd BAKOS 1982: 45, IORDAN 1963: 425–428).

Mérlegelve a *Kömpöly* körüli névfejtési bizonytalanságokat összegzőként csak annyit jelezhetünk, hogy e nevet a román etnikumhoz csak igen nagy óvatossággal köthetjük. Amennyiben mégis román névadást feltételezünk, a helynév fonotaktikai szerkezete már az első előfordulás alkalmával is magyar névhasználokat jelez.

5.4. A román etnikumra utaló helynevek területi jellemzői

A betelepülő románok az Avas déli és északnyugati, valamint a keleti peremén jelentkeztek (lásd 35., 36., 37. ábra). A megye településnév-anyagában bemutatott fenti nevek közül a magyar névadással keletkezett kétrészes nevek a román etnikum 15. század közepi halvány jelenlétére utalnak. A vagylagos névhasználat (*Sósújfalu* ~ *Oláhújfalu* megnevezés) pedig az egymás mellett élő, eltérő etnikumok (magyar–román) érintkezésére világít rá. Az Avas nyugati lejtőjén jelentkező, a magyar névkincs alapján létrehozott román *Valeszaka* településnév a román etnikumnak a korábbi magyar lakosságra való rátelepülését bizonyítja. A magyartól független, önálló román településnevet nem találunk a térségben. A kikövetkeztetett **Korni* helynév csupán a 17. század első évtizedének első feléből, a *Kornet* mikrotoponima adatai csupán a 18. század első felében-közepén jelzik az új térfoglalókat, de a korábbiakhoz hasonlóan csak alig kivehető módon.

6. Ismeretlen-bizonytalan eredetű névréteg

A megye helynévkincsében az eddigiekben tárgyalt névrétegek mellett 3,4%-nyi ismeretlen-bizonytalan eredetű névanyagot is elkülöníthetünk. Ezek egy részében a névetimológiák bizonytalansága áll a besorolásuk mögött, más-kor pedig olvasati nehézségeiből adódóan nem értékelhetők megnyugtató módon a névadatok.

6.1. Folyóvíznevek

A folyóvíznevek csoportjában hét olyan elnevezést találunk, amelynek bizonytalan ugyan az etimológiai magyarázata, de leginkább idegen eredetüként interpretálja őket a szakirodalom. A *Batár* víznevet (ami talán az ótörök *bat-* 'elmerül, elsüllyed; lenyugszik, lemegy [égítést]' ige *-ar* képzős származéka; 1262: *Batar*, F. 7/3: 44) PAIS DEZSŐ a törökből fejtette meg (1931: 215), ez ma is általánosan elterjedt magyarázata a folyóvíznévnek. A török származtatást veszi át KISS LAJOS is (FNESz. *Batár*), de összeveti a szerbhorvát *Bàtar* vízfolyás nevével is. Ez az utalás pedig úgy is értelmezhető, mint a szláv eredeztetés lehetőségének felvetése, de úgy is, hogy akár a szerbhorvát *Bàtar* előzménye is lehet török eredetű helynév.

A megye középső területéről ismert *Tice* ([1290–1300]: *Tycche*, DL. 56589) eredete is kérdéses. A magyar nyelvterületen, a Tisza folyásának más részén is említeneek ilyen nevezetű folyóágot, például a Bodroghözben (MELICH 1909: 369–370, MELICH 1925: 65, MIZSER 2009: 226); Szabolcs megyében pedig a Kis-Tiszát nevezik így (MELICH 1923: 38). Feltehetőleg a Tisza folyónévből alakult, s MELICH a *Tisza* > **Tisze* > *Tice* fejlődést tételezi ez esetben fel (MELICH i. h.). A honfoglaláskori Magyarország című monográfiájában a Tisza folyó nevének *Tisza* és *Tica* két alakváltozatát elkülönítve utal még a *Tica* > *Tice* változásra is (MELICH 1925–1929: 65, 69). SZABÓ szerint az oklevelekben a *Tice* és a *Tisza* bizonyosan nem azonosak, az előbbi „azonban alighanem az utóbbitól vette a nevét, talán valami régies kicsinyítéssel” (Sz. 303, 432). A kérdés az itt idézettnél teljesebb névállomány bevonásával azonban további vizsgálatra vár.

Az Ugocsa megye északnyugati mocsárvidékén lévő *Batnuka* (1295: *Batnuka*, ÁÚO. 5: 137), valamint a megye középső kismemesi részén fekvő *Ösztöke* (1337: *Wztuke*, Sz. 316) és a déli mocsármedencében adatolt *Ösztöke* (1341: *Wuzthuka*, DL. 70998) származása ugyancsak bizonytalan. KNEZSA szerint a két azonos alakú víznév közül az előbbi esetleg az Eszteggővel azonos, de az is elképzelhető, hogy a népnyelvi magyar *ösztoke*, régi magyar *üsztoke* 'a jószág ösztönzésére szolgáló vasvégű bot, ill. eketisztító vaseszköz' (< szl. *stykь*) jelentésű szóval állhat kapcsolatban (Sz. 316, OklSz., TESz. *ösztoke*). A pataknev azonban az itt idézett jelentésekkel névrendszertani tekintetben közvetlenül nemigen hozható összefüggésbe.

Tisztázatlan a *Porcsik* (1655: *Porchik*, Sz. 504) származása is, de a név végződése esetleg a szláv eredetet, s a szláv helynévképzésben jellemző *-ikъ* formáns jelenlétét sugallja (a képzőhöz lásd ŠMILAUER 1970: 28–29).

A kikövetkeztetett **Iske* víznév eredete szintén ismeretlen. A magyar nyelvterület más részén is ismerünk ilyen elnevezést. KISS LAJOS a kelet-szlovákiai *Iske* helységnevet pusztá személynévi eredetűnek tartja (FNESz.). *Iske* családnevet (1566: Michael *Iske*) egyszeri említésben találunk KÁZMÉR szótárában (RMCsSz. 498). FEHÉRTÓI KATALIN Árpád-kori személynévtárában szintén előfordul ilyen személynév: 1297: *Iske* (ÁSz. 431). Névrendszertani szempontból nem kizárt ugyan, de talán kevésbé valószínűsíthető a pataknév személynévi eredete. Érdemes megjegyeznünk, hogy KISS LAJOS az *Iske* helységnév kapcsán a személynévi eredeztetés mellett mérlegeli annak a lehetőségét is, hogy a név esetleg a szlovén vízrendszer *Iška* folyónevével etimológiai rokonságba állítható, ezt azonban nem tartja valószínűnek (FNESz. *Iske*). Az ugocsaí víznév kapcsán ugyanakkor ez a szál azért lehet fontos, mert jelzi, hogy az *Iske* víznév etimológiai tisztázásakor egyik lehetőségként annak (szláv) jövevénynévi jellegére is gondolhatunk.

6.2. Településnevek

Ugocsa megye ómagyar és középmagyar kori településnév-anyagában az ismeretlen-bizonytalan eredetű neveknek (7%) ugyancsak két típusát emelhetjük ki (ehhez lásd a 36. ábrát). Az első csoportba sorolhatók azok a helységnévi említések, amelyek olvasata (és nemegyszer lokalizálása is) problémás. A másik típust pedig azok a nevek képviselik, amelyek esetében a névadók-névhasználók kilétét a lehetséges keletkezéstörténeti folyamatok egybeesése vagy az etimológiai bizonytalanságok miatt nem ítéltük meg egyértelműen. Ezek a nevek így két etnikum (pl. a szláv és a magyar) helynévrendszerébe egyaránt beletartozhatnak.

Olvasati bizonytalansággal számolhatunk a Tisza jobb partján lévő *Elei* ? (1351/1385: *Ellei*, DL. 38159) településnév, valamint a *Veresmart* egyszeri említéseként szereplő *Kopanya neuo* (1648: *Kopanya neuo*, ComMarmUg. 215) névforma utótagja esetében. A *Kopanya neuo* adat első névrésze Kiskopány szláv *Kopanya* alakjával azonosítható, az utótagjában pedig talán a német *neu* 'új' lexéma rejtőzhet (vö. még román *nou* 'új', Dicț. 346, lat. *novus* 'ua.', Finály). A hátravetett jelzős szerkezet és a *neuo* szóvégi *o*-ja ezt a lehetőséget elbizonytalanítja, s könnyen lehet, hogy a megjelölés talán csupán oklevélbeli előfordulás lehet, amely mögött nem feltételezhetünk korabeli, beszélt nyelvi valós névhasználatot. Esetleg az írnok (bizonytalan) nyelvi ismerete ugyancsak közrejátszhatott a hibás (?) lejegyzésben.

Az ismeretlen-bizonytalan eredetű településnevek másik csoportja két probléma köré szerveződik.

E nevek egy részénél nem állapítható meg egyértelműen a névadók etnikuma, sőt a korai említések névhasználóira vonatkozóan sem rendelkezünk támpontokkal.²³ A névadók és névhasználók kérdése annak ellenére sem deríthető fel, hogy az ide sorolt egyrészes nevek mindegyikének ismert a motivációja, szemantikai tartalma (egyőtől egyig a településnevek valamely más helyhez való viszonyára utalnak), és az őket létrehozó névadási mód is világos: metonimikus névátvitellel keletkeztek. A bizonytalanságot az alapnév nyelvi jellegzetességei okozzák, az tudniillik, hogy a településnevek alapjául minden esetben idegen név szolgált, amelynek az etimológiája egy kivételtől (*Batár*) eltekintve ugyancsak tisztázott: mindegyik szláv eredetű. Vízfolyás → település áttétellel alakultak a *Batár* (1216: *Batar*; Sz. 286), *Verbőc* (1251: *Vrbeuch*, F. 4/2: 96), *Csong(o)va* ([1268 ?]: *Chungua*, ComMarmUg. 166), *Rákóc* (1351: *Rakoch*, Sz. 96), *Turc* (1378: *Thwrch*, DL. 26566) és a *Tarna* (1430: *Thorna*, DL. 70858) helységnevek. Emellett még néhány egyéb típusú metonímiával is számolhatunk: a megye északkeleti részén hegy → település átvonódással a *Dabolc* (1351: *Dubouch*, ComMarmUg. 174), valamint épület → település névátvitellel a *Gérce* (1393: *Gerche* et alia *Gerche*, Sz. 389–390) településnevek keletkeztek.

Mivel azonban a metonimikus névadási mód mind a magyar, mind a szláv névrendszerre jellemző, így a másodlagos helységnevek nem sorolhatók egyértelműen valamelyik itt említett nyelvi réteghez. Azt ugyanakkor ki kell emelnünk, hogy egyes nevek esetében a névtestet jellemző fonotaktikai változások (pl. a szóvégek magyar nyelvi adaptációját jelző *-óc ~ -olc/-őc* végződések, lásd *Rákóc*) a nevek magyar használati körét jelezhetik. Markánsan kétnyelvű környezetben viszont hangtani változások nélkül is átkerülhetett a név egyik nyelvből a másikba; és talán az sem zárható ki, hogy az átvett nevet felhasználták (metonímiával) újabb hely megjelölésére. A mai névrendszerben például megfigyelhetjük, hogy a kétnyelvű névhasználatban a magyar és az ukrán nyelvi helynévpárok teljesen azonos hangalakú megfelelést²⁴ mutatnak; vö. 2008: ukr. *Csergőüs ~ Csörgőüs* ~ m. *Csergőüs* (élőnyelvi gyűjtés, Gödényháza; lásd 1865: *Csörgős*, P. 65); 2008: ukr. *Magyar-mező ~ m. Magyar-mezőü* (élőnyelvi gyűjtés, Szászfalu, Tekeháza; lásd 1865: *Magyar mező*, r., sz., P. 68, L1); 2008: ukr. *Fenyü ~ m. Fenyőü* (élőnyelvi gyűjtés, Sásvár; lásd 1650 k.: *Fenyé-n rét*, Sz. 331); de lásd még 2008: m. *Rebnyik* (élőnyelvi gyűjtés, Hetény). Mivel a régi névrendszerek többnyelvű névpárjairól igen kevés ismeretünk van, a modern kori gyűjtések alapján viszont jól látható,

²³ A szakirodalomban az idegen (például szláv) eredetű helynévből keletkezett településneveket többnyire magyar névadókhoz kötik. Például Póczos RITA Borsod vármegye etnikai összetételét tárgyalva a *Tapolca* és *Tardona* településneveket metonimikus úton, magyar névadással magyarázza korábbi szláv víznévből (2006: 95, de ennek a szemléleti alapját lásd még 90–91).

²⁴ Póczos RITA a modern kori névanyagban a többnyelvű névpárok között a teljes hangtani megfelelést — pl. m. *Tóffü ~ n. Tofi*, m. *Szunyogvár ~ n. Szunyogvár* stb. — jellemző típusnak látta (2010: 185–186, 203).

hogy a jövevénynevek sokszor minimális hangtani változással kerülnek át egyik nyelvből a másikba, ez a körülmény a névadók és a névhasználók meghatározásának kérdésében is óvatosságra int (vö. Póczos 2010: 204–205).

A névadók nyelvi hovatartozását egy-egy helynév kapcsán a korabeli névkörnyezet ismerete is nagyban segíthet eldönteni. Ezt a szempontot is figyelembe véve azt találjuk, hogy a *Batár*, *Csong[ol]va*, *Dabolc*, *Gérce*, *Tarna*, *Turc* esetében nem adatolható az adott település közvetlen környezetében korai helynév, csupán a középmagyar korból vagy nagyobb számban csak a 19. század második feléből tudunk helyneveket körülöttük adatolni. A településnév legkorábbi adatához képest csak jóval későbből származó nevek pedig nyilvánvalóan nem alkalmasak arra, hogy belőlük maguknak a településeknek a névadóit felderíthessük. A *Rákóc* és a *Verbóc* esetében némileg szerencsésebb helyzetben vagyunk, itt ugyanis rendelkezünk egy-két korai s ezért igen értékes névadattal. *Rákóc* névkörnyezetében két korai, 13. századi szláv víznév mellett a 14. századból három magyar víznév és egy köznév is adatolható. *Verbóc* közelében a 13. században egy-egy szláv és magyar víznév adatolható, majd a 14. században két-két szláv és magyar helynév. A kis számú és nyelvtanilag sem homogén korai helynevek alapján azonban itt sem foglalhatunk egyértelműen állást a névadók kilétével kapcsolatban, ez a szempont nagyobb számú korabeli név jelentkezése esetén vezethetne csupán eredményre.

Az ismeretlen-bizonytalan településnevek másik részében a névfejtési bizonytalanság akadályozza meg a konkrét nyelvi rétegbe való besorolásukat. Így szláv vagy magyar névadással egyaránt keletkezhettek a *Daróc* (1262/1319: *Droch*, Sz. 425) és a *Csedreg* ([1215]: *Cheydreh*, EO. 144) településnév, az előbbi magyar foglalkozásnévi helynév vagy szláv jövevénynév, az utóbbi pedig magyar személynévi helynév vagy szláv jövevénynév egyaránt lehet.

6.3. Mikrotoponimák

Az ismeretlen vagy bizonytalan eredetű mikrotoponimák körében találunk néhány olyan helynevet, amelyek esetében személynévi származtatásra is gondolhatunk, de ezt igazolni nem tudjuk. Az *Itme* (1319: *Ithme*, AOKlt. 5: 181), *Kanócs* ? (1262/1805: *Banoucsh*, Szirmay 149), *Turkal* (1549: *Thwrkal*, Sz. 374) nevek kapcsán vetődhet fel például ez az eshetőség. SZABÓ ISTVÁN szerint az utóbbi név talán a faluban előforduló *Turkoly* családnév után alakulhatott (Sz. 374).

A *Valkán* (1570 k.: *Valkan*, Sz. 413) határnév a Csanád megyei, Árpád-kortól adatolható *Valkány* (1337–7/PR.: *Wolkan*, KMHsz. 1: 291, de lásd még korábban: +1256: *Kyuolkan*, i. h. 169; +1256: *Weguolkan*, i. m. 297, 1274>1340: *Heyusuolkan*, i. m. 126; 1274>1340: *Tumpawolkan*, i. m. 279) településnévvel tartozhat össze etimológiailag. A Csanád megyei településnevet KISS LAJOS szláv eredetű személynévből magyarázza (vö. FNESz.); a személynévet az Árpád-kor okleveleiből is tudjuk adatolni: [1272–1290]/XVIII.: *Valkan* (ÁSz. 819). E ma-

gyarázat mellett az Ugocsa megyei helynév kapcsán a hangalaki összecsengés alapján esetleg az itt adatolható N. *balkány* 'vízállás, mély láp' földrajzi köznév (lásd még *balkány*, *bālkány*, *balkamba*, KMNySz., SzamSz., ÜMTsz., illetve *bákány* ~ *bákán*; FKnT.) helynévi származékára is gondolhatunk. Ezt a felvetést esetleg támogatja az is, hogy a közeli Salánkon a mai névrendszerben *Bolokvány* nevet is találunk.

SZABÓ ISTVÁN a *Csudar* ~ *Cudar* (1570 k.: *Chudar* una pars horrei, Sz. 413) névben az utána álló *horreum* 'csűr' latin minősítés alapján a *csűr* szó nyelvjárási *csūd* változatának továbbképzett alakját gyaníthatja, de ezt érvekkel nem tudja megtámogatni (Sz. 413). Ezt a morfológiai struktúrát sem szemantikai, sem alaktani, sem fonológiai szempontból nem tartjuk valószínűnek. KÁZMÉR MIKLÓS családnévszótárában a *Cudar* név viszont gazdagon adatolható családnévként szerepel (lásd pl. 1361: Petro *Zwdar*; RMCsSz. 207, 1462: Benedicti *Chwdar*; 1584: *Chudar*; i. m. 208, illetve az Árpád-korból is: 1247: *Chudur*; ÁSz. 206), ez alapján a helynév személynévi származtatása valószínűbbnek tűnik.

A *Dok* ~ *Dók* (1655: *Dok*, Sz. 504) helynevet a mai népnyelvi *Dóuka* (2007) alakja alapján talán családnévi eredetű helynévnek gondolhatjuk, ehhez vö. 1469: Anthonio *Doka* csn. (RMCsSz. 307). A **Mic* ~ **Mik* (< *Mic* ~ *Mik* ? *alja*) és *Fegya* (1772/Más.: *Fegya*, Sz. 538) elnevezések valószínűleg szintén a személynévi helynevek sorát gyarapítják.

A névbokra alapján már a 14. század első negyedétől meglévő *Pongocs* (1604: *Pongoch* vel Pasziget, Sz. 532) határnévnek SZABÓ ISTVÁN szintén a személynévi eredetét valószínűsíti (Sz. 532). A magyarázat gyengéje viszont az, hogy ilyen személynévet sem az ómagyar korból, sem későbbről nem tudunk kimutatni.

A *Csókási* (1721: *Csokasi*, Sz. 488) helynév keletkezhett családnévből metonimikus névadással; vö. 1582: *Chiokassy* csn. (RMCsSz. 254), de szolgálatott a helynév alapjául a *csóka* állatnév is.

A *Vaszók* (1645: *Vaszok*, Sz. 433) határnevet SZABÓ ISTVÁN a Tiszántúl egyes részein adatolt *vaszók* 'aszalt gyümölcs', *vaszóka* 'aszalt körte' tájszóval hozza kapcsolatba (Sz. 433, vö. MTsz. 2503). A *Csiszó* (1754: *Csiszo*, Sz. 305) nevet pedig a m. *csiszol* ige tövéből valónak véli (Sz. i. h.). Ezeket az elképzeléseket azonban semmilyen érveléssel nem tudjuk megtámogatni.

Az *Akt* (1739: *Akt*, UC. 148: 1), *Becskerle* (1691/XVIII. sz.: *Beczkele*, Sz. 488), *Ertemlak* ? (1471: *Erthemlak*, Sz. 303), *Ibarun* (1481: Sozebigaza és *Ibarun* nevű birtokaikat, C. Tóth 2006: 64), *Inna* (1723: *Inna*, Sz. 517), *Kobok* (1641 k.: *Kobok*, Sz. 498), *Lőr* (1337: *Leewr*, Sz. 340), *Tike* (1351/1385: *Tyke*, DL. 38159), *Zaskas* (1570: *Zaskas* terra alias Deak lazza, Sz. 455) helynevek ismeretlen eredetűek, esetükben még csak említésre méltó feltételezések sem idézhetünk.

Az ismeretlen eredetű nevek egy jelentős részénél a névfejtést már az olvasati bizonytalanság is szinte lehetetlenné teszi: *Bypwth* (1497, C. Tóth 2006: 72), *Dolabrosa* (1410–1420 k., Sz. 541), *Gochas* (?) ([1550–1650], Sz. 330),

Herengut (?) ([1411–1415], Zs. 3: 1481), *Karnos* (?) (1436, C. Tóth 2006: 87), *Keönyüdik* (1627, Sz. 467), *Onghoro* (1633, Sz. 431), *Pettenta* (1643, Sz. 491), *Pohor* (1650 k., Sz. 331), *Rekely* (?) ([1550–1650], Sz. 330), *Swnyara* (1524, C. Tóth 2006: 83), *Zywza* (1507, DL. 38445), **Zuta* (< *Zuta-hát*).

Az ismeretlen-bizonytalan eredetű mikrotoponimák között akadnak olyanok is, amelyek két (vagy esetleg három) etnikum — gyakran magyar, szláv vagy román — névadói tevékenységéhez egyaránt köthetők, s ezek közül a lehetőségek közül egyiket sem tekinthetjük a másiknál valószínűbbnek.

A *Szered* (1692: *Szered*, Sz. 362) kapcsán is többféle magyarázat vethető fel. SZABÓ ISTVÁN szerint valószínűleg a szláv *srěd* 'középső' szóból alakult a név (Sz. 362, ehhez vö. HADROVICS–GÁLDI 2: 550–551, 657). Az ugocsai névanyagban a 18. század második felében ez az elem felbukkan jelzői szerepben is: *Szered-Tisza*, ami a fenti magyarázat alapján tulajdonképpen 'Középső-Tisza' jelentésszerkezettel bírna. Ilyen vegyes, szláv–magyar névformákkal másutt is találkozunk, s jellemzően folyók nevében: például *Hideg-Tepla*. Amennyiben a *Szered* helynév szláv névadóhoz köthető, abban az esetben **Szerednya* ~ **Szerednye* névalak lenne elvárható. Emellett a feltételezett szláv helynévi forma alapjául szolgáló lexéma az adott terület nyelvjárásába is átkerülhetett (akár alkalmilag is), s talán ezzel magyarázható a *Szered* névalak, ennek viszont ellentmond, hogy nem ismerek ilyen jövevényelemet (vö. KMNySz., SzamSz.). A magyar nyelvterületen másutt is ismeretes a *Szered* helységnév, amelyet KISS LAJOS pusztá személynévre vezet vissza (vö. FNESz.). FEHÉRTÓI Árpád-kori személynévtárában *Zered*, *Zerend* személynévet találunk is; vö. 1208/1359: *Zered* (ÁSz. 848). A magyar vagy szláv névadás lehetőségével itt tehát egyformán számolnunk kell.

A *Vajna* (1628: *Vajna*, Sz. 467) szőlőhegy neve is megenged szláv és magyar magyarázatot egyaránt. A *Vajna* hegynév egyrészt egy szláv **Vobna* helynév (a **volb* 'ökör' fn. szláv *-bna* melléknévképzős származékának) átvétele lehet, mégpedig inkább már magyaros hangalakot mutatva (az *o* > *a* változásnak köszönhetően). SZABÓ ISTVÁN szerint viszont a *Vajna* helynév valószínűleg személynévből keletkezett (Sz. 467). Ilyen személynévet nemcsak a mai névrendszerben (vö. például Pest, Hajdú-Bihar és Somogy megyében is több *Vajna* családnév szerepel, <http://telefonkonyv.hu>) ismerünk, hanem a régiségben, az Árpád-korban is van tudomásunk róla: 1228/1228/1488: *Woyna* (ÁSz. 825).

A *Sárdik* (1657: *Sardik*, Sz. 279) és a *Garabóc* (1646: *Garbocz* mellett, Sz. 492) névfejtési problémája szorosan összefügg egymással. A *Sárdik* kiemelkedés neve a 19. század második feléből adatolható *Sárdik* folyóvíznévből alakult másodlagosan. A *Garabóc* név pedig a **Garbóc* ~ *Garabóc* víznévre vezethető vissza, amely ugyancsak másodlagosan — metonimikusan — válhatott a mellette fekvő terület nevévé. A metonimikus névátvitel a szláv és a magyar nyelvben egyaránt bekövetkezhetett. A *Garabóc* mai differenciált népnyelvi alakjai ráadásul arról is tanúskodhatnak, hogy az alapnév egy-két évszázad múlva a helyi

szláv névhasználók nyelvébe visszakerült (vö. *Gárábóvec* ~ *Gárábóvic*, *Máléj Gárábóvec* és *Velékéj Gárábóvec*, 2008), de az sem zárható ki, hogy a jelenkori népi névhasználat az eredeti szláv *Garabovec*-et örzi.

A *Toborzik*, a *Baboska* és a *Petecske* helynév a végződése alapján minősül bizonytalan etimológiájúnak. A *Toborzik* ? (1651: *Toborzik*, Sz. 511) talán szláv eredetű lehet; vö. or. *monop* 'fejsze, szekerce' tö -ik főnévképzős származéka: *monopuk* 'kis fejsze' (HADROVICS–GÁLDI 2: 750–751); s ennek helynévi használatához lásd szlk. *Toporec* hn., ukr. *Tonopisui* hn., or. *Tonopok* hn. (ŠMILAUER 1970: 183). Ez a lehetőség azonban több dolgot tisztázatlanul hagy: a *p* > *b* zöngésülés még érthető is lenne, de a *z* bekerülését nem tudjuk magyarázni. A *Baboska* (1478: *Baboska*, C. Tóth 2006: 60) név a közeli Farkasfalva határában lévő *Babos-szurdok zugja* alapjául szolgáló *Babos-szurdok* előtaggal is összefügghet. Talán e név előtagjának képzővel ellátott változata, amelyben a formáns magyar és szláv egyaránt lehet, ahogyan ezt például a magyar *Hollóska*, *Kormoska*, *Nyáraska* nevek mellett a szláv *Lyukacsuska*, *Tiszka* stb. nevek jelzik. Végül itt is említést kell tennünk ismét a német etnikumra utaló nevek körében már tárgyalt *Petecske* névről is.

A *Polyána* (1772/Más. *Polyána*, az alsó mezőn, Sz. 538) határnév ügye a nyelvi érintkezések terén átvezet a szláv–román–magyar névhasználók kérdéséhez. A szláv vagy román eredetű magyar nyelvjárási *polyána* 'erdei tisztás; hegyi rét' (TESz. *pojána*, FKnt.) földrajzi köznév jelentéshasadás útján válhatott helynévvé a fenti nyelvek bármelyikében; vö. szb.-hv. *Poljana* hn., le. *Polana* hn. (ŠMILAUER 1970: 145, ehhez lásd or. *поляна* 'erdei tisztás; hegyi rét' HADROVICS–GÁLDI 2: 185), rom. *Poiana* hn. (IORDAN 1963: 23, 42, ehhez lásd rom. *poiană* 'erdei tisztás' Dicț. 386). A TESz. szerint a m. *pojána* közszó román eredetű, amely végső soron szláv gyökökre vezethető vissza. A román szó a vlach pásztorkodás elemeként került át a magyarba (i. h.). Az ÚMTsz. adatai szerint a *pojána* elterjedtsége Moldva térségére lokalizálható, illetve a Dunántúlra áttelepített csángók területén ismert. Az FKnt.-ben a magyar nyelvterület keleti részén — Erdélyben, Moldvában — találjuk meg. Az ugocsai területen szótáraink nem tudják ezt a lexémát közszói szerepben kimutatni (lásd KMNySz.). Ez pedig azt valószínűsíti inkább, hogy a *Polyána* név jövevénynévként került át a magyarba, s átadó nyelvként a szlávval vagy a románnal egyaránt számolhatunk. Minthogy azonban a mikrotoponimák között csupán egyetlen biztosan román eredetű helynév (*Kornet*) és harminc szláv alapokra visszavezethető névforma ismeretes, ez a körülmény a *Polyána* szláv származását valószínűsíti inkább.

A **Kapurcsa* (vö. még *Kapurcsa ligete*) mikrotoponima hangszerkezete alapján idegen eredetűnek tűnik, s két etnikum névadói tevékenysége is felvethető vele kapcsolatban. KISS LAJOS az erdélyi *Kapurka* ~ *Toporcsa* helységnév elsődleges *Kapurka* (1336. évi adatolással *Kapurcha* alakban is) névváltozatát pusztasze-
mélynévi névadással magyarázza; vö. 1211: *Capirca* szn. (vö. FNEsz. *Toporcsa*).

Emellett a szláv eredet lehetőségét is felvethetjük, s a 19. század második felében feltűnő helynév *Kopurcsa* formájából kiindulva talán **Kapurcsa ~ Kopurcsa < *Kapurca ~ *Kopurca < *Koprъica* helynévalakulást rekonstruálhatunk (ennek tövéhez lásd össz. **koprъ ~ *koprъ* 'kapor', ŠMILAUER 1970: 102). A magyar helynévkincsben másutt is találunk a fenti töre visszavezetett helynevet: a Zala megyei *Nagykapornak* 1237. évi *Copurnuch* alakját idézhetjük erre példaként (vö. FNEsz., ehhez lásd még *Kapronca*). Ha a szláv nyelvből kiinduló magyarázatot elfogadjuk, akkor a név szerkezete *o > a* nyíltabbá válással és esetleg hangátvetéssel alakulhatott magyaros hangzásúvá, s ez a körülmény szláv névadást, de az adat korában már magyar névhasználatot jelez. A szó végének **-ca > -csa* alakulásának oka ismeretlen — ha valóban ez történhetett —, de talán ez is az átvétel következtében változhatott. A szláv magyarázat mellett esetleg egy eredeti rom. *-iște* végződésű alakra (IORDAN 1963: 439–440) is gondolhatunk, mivel a román–magyar szókölcsonzésekkel a rom. *ș > m. cs* (*s, sz* és *zs* mellett) megfelelés is jellegzetes, pl. *hrișcă > m. hariska ~ haricska, veșcă > m. véska ~ vecska* (BAKOS 1982: 40). BAKOS a példák alapján arra is rámutat, hogy az *s ~ cs* váltakozás a román nyelvben is megjelenhet, de a *-cs(ka)* végződés kialakulása a magyar *-cska* kicsinyítő képző hatásával is magyarázható (i. h., vö. még 553).

6.4. A bizonytalan eredetű helynevek területi jellemzői

A bizonytalan etimológiai háttérrel bíró helynevek a megye több pontján elszórtan jelentkeznek (lásd 35., 36., 37. ábra), s a magyar és az idegen (a szláv és a bizonytalanul besorolható szláv) elemek között vegyülnek el a megye északnyugati, nyugati és keleti részén (ehhez lásd még a szláv és magyar névréteg térképeit is).

■ román eredetű víznév

* ismeretlen-bizonytalan eredetű víznév

35. ábra: Ugocsa megye ómagyar és középmagyar kori folyóvízneveinek eredetbeli rétegei

- román eredetű településnév
- ⊠ román etnikumra utaló magyar eredetű településnév
- ⊗ szász etnikumra utaló magyar eredetű településnév
- * ismeretlen-bizonytalan eredetű településnév

36. ábra: Ugocsa megye ómagyar és középmagyar kori településneveinek eredetbeli rétegei

37. ábra: Ugocsa megye ómagyar és középmagyar kori mikrotoponimáinak eredetbeli rétegei

7. Összegzés

1. A névkorpusz származásbeli rétegeinek bemutatásával az előzőekben ket-
tős célt igyekeztem megvalósítani: egyrészt arra mutattam rá, hogy az egyes név-
rétegek adnak-e és ha igen, milyen mértékben lehetőséget etnikai következteté-
sek levonására, és azok mennyiben igazolják az előzményirodalomban olvasható
megállapításokat; arra is figyelemmel voltam továbbá, hogy vajon az egyes nyelv-
vi rétegek helynévfajtként mutatnak-e különbségeket.

2. Ugocsa vármegye területén különböző etnikumok térnyeréséről szól a szak-
irodalom, de azt is láthattuk, hogy a régészek és a történészek eltérően nyilatkoz-
nak a megye etnikai képének alakulásáról. Nyelvészeti szempontokat alkalmazva
a helynevek értékelésekor feltétlenül figyelembe kell vennünk, hogy a magyar
névréteg mellett a más etnikumokhoz köthető névanyag igen szűk, ami azzal a
következésménnyel jár, hogy a domináns magyar népesség névadási és névhasz-
nálati jellegzetességei mellett a más etnikumokra utaló helynévi nyomok vallo-
mására jóval szerényebb mértékben alapozhatunk következtetéseket (az egyes
rétegekhez köthető helynevek arányait szemlélteti összefoglalóan a 38. ábra).

helyfajta	víznev	településnev	mikrotoponima	összesen
szláv	35 13,2%	12 6,0%	30 2,1%	77 : 4,0%
magyar	220 83,3%	167 86,5%	1388 94,7%	1775 : 92,3%
német	— —	— —	— —	— : —
indoeurópai	1 0,4%	— —	— —	1 : 0,1%
román	1 0,4%	1 0,5%	2 0,1%	4 : 0,2%
ismeretlen	7 2,7%	13 7,0%	46 3,1%	66 : 3,4%
összesen	264 100%	193 100%	1466 100%	1923 : 100%

38. ábra: Ugocsa megye ómagyar és középmagyar kori
helyneveinek eredetbeli rétegei helynévfajták szerinti megoszlásban

Mindenekelőtt idézzük fel röviden, miként foglalt állást a történettudományi
és a nyelvészeti megközelítés a magyar etnikummal kapcsolatosan (minthogy
a magyarokra vonatkozóan régészeti nyomokkal nem rendelkezünk a területről,
erről itt nem szólhatunk; részletesen minderről lásd a II. fejezetben írottakat)!
SZABÓ ISTVÁN a magyarság első rétegének megjelenését a megyében a 12. század
második feléhez köti, és (a településneveket is figyelembe véve) a nyugati síkföl-
dön számol a terjeszkedésükkel, emellett az északkeleti hegyvidéken a 14. század
közepére, a délkeleti erdős hegyvidéken pedig a 14–15. századra vonatkozóan
számol be magyar jelenlétről. Fordulópontnak tekinti a magyarság ugocsai tér-
nyerésében (vagy visszaszorulásában) — a személynevek vallomása alapján — a
18. század közepét, szerinte ugyanis az idegen etnikum ekkor került számbeli
fölénybe a magyarokkal szemben. KNEZSA nyelvészeti aspektusokat előtérbe ál-

lító megközelítése a szláv nazális magánhangzók problematikájára épül, s ezek alapján a magyarság megjelenését a térségben a 10. század vége utánra vagy a 11. század elejére teszi.

A helynevekre alapozott, ún. névrekonstrukciós vizsgálataim alapján a kérdésben a következőket állapíthatjuk meg. A vármegyében a kialakulása legkorábbi időszakától kezdődően a középmagyar kor végéig a magyar helynévkincs döntő számbeli fölénye tapasztalható, még akkor is, ha szláv elemek szórványosan már a 12. századtól adathatók. A névanyag robbanásszerű megjelenésének lehetünk szemtanúi, amelyben a magyar névrétegnek mindvégig domináns szerepe volt. A korábbi szakirodalmi nézetekkel szemben még a legkorábbi magyar folyóvíznévi adatok is csupán a 13. század második feléből származnak, amikor más területek névrendszere már jóval gazdagabb képet mutat (vö. TÓTH V. 2001a, GYÖRFFY 2011). Mindhárom névfajta a magyar eredetű nevek dominanciáját rajzolja ki, de különösen a mikrotoponimák arányában kiemelkedő a magyar névadás és névhasználat szerepe. Ez azzal is kapcsolatban lehet, hogy e csoport kevésbé megőrző jellegű, mint a településnevek vagy a víznevek rétege. Területileg a magyarság a Tisza völgyét és annak mellékágaitól övezett sík vidéket szállta meg először (feltételezhetően nyugati irányból), ahol művelésre alkalmas területet is talált. A megye északi hegyvidékén is jelentkeznek magyar helynevek, ráadásul a történeti állásponttal szemben némileg korábbról, a 14. század elejétől tűnnek itt fel a magyar helynévi nyomok, amelyek aztán később szórványosan (főként a mikrotoponimák körében) mutatkoznak. Az Avas lábánál viszont már a legkorábbi időszaktól kezdődően adathatók elszórtan magyar nevek. Mivel a névrendszer alakulását csak a középmagyar kor végéig, 1772-ig vizsgáltam, így a SZABÓ által említett 18. századi fordulóponton a helynevek alapján teljes bizonyossággal nem nyilatkozhatom, de az valóban szembeötlő, hogy a 17. századi magyar helynévi anyag kiemelkedő arányához képest ebben az időszakban némi csökkenés tapasztalható.

Összességében mindez azt jelenti tehát, hogy a magyarság térfoglalásának időbeli lefolyásáról való tudásunkat a helynevek nyelvi jellemzői némileg módosítják, és a korábbi kutatásokban nem alkalmazott módszertani eljárások eredményeképpen azt emelhetjük ki, hogy a térség szláv eredetű helyneveinek egy tekintélyes része olyan fonotaktikai felépítést mutat, ami nem idegen etnikumokról árulkodik, hanem a magyar névhasználat tényét jelzi. Ez a körülmény pedig arra enged következtetni, hogy az adott helynevek rögzítésének időpontjában a térség meghatározó etnikuma és nyelve a magyar lehetett, s csak elvétve találunk szláv névhasználatra és népességre utaló neveket, más etnikai csoportok jelenlétét a helynévi adatok pedig még ennél is elenyészőbb számban jelzik.

A teljes névkorpuszon belül — amint azt az előző táblázat mutatja — igen csekély a szláv eredetű nevek száma, de még így is e réteg számít a magyar mellett a második legnagyobb névcsoportnak. Említettük korábban, hogy a megye

területén két szláv réteggel számolhatunk. A régészeti leletek a korai szlávokat a 7–9. századra datálják, a helynevek etnikai (és kronológiai) forrásértéke ezzel szemben jóval szűkebb lehetőséget biztosít a számunkra, minthogy az lényegében a szláv nazális magánhangzók szláv nyelvbéli denazalizációja és a magyar nyelvben jelentkező hanghelyettesítés kronológiai meghatározhatóságának a függvénye. A mai szlavisztikai ismereteink pedig kérdésessé teszik azt a korábban evidenciának tekintett vélekedést, hogy tudniillik a nazális magánhangzók denazalizációja a szláv nyelveknek a magyarral kapcsolatban figyelembe vehető körében a 11. században ment végbe. Arról, hogy ezt ma már differenciáltabban szemléli a mértékadó szlavisztikai szakirodalom, a korábbiakban részletesen szóltam.

A feltehetően korai szlávokhoz köthető mikrotoponimák az északi mocsármedence vidékére lokalizálhatók, ám a legkorábbi adatok is csupán a 13. századból valók. A 14. században a szlávok e rétege a Tisza jobb és bal partján tűnik fel, a későbbi századokban pedig szórványosan a Tisza és mellékágai árterületén találunk szláv helynévi nyomokat. A szlávokhoz köthető településnévi előfordulások sorában egyes, 14. század elejéről származó adatok (pl. a *Kirva* és a *Komjáti* formái) a szláv nyelvű tevékenységére utalhatnak. A korai szlávok helynévi nyomai tehát a sík vidéken, döntően a megyének a mocsarakkal és erdőkkel szabdalta központi részén jelentkeznek, azon a területen, ahol a megjelenő magyarság is számos helynévi nyomot hagy a továbbiakban maga után. Ezek a szláv nevek arról azonban nem vallanak, hogy mely időszakban milyen mértékű lehetett a területen a szláv térfoglalás.

Ahhoz azonban a vékony szláv névrétegből következtethetően nemigen fér kétség, hogy e területeken a magyar–szláv kétnyelvűség bizonyos fokával mindenképpen számolnunk kell. Ezt jelzik a szórványosan felbukkanó korai szláv–magyar névpárok (m. *Rakasz* ~ szl. *Rakaszov*), az oda-visszakölcsönzések (szl. **Kriva* > m. *Kirva* > szl. *Kriva*), vagy az ún. kettős névszerkezetek (*Karna-Kadarcs*). A korai szlávok eltűnésének időpontjáról, folyamatáról ugyanakkor biztosat nem mondhatunk. Sőt ebben a kérdésben elővigyázatosságra int az a körülmény is, hogy a modern kétnyelvű névrendszerek elemzési tapasztalatai alapján tudjuk, hogy az egykori névadó etnikum eltűnése után a helynévi maradványaikat az újonnan érkező népesség, esetünkben a magyarság is megőrizhette, így e nevek pusztán léte nem feltétlenül utal aktuálisan is ott élő (jelen esetben szláv) lakosságra (vö. Póczos 2010: 205).

Ezt látva pedig akkor járunk el helyesen, ha a helynevek nyelvi alkatát elemezve próbálunk e kérdésben véleményt formálni. Az ugocsa szláv helynévállománynak (a korai és a kései szláv rétegre nézve egyaránt) két fő kategóriája különíthető el e szempontból: jelentős részüknél nem tisztázható az, hogy aktuálisan szláv vagy magyar névhasználat húzódik-e mögöttük; ezzel szemben viszont mintegy három tucat helynév alakszerkezete a feltételezett szláv származtatás el-

lenére is már egyértelműen magyar hangszerkezetet mutat, magyar névhasználókat jelez, így ezek az adatok a szlávokra való rátelepülés, az összetelepülés tényét erősítik. Fordított folyamatra, vagyis szláv névhasználatra csupán néhány településnév magyarból való adaptációja utal (*Rakaszov, Bábonya, Kupánya* stb.). A két etnikum találkozási pontjai a folyóvíznevek és mikrotoponimák alapján a megye középső vízgyűjtő területére, valamint az északnyugati, északkeleti és a déli határvidékre tehetők. Ez is csak abban erősít meg bennünket, hogy a két etnikum ugoccai történetének megismerése egymástól elválaszthatatlan, mindkét névréteg elemei a másíkról is vallanak.

A második szláv réteg a szakirodalom szerint a 14. század közepén jelent meg az északkeleti hegyvidéken, és észak-északkeletről terjeszkedett déli irányba. A helynevek nyelvi-etnikai jegyei arra mutatnak, hogy a ruszinok az északkeleti hegyvidéken jelentkeznek, folyóvíznevekkel és mikrotoponimákkal igazolhatóan legkorábban a 17. században. A *Kriva* 15. század közepéről való és a *Szaszova ~ Szaszovo* 18. század első évtizedéből származó lejegyzése (s ezek hangtani arcu-lata) alapján ugyanakkor szláv névhasználókat valószínűsíthetünk a megye keleti és középső részén is.

Elenyésző számban román helyneveket is kimutathatunk a megyében, s ezek-re támaszkodóan román etnikai csoportokkal talán a megye déli-délkeleti részén és az Avas vidékén a Torna jobb és bal partján számolhatunk. Az *oláh* népnévet tartalmazó magyar helynévi említések szerint legkorábban is csak a 15. század közepéről jelentkezett itt a román etnikum, a román eredetű helynevek első előfordulása pedig csak a 17. századtól mutatható ki. A helynévi adatok tehát nem igazolják a történettudomány álláspontját, amely szerint a románok első hulláma a 14. század közepétől jelenhetett meg az Avas vidékén, majd ezt követően északi irányú terjeszkedésükkel számolhatunk. SZABÓ ISTVÁN a 16. századi személynévi adatokra építve viszont azt is jelzi, hogy azok ekkor már nem mutatják az etnikum határozott nyomát.

Német helyneveket nem tudunk kimutatni Ugocsa megye névrendszerében. A megye középső részén, a Tisza jobb és bal partján feltűnő magyar településnevek (és részben mikrotoponimák) viszont jelzik az újonnan érkező német népesség jelenlétét. Ezeknek az elnevezéseknek a legkorábbi rétege is a 13. század második felétől adatható, s ez alapján azt mondhatjuk, hogy a magyar helynevek kronológiai és lokális viszonyai összecsengenek a történettudomány ez irányú következtetéseivel.

3. A névrétegek rendszertani jellemzőit is érdemes röviden összegezni, mivel ezek különbségei és hasonlóságai is szerepet játszhatnak a névrendszerek közötti kölcsönhatásokban.

Mindhárom helynévfajta szláv helyneveire az egyrészesség jellemző, s a nevek többségükben morfológiai szerkesztéssel alakultak. Produktív szláv helynévformánsokat mutathatunk ki a térség neveit vallatva (pl. *-ova, -ьсь, -ьна*

stb.), de azt is láthatjuk, hogy e formánsok sok esetben már magyar megfelelőjükkel állnak (pl. a szláv *-ovec* típusú névvég helyén *-óc/-őc* végződést találunk). Szemantikai szempontból a sajátosságot kifejező nevek a leggyakoribbak, s ezen belül is a növényzetre, állatvilágra, anyagra stb. utaló jegy jelentkezik nagy arányban. Feltűnő, hogy a szláv víz- és településnevek körében több magyar helynév került át a szláv helynévrendszer elemeihez igazodva a szláv víznévállományba (pl. *Csege* > *Csong[o]va*, *Sárd* > **Sárdik*, *Rakas* > *Rakasov*, *Bábony* > *Bábonya* stb.), ami a magyar–szláv nyelvi érintkezések intenzitását és kölcsönösségét mutatja.

A magyar helynevek névmintái arra utalnak, hogy a vizsgált intervallum korai szakaszában a folyóvíznevek és a településnevek állományában az egyrészes nevek a dominánsak, később azonban ebben lényeges elmozdulás történik: a kétrészeség a folyóvíznevekben a 14. században, a településnevekben a 15. században válik uralkodóvá. Jelentős különbségként utalhatunk viszont arra, hogy a magyar mikrotoponimákat — bizonyára ez egyes névfajták megjelenésének kronológiai viszonyaitól nem függetlenül — a kezdetektől a vizsgált korszak végéig a kétrészes névstruktúra erőteljes dominanciája jellemzi.

Keletkezéstörténeti szempontból a magyar elnevezések jellegzetes kategóriákba rendeződnek. A szintagmatikus szerkesztéssel alakult folyóvíz- és településneveken belül a minőségjelzős szerkezet látszik a gyakoribbnak, a mikrotoponimák viszont inkább a birtokos jelzős szerkezetből alakultak. A kétrészes víz- és településnevek körében nagy számú a szerkezeti változással (pl. kiegészüléssel) létrejött neveknek a csoportja, a mikrotoponimák körében viszont e változás ritkán formálta a helynevek alakját. A víznevek szerkezeti változása mögött talán az a körülmény állhat, hogy a magyarság tájszemléletében már a legkorábbi időszakról fontos igazodási pontok voltak a vízfolyások (vö. KRISTÓ 2003b: 16–17, 36), így a térfoglalás során e tájalkotó elemek az elsők között kaphattak megnevezéseket, s a későbbi időszakban aztán már a meglévő víznévi névmodellek alakszerkezeti módosulása figyelhető meg. Ez a folyamat a településnevekben még határozottabban tetten érhető, ugyanis a névfajta kialakulásának tekintett korai ómagyar koron — Ugocsában ennek kései szakaszán — túl a településnév-rendszer újabb elemeket már kevésbé termelt ki a megyében. Ezzel szemben a meglévő névtestek alakját az adott időszakban ható névfejlődési tendenciák különböző nyelvi és nyelven kívüli okok folytán tovább formálták.

Az egyrészes magyar helynevek keletkezéstörténeti típusai is eltérő tendenciákat rajzolnak meg az egyes névfajták körében. A településnevek prototipikus keletkezéstörténeti kategóriája a metonímia, de a mikrotoponimák számát is jelentősen növelte e névalkotási mód. A helynévképzés (főleg az *-s* formánssal történő helynévképzés) mint morfológiai eljárás és a jelentéshasadás mint jelentésbeli névalkotás a folyóvíznevek és a mikrotoponimák körében számottevő folyamatként van jelen, az utóbbi keletkezéstörténeti kategória a helységnevek csoportjában ugyanakkor egyáltalán nem jelentkezik.

Szemantikai tekintetben mindhárom névfajtában jellegzetes jelentéstartalomnak látszik az S funkció. Prototipikus névmodell az S+F minta, de az is kiemelő, hogy a településnevekben ez csak a 17. századig jelentkezik. A mikrotoponimák és a településnevek csoportjában például e modellen belül gyakori a birtoklás, birtokosi viszonyt kifejező szerkezet, de a folyóvíznevekben ez kevésbé jellemző kategória. Az összes névfajtában kiemelkedő a más helyhez való viszonyítás szerepe is, a mikrotoponimák körében például leggyakrabban vízhez és tájrészhez történő viszonyítás tapasztalható a névanyagban, ami a névrendszer kibomlásának, fejlődésének a folyamatát is láttatja. A névminták időbeli elterjedtségének sajátos vonása az, hogy míg az S+M struktúra a víz- és településnevekben már a 13. századtól kitapintható, a mikrotoponimákban ez a szerkezeti modell csupán későn (a 14. századtól) és akkor is csak szórványosan jelentkezik. Az M+F modell a 14. századtól tűnik fel az ugoccai névrendszerben, s a folyóvíznevek csoportjában a későbbi „megszilárdulása” is jól kivehető.

A román névadás sajátosságait a mindössze három névadat alapján nyilvánvalóan kevésbé világíthatjuk meg. Azt azonban elmondhatjuk, hogy ezek közül kettő etimológiailag is összefügg, a **Korni* víznév és a *Kornet* mikrotoponima töve növénynévi előzményből fakad, s az előbbi képző nélküli, míg az utóbbi ellátottságot kifejező román formánssal áll. A településnevek körében a magyar *Szárazpatak*-nak a román *Valeszaka* névpárja a kétnyelvűség valamilyen fokán vélhetően tükörfordítással keletkezett. A román nevek kronológiai szempontból késeiek, legkorábban is a 17. század elejétől adatolhatók. De talán ennél is lényegesebb adalék az, hogy önálló településnevet nem adtak a román etnikai csoportok a megyében, ami valószínűleg az elenyésző számukkal és társadalmi szerepükkel lehet összefüggésben.

IV. Ugocsa megye helyneveinek névrendszertani összefüggései

Munkám itt következő részében a névrendszer belső összefüggéseire összpontosítom a figyelmet, és elsősorban azt igyekszem bemutatni, hogy a névállomány, a névrendszer milyen módon és milyen mértékben határozza meg önmaga bővülését, épülését. Ehhez arra a jelenségre kell főként koncentrálnunk, amely az eddigiekben a névtani kutatásokban viszonylag kevesebb figyelmet kapott: a helyneveknek az újabb helynevekben való felhasználására. A téma jelentőségét a helynévtörténeti kutatásokban több úttörő tanulmány is kiemelte (pl. lásd HOFFMANN 1984–1985, TÓTH V. 1999), rámutatva e folyamatok módszeres és a legkorábbi időszakoktól kezdődő tanulmányozásának a fontosságára is (TÓTH V. i. m. 442). E törekvésekhez igazodva kísérlem meg Ugocsa megye helynévanyagának ilyen szempontú áttekintését, mégpedig igen széles kronológiai íven: a legkorábbi elemeik előkerülésétől a középmagyar kor végéig ábrázolom a folyamatokat.

A névbokrosodás összetett jelenségének (erről részletesen a 2.1. pontban szólok) e helyütt csupán az egyik formáját mutatom be: azokat a neveket veszem számba, amelyeknek az alakja a denotatív jelentésük megváltozása mellett vagy változatlan, vagy pedig elő-, illetve utótaggal egészül ki. Az elemzés során nem érintem tehát azt a változási jelenséget, amelynek során a névtest módosulása mellett a denotatív jelentés változatlan marad, noha kétségtávol ennek a jelenségnek a tanulmányozása is több tanulságot hozhatna a felszínre (a jelenség korai ómagyar kori jellemzőit TÓTH VALÉRIA bemutatta, vö. 1999, de lásd még BÍRÓ 1999). Eljárásomat az indokolja, hogy a célom itt az ugocsai névrendszer belső „önszervező”, „önépítő” mechanizmusának a feltárása volt, tehát az új nevek születésére, és nem a meglévők szerkezeti változásvizsgálatára helyeztem a hangsúlyt.

Az ugocsai névanyagra irányuló analízis előtt fontosnak tartom azt, hogy a jelenség szakirodalmát áttekintsem bemutatva azt, hogy a módszert milyen névfajták esetében alkalmazták az eddigiekben, és maga az eljárás milyen hozadékokkal járt. Csupán ezt követően végzem el a névbokrosodás jelenségének általános leírását, kitérek a terminológiai kérdésekre is, majd a megyében tapasztalható tendenciák feltárásával zárom a fejezetet. Hipotézisem az, hogy az újonnan létrejövő helynevek alapjául szolgáló nevek helynévfajtájukat tekintve (pl. víznév, településnév, mikrotoponima) időszakonként nem azonos módon vették ki a részüket a névalkotásból, és hogy ez a feltételezett különbség tükröződik aztán a létrehozott helynevek fajtájában és szerkezetében is. A névtani szakiroda-

lomban e gondolat — mint rövidesen látni fogjuk — elvértve ugyan felmerült, de módszeres feltérképezésével mindezidáig adós maradt a helynévkutatás. Az ún. alapnevekből létrejövő másodlagos nevek keletkezéstörténetére a következőkben szintén figyelemmel leszek, mivel ez magukról a névalkotási folyamatokról (a jelentésbeli névadásról, helynévképzésről, szintagmatikus szerkesztésről) s azok gyakorisági viszonyáról nyújt képet az adott időszakra vonatkozóan, így egyúttal az egyes névkeletkezési módok produktivitásáról is információkat nyerhetünk.

Az alábbi vizsgálataim az onomasztika azon újabb irányvonalába illeszkednek bele, amely a történeti helynévvizsgálatokban fontos vezérlő elvnek tekinti a névrendszerbeli meghatározottságot (vö. HOFFMANN 2008a: 23), miszerint „A létező helynévrendszer többféleképpen is meghatározza az új helynevek keletkezését. Közvetlenül, pozitív értelemben a meglévő nevek újbóli felhasználásával, negatív értelemben pedig oly módon, hogy közeli helyek esetén a névazonosság általában nem szokás (...) Hatását tekintve azonban felülmúlja ezek szerepét az a közvetett determináció, amely a névminták átörökítése révén érvényesül.” — állapítja meg HOFFMANN ISTVÁN (1993: 26; ehhez lásd még HOFFMANN 2008b: 25; TÓTH V. 1999: 435).

1. Névelméleti alapvetés

1.1. Tudománytörténeti előzmények

A helynevek névalkotó szerepével a névtani szakirodalomban kevésbé foglalkoztak, e problémakör nem számított meghatározó kutatási iránynak a névtudományban. A 20. század negyvenes éveitől kezdődően főleg az egy-egy terület névanyagát bemutató írásokban került elő egy-két bekezdés vagy fejezet erejéig a jelenség részleges leírása, többnyire valamilyen helyfajta jellemzésénél. Az elmúlt két évtized névtani tárgyú dolgozataiban ugyan erőteljesebben megjelenik ez a problematika, mégpedig a névrendszer minél pontosabb megismerésének igényével összekapcsolódóan, de továbbra is csak néhány tanulmány foglalkozott egy-egy névrendszer kontextusában e kérdéssel. Az alábbiakban ezeket mutatom be röviden, egyfajta tematikus rendet követve.

1. A h a t á r r é s s z é v á l t t e l e p ü l é s e k névalkotó, rendszerépítő szerepét több szerző is érintette munkájában. HOFFMANN ISTVÁN a Veszprém megyei Tapolcafő névanyagában tanulmányozta az elpusztult településeknek a helynévrendszerre gyakorolt hatását (1984–1985). TÓTH VALÉRIA a településnevek változástipológiáját taglaló monográfiájában általánosan érinti a témakört. A jelentésváltozások eseteinek a leírása során a jelentésátértékelődés folyamatát elemezve szól a meglévő nevek (egykori lakott helyek) névalkotó szerepéről. A településnevek változástörténetéhez csak érintőlegesen kapcsolódó jelenségekre, az egykori települések nevének a névalkotásban játszott aktív részvételére hívja fel a figyelmet, de e jelenség bemutatását valójában nem a változás-, hanem a

keletkezéstörténeti keretben látja leírhatónak, így munkájában erre nem is tér ki (TÓTH V. 2008: 51–52).

Újabban PÁSZTOR ÉVA mutatta be az elpusztult helységek elnevezéseinek névrendszertani hatását: egyik tanulmányában a háttérre szétválasztott Árpád-kori *Vid* település nevének igen gazdag névbokrát taglalva tárja fel a névrendszer bővülését (2008), másik munkájában a pusztává vált egykori *Süldő* település névbokrátával és annak lokalizációjával foglalkozik (2010). A névbokrosodás folyamatának jellemzését fontos kiindulópontnak tekinti az egykori települések pontos helyének meghatározásában is.¹ A *Vid* településnév névbokrát két irányból közelíti meg: egyfelől a település nevével szinonim névformáknak a bemutatásával, másfelől az egykori település határán belül újonnan keletkezett nevek alkotásában betöltött szerepének a leírásával (i. m. 219).

A helynévi alapú megnevezések ügyét a névtudományban egy sajátos jelenség kapcsán, a névdifferenciálódás folyamatának a vizsgálatokor közben is érintették. INCZEFI GÉZA egy kisebb táj, Makó környékének a földrajzi neveit tárgyalva fejtegette ki álláspontját a névdifferenciálódás ügyében. Differenciálódásnak „a földrajzi neveknek újabb elemmel való bővülését” nevezi (1970: 65), s két típusát különbözteti el: külső differenciálódáson az egymástól távol fekvő helyek (települések) azonos neveinek elkülönítését érti; belső differenciálódásnak pedig egy nagyobb terület részeinek a régi név bővülésével való jelölését tekinti (i. m. 67, lásd még INCZEFI 1965: 76). A két folyamat közül a belső differenciálódással foglalkozik részletesen, s eközben tesz említést a hiányos differenciáció jelenségéről is, ide vonva azokat a helyneveket, „amelyeknek állandó eleme nem él ugyan névként (talán nem is élt soha, vagy kihalt), de több közeli helyet jelölő névnek alkotója”² (i. h.).

Az INCZEFI által külső differenciációként meghatározott jelenséggel többen is foglalkoztak az utóbbi évek névtani szakirodalmában. RÁCZ ANITA leíró jellegű, funkcionális szempontokra épülő dolgozata 9 ómagyar kori vármegye településneveinek körében tanulmányozta a névdifferenciálódás jelenségét (1997). BÖLCSKEI ANDREA 15 ómagyar kori vármegye névanyagát olyan szempontból vizsgálta meg, hogy a településnevekben és a mikrotoponimákban milyen saját

¹ A mai névtani kutatásokban több esetben is megfigyelhetjük azt a metódust, amelynek során a névbokrokra alapozzák a kutatók egy-egy név lokalizációját. Például SZENTGYÖRGYI RUDOLF a Tihanyi alapítólevél szörványainak azonosítása esetében hasznosítja — topográfiai és szemantikai tekintetben is — a történeti és jelenkori névbokrokat, továbbá a korai nevek emlékét őrző modern kori mikrotoponimák helynévfajtájának a megváltozására is utal (2007: 30–31; 2008b: 256, 262–266, 2008a: 41, de lásd ui. 44, 49). Ehhez kapcsolhatjuk BÍRÓ FERENCNEK az újabb kori névanyagon végzett elemzésének megállapításait: a földrajzi nevek (és azok névcsaládjainak) segítségével egykori vízfolyások lokalizációját a névtudomány is elvégezheti, ezzel támogatva a történeti földrajzi vizsgálatokat (1992: 147).

² Az INCZEFI-mél szereplő új nevek létrehozásában szerepet játszó differenciálódásról a mikrotoponimákat érintő szakirodalmi áttekintésnél térek ki.

tosságok fejeződnek ki a jelzővel történő differenciálódás során (1999). Ugyanő egy másik írásában pedig a szentnévi helységnevek korrelációs rendszerére fókuszált (2005). A kérdésnek monográfiát is szentelt BÖLCSKEI ANDREA, amelyben a magyar településnevek korrelációs rendszerének alakulását tárgyalta a természetes névadás korszakában, a 13–19. század közötti időszakban. Munkájában a névdifferenciálódás általános jellemzőit bemutatva a jelzővel történő differenciálódás több szempontú nyelvi elemzését végezte el. E vizsgálat során a jelzők funkcionális-szemantikai típusait tárta fel, majd a településnév-korrelációk típusait és grammatikai felépítését mutatta be (2010).

2. A névdifferenciálódás folyamatáról JUHÁSZ DEZSŐ A magyar tájnévadás című munkájában a t á j n e v e k típusainak a leírásánál szól. A tájneveknek egy kisebb csoportjáról ugyanis azt állapítja meg, hogy ezek „tulajdonnévi létük első szakaszában nem tájnevek, csak később, névátvitellel lettek azzá” (1988: 24). E csoport, azaz a „másodlagos tájnevek” alapjául vízfolyásnév (pl. *Hortobágy* ’víznév’ > *Hortobágy* ’tájnev’), megyenév (*Baranya* ’megyenév’ > *Baranya* ’tájnev’) és helységnév (pl. *Bugac* ’településnév’ > *Bugac* ’tájnev’) egyaránt szolgálhatott, más névtípusokra a tájnévadás nemigen támaszkodott (vö. i. m. 29). A névdifferenciálódással alakult tájneveknél felfigyelhetünk a névfajta belső fejlődésére is: „Ha egy altájegységnek a nagyobb táj nevéből alkotnak nevet, n é v d i f f e r e n c i á l ó d á s útján létrejött tájnévről beszélünk.”: *Szigetköz* > *Alsó-Szigetköz* stb. (JUHÁSZ 1988: 28).

3. A v í z n e v e k helynévalkotó szerepével is foglalkoztak a kutatók, főleg egy-egy terület tárgyalása során, de nem ritka az sem, hogy egy nagyobb területi egység víznévrendszerének a bemutatásánál érintik a témát. BÍRÓ FERENC újabb kori névanyagon elvégzett elemzéseivel arra mutat rá, hogy a meglévő régi vízi világ nevei milyen névrendszer-alkító hatással bírnak (1992). A víznévi anyag vizsgálatával azt is érzékelteti, hogy Körösladány 19. és 20. századi gazdaságtörténeti változásai (vízszabályzások, csatornázások stb.) a névanyagban hogyan vezettek a bemutatott folyamatokhoz. E munkájában a nevek kölcsönhatását a névdifferenciálódással létrejött nevek rétegénél mutatja be, s azt is kiemeli, hogy „Igen megszorodtak és uralkodóvá váltak (különösen mesterséges) víznevek között az utóbbi századokban” a helynév + földrajzi köznévi szerkezetű (víz)nevek (i. m. 144). Elemzéséből megállapítható, hogy az ilyen nevek előtagjában leggyakrabban víznév szerepel, de közel hasonló aránnyal határneveket is találunk bennük, s ezek mellett a településneveknek és „külső objektum”-ok neveinek a névalkotó szerepére is rámutat. Fontos jelenséggént emeli ki a nevek életében bekövetkezett „funkcióváltás”-t, azaz a névátvitel jelenségét. E témakör újragondolásának fogható fel a *Víznevek hatása Körösladány helynévrendszerére* című munkája, amelyben a fenti jelenséget, azaz a „névcsaládokat” keletkezés-történeti szempontból írja körül (BÍRÓ 1999). A víznevek névalkotó szerepét a szerző négyféle keletkezési mód bemutatásával szemlélteti Körösladány anya-

gában. Gazdag adatolású az elemzett anyagban a szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett olyan (különféle fajtájú) nevek csoportja, amelynek elő- vagy utótagjaként víznév szerepel, pl. *Csurgós/kert*, *Kis/Körös* stb. (i. m. 37). Jelentésbeli névadással is keletkezett már meglévő víznévből újabb helynév: ez a folyamat a határresznevek számát gyarapította (i. m. 39). Morfematikus szerkesztéssel víznévi alaptag felhasználásával csupán kevés alkalommal alakult újabb név a területen: *Körösöntül* (i. h.). Utolsó keletkezési módként a névszerkezeti változás esetét sorolja a névbokrosodás jelenségébe, ahol csak a kisebb vízfolyások nevének szerkezeti átalakulását, kiegészülését emeli ki, mint például a *Kengyel* > *Kengyel/ér* módosulást (BÍRÓ 1999: 39–40).

PÁSZTOR ÉVA a Hajdú-Bihar megyei egykori Tedej település névállományában a víznevekre támaszkodó névbokrosodás jelenségét vizsgálja egy tanulmányban (2009). Megállapítása szerint a névbokrosodás elsődlegesen az újonnan keletkező nevek kialakulásában játszik nagy szerepet, de a már meglévő nevekre is hatást gyakorol (i. m. 136). A *Fertős* ~ *Fürdős* mocsár névbokrának a bemutatásán keresztül illusztrálja a jelenséget. Az alapnév előtaggal történő differenciálódása (*Kis-Fürdős*) mellett ennél gyakrabban alkottak az alapnévhez kapcsolva fajtajelölő utótaggal újabb mikrotoponimákat (*Fürdő-lapos*, *Fürdős-sziget* stb.).

HOFFMANN ISTVÁN a Kárpát-medence víznévkincsében a (magyar eredetű) nevek markáns névalkotó szerepére irányította rá érintőlegesen a figyelmet, kiemelve egyúttal azt is, hogy a víznevek keletkezésében más névfajták (pl. településnevek) is jelentős szerepet játszanak (2008c, 2010b).

A HOFFMANN ISTVÁN által megjelölt kutatási problémának a kibontását végezte el GYÖRFFY ERZSÉBET monográfiájában, amelyben a víznevek és más helyfajták viszonyát is érintette a korai ómagyar kor vonatkozásában. A szerző szerint „bármilyen hely nevében előfordulhat folyóvíznév, e tekintetben ugyanis elméletileg semmilyen megszorítást nem tudunk tenni” (2011: 155). Elemzésében aszerint halad, hogy a folyóvíznév milyen más névnek lehet az alapja. Legproduktívabb tendencia a víznév > településnév változási folyamat, amelynek során 1. a víznév metonimikus átvitelrel (pl. *Sáros-patak* ’víz’ > *Sárospatak* ’település’), 2. helynévképző formáns segítségével (*Erecs* ’víz’ > *Ercsi* ’település’), 3. fajtajelölő köznévi utótaggal (*Szamos* > *Szamosfalva* ’település’) vehetett részt a településnév-alkotásban, valamint 4. víznév járulhatott előtagként is egy már létező helynévhez (*Drávakeresztúr*) (GYÖRFFY 2011: 155–164). A víznévi előzmény kisebb mértékű felhasználását tapasztaljuk a táj-, a vár-, a hegynevek és egyéb névfajták esetében (i. m. 164–172). Végezetül GYÖRFFY ERZSÉBET következtetései közül kiemelendő az a megjegyzése, mely szerint a víznevek más helynévfajták létrehozásában betöltött szerepét a korai ómagyar kor viszonyain túl is érdemes tanulmányozni, mivel a víznevek és más névfajták kölcsönhatására ezáltal még árnyaltabban világíthatunk rá (i. m. 171–172).

4. A mikrotoponimák csoportjára vonatkozóan is találunk szép számmal olyan vizsgálatokat, amelyek a helynévrendszer belső fejlődéséről szólnak a helynevek helynevekbeli szerepét érintik. Alsó-Szigetköz helynévanyagát szerkezeti szempontból leíró dolgozatában KÁZMÉR MIKLÓS a másodlagos megkülönböztető elemek bemutatásakor szól a jelenségről: „eredetileg az alapelemek csoportjába tartozó önálló földrajzinevek voltak [ti. a másodlagos megkülönböztető elemek — K. B.], tehát földrajzi tulajdonnévként, másodlagosan váltak egy-egy földrajzinev megkülönböztető elemévé”, pl. *Tölös* > *Tölösilapos* stb. (1957: 70). Megállapítása szerint „legtöbbjük -i képzős alakulat, általában önállóan is él” (i. h., de lásd még ehhez 1957: 6, ahol a jövevénynévek differenciálódását is kiemeli).

INCZEFI GÉZA a névdifferenciálódás jelensége kapcsán szól a legrészletezőbben a mikrotoponimák kölcsönhatásáról. A belső differenciálódás két altípusát emeli ki: a) elsődleges differenciációnak nevezi az alapnév első bővülését, amely elő- vagy utótaggal is történhet: pl. *Ardics* > *Ardicsihegy*, *Ányás* > *Alsóányás* stb. (INCZEFI 1970: 67–68); b) másodlagos (többszörös) differenciáción egy elsődlegesen differenciált név újbóli felhasználását érti, amely elő- és utótag (pl. *Biberés* > *Biberéshát* > *Kisbiberéshát*, *Nagybiberéshát* stb.), valamint közbülső tag beépülésével is alakulhat: pl. *Fehéregyházisziget* > *Fehéregyházikissziget* stb. (INCZEFI 1970: 68–69, 1965: 77–78). Ezek nem kronológiai fejlődési tendenciát jelentenek — jegyzi meg INCZEFI —, „azonban általánosnak és így tipikusnak mégis csak azt tartjuk, hogy az elsődleges differenciáció megelőzi a másodlagost” (1965: 78).

BALOGH LÁSZLÓ Szamosszeg mikrotoponimáinak jelenkori és történeti anyagában a földrajzi nevek struktúráját vizsgálva érinti a helynevek más helynevekbe való beépülését (1970). Elemzésében a helynevek általános szerkezetét kívánja megragadni, s a földrajzi nevek fő kategóriáit a nevek jelöltjeinek területi osztatlansága, illetve oszottsága alapján határozza meg. Így a mikrotoponimák három típusáról szól, amelyben jól kivehető a tárgyalt jellegzetesség: pl. elsődleges osztatlan tájegységet jelöl a *Lintag* határnév, amelyből a megosztottságot mutató *Lintagosi rámpa* egyszeri differenciálódással lett, s ebből alakult aztán kétszeri differenciálódással a *Lintagosi rámpakapu* harmadlagos név (i. m. 112, de még 120–121). Az utóbbi alakulásnál kiemeli, hogy a „Történeti adatokkal nem tudjuk egyelőre igazolni ennek a névtípusnak [ti. a harmadlagos neveknek] a létezését, de a jelenkori földrajzi névanyagból kevés számmal kimutatható” (BALOGH 1970: 112). A három névszerkezeti típus bemutatásánál szemantikai és szerkezeti jellemzőikről is szól (i. m. 99–114), ennek részletezésétől azonban itt eltekintek, mivel az általam vizsgált kérdéskört ez kevésbé érinti.

ZÁNTÓ EDINA a BALOGH LÁSZLÓ által kimunkált tételt alapul véve a növényneveket tartalmazó mikrotoponimák vizsgálata kapcsán szól a helynévrendszer belső bővüléséről, azaz a növénynévi nevek „családosulásáról” (1998). Szerinte

a „nyelvi ökonómia [...] módot ad arra, hogy egy alapnevet újra fel lehessen használni más-más változatban. Ilyenkor beszélhetünk családosulásról” (i. m. 116). A „családosulás”-nak nevezett folyamat leírásába tartozik a helyneveknek a helynevekben való előfordulása is, de e jelenséget tágra értelmezi a szerző, mivel a névkorpuszában a denotatív jelentés változatlanságát mutató szinonim neveket is vizsgálja (pl. *Lencsés ~ Lencsés dűlők*, i. m. 118–119), sőt a növénynévi földrajzi közneveket is alapnévként kezeli munkájában.³ Elemzésében a magyar nyelvterület nyolc pontjáról (a Keszthelyi, Egri, Jászberényi, Baktalórántházi járás, Makó környéke, Alsó-Szigetköz, Kalotaszeg, Nyárádmente) vett névminták alapján elemzi a családosulás jellemzőit, s ahol lehet, ott a keletkezéstörténeti folyamatokat is feltárja (ZÁNTHÓ 1998: 117–121). A nevek családosulásában keletkezéstörténetileg a következő változásokról szól: helynévképzésről (általában a kétrészes név előtagján *-i*, *-s* képzővel való bővülésről), jelzői előtaggal való differenciálódásról, utótaggal való kiegészülésről és ezek ellentétes folyamatairól, a névelemmel való csökkenésről (redukcióról), valamint a névrésznyi rövidülésről (ellipszis).

A településneveknél fentebb már említett tanulmányában BÖLCSKEI ANDREA a vizsgálatba vont tizenöt ómagyar kori megye anyagában a mikrotoponimák névkorrelációs rendszerét is felvázolja (1999: 78–80).

RESZEGI KATALIN a korai ómagyar kori domborzati nevek egy sajátos csoportjának, a hegyneveknek az elemzése során szól a hegynevek és más névfajták egymásra hatásáról (2011, de lásd még 2007). Munkáiban alapvető névrendszertani tendenciákat mutat be arra vonatkozóan, hogy milyen irányú névfejlődéssel számolhatunk a kérdéses korból fennmaradt hegynevek esetében. Vizsgálatában helynévfajták szerint rendszerezi a jellegzetességeket, és tárja fel a névfajták kölcsönhatását (RESZEGI 2011: 53–64). Ritka beépülésként jellemzi a víznév > hegynév folyamatot, s ennek fordított irányú fejlődését egyetlen gyanús esettel hozza kapcsolatba (*Kuna* hegynév > *Kuna pataka* víznév) (i. m. 56–57). A tájneveknek a hegynévadásban való felhasználását egyáltalán nem tartja jellemzőnek, viszont a hegynév > tájnév keletkezési irányt ritkán lehetségesnek mondja. Egyik legjellegzetesebb folyamatként említi a régi hegynévadásban a településnév > hegynév változást, illetve ennek a fordítottját is. A településnevekhez hasonlóan az erdőnév > hegynév módosulás ugyancsak gyakorinak mutatkozik, de itt arra is érdemes rámutatnunk, hogy az erdő- és hegynevek bonyolult, olykor kibogoz-

³ A *Pap-szőlő* és a *Füzesi-szőlő* nevek esetében például foglalkozásnévi és tulajdonosnévi előtaggal való bővülésről szól (ZÁNTHÓ 1998: 117). Ez a szerkezeti típus BALOGH LÁSZLÓ fenti tanulmányában a többelemű elsődleges földrajzi nevek mintájára tartozik a családosulás jelenségébe, ugyanis BALOGH az ilyen nevek előtagját lokalizátornak, a földrajzi közneveket bázisneveknek tekinti (vö. 1970: 100–101). ZÁNTHÓ EDINA értelmezése szerint e fogalmi rendszerben az „alapnév” kategóriájába tartozik bele a fenti *szőlő* (1998: 119), de ez a felfogás a névstruktúra típusainak és a keletkezéstörténeti elemzés kategóriáinak az összemosisát jelenti.

hatatlan szálakkal fonódnak egymásba. Hegynevek más helynevekbe alapvetően két fő keletkezéstörténeti folyamat révén épülnek be: metonímiával, illetve földrajzi köznévvel összekapcsolva szintagmatikus szerkezetként (i. m. 65).

5. Az alábbi munkák szerzői általánosabb érvennyel foglalkoztak a helynévi alapú megnevezések ügyével. TÓTH VALÉRIA a *Helynevek a helynevekben* című dolgozatában két vármegye korai ómagyar kori helynévállománya alapján irányította rá a problémára a figyelmet (1999). Tágan értelmezi a jelenséget, ugyanis az alaki szerkezet és a denotatív jelentés változását egymástól is függetlenül vizsgálja a meglévő helynevek felhasználása szempontjából. Utal arra a folyamatra is, amelynek során egy meglévő helynévből új helynév új jelentéssel keletkezik, azaz egy alapnév felhasználása a denotatív jelentés módosulásával jár együtt (i. m. 436).

HOFFMANN ISTVÁN A Tihanyi alapítólevél helynévi szórványainak névrendszertani tanulságai című tanulmányában a felhasznált forrás alapján a legrégebbi magyar helynévrendszer fő vonásainak a felvázolásakor tér ki a helynévi alapú névformák ügyére (2008b). Leírása szerint „arra is van lehetőségünk, hogy az egyes oklevelekben közvetlenül megjelenő helynevek mellett olyan neveket is figyelembe vegyünk, amelyek valamely más helynév részeként szerepelnek” (i. m. 17; vö. még 2010a: 232) [a kiemelés tőlem: K. B.]. A neveknek más nevekben betöltött szerepét etimológiai és helynév-tipológiai ismeretek alapján véli megközelíthetőnek. Az oklevélben egyrészes és kétrészes „helynévi mag” is fellelhető, vagyis az újabb nevek alapjául szolgáló nevek mindkét struktúrát képviselik. Az egyrészes alapnevek szintagmatikus másodlagos szerkesztésű nevekben mutathatók ki, pl. *Keuris tue* < **Keuris* stb., de metonimikus névátvitel révén is válhattak valamely más hely megjelölésévé: pl. **Culun* ’település’ > *Culun* ’víz’ (i. h., de még lásd 25). Kétrészes név is képezheti további helynév alapját az alapítólevélben, pl. az *Ohut cuta* (< **Ohut*) szórvány is ebbe a típusba tartozik (vö. HOFFMANN 2008b: 17–18, 23).

6. A kérdéskör főbb szakirodalmát áttekintve azt láthatjuk, hogy a kutatók egy része a névdifferenciálódás folyamatának értékelése kapcsán említi a helynévi alapú nevek rétegét. INCZEFI GÉZA vizsgálata abban különbözik az általam elvégzendő elemzéstől, hogy csak az alapnévnek elő- és utótaggal való kiegészüléséről szól (amit elsődleges differenciációnak nevez), valamint a már differenciált név hasonló bővüléséről (ez a másodlagos differenciáció) (1970: 67). A helynevek újbóli felhasználása azonban nemcsak az ilyen típusú differenciációk valamelyik esetével valósulhat meg, hanem egy meglévő helynév metonímia útján is alkalmassá válhat újabb hely jelölésére a szemantikai szerkezet módosulása következtében (pl. az ugocsei *Turc* ’víz’ > *Turc* ’falu’) (ehhez lásd még pl. RESZEGI 2011, GYÖRFFY 2011).

Fontos tényezője a korábbi elemzéseknek az is, hogy a kutatók főleg egy-egy névfajta kapcsán szóltak a jelenségről, és szinte nem is került előtérbe a folya-

matok szemléltetésében a különböző helynévfajták névbokrosodásban betöltött szerepének az összevetése. Bár utalások és feltevések megfogalmazódnak olykor erre vonatkozóan is, de ilyen célú átfogó, szisztematikusan elvégzett vizsgálatról nemigen tudunk.⁴

Az alább következő analízis szemléleti-módszertani tekintetben a névrendszertani vizsgálatok általános szemléletű munkáihoz kapcsolódik, de jól hasznosíthattam munkám során az egyes helynévfajták alaposabb mikrovizsgálatainak tapasztalatait is (pl. PÁSZTOR 2008, 2009, 2010, RESZEGI 2011, GYÖRFFY 2011). Az elemzésben TÓTH VALÉRIA (1999) és HOFFMANN ISTVÁN (2008b, 2010a) átfogó jelenségeírásához csatlakozom, s a makro- és mikrotoponimák, azaz a különböző helynévfajták névalkotó szerepének rendszerszerű feltárását végzem el Ugocsa vármegye régi helynévanyagában, de ebben a speciális feldolgozásban csak a már meglévő helynevekre épülő újabb helynevekkel foglalkozom.

1.2. Terminológiai kérdések

Az alábbiakban először bemutatom azt, hogy a szakirodalomban milyen terminushasználat jelentkezik az általam itt vizsgált jelenségkörre vonatkozóan. E sokszinű, ellentmondásoktól sem mentes megközelítések tárgyalását követően javaslatot teszek egy egységes fogalmi keret használatára. Ennek alkalmazását aztán konkrét névváltozási folyamatok leírásával is szemléltetem.

1. A helynevekre épülő újabb helynevek összességét, illetve az ezt életre hívó folyamatot összefoglaló terminussal is megnevezik a szakmunkák: vagy névbokrosodásról vagy családosulásról beszélve. PÁSZTOR ÉVA értelmezése szerint a bokrosodás az a speciális folyamat, „melynek során az elpusztult település neve újabb helynevek névalkotójává válik, s ez nem csupán az adott területet jelölő név szinonimáiban, hanem a vele határos területek neveiben is kimutatható” (2008: 217). Ugyanő később kitér a fogalom meghatározására, s nem csupán az elpusztult települések névalkotó szerepét vonja a hatósugarába, hanem általában a neveknek az újabb nevek létrehozásában játszott szerepét tekinti a folyamat kulcsmozzanatának (PÁSZTOR 2009: 136, 2010: 172).

A családosulás terminussal ZÁNTHÓ EDINA élt a növénynévi alapú nevekről írott dolgozatában (1998). A családosulás olyan névalkotási folyamat, amelyben megengedett az, hogy „egy alapnevet újra fel lehessen használni más-más változatban” (ZÁNTHÓ 1998: 116). A jelenség illusztrálására az alsó-szigetközi

⁴ BÍRÓ FERENC például a víznevek rétegének determináló szerepe mellett más névfajták vélhetően aktív körére és a jelenség kapcsán esetlegesen feltehető területi különbségekre is utal: „Természetesen nem csupán a víznevek játszhatnak szerepet másodlagosan földrajzi nevek alkotásában, hanem egyéb helynevek is, s ezáltal valamilyen mértékben mindegyik hatással lehet az adott nyelvközség helynévrendszerére. Az egyes régiókra, vidékekre jellemző lehet, hogy mely objektumfajták nevei milyen típusú és miféle újabb helynevek formálásában vesznek részt” (1999: 36; lásd még ehhez PÁSZTOR 2009: 137, 138).

névanyagban meglévő *Alsó Gyűrűs*, *Fősgyűrűs*, *Gyűrűsiér*, *Gyűrűsikanális*, *Gyűrűsihid* névcsalád példáját említi (i. m. 117).

A névbokrosodás mozgatórugóiról, a folyamat típusairól, és az ahhoz kapcsolódó lehetséges leírási módszerről (fogalmi keretről) azonban kevésbé szólnak a terminust alkalmazó munkák.

A fogalmi hálóval összefüggésben a következőkben arra igyekszem még rámutatni, hogy a jelenségben részt vevő helynevekre milyen összefoglaló terminusokat használtak a kutatók, azaz miként nevezik meg a bokrosodás kiindulópontjaként szolgáló nevet, illetve a változás eredményét.

KÁZMÉR MIKLÓS Alsó-Szigetköz földrajzinév-anyagát az alapelem és megkülönböztető elem fogalmakkal írja le (1957). „Alapelemeknek nevezem azokat a földrajzineveket, amelyeket az elnevező közösség elsődlegesen használt fel tájékozódási igényeinek kielégítésére, tehát amelyek önmagukban, más determináns nélkül is alkalmasak földrajzinévi funkció betöltésére” (i. m. 6). E csoportba sorolja a tájegység anyagában fellelhető helynévi szubsztrátumok és az ismeretlen eredetű nevek rétegét is. Emellett a „megkülönböztető elemek azok a névalkotó eszközök, amelyeket az elnevező közösség a meglévő földrajzi tulajdonnevek és ezzel együtt a jelölt tájrész differenciálására (*Köper: Kisköper, Alsóköper...*), vagy a meglévő földrajzi köznevekkel társítva új névadásra használ fel (*Bírósziget, Papföld...*)” (i. h.). A megkülönböztető elemek fenti két csoportja közül az előbbi (ahol tehát a helynév a megkülönböztető elem) másodlagos megkülönböztető elemeknek, az utóbbit pedig (ahol közszo vagy személynév tölt be ilyen szerepet) elsődleges megkülönböztető elemeknek nevezi (1957: 60).

BALOGH LÁSZLÓ Szamosszeg helynévanyagának szerkezeti elemzése kapcsán a nevek kölcsönhatására is utal, s ennek során több fogalmat is bevezet: „azokat a földrajzi neveket, melyek egy határozott tájegységen belül megosztatlan földrajzi tárgyat jelölnek, elsődleges földrajzi neveknek mondhatjuk, szemben azzal a másodlagos földrajzi neveknek mondható típussal, melyek megosztott, differenciált földrajzi tárgyak lokalizálásaira szolgálnak. Természetesen, ha az egyszer már differenciálódott földrajzi tárgy újabb differenciálódást szenved, újabb, de még inkább komplikáltabb név keletkezik a lokalizálásra [...] Az ilyen típusú földrajzi neveket a keletkezésük időrendje alapján harmadlagos földrajzi neveknek mondhatjuk” (BALOGH 1970: 99). Ez azt jelenti tehát, hogy az elsődleges földrajzi névhez (*Kraszna*) képest a *Karasznavi fahíd* alakulat másodlagos földrajzi név, de ugyanilyen a *Nyáros*-hoz képest a *Nyárosi kut* is (BALOGH 1970: 110–111, 112). A *Homoróutháti tanya* harmadlagos földrajzi név pedig a *Homoróuthát* másodlagos névből keletkezhetett (i. m. 112), amihez alapul egy **Homoróut* vagy **Hát* név formára gondolhatunk (erre azonban a szerző nem tér ki).⁵

⁵ A munkában példaként hozott neveknél nem mindig figyelhetünk meg gazdag névrendszer-alakító hatásokat, de kivétel ezalól az elsődleges *Kraszna* folyóvíznév esete.

A tájegység osztatlanságán alapuló elsődleges földrajzi nevek struktúrájánál két nagy csoportot különített el BALOGH LÁSZLÓ: az „egyelemű” és a „többelemű” elsődleges neveket. Az előbbieken belül is két típussal számol: a jelentés nélküli *Bigecs*, *Tenyhe* stb., valamint a jelentéssel bíró *Mezőő*, *Fiatalos*, *Nyáros*-féle elnevezésekkel (1970: 99–100). A többeleműekhez a *Farkas zug*, a *Natyszeg* stb. neveket sorolja (i. m. 107–108). A nevek szerkezetéről szólva ugyancsak két kategóriát említ: a *Mezőő* helynevet vagy a fenti többelemű nevek végén megjelenő *-zug*, *-szeg* földrajzi közneveket például bázisnévnek nevezi. A „bázisnév a földrajzi név tartalmának a hordozója” (i. m. 121). Emellett a *Bigecs*-féle neveket, illetve a bázisnév előtti egy- vagy többelemű részt pedig lokalizátorként határozza meg, ami „a földrajzi név szerepének a hordozója” (i. h.).

A víznévanyag determináló hatásának leírása során BÍRÓ FERENC részben BALOGH LÁSZLÓ terminológiáját veszi át, a vizsgált helynévfajtához alakítva azt. A tulajdonnévi alapú nevek rétegének terminushasználata azonban nem mutat mindig letisztult képet. Jelzi például, hogy „külön csoportba soroltam az olyan neveket, amelyek azt mutatják, hogy a hajdani névadás egy már létezett földrajzi névből indult ki, ezt tettem meg alaptagnak. Az utóbbiakat másodlagos, földrajzi tulajdonnévi eredetű alapelemeknek nevezem” (1992: 143) [a kiemelés tőlem: K. B.]. Itt még felhívja a figyelmet arra is, hogy „leginkább a névdiffereciálódással létrejött nevek bizonyos csoportjai tartoznak ide” (BÍRÓ 1992: 143). A „másodlagos vízfolyásnevek” felhasználása révén „további névdiffereciálódással keletkezett harmadlagos víznevek” rétegéről ugyancsak szól: pl. *Csécs/eri* > *Csécséri/derék/ér* stb. (BÍRÓ 1999: 37–40, de lásd még BÍRÓ 1992: 146 is) [a kiemelés tőlem: K. B.].

A differenciálódás jelensége kapcsán INCZEFI GÉZA az alapnév és a másodlagos név fogalmat használja. Az alapnév mindig „földrajzi név szerepet tölt be” (INCZEFI 1970: 67), azaz már meglévő, a további névalakulás alapjául szolgáló elnevezésként él (i. m. 137). Fontos megjegyezni, hogy e terminusokat például RÁ CZ ANITA (1997: 138, 139, 140, 141) és BÖLCSKEI ANDREA (2005) is alkalmazza dolgozatában. A településnevek változási folyamatainak leírása során TÓTH VALÉRIA is használja a fogalmat — de nem közvetlenül INCZEFI-hez kapcsolódóan —, például a névdiffereciálódásnál az alapnév jelzői résszel való elkülönítéséről szól (2008: 32, 36, 38, 39), emellett a képzőcsere eseteit részletezve is említi ezt a terminust (TÓTH V. 2008: 137).

INCZEFI szerint az alapnévhez képest a másodlagos név olyan differenciált név, amely az alapnév felhasználásának eredményeként jött létre (1970: 70, 1965: 79). Más szakmunkákban is találkozunk e fogalmakkal. KÁLNÁSI ÁRPÁD a Sztármári helynévtípusok tárgyalása során említi a terminusokat. Az alapnév az egyes helynévfajták differenciálódása kapcsán használt fogalomként jelentkezik (pl. alapnév a *Csonkás* a *Felső-Csonkás*-hoz képest) (1996:141, vö. még 10, 22, 155). A másodlagos név terminust a falurendszer kialakulásával összefüggő

névadásról szólva említi, mégpedig abban az értelemben, hogy a falu korábbi nevét (birtoklástörténeti mozzanat következtében) felváltja egy újabb névforma: pl. *Aporháza* < *Dedemez* (i. m. 20).

E szakirodalmi vonulat folytatásaként értékelhető ZÁNTHÓ EDINÁNAK a nővéynévi alapú helynevek körében végzett vizsgálatainak szakszóhasználat is. Alapnevekről beszél ugyanis akkor, ha a név „differentiálódás alapjául szolgál, vagy tőszó, vagy a valamivel való ellátottságot kifejező -s képzős alak” (1998: 116).

Korábbi szakmunkák is alkalmaztak a fenti két fogalomhoz hasonló terminusokat egy-egy mikrotáj névrendszerének leírása során. BENKŐ LORÁND például Nyárádmente helyneveinek fejlődéstörténeti rendszerezése kapcsán beszél elsődleges alakulású nevekről, „melyek születésük pillanatától kezdve semmi alaki vagy jelentésbeli változáson nem mentek keresztül” és másodlagos alakulású nevekről, „melyek születésük óta valamilyen alaki vagy jelentésbeli változáson mentek keresztül” (1947: 42–43). Bizonyosan e két típus kiegészítésének fogható fel az egy évvel később a székelyföldi víznevekről írott dolgozatában előhozott harmadlagos alakulások megjelölés (1948/2003: 384–385).⁶

Tájnév-monográfiájában JUHÁSZ DEZSŐ a BENKŐ LORÁND által alkalmazott terminusokkal él, de azok jelentéstartalmát, meghatározását a tájnevekre vonatkoztatva adja meg. Ilyen értelemben az elsődleges tájnév „keletkezésekor is tájnév, tehát a névadó közösség azzal a »céllal« alkotta meg, hogy tájat nevezzen meg” (JUHÁSZ 1988: 24). A másodlagos tájnevek úgy keletkeznek, hogy a név denotatív jelentése megváltozik, de ez a névszerkezet alakjában nem jár elmozdulással, azaz a másodlagos tájnév alapvető jellemzője „a funkcióváltást kísérő alaki-lexikai változatlanság” (1988: 24).

A fentiek összegzéseként arra mutathatunk rá, hogy a tárgyalt jelenséghez kapcsolódó névtípusokat, névcsoportokat változatos módon jelölték meg a kutatók (alapnév, elsődleges név, bázisnév stb. terminusokat használva), és több esetben csak egy-egy konkrét névfajtára alkalmazták azokat (pl. elsődleges tájnév, másodlagos vízfolyásnév stb.). A terminusok vándorlását is megfigyelhetjük az előzményirodalomban, ahogyan azt is, hogy nem ritkán különféle jelenségek

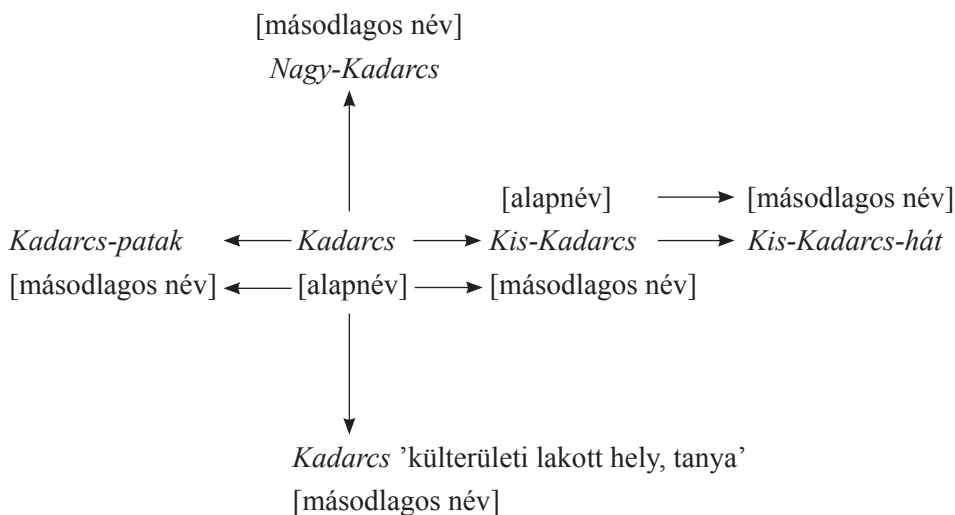
⁶ A BENKŐNél jelentkező terminushasználat irányultságára és jelentésére vezethető vissza több más modern kori szakmunkában alkalmazott megnevezés is. Például TÓTH VALÉRIA a településnevek változását vizsgálva a többször említett alapnév mellett az elsődleges név és a másodlagos név fogalmakkal is operál (vö. 2008: 17, 18, 20, 22, 33, 59, 62, 63, 66, 68, 77, 83, 89, 144 stb.). Továbbá itt említhető példaként még RESZEGI KATALINNAK a hegyneveknél és GYÖRFFY ERZSÉBETNEK a vízneveknél alkalmazott elsődleges név, valamint másodlagosan keletkezett névformák (RESZEGI 2011: 65), illetve a másodlagos településnév (GYÖRFFY 2011: 157) fogalomhasználat is. HOFFMANN ISTVÁN a Tihanyi alapítólevél szórványainak névalkotó szerepét újraértékelve alkalmazza a másodlagos nevek megnevezést (HOFFMANN 2008b: 24; de ehhez lásd még 1984–1985: 111). A TA. *sumig* szórványa kapcsán másodlagos alakulású nevekről beszél (HOFFMANN 2010a: 200), a *cuesti*-t tárgyalva pedig analóg helynévi példáknál alapnévről is említést tesz (i. m. 197).

leírására alkalmazták őket. Az is látható továbbá, hogy a kutatók olykor nemcsak két név relációjában határozták meg a jelenséget, hanem egyfajta diakrón sort felírva ún. harmadlagos nevekről is szóltak. Kétségtelen, hogy a folyamatot valóban meg lehet így is rajzolni, de én magam ezt a kitágítást nem tartom célszerűnek, hiszen épp a jelenség lényegét fedné el, azt tudniillik, hogy valójában mindig két név viszonya határozza meg a folyamatot. A fenti tanulságok alapján a továbbiakban egy egységes fogalmi keret alkalmazására teszek javaslatot.

2. N é v b o k r o s o d á s n a k nevezhetjük összességében a mindenkori helynévrendszer kiépülésének azt az igen összetett folyamatát, amelynek során a meglévő helynevek újbóli felhasználásával jönnek létre a rendszer újabb elemei. A névbokrosodás középpontjában mindig egy alapnév áll, s a változás irányai a denotatív jelentés, a névstruktúra és a keletkezéstörténet szempontjából egyaránt leírhatók. A (név)bokrosodásnak két típusát különítjük el. Az első esetben a létrehozott új helynév jelentése elválik az alapnév jelentésétől, és ez a jelentésbeli változás a helynév szerkezeti átalakulását vagy nem vonja maga után (pl. *Kadarcs* 'vízfolyás' [1332: *Kadarch*, fl., Sz. 503] > *Kadarcs* 'tanya' [1884: *Kadarcs*, Kat3]), vagy a helynév alakjának változása is bekövetkezik (pl. *Kadarcs* 'vízfolyás' > *Kadarcsi-szurdok* 'határnév' [1620 k.: *Kadarczi szurdok*, Sz. 509]). Keletkezéstörténeti szempontból a denotatív jelentés változásával egybekapcsolt, újabb helynevet létrehozó névalkotásban három kategóriával számolhatunk: a jelentésbeli névadással (legtöbbször metonímiával), a képzéssel és a szintagmatikus szerkesztéssel. A névbokrosodás másik esete során a denotatív jelentés nem változik, csupán a névstruktúrában történik elmozdulás (pl. *Kadarcs* 'vízfolyás' > *Kadarcs-patak* 'ua.' [1875: *Kadarcs patak*, L3]; *Kadarcs* 'tanya' > *Kadarcstanya* 'ua.' [1902: *Kadarcs tanya*, Hnt. 1379]). Ezekben az esetekben a szerkezeti változás kategóriáival kell számolnunk: a kiegészüléssel és az ellipszissel, a bővüléssel és a redukcióval, illetve a névrész- és névelemcserével. Természetesen a bokrosodás két típusát nem mindig könnyű szétválasztani, különösen nem a régi névrendszerek esetében, mivel esetükben jórészt írott források alapján tanulmányozhatjuk — és ezért csupán korlátozottan — a jelenséget. A változás irányainak megítélésében egy-egy esetben segítségünkre lehetnek az olyan filológiaiilag pontos és gazdag adatállományú névtárak, amelyekben viszonylag tág időintervallumból származó nevek találhatók (lehetőség szerint széles forrásfelhasználással), s azok adatsoraiban a pontos időhöz kötés mellett a morfológiai elmozdulások is figyelmet kapnak.

A névbokrosodás két alapvető terminusának az alapnév és a másodlagos név fogalmát tekintjük (ehhez lásd a 39. ábrát). A l a p n é v e k n e k azokat a helyneveket nevezem, amelyekből újabb, más denotátumokat jelölő nevek keletkeztek, akár úgy, hogy alakjuk módosult, akár úgy, hogy változatlan maradt; azaz alapnév az, ami valamely másodlagos név forrásaként szerepel. M á s o d l a g o s n é v e k k é n t határozhatjuk meg az olyan névformákat,

amelyek egy már meglévő helynévből jöttek létre valamilyen névalkotási eljárás útján, és az új név az alapul szolgáló névtől eltérő denotátumra vonatkozik. Így keletkezett például a *Kadarcs* alapnévből (mint víznévből) idővel a másodlagos *Kis-Kadarcs* név, amely aztán maga is alapnévként szolgált a *Kis-Kadarcs-hát* másodlagos névhez. Ez a példa azt is mutatja, hogy a másodlagos nevek maguk is betölthetnek alapnévi funkciót, s további másodlagos nevekhez szolgálhatnak kiindulópontul. Ez a viszonyítási rendszer azt is mutatja tehát, hogy mind az alapnév, mind a másodlagos név viszonyfogalom, mert csupán egymáshoz képest értelmezhetők, egymást kölcsönösen feltételezik.

39. ábra: A névbokrosodás folyamatának modellje

A névbokrosodás folyamatának szisztematikus, átfogó vizsgálata megtermékenyítő (újító) hatással lehet a modern kori rendszerszemléletű névtani kutatásokra is. Az egyes területek helynévrendszerének etimológiai szempontú leírását is biztosabban végezhetjük el a bokrosodási folyamatok ismeretében, hiszen ezáltal az adott nevet a kutatás nem összefüggésrendszeréből kiszakítva, önállóan kísérrelheti meg felfejteni, hanem az adott névrendszer kisebb egységének a részeként, annak támogató közegében.

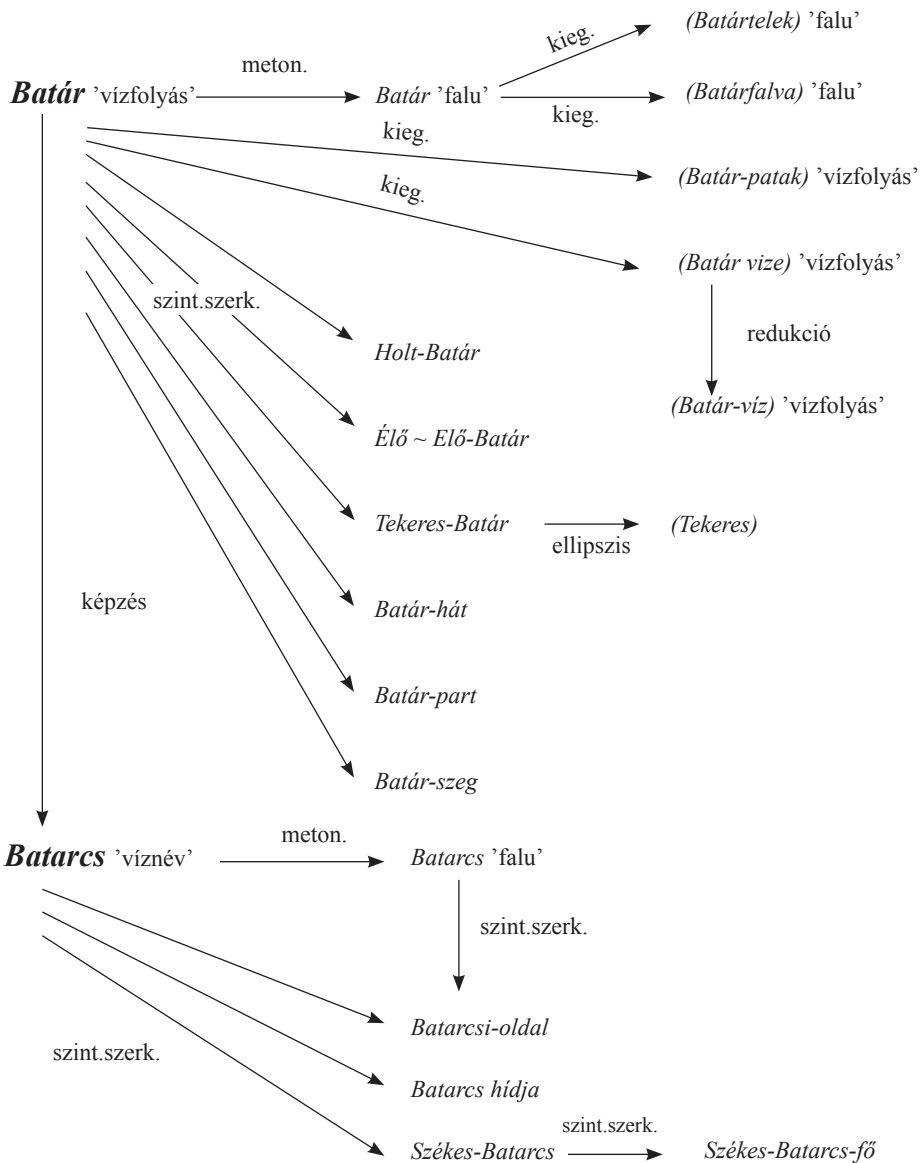
3. A fenti fogalmi meghatározást követően a továbbiakban a névbokrosodás folyamatát összetettebb példán is bemutatom. Ehhez a Tisza bal oldali mellékágának, a *Batár* víznévnek (1262: *Batar*; fl., F. 7/3: 44, Sz. 357, Ortway, Vízir. 1: 115) és a bal oldali mellékágának, a *Batarcs*-nak (1319: *Batharch*, fl., Z. 1: 164, AOKl. 5: 181, Sz. 283, ComMarmUg. 164) a bokrosodását választottam mint szemléletes és gazdag adatolású példát (40. ábra). Magát az alapnevet bizonytalan eredetű jövevénynévként tartja számon a szakirodalom (vö. ótörök *bat-* 'elmerül, elsüllyed; lenyugszik, lemegy [égitest]', FNESz. *Batár*, bőveb-

ben lásd korábban). E víznévből másodlagosan, metonimikus névadással keletkezett a *Batár* településnév (1216/1550: *Batar*; K. Fábián 1997: 29, Sz. 286 [itt 1216. évi kelettel], ComMarmUg. 167 [ua.]), a víz melletti elhelyezkedésre utalva. A víznév mellékágának *Batarcs* neve képzéssel keletkezett (lásd alább), s a Batárhoz hasonló víznév > településnév metonímia figyelhető meg a *Batarcs* (1378: *Batharch*, DocVal. 282) településnév kialakulásában is.

A későbbiekben aztán a két névbokor víz- és településnévi alapnévének további bokrosodását figyelhetjük meg az adott névrendszerben. Az új jelentéssel együtt járó névbokrosodási folyamat három típusa mutatkozik meg a vizsgált korpuszban: az alapnévből képzéssel, illetve elő- és utótaggal való kiegészülés következtében jött létre másodlagos név. A *Batár*-ból képzéssel keletkezett a *Batarcs* pataknév (1319: *Batharch*, fl., Z. 1: 164, AOkl. 5: 181, Sz. 283, ComMarmUg. 164). Az *Élő- ~ Elő-Batár* (1476: *Elewew Bathaar*; fl., DL. 70980, Sz. 315 [itt *Elewew Bathar* alak áll]), *Holt-Batár* (1458/1805: *Holth-Bathár*; fl., Szirmay 138), *Tekeres-Batár* (1476: *Tekeresbathar*, Sz. 290) nevek úgy jöttek létre, hogy a *Batár* víznévhez a sajátosságát kifejező előtag járult. Ezt a folyamatot a *Batarcs* víznév esetében is láthatjuk a *Székes-Batarcs* (1319: *Zekesbatharch*, ex. ips., Z. 1: 164, AOkl. 5: 181, Sz. 283, OklSz. 904) elnevezés kapcsán. A *Batár* helynév végül valamilyen fajtajelölő szerepű földrajzi köznévi utótaggal is összekapcsolódhat, amint ezt a *Batár-hát* (1796, 1797: *Batár hát*, Sz. 335–336) és a *Batár-szeg* (1796, 1797: *Batár szeg*, Sz. 336) példákban láthatjuk. A *Batarcs* víznév névbokrából ugyanerre a folyamatra az előbb idézett (már eleve másodlagos) *Székes-Batarcs* névre épülő *Székes-Batarcs-fő* (1319: *Zekesbatharchfeu*, ex. ips., Z. 1: 164, AOkl. 5: 181, Sz. 283, OklSz. 904), illetve a *Batarcs*-ból lett *Batarcs hidja* (1692: *Batarcs hidgyan* alol, Sz. 363) hozható példaként.

A névbokrosodás másik esetére, a denotatív jelentés változatlanlansága mellett történő névbokrosodásra szintén több példát találunk a *Batár* kiterjedt kapcsolatrendszerében (az előzményéhez képest új denotatív jelentéssel nem rendelkező neveket zárójelben tüntetem fel).⁷ A *Batár* víznévből kiegészüléssel *Batár-patak* (1782–1785: *Batar Pat.*, Kat1) és *Batár vize* (1334: *Bakarvize*, fl., F. 8/3: 751) névváltozat keletkezett (ez utóbbi további szerkezeti változáson is átesett: 1782–1785: *Batár víz*, Kat1). A víznévből metonimikusan alakult *Batár falunév* pedig *Batártelek* (1301: *Botarteluk*, t., AOkl. 1: 54, SzSzBML. 22), illetve *Batárfalva* (1429: *Batarfalua*, DL. 38599) néven is feltűnik a forrásokban. Mindezek mellett a *Tekeres-Batár* víznévben elliptikus változást is megfigyelhetünk, a megnevező szerepű *Batár* névrész ugyanis szerkezeti változás következtében kiesett a névtestből: *Tekeres* (1458/1805: *Thekeres*, fl., Szirmay 138). E változás következtében a másodlagosan létrejövő egyrészes név ki is került a *Batár* névbokrából.

⁷ Az ilyen típusú változásokkal azonban a további elemzésekben nem foglalkozom.

40. ábra: A *Batár* és a *Batarcs* névbokra

1.3. A kikövetkeztetés módszere és a kikövetkeztetett nevek

A névbokrosodási folyamatok rendszerszerű leírása egy fontos eljárásmoddall gazdagíthatja a történeti névtani kutatásokat. A rendszerkapcsolatok alapos feltárása ugyanis lehetőséget kínál arra, hogy az alap- és másodlagos nevek viszonyát értékelve bizonyos névbokrok esetében nem adatolt (alap- és másodlagos) nevek meglétét is feltételezzük. Az így nyert helyneveket *k i k ö v e t k e z t e t e t t* vagy *f e l t é t e l e z e t t* (a l a p - é s m á s o d l a g o s) n e v e k n e k nevezzük, és az adatolható nevektől a név elé tett * jellel különítjük el. A kikövetkeztetés módszere a következő alapelvek figyelembevételével alkalmazható sikeresen: a mindenkori névbokrok tagjainak minél pontosabb megismerése, a megbízható tanulságok elvonatkoztatása, a kikövetkeztetendő név közvetlen névkörnyezetének, a helynévi analógiáknak, a helynévfajták és az egyes nevek szemantikai tartalmának és morfológiai felépítésének (azaz a helynév-etimológiáknak) a módszeres számbavétele.

Ugocsa ómagyar és középmagyar kori névanyagának rendszertani leírásába konzekvensen bevontam a kikövetkeztetett neveket is, ám azokat egyenként értékelve csakis a rendszertanilag megindokolható esetekben vettem fel a jelenségvizsgálatok körébe. A kikövetkeztetés módszerének gyakorlati hasznosítását munkám egészében kamatoztattam, de egyes korszakok vonatkozásában ez különösen termékeny eljárásnak bizonyult.

1. A kikövetkeztetés módszertani elveit a névtörténeti írásokban következetes, tudatos eljárásként nem alkalmazták, noha a történeti stúdiumok gyakran folyamodnak a rekonstruálás valamilyen módszeréhez, és gyakran megfogalmazódott egyfajta igény egy ilyen eljárás módszertanának kidolgozására. KNIEZSA ISTVÁN az erdélyi Sztrigy bal oldali mellékvizével kapcsolatban állapítja meg, „hogyanek a középkorban *Sebes* volt a neve, mert ahol a patak a hegységből kilép, a középkorban *Sebestorok* (ma Gureni) nevű helység feküdt” (1942: 5). Emellett BENKŐ LORÁND is fontos módszertani alapelveket fogalmazott meg egy korai írásában a történeti adatok gyarapítását segítettően: „azoknak a patakneveknek az esetében, amelyek újabban keletkeztek helységnevekből vagy hegynevekből, gyanakodhatunk egy régebbi víznév → helységnév (hegynév) fejlődésre is akkor, ha a víznév eredetibb voltát jelentésbeli érvek támogatják, ha a vizet a névadó helységen (hegyen) felül is a helységről (hegyről) vett névvel illetik, ha a helységnévben (hegynévben) a *patak*, *víz*, *ér* vagy a *fő*, *tő* szók megmaradtak, végül ha bőséges víznévanalógiát tudunk felmutatni” (1948/2003: 385). A legújabb névtani munkákból pedig Póczos RITA egyik írását emelem ki, amelyben a szerző a Garam és az Ipoly víznévrendszerét bemutatva a kikövetkeztetés gyakorlati alkalmazását is szemlélteti: „A korpusz elsősorban folyóvizek neveiből áll, de felvettem azokat a *-tő* és *-fő* utótagú neveket is, melyek *f o l y ó v í z n é v i* *e l ő t a g o t* tartalmaznak, az elemzésbe viszont ezeket az utótag nélkül, tehát

lényegében kikövetkeztetett víznévként vontam be” (2004: 106) [a kiemelés tőlem: K. B.].

2. Az alábbiakban a kikövetkeztetés eljárását szemléltetem az általam elemzett ugocsai névrendszer esetei alapján. Ennek során a kikövetkeztetés lehetőségeire és annak különböző problémákat felvető, bizonytalan pontjaira is kitérek, majd szólok a feltételezett nevek gyakorlati hasznosításának egyéb kérdéseiről is. Előrebocsátható, hogy mint minden rekonstrukciós eljárás, ez is csak nagy fokú körültekintéssel, a névrendszerek (vagy az adott névrendszer) alapos ismerete és az adatok viszonylagos gazdagsága mellett alkalmazható. De még így sem lehetünk teljesen bizonyosak a felvett rekonstrukciók helyes megítélésében, vagy azért, mert akár többféle kikövetkeztetést is megenged a másodlagos név struktúrája, vagy azért, mert a névfejlődési tendenciák korszakonként különbözőek lehetnek, így eltérő névformákra vezethetnek.

Szerencsés helyzetben vagyunk akkor, ha a kikövetkeztetett alakot a későbbi adatolás vissza is igazolja. BALOGH LÁSZLÓ például a nevek szerkezetét tárgyalva mutatott rá INCZEFI GÉZA munkájában egy efféle ellentmondásra. Szerinte ugyanis a *Sebeshát* határnév alapjául szolgáló név nem egy **Sebes* alapnév lehetett, hanem a *Sebespatak*, minthogy ez a terület névrendszerében később elő is fordul (1970: 97–98). Ez a példa arra is rávilágít, hogy az alapnevek rekonstruálása azért sem mindig egyszerű feladat, mert egyes esetekben többféle struktúrájú alapnevet is feltételezhetünk a másodlagos név modellje alapján (ehhez lásd még GYÖRFFY 2002: 44). Ezzel összefüggésben utalhatunk TÓTH VALÉRIA óvatosságra intő megjegyzésére is, amit a településnevek változásának (a névintegrálódás, névösszevonódás jelenségének) a leírásakor tett. A névösszevonódás során létrejött névalakok esetében — az alapul szolgáló nevekkal kapcsolatban — felveti a kérdést: „számolhatunk-e az egykori tényleges létezésükkel, vagy pedig inkább fiktív neveknak kell őket tartanunk” (TÓTH V. 2008: 44). Az általa vizsgált jelenségből számunkra a „fiktív nevek” ügye lehet fontos. A felvetett kérdést el nem döntve, az összevonódással keletkezett településnevek alapját képező nevek valószínű névhasználatára is gondol szórványos példák alapján (i. h., 42–43).

A kikövetkeztetés módszertanának legfontosabb elveit a másodlagos nevek és az azok alapján felvett, kikövetkeztetett alapnevek szerkezeti leírásán keresztül mutatom be. A kikövetkeztetés eljárásában, de általában bármilyen etimológiai megközelítésben is alapvető kérdés a névstruktúráé.

2.1. Az egyrészes másodlagos nevekből kiinduló rekonstruálás esetei és az ennek során alkalmazott alapelvek.

a) Ritkán fordul elő névanyagomban az, hogy egyrészes másodlagos név alapján egyrészes alapnevet rekonstruálhassunk. Az ilyen irányú kikövetkeztetést segítheti a helynévfajtaról való tudásunk (amennyiben az ismert), a névfajttal összefüggő szemantikai tartalom, de emellett igen lényeges támpontunk lehet az adott térségben működő jellegzetes vagy általános fejlődési folyamatok ismerete

is (pl. vízfolyás → település irányú metonímia alakító hatása vagy éppen annak hiánya). Ezek alapján következtethetünk az ómagyar kori *Rákóc* (1351: *Rakoch*, Sz. 96) településnévből egy **Rákóc* víznévre, az *Egres* (1284: *Egrus*, t., Sz. 324) településnévből egy **Egres* víznévre, vagy a középmagyar kori *Potykás* szántónévből (1650 k., 1696, 1739, 1744, 1785: *Potykás*, szántó, Sz. 331) egy **Potykás* víznévre. De hasonló módszerrel gondolhatunk egy elsődleges **Görgő* alapnév egykori létezésére is: ezt az indokolja, hogy a település névrendszerében már a 13. század végén adatolható egy *Görgő-szeg* ([1290–1300]: *Gurguezeg*, angulatio fluvii, DL. 56589) folyószögletet jelölő névforma, s a víznévi alapnevet valószínűsíti a későbbi *Görgő pataka* (1637) név is. Másrészt a területtől távolabb *Görgő* víznévi analógia ugyancsak található a 16. század második felében. Az adatok alapján a *Görgő* völgynév és a **Görgő ~ Görgő pataka* víznév összefüggése és felvétele reálisnak tűnhet.

b) Ennél jobban kitapintható az olyan korábbiól nem adatolható kétrészes név megléte, amely később jelentésbeli névátvitel útján egyrészes névvé vált. Jelentéstan és morfológiai szempontból is megokolható a közvetlenül más névfajtában megőrzött alapnév kikövetkeztetése például az alábbi nevek esetében: a *Kövespatak* (1690: *Kövespatak*, prat., Sz. 274) rétnév nyilvánvalóan egy elsődleges kétrészes **Köves-patak* víznevet őriz, akár az egyrészes *Égerpatak* (1865: *Éger patak*, rét, szántó, K5) határnév, amelynek előzménye egy **Éger-patak* vízfolyásnév lehetett. A *Szőlősi út* területnév (1865: *Szőlősi ut*, szántó, K2) alapján egy **Szőlősi út* alapnevet rekonstruálhatunk, amely út megjelölése lehetett. Ez egyébként másodlagos név is, *Szőlős* településnévvel (mint alapnévvel) van relációban.

2.2. A kétrészes másodlagos nevekből kiinduló rekonstrukció változatosabb struktúrájú kikövetkeztetett neveket eredményez, mint amit a fentiekben bemutattunk.

a) A másodlagos kétrészes nevek egy részében az előtagban fedezhetünk fel egyrészes alapnevet. Az alapnevek kikövetkeztetését ismét csak több dolog segítheti: egyrészt az, ha ismerjük az adott és közvetlen névkörnyezetet és abban a népi-nyelvi kölcsönhatásokat, de fogódzót nyújthat másrészt az is, ha a másodlagos név maga is valamely névbokor tagja, és szintén támpontul szolgálhatnak esetleg a magyar nyelvterület más részeiről ismert analógiák is. A kikövetkeztetett alapnevek két jól elkülöníthető típusba tartoznak bele: lehetnek jövevénynevek és belső alakulású nevek. Az előbbi talán kevesebb problémát vet fel. A *Ragozna-hát* (1648: *Ragozna hát*, Sz. 515) jelöletlen birtokos jelzős szerkezetű mikrotoponima, amely egy szláv eredetű **Ragozna* vízrajzi névre támaszkodik. Ezt a feltevést az is valószínűsíti, hogy más területen is találunk ilyen nevet tartalmazó elnevezést: a szomszédos Szatmár megyei Kisszekeres határában például *Kis-* és *Nagy-Ragozna* patakneveket említenek a 20. század második

felében; vö. 1935–1936: *Kisragozna* (SzamSz. 518), 1935–1936: *Nagyragozna* (i. h. 721). Ugyanígy alapon következtethető ki még a *Restás-hát* névből (1755: *Restás hát*, Sz. 544) a **Restás* víznév (2007: *Restás*, élőnyelvi gyűjtés), a *Tice-hát* névből (1669: *Ticze hát*, Sz. 511) a **Tice* víznév,⁸ a *Picskor útja* névből (1692: *Picskor uttya*, Sz. 362) pedig a **Picskor* névforma stb.

Kevésbé jól felismerhető esetekkel is találkozunk, főleg azoknál a kétrészes helyneveknél, amelyeknek a bővítményrésze földrajzi köznév. Az ilyen esetekben ugyanis nemigen lehet eldönteni azt, hogy az előtag helynévi előzményre vezethető-e vissza vagy közszóval azonosítható. E problémára HOFFMANN ISTVÁN is kitér a Tihanyi alapítólevél szórványai kapcsán, amikor azt jelzi, hogy a *Ziget zadu* helynévből kikövetkeztethető **Ziget* alapnév a bizonytalan tulajdonnévi névrészek körébe tartozik (HOFFMANN 2008b: 18). Az Ugocsa megyei névanyagban pl. a Csepe település határában adatolt *Nyáras-berek* (1337, 1583: *Nyaras berek*, nem., Sz. 315) és *Nyáras-völgy* (1441: *Nyaraswelgh*, t., Sz. 316) nevek ügye kapcsolható ide: ezek alapján ugyanis egy **Nyáras* alapnévre vagy az ugyanilyen alakú közszóra mint névalkotó elemre egyaránt gondolhatunk (vö. m. *nyáras* 'nyárfaerdő, nyárfás' földrajzi köznév; FKnT.). *Nyáras* elnevezéssel Ugocsa megye több pontján is találkozunk a középmagyar kortól, a magyar nyelvterület más részein pedig már a korai ómagyar korból is adatolni tudunk *Nyáras* helyneveket (1344: *Nyaras*, KMHsz. 1: 202, Bodrog vármegye). A *Nyáras* helynevek nagy számú analógiája ellenére sem célszerű azonban megítélésem szerint a világos közszói azonosíthatóságú előtagot tartalmazó nevekből mechanikusan alapneveket kikövetkeztetni. A jelenség pontosabb leírásának és a módszer meggyőzőbb alkalmazhatóságának az érdekében még akkor sem érdemes ezekkel a bizonytalan kikövetkeztetésekkel számolnunk, ha elvileg megengedjük, hogy akár fenn is állhatott a valós alapnévi használat. Abban az esetben ugyanis, ha ezeket a „gyanús” neveket is felvennénk, könnyen tévútra jutnánk, hiszen ezáltal kis túlzással akár minden kétrészes névszerkezet mögött kereshetnénk valamiféle névképződményeket.

b) A másodlagos kétrészes nevek másik típusában utótagként tűnik fel a feltehető (kikövetkeztethető) alapnév: *Sásas-Mély-ér* 'víz' (1636: *Sassas mely er*, Sz. 456) < **Mély-ér* 'víz', *Kis-Hordozló* 'víz' (1424: *Kyshordozlo*, fl., DL. 38245, Sz. 377) < **Hordozló* 'víz' (2007: *Hordozló*, élőnyelvi gyűjtés), *Kis-Darnó* (1507: *Kysdarno*, t., ins., DL. 38445, Sz. 508), *Nagy-Darnó* (1507: *Naghdarno*, t., ins., DL. 38445, Sz. 508) < **Darnó* (a kikövetkeztetést megerősíti az a tény, hogy ez a névforma a középmagyar korban már adatolható is, vö. 1719: *Darno*, Sz. 304). Olykor a másodlagos kétrészes névből kikövetkeztetett alapnév maga is lehetőséget nyújt további rekonstruktumok felvetésére (pl. **Konyha* > **Kis-Konyha* > *Kis-Konyha köze*, **Csorgó* > **Kis-Csorgó* > *Kis-Csorgó-szőlőcske*).

⁸ A megye területén a víznév bokrosodása következtében több mikrotoponima is keletkezett: *Tice vápája*, *Tice tövise*, *Tice útja*.

c) A kétrészes másodlagos helynevek között találunk továbbá olyanokat is, amelyek elő- vagy utótagjukban jól kivethető kétrészes alapnevet tartalmaznak: ezekben az esetekben maga a névstruktúra segíti tehát a kikövetkeztetést. A *Tőke forrása útja* (1688, 1782, 1802, 1805: *Tőke forrása uttya*, Sz. 434) < **Tőke forrása*, a *Kis-Csorgó-szőlőcske* (1688, 1690: *Kis csorgo szőlőcske*, Sz. 434) < **Kis-Csorgó* stb.; illetve a *Köz-Őz-hát* (1749: *Kösz Üsz hát*, Sz. 285) < **Őz-hát*, *Belső-Nagy-szeg* (1560: *Belsew Nagh Zeg*, pom., Sz. 515) < **Nagy-szeg* névalakok példázhatják ezt a jelenséget.

2.3. A kikövetkeztetés módszere kapcsán érdemes végül kitérnünk az ún. „névszerűtlen szerkezet”-ek ügyére is. Ezek esetében a problémák magukból a felhasznált forrástípusokból adódhatnak, mert például egy határjárás, birtokösszeírás szövegében olykor nehéz a névszerkezetet (a névterjedelmet) megítélni, de egy térkép névanyaga is felvethet bizonytalan helynévszerkezet-azonosítást. Az előbbi problémára, tehát arra, hogy egy oklevél magyar nyelvű szórványai-ból miként emelhetők ki a helynevek a szövegkörnyezetből, HOFFMANN ISTVÁN a Tihanyi alapítólevél szórványainak elemzése során (a *castelic* és a *feheruuaru* helynévi azonosításával összefüggésében) hívta fel a figyelmet (HOFFMANN 2008b: 17). Az azonosítást, kikövetkeztetést ilyen esetekben az persze megtá-mogathatja, ha az elnevezés a későbbiekben is adatolható. Az alábbi Ugocsa megyei eset erre jó példa. A fancsikai 1696-os határleírás részlete szerint „az hegye Veggel me / gyen öfzve az *hettei dőlője* nap nyugot felől egy barázdán” (RÉVAY 2003: 130). MIZSER LAJOS szerint a forrásban szereplő szerkezet csak helymeghatározás, és nem valódi helynév, amit az is támogat, hogy a telepü-lés családnévanyagában nem ismeretes *Hettei* (valószínűleg *Hetei*) családnév (MIZSER–RÉVAY 2004: 24). Én magam ezzel szemben úgy vélem, hogy az adott részlet minden bizonnyal valós helynévi használatot tükrözhet, amire nemcsak a név kontextusbeli helyzete utal, hanem az itt említett további helynév-elő-fordulások is (a település névkörnyezetéből például az ómagyar kortól adatolt *Által-patak* vízrajzi nevet is ebben a forrásban találjuk). A családnévi előfordu-lás hiánya a falu személynévanyagában természetesen nem jelenthet kizáró okot a helynévként azonosításra, más területek személynévrendszerében ugyanis megtaláljuk a *Hetei* névformát (vö. [1067]/1267: comes *Hetey*, ÁSz. 385; 1419: Paulus *Hethej*, RMCsSz. 472).

Gyakran az oklevelek körülírásszerű szerkezetei kapcsán is felmerül a név va-lós névhasználatának, a kikövetkeztetés helyességének a kérdése. Azt gondolom, hogy például az 1865-ös „Batarcsra vezető útnál” (P. 46) szövegből a *Batarcs út* névforma joggal felvehető, mivel a település + *út(ja)* típusú névstruktúra a térségben jellegzetes modellnek számít. Ezt egy további példa is megerősítheti, ahol a körülírásos szerkezetben megjelenő „névszerűtlen” formára azonos évből találunk biztos használatú adatot is: *Hegy út* (1865: Alol a *hegy uton*, K3; ehhez lásd 1865: *Hegyút*, P. kézirat, P. 60 [itt *Hegyü*]).

Néha a névszerkezet kikövetkeztetése csak az idegen (latin) szövegkörnyezetre támaszkodva végezhető el. A Tihanyi alapítólevélbe részfordítással került be az *ad Kangrez viam* és az *ad portum Ecli* megjelölés, amelyek mögött esetleg **Kangrez út(ja)* és **Ecli-rév(e)* magyar nyelvű megfelelő állhatott (HOFFMANN 2008b: 15, vö. még HOFFMANN 2005). Ugocsa névanyagában alig találunk e problémára példát, talán a Szőlős határában említett *[Nagyobb]-Ilonok* (1357: *Magnus Ilulnuk*, riv., DL. 38170) esete említhető itt meg. Az Ilonok bal oldali (forrás)ágának az első névrésze a forrásban latin formában szerepel, amely önmagában nem tenné lehetővé a melléknév magyar alakjának pontos meghatározását (ti. *Nagy-* és *Nagyobb-* is lehetne), viszont minthogy a víznév korrelációs párja magyar nyelven is adathozható, s *Kisebb-Ilonok* formát mutat (1357: *Kisseb Ilulnuk*, riv., DL. 38170), ez a körülmény segíti a részfordításban rögzített név magyar nyelvű morfológiai szerkezetének a megadását.

A kikövetkeztetett nevek időhöz kötésének kérdéséről is érdemes szót ejtenünk. Abban az esetben, ha a kikövetkeztetett név a későbbiekben sem bukkan fel a forrásokban, vagy csak jóval az általam itt vizsgált korszak időhatárain túl adathozható, akkor a kikövetkeztetett alapnevek első említését a másodlagos nevek első előfordulásához kötöttem, pl. **Régi-Tisza* (1580–1590 k.) > *Régi-Tiszajárás* (1580–1590 k.: *Regi Tiza Jaras*, Sz. 509). Azon rekonstrukciók kapcsán, amelyeknél a későbbiekben előkerül a korábbra felvett alapnév (*-gal jelölöm ezeket is), erre a körülményre minden esetben utalok. A *Régi-Tisza* (1865: *Regi Tisza*, L2) például a névanyag részeként csak majd három évszázaddal később bukkan fel, de a korábbi másodlagos név alapján aligha lehet kétségünk, hogy már ekkor, azaz a 16. század második felében a névrendszer része lehetett. Ezzel az eljárással a vizsgált korszakon túl adatolt alapneveket vagy másodlagos alapneveket is nagy biztonsággal köthetjük korábbi időpontokhoz és a névrendszert alakító elemként szemlélhetjük őket.

A kikövetkeztetett nevek nemcsak az adott területek névkincsét gyarapítják, hanem az egyes nevek hiányos adatolásának kiegészítéséhez is nem csekély mértékben hozzájárulnak, elősegítve a történeti adatoknak a mai nevekkel való azonosítását. A középmagyar korban adatolt *Forrás* (1706: *Forason* belül, Sz. 542, Verbőc) helynév például a következő nyelvtörténeti korszakban nincs meg, ma viszont *Forrás* (2007: *Forrás*, élőnyelvi gyűjtés, uo.) szántót és forrást is ismernek az adott településen. Az alapnév kiteljesedő névbokra is egyértelműen arra utal, hogy az adathiányos időszak (1706 és 2007 között) áthidalható, s a névforma folyamatos használata nemigen kérdőjelezhető meg. A középmagyar kor végén a *Forrás-mező* (1755, 1804: *Forás Mező*, Sz. 542, Verbőc) és az újmagyar korban a *Forrás út* (1865: *Forrás ut*, P. 69, uo.) nevek egyaránt arról tanúskodnak, hogy a *Forrás* alapnév a kérdéses időben is a névrendszer aktív részét képezte, így pedig nagy bizonyossággal vehetjük fel a másodlagos nevek időpontjára vonatkozóan is az alapnevet. Ez a módszer más névcsaládok esetében is a központi tag

(a kiindulásul szolgáló alaptag) adatsorának a bővítését, kiegészítését, a hiányok pótlását eredményezheti.

3. A kikövetkeztetés módszerének hasznosságát és szükségességét illetően aligha lehet kétségünk. Az eljárásnak a településtörténeti kutatásokban betöltött gyümölcsöző hatását BENKŐ LORÁND is hangsúlyozta (vö. 1948/2003: 388), de a történeti és a jelenkori névrendszertani elemzéseket is nagyban segítheti a módszer: részben a helynév-etimológiák terén kamatoztatható a folyamatok rekonstruálása (lásd ehhez pl. KOCÁN 2009: 116–117), részben pedig a történeti névkutatások megtermékenyítéséhez is vezethet azzal, hogy a magyar nyelvtörténet — források hiányában kevésbé megismerhető — adathiányos időszakainak hézagait valamelyest segíti kitölteni. Így főleg a korai korszakok (pl. a korai ómagyar kor) névrendszere válhat jobban megismerhetővé, de emellett természetesen a későbbi korok névrendszertani változásait is pontosabban felderíthetjük ezáltal.

2. Az ómagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései

Ebben a fejezetben Ugocsa vármegye teljes ómagyar kori helynévnévanyagát abból a szempontból mutatom be, hogy a meglevő helynevek újbóli felhasználása milyen determináló hatással van az egész névrendszerre nézve: e sajátos fejlődési iránnyal a megye névkincsének a legkorábbi időktől megfigyelhető fokozatos gyarapodási folyamatát kívánom szemléltetni.

1. A jelenségvizsgálatot az ómagyar kori névkorpusz nagyságának leírásával és a névbokrosodás bemutatásával kezdem. Az ómagyar kori Ugocsa vármegyében 497 helynevet tudunk adatolni, amelyek 596 alak- és írásváltozatban szerepelnek, s ebből 92 név (19%) másodlagos keletkezésű, azaz a meglevő helynevek újbóli felhasználásával jött létre. A másodlagos nevek alapját 58 elsődleges név (alapnév) képezi, amihez további öt kikövetkeztetett alapnév társul. Az alapnevek a névkincs 12%-át⁹ adják: ez a névréteg képezi a vizsgált jelenségnek és bizonyos tekintetben az egész névállománynak is a magját. Az alapnevek és másodlagos nevek együttesen a teljes ómagyar kori névkincs 31%-át teszik ki, csaknem a harmadát adva az összes névnek.

HOFFMANN ISTVÁN a Tihanyi alapítólevél szórványainak nyelvi-névtani elemzése alapján arra mutatott rá, hogy a legrégebbi magyar helynévrendszer, azaz „a régi névadás is határozottan támaszkodott a mindenkori névállományra” (2008b: 25, de lásd még HOFFMANN 2010a: 232). Az alapítólevél szórványait 94 biztos és bizonytalan megítélésű helynév adja, ezek közül (a névváltozatokkal együtt) 20 másodlagos név (21%) alapját 19 (20%) alapnév képezi (vö. i. m. 18–20): az alap- és a másodlagos nevek együttesen tehát a 41%-át adják a Tihanyi alapítólevél teljes

⁹ Az e vizsgálat eredményeit bemutató írásomban korábban hibásan 11%-ban adtam meg az alapnevek százalékos arányát (vö. KOCÁN 2008b: 185, de korrigálását lásd KOCÁN 2008a: 97).

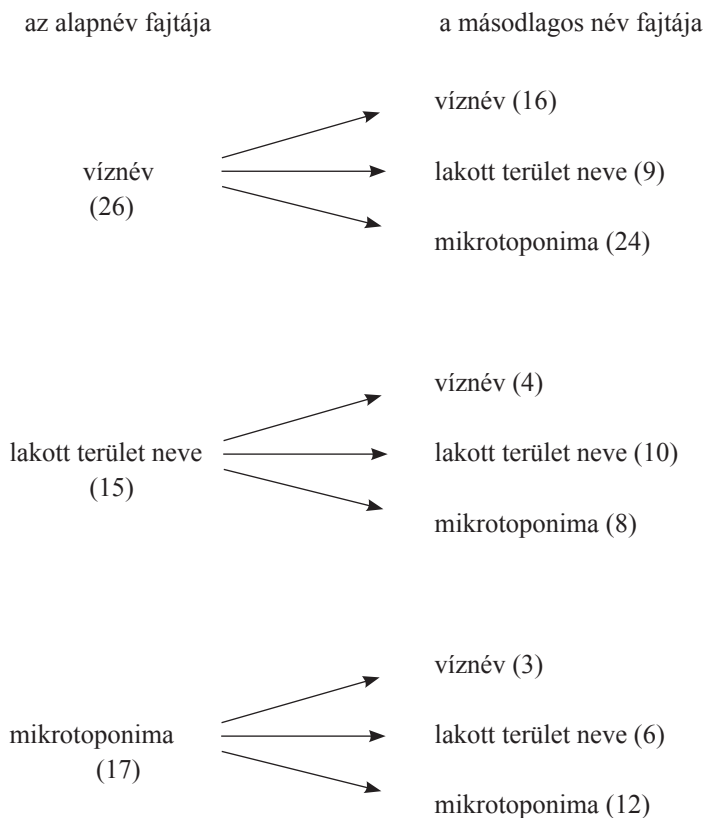
helynévanyagának.¹⁰ Ebben az anyagban a névbokrosodás kiterjedt névcsaládokkal nincs ugyan képviselve, de amennyiben a *Gnir uuege holmodia* < **Gnir uuege* < **Gnir* fejlődési sor alapját képező *Gnir* valós tulajdonnévi státusú elem volt, ez esetben a **Gnir uuege* másodlagos névként (a **Gnir* > **Gnir uuege* folyamatban) és alapnévként (**Gnir uuege* > *Gnir uuege holmodia* változatban) is funkcionálhatott. TÓTH VALÉRIA tágabban értelmezve a „helynév a helynévben” jelenségét a korai ómagyar korban Abaúj és Bars megye névanyagában 19%-nyi helynévi névrészt tartalmazó névalakulatot mutatott ki (1999: 442). Az itt előhozott százalékos adatok egyértelműen jelzik, hogy a meglévő nevekre támaszkodó helynévadás a régi magyar helynévrendszerben igen gyakori, kedvelt eljárás volt.

Az alábbi elemzésben csak olyan forrásadatokat vettem figyelembe, amelyek első előfordulásuk alapján a kijelölt időszakon belül, tehát az ómagyar korban tűnnek fel. Az olyan alapneveket is bevontam azonban e névréteg vizsgálatába, amelyek ugyan csak a vizsgált koron túl szerepelnek először, ám másodlagos névi származékaik az ómagyar korból is adatolhatók. Ezt illusztrálhatja a *Karna-Kadarcs* víznév esete, amely a másodlagos *Karna-Kadarcs-hát* (1483: *Karnakadarchhath*, DL. 38424) elnevezés alapneveként bizonyosan élt az ómagyar korban, noha első előfordulása jóval későbbre datálható (1655: *Korna Kadarcz*, Sz. 503). Figyelembe vettem továbbá azokat a kikövetkeztetett alapneveket is, amelyek egyáltalán nem adatolhatók sem az ómagyar korból, sem későbbről, de létükről a belőlük lett, rájuk építő másodlagos nevek egyértelműen tanúskodnak. Így áll a helyzet a *Sugatag-tő* ([1290–1300]: *Sugatagteu*, loc., DL. 56589, H. 7: 342 [itt é. n. áll], Sz. 303 [itt 1300 k. kelettel]) és a *Sugatag-völgy* ([1290–1300]: *Sugatagwelg*, loc., DL. 56589, H. 7: 342 [itt é. n. áll], Sz. 303 [itt 1300 k. kelettel]) helynevek alapján kikövetkeztetett hangutánzó eredetű **Sugatag* víznévvel.

2. Az ómagyar kori helynévanyagot az alábbiakban tehát az alapnevek és a másodlagos nevek összefüggései alapján vizsgálom meg. Elsőként a nevek helynévfajták szerinti tárgyalását végzem el arra figyelemmel, hogy e jelenség helynévfajta-specifikus-e, azaz vannak-e olyan helynévfajták, amelyek gyakrabban szerepelnek alapnévként, illetve az alapnevek aztán milyen fajtajú denotátumok jelölésére szolgáló másodlagos nevekben tűnnek fel. Gyakorlati célból e vizsgálat során a korábban is alkalmazott, helynévfajták szerint elkülönített elemzést alkalmaztam.

A 41. ábra a) és b) része az alapneveknek a másodlagos nevekbe való beépülését mutatja be az egyes helyfajták szerinti megoszlásában. Az ómagyar kor vonatkozásában ez 58 alapnév 92 másodlagos névbe való beépülését jelenti.

¹⁰ A fenti arányokat az alapítólevél szórványait összegző leírás (HOFFMANN 2008b: 18–20) alapján magam számítottam ki. A számításokból a névszerűtlen szerkezeteket és a latin szövegkörnyezetből rekonstruált neveket kizártam, ugyanis ezek nem tartoznak az általam leírni kívánt jelenség körébe.

41a. ábra: A helynévfajták módosulása az alapnevek szempontjából az ómagyar korban

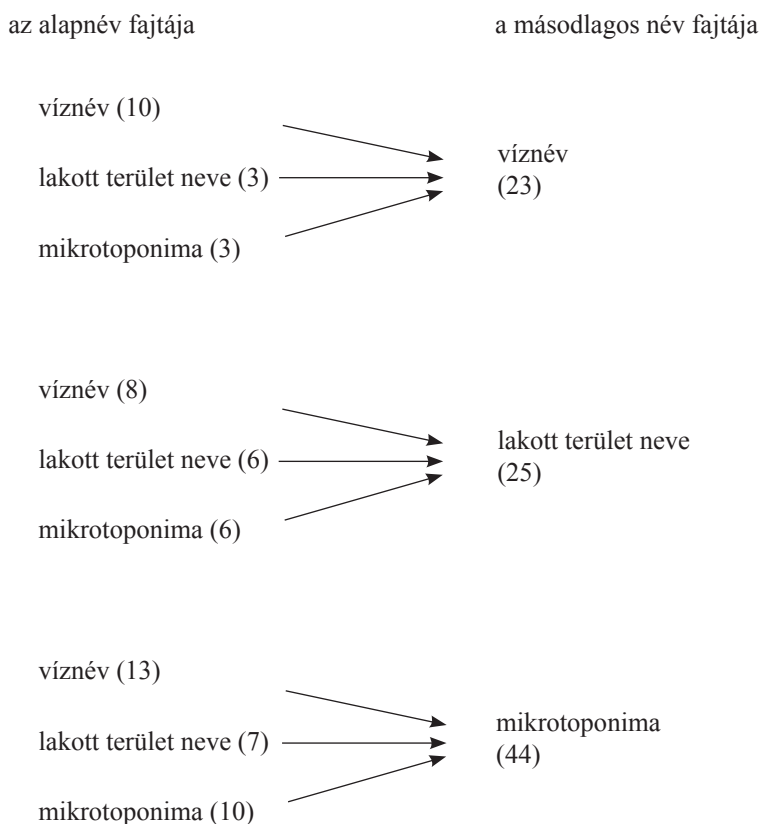
	alapnévként		másodlagos névben	
	névszám	%	névszám	%
víznév	26	45%	49	53%
lakott terület neve	15	26%	22	24%
mikrotoponima	17	29%	21	23%

41b. ábra: Az alapnevek és a belőlük alakult másodlagos nevek helynévfajták szerinti megoszlása az ómagyar korban

Az ábrák jól szemléltetik az alapnevek helynévfajták szerinti megterheltségét. A víznevek az alapnevek 45%-át teszik ki, s belőlük keletkezett a másodlagos nevek 53%-a. E megterheltség alapján a névfajta domináns alaplnevi rétegnek bizonyul, s belőle mindhárom helynévfajta másodlagos nevei táplálkoztak, de kiemelkedőnek látszik a felhasználási arányuk a mikrotoponimákban és a víznevekben.

A lakott területek (települések) neve és a mikrotoponimák az alapnevek másik felén közel egyenlő arányban osztoznak meg: 26% és 29%-os gyakoriságot mutatva. A lakott területek neve a másodlagos nevek 24%-ába, a mikrotoponimák pedig a másodlagos nevek 23%-ába épültek be. A településnevek mint alapnevek elsősorban más települések neveiben, illetve mikrotoponimákban tűnnek fel másodlagos névstruktúrák elemeként, víznevekben jóval ritkábban jelentkezik településnévi alapnév. A mikronevek fő közege pedig maga a mikrotoponimák névfajtája — ami elsősorban e névfajta belső összetettségével van összefüggésben —, de ritkábban településnévben és víznévben is megjelennek másodlagosan.

3. A 42. ábra a) és b) része a másodlagos nevek helyfajtaít középpontba állítva mutatja be a névalakulás irányát és a folyamatok intenzitását.

42a. ábra: A helynévfajták módosulása a másodlagos nevek szempontjából az ómagyar korban

másodlagos név	ómagyar kor	
	névszám	%
víznév	23	25%
lakott terület neve	25	27%
mikrotoponima	44	48%

42b. ábra: A másodlagos nevek helynévfajták szerinti megoszlása az ómagyar korban

Ez a megközelítés a másodlagos alakulású nevek oldaláról az alábbi arányokat mutatja: a víznevek és a települések nevei valamivel több mint a felét teszik ki a másodlagos neveknek. Az ábrák jól szemléltetik azt is, hogy mikrotoponimák jöttek létre legnagyobb számban az alapnevek felhasználásával másodlagosan (48%). Másodlagos alakulású víznév jellemzően víznévből alakult, a másik két névfajta elemeinek a szerepe a víznevek alkotásában elhanyagolható. A másodlagos településneveknek és a mikrotoponimáknak a keletkezésében szintén a víznevek enyhe dominanciáját tapasztalhatjuk, de emellett a másik két névfajta is aktívan részt vesz alapnévként a másodlagos névszerkezetek létrehozásában.

4. A vizsgált jelenség szempontjából érdekes lehet annak a bemutatása is, hogy az alap- és másodlagos nevek kronológiailag hogyan oszlanak el a vizsgált kor egészében. Elsőként a másodlagos nevek kronológiai sajátosságait vázolom fel mégpedig úgy, hogy az első adat megjelenésétől (1210) egy-egy századnyi időintervallumot átfogó korszakolást alkalmazok.

ómagyar kor	
1210–1310	16 (17%)
1311–1410	34 (37%)
1410–1526	42 (46%)
összesen	92 (100%)

43. ábra: A másodlagos nevek számának alakulása az ómagyar korban

Az ábra a másodlagos nevek folyamatos gyarapodását mutatja: a legkorábbi időszakban 17%-nyi e nevek aránya, amely a két következő szakaszban előbb több mint a duplájára, majd pedig csaknem a háromszorosára emelkedik. Mindez arra világít rá, hogy a meglévő névállomány annál erősebben és szám szerint is annál nagyobb mértékben határozza meg az újonnan keletkező nevek jellegét, minél kiterjedtebb és bőségesebb maga a névkincs.

Az alapnevek időbeli megoszlására a következő arányok jellemzők.

ómagyar kor	
–1310	25 (43%)
1311–1410	17 (29%)
1411–1526	7 (12%)
későbből adatolt és kikövetkeztetett alapnév	9 (16%)
összesen	58 (100%)

44. ábra: Az alapnevek számának alakulása az ómagyar korban

Az alapnevek időbeli eloszlása az egyes évszázadokban a másodlagos nevekével éppen ellentétes folyamatot mutat: míg az első korszakban az arányuk 43%-ra tehető, addig a következő évszázadokban igen jelentős visszaesésüket tapasztalhatjuk: előbb a kétharmadára, majd csaknem a negyedére zuhan vissza. A fenti arányokat módosíthatja még némileg a vizsgált koron túl adatolható és az ómagyar korra kikövetkeztetett alapnevek 16%-os aránya. Az itt elének tároló kép ugyanakkor azt jelzi, hogy minél régebbi és ezáltal nagyobb ismertségű egy-egy név, annál nagyobb az esélye annak, hogy belőle, a felhasználásával újabb, akár több másodlagos nevet alkossanak.

5. A másodlagos nevek, azaz a helyneveket tartalmazó nevek keletkezéstörténeti vizsgálata ugyancsak sok fontos hozadékkal járhat. A helyneveket tartalmazó nevek általános elemzésekor már rámutattam arra, hogy a névbokrosodás e típusába tartozó elnevezések csak háromféle módon jöhettek létre: jelentésbeli névalkotással, képzéssel és szintagmatikus szerkesztéssel. Ugocsa vármegye ómagyar kori névrendszerében e három keletkezési mód aránya a következő képet mutatja. A vizsgált időszakban a másodlagos nevek létrehozásának legtermékenyebb módja a szintagmatikus szerkesztés volt (a nevek 75%-a alakult ilyen módon), a metonimikus névátvitel 22%-uk, a helynévképzés pedig alig 3%-uk keletkezésében játszott szerepet. Az alábbiakban a másodlagos neveket a keletkezéstörténetük alapján, e típusokba rendezve tárgyalom részletesen.

5.1. A kétrészes másodlagos helynevek csakis szintagmatikus szerkesztéssel keletkezettek, s ezen belül is a jelzős szerkezetből alakult helynevek változatos, sokszínű palettája mutatható ki Ugocsa megyében.

A minőségjelzős szerkezetű¹¹ helyneveken belül kiemelő jelzői összetételeknek tekinthetők a *Holt-Batár*, *Tekeres-Batár*, *Székes-Batarcs* és a *Szár-Bábonny* nevek. A kijelölő jelzői összetételek sorába tartoznak a *Kisebb-Ilonok*, [*Nagyobb*]-*Ilonok*, *Elő-Batár*, *Két-Csenge víznevek*; a *Kissásvár* településrésznév, valamint a *Sásvár megye* és az *Ugocsa megye* névformák. A *Kis-Pázsit*, *Kis-Darnó*, *Nagy-Darnó* és a *Kereszt-Bükk* mikrotoponimák az előtagjuk alapján ugyancsak ide sorolhatók. Megkülönböztető jelzői összetételeknek minősülnek végül a *Tornatelek*, *Karasztó-mező*, *Batári-mezőszél*, *Terebesi-mezőszél*, *Szőlős-rév*, *Szőlősi-vám*, *Lápi-Lipó-fenék*, *Rakasz utca*, *Tisza utca* elnevezések.

A birtokos jelzős szerkezetű kétrészes helynevek sorában a jelöltség és a jelöltség kritériumát érdemes a másodlagos neveknél is szem előtt tartani. A jelöltség birtokviszonyt tartalmazó helynevek kisebb arányt képviselnek, s közöttük víznevek és mikrotoponimák találhatók: *Alhid-kátyú*, *Lekence-fő*, *Méhes-Szomoga-tó*, *Palád-fő*, *Sugatag-tó*, *Székes-Batarcs-fő*; *Görgő-szeg*, *Ilonok-völgy*, *Karna-Kadarcs-hát*, *Lipó-fenék*, *Sugatag-völgy*, *Szalva-erdő*. Jelölt birtokos jel-

¹¹ A minőségjelzős szerkezetek típusait TÓTH VALÉRIA rendszerezése alapján határoztam meg (2001a: 167–177).

zős struktúraként jöttek létre a *Cser folyása*, *Éger forrása*, *Holt-Tisza töve*, *Ilonok örme*, *Kökényes pataka*,¹² *Palád vize*, *Szomoga folyása*, *Ilonok romlása*, *Ilonok [omlása]*; illetve a *Batár köze*, *Bérc alja*, *Ilonok bükke*, *Ilonok láza*, *Által-patak eleje*, *Mocsolya eleje*, *Szatmár völgye eleje*, *Esztegő erdeje*, *Kadarcs erdeje*, *Fancsika szigete*, *Kötöny ég(e)re*, *Ilonok oszlása*, *Szalva mocsara* másodlagos nevek.

5.2. Az egyrészes másodlagos helynevek elsősorban metonimikus névadás-móddal keletkezettek. Ugocsa megye ómagyar kori névállományában 20 egymásra épülő (másodlagos) helynév, jobbára településnév jött létre metonímia útján (22%).¹³ Víznev képezi az alapját a *Batár*, *Batarcs*, *Csong(o)va*, *Csarnató*, *Láp*, *Palád*, *Sárad* (< *Sárd*), *Tarna* (< *Torna*), *Turc*, *Verbőc* településneveknek jelezve egyúttal azt is, hogy a névátvitel esetei között a víznev > településnév metonímia a leggyakoribb. A metonímia persze más helynévfajták között is működött: víznévből lettek a *Görgő* és az *Esztegő* határnevek, valamint az *Ilonok* és az *Ökörfő* erdőnevek. Mikrotoponima szolgált a metonimikus névátvitel kiindulópontjául a *Széphegy* és feltehetően a *Karaszló* településnév kapcsán. Végül építmény neve vált másodlagosan településnévvé a *Gérce*, *Királyháza* és a *Váralja* helységnevek esetében.

5.3. Ugocsa megyében az ómagyar kor helynévrendszerében mindössze 3 olyan másodlagos nevet találunk, amelyek létrehozásában a helynévképzés játszott szerepet (3%). A -cs képzővel keletkezett a *Batarcs* (< *Batár* 'vízfolyás') víznev, valamint feltehetőleg -s helynévképzővel a *Kötényes* (< **Kötöny* ~ **Kötény* 'erdő') és a *Beberkés* (< *Beberke* 'vízfolyás') mikrotoponima. Itt jegyzem meg azt is, hogy hasonló módon keletkezett neveket a megye szláv eredetű víznévrétegében is találunk: szláv képzésű a *Turc* folyóvíz neve is, amely a *Túr* folyónévnek az összsláv -ьсь kicsinyítő (helynév)képzős származéka (FNESz.). A másodlagos nevek létrehozásában összességében azonban a képzés ritka és kivételes szerepű névalkotási módnak tekinthető. A korai magyar névrendszerünk alapvonásait bemutató írásában HOFFMANN ISTVÁN képzéssel létrejött másodlagos neveket nem mutat ki (2008b: 17–18), és TÓTH VALÉRIA sem utal a képzés szerepére a helynévi lexémára támaszkodó újabb nevek születését taglaló tanulmánya megfelelő részében (vö. 1999: 436–437). Ugocsa megyében ott találjuk

¹² E másodlagos pataknév valószínűleg nem azonos a megye területén ismeretes *Kökényes*[d] víznévvel, valószínűleg különböző denotátumot jelölnek, ugyanis az előbbi Batár határában említi, s a vele szomszédos Kökényes település határpatakára utalhat, az utóbbi pedig ettől területileg nem túl távol egy azonosíthatatlan vízfolyást jelölhetett.

¹³ HOFFMANN ISTVÁN elemzése kimutatta, hogy a 11. század közepére vonatkozóan a tihanyi apátság birtokkörzetében, azaz a több vármegye területén elhelyezkedő birtoktesteken is gyakran keletkezett újabb helynév a meglévő nevek metonimikus átvitelével (2008b: 25). Előfordul „településnévből természeti név” irányú fejlődés is, de ennek fordított irányú folyamata gyakoribb, az tehát, amely során „természeti névből településnév” lett (i. m. 18).

ugyan ezt a névalkotó eljárást, de az is szembeötlő, hogy többször a mellékvizek neve alakult másodlagosan helynévformánssal: vagy a szláv nyelvben (*Túr* > *Turc*) vagy a magyarban (*Batár* > *Batarcs*; de ehhez lásd még a középmagyar kori *Verbóc* > *Verbőcke* példáját is).¹⁴ Elképzelhetőnek tartom, hogy az ugocsai magyar névrendszer e speciális esete a szláv névrétegben aktív helynévképzés modellhatását is tükrözheti.

6. A fentiek összefoglalásaként azt emelhetjük ki, hogy a helynévi alapú neveknek (a másodlagos neveknek) jelentős csoportja mutatható ki Ugocsa megye legkorábbi, ómagyar kori névrétegében. A jelenség fokozatos gyarapodása és meghatározó volta is egyértelműen megfigyelhető a megye névkincsében. A névbokrosodás ez idő tájt nemcsak Ugocsa megye korai névkincsének formálásában játszott nagy szerepet, hanem — mint ezt a szakmunkákból megtudhatjuk — a magyar nyelvterület más részein is aktív folyamatként jelentkezett. Ennek alapján pedig úgy vélem, hogy a fentebb bemutatott változási folyamatok, névrendszerbeli szabályszerűségek a magyar helynévrendszer egészét érintő általános jellemzők lehetnek, azaz univerzális névrendszerbeli tendenciáknak tekinthetők.

A névbokrosodás folyamatát leírva az is fontos tanulságokat hordoz, ha nemcsak a másodlagos nevek felől közelítjük meg a kérdést, hanem egyúttal az alapnevek több szempontú vizsgálatát is elvégezzük. Ugocsa vármegye ómagyar kori névrendszerében az alapneveket tekintve „helyfajta-specifikus” névréteg mutatható ki: a víznevek csoportja, ezek ugyanis a másodlagos nevek több mint a feléhez szolgáltak alapul. Ez a jelenség bizonyára összefügg azzal a szakirodalomban általánosan hangoztatott tényezővel is, miszerint egy névrendszer legszívósabb csoportját a víznevek alkotják (vö. Kiss L. 1999a: 104, Kniezsa 1942: 3). Az Ugocsában tapasztalt aktív névalkotó szerepük és alapnévi dominanciájuk hátterében is a víznevek ősisége húzódhat meg. Emellett az is közrejátszhatott a víznevek gyakori alapnévi funkciójában, hogy a vízfolyások általában nagyobb területeket is érintenek (több település vagy akár megye határán húzódnak át), s ezért tágabb az érvényességi körük is, mint a pontszerű objektumoknak, és ennek megfelelően fontos vonatkozási rendszerként szerepelnek az emberek térszemléletében. Kutatóink felhívták arra is a figyelmet, hogy az aktív névalkotó helynevek általában nem közszói eredetűek (Hoffmann 1984–1985: 111–113). Ezt az alapnévi víznevek belső megoszlása ugyancsak igazolja: a másodlagos nevekben megjelenő elsődleges víznevek nagy része ugyanis szláv eredetű elnevezés.

¹⁴ Az Ugocsához területileg viszonylag közel eső egykori Ung megye modern kori névanyagában is megfigyelhető az a jelenség, hogy a mellékág megnevezése a főág nevének képzéssel alakult változata: az *Ung* folyóvíznév egyik ága az *Ungocska* nevet viseli (Horváth–Lizanec–Szabó 1992: 42).

3. A középmagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései

A megye ómagyar kori névanyagának kiépülése után a következő nyelvtörténeti időszak, a középmagyar kor helynévrendszerének hasonló folyamatait tárgyalom a következőkben, összevetve e korszak jellemzőit az ómagyar kori sajátosságokkal.

1. Ebben a fejezetben csak olyan forrásadatokat veszek figyelembe, amelyek első előfordulása a kijelölt időszakon belül (tehát 1526 és 1772 között) található. A középmagyar korban megjelenő névanyag természetesen nem tárgyalható „lég-üres térben”, azaz elszigetelten a korábbi és a későbbi korok névrendszereitől. Ez azt jelenti, hogy az ómagyar kor helynévkincsének egy jelentős része tovább él a későbbi századokban is, így ezzel a réteggel, vagyis a korai nevek kontinuitásával a középmagyar kor névrendszerében is feltétlenül számolnunk kell (ehhez lásd Kiss L. 1999b: 140–149).

A középmagyar kori Ugocsa vármegyében 1331 helynevet ismerünk, amely 1437 alak- és írásváltozatban realizálódik (ehhez hozzászámoltam azt a 40 kikövetkeztetett alapnevet is, amelyet a korábban leírt módszerrel mutathatunk ki a megye névanyagában). Ehhez hozzávettem továbbá a helyneveknek azon rétegét is (202 névváltozatot), amelyek már az ómagyar korban kialakultak, s azóta is folyamatosan adatoltak a megye területén.

Az ómagyar és a középmagyar kori névanyag alap- és másodlagos neveinek összevetéséből az alap- és a másodlagos nevek bizonyos fokú növekedésére mutathatunk rá (45. ábra).

	alapnevek	másodlagos nevek	együtt
ómagyar kor	12%	19%	31%
középmagyar kor	14%	21%	35%

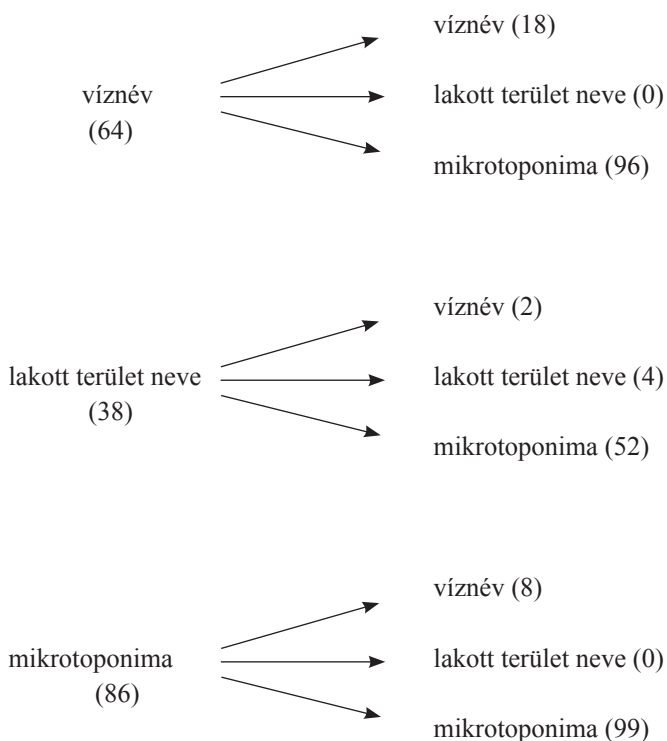
45. ábra: Az alapnevek és a másodlagos nevek aránya
az összes névhez viszonyítva

2. Az ómagyar kor helynévrendszere kapcsán bemutatott gondolatmenethez hasonlóan a továbbiakban a középmagyar korra vonatkozólag tárgyalom az alapnevek és a másodlagos nevek összefüggéseit.

A 46. ábra a) és b) részlete az alapneveknek a másodlagos nevekbe való beépüléséről ad információkat a helynévfajták szerinti megoszlásban.

az alapnév fajtája

a másodlagos név fajtája

46a. ábra: A helynévfajták módosulása az alapnevek szempontjából a középmagyar korban

	alapnévként		másodlagos névben	
	ómagyar	középmagyar	ómagyar	középmagyar
víznév	26 (45%)	64 (34%)	49 (53%)	114 (41%)
lakott terület neve	15 (26%)	38 (20%)	22 (24%)	58 (21%)
mikrotoponima	17 (29%)	86 (46%)	21 (23%)	108 (38%)

46b. ábra: Az alapnevek és a belőlük alakult másodlagos nevek helynévfajták szerinti megoszlása az ómagyar és a középmagyar korban

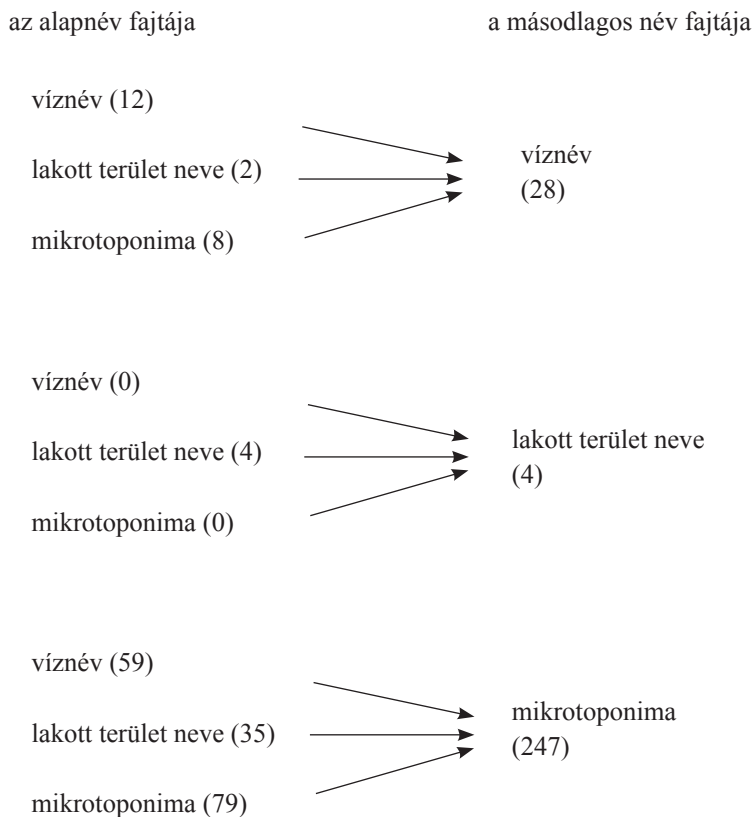
A 46. ábra a) részlete jól szemlélteti az alapnevek helynévfajták szerinti megoszlását s azok gyakorisági különbségeit a másodlagos nevek létrehozásában. A 46. ábra b) részének számadatai emellett az ómagyar és a középmagyar korban az alapnevek és a másodlagos nevek helynévfajták szerinti megoszlásában bekövetkező elmozdulásokra is rávilágítanak.

Az ómagyar korban a víznevek rétegének meghatározó szerepét 45%-os alapnévi arányuk jelzi. E gyakorisági mutatóhoz képest a középmagyar korban a víz-

nevek némi visszaesését regisztrálhatjuk az aktív alapnévi rétegben (34%), de a jelentőségüket jelzi az a körülmény, hogy a másodlagos neveknek még mindig majdnem a fele keletkezett a felhasználásukkal (41%). A településnevek alapnévi aránya az ómagyar korban 26%, amely a középmagyar korra ugyancsak némileg visszaesett (20%). E két helynévfajtaival szemben viszont az alapnévi szerepű mikrotoponimák jelentős mértékben felszaporodtak: az ómagyar kori 29%-os felhasználtságuk a középmagyar korban 46%-ra módosul. Ez pedig azt jelzi, hogy a névbokrosodás folyamata egyre kevésbé támaszkodik a makrotoponimákra, és egyre erősebb a folyamatosan bővülő mikrotoponima-állomány szerepe a folyamatban. A 46a. ábra azt is jól szemlélteti, hogy a névbokrosodás nemcsak az alapnevek felhasználása terén, hanem a másodlagosan létrejövő, új névalakulatok vonatkozásában is a mikrotoponimák dominanciáját mutatja. Ez még világosabban megmutatkozik egy másik aspektusból.

3. A 47. ábra a) és b) része a másodlagos neveket középpontba állítva arra helyezi a hangsúlyokat, hogy ezek a névalakok a helynévfajták szerint milyen arányokkal jellemezhetők.

Az ábrák számadatai arról tanúskodnak, hogy a másodlagos nevek a középmagyar kor időszakában döntően mikrotoponimák: a másodlagos nevek 89%-a (247 elnevezés) ilyen. Az ómagyar kori szintén nem jelentéktelen 48%-os előfordulási gyakoriságukhoz mérten ez csaknem kétszeres növekedést jelez, egyértelművé téve azt a tényt, hogy a mikrotoponimák keletkezésében a helynevek fontos szerepet játszanak, illetve jelezve egyúttal a névrendszer bővülésének legfőbb irányát is. Ennek megfelelően a településnevek és a víznevek aránya jelentősen visszaszorult e kategórián belül: a másodlagos neveknek csupán a 10%-a (28) kerül ki a víznevek és csupán 1%-a (4) a településnevek köréből. E két névfajta az ómagyar korban még jóval magasabb, 25%, illetve 27%-os értéken állt. A visszaszorulásuk fő okát abban láthatjuk, hogy a nagyobb vizek és a települések döntő többsége egy-egy terület benépesítésekor szinte azonnal nevet kap, míg a határ kisebb részeinek egyre aprólékosabb megnevezése hosszabb folyamat eredményeként realizálódik. Az aránybeli eltéréseknek oka lehet más oldalról az oklevélírói gyakorlat is, az tudniillik, hogy míg az ómagyar korban jóval magasabb a településnevek aránya az oklevelek szövegében, a középmagyar korban a határjárások felszaporodásából is adódóan a mikrotoponimák rögzítése nagyobb esélyhez és térhez jut.

47a. ábra: A helynévfajták módosulása a másodlagos nevek szempontjából a középmagyar korban

	ómagyar kor	középmagyar kor
víznév	23 (25%)	28 (10%)
lakott terület neve	25 (27%)	4 (1%)
mikrotoponima	44 (48%)	247 (89%)

47b. ábra: A másodlagos nevek helynévfajták szerinti megoszlása az ómagyar és a középmagyar korban

4. A másodlagos neveket a középmagyar korban is évszázados időintervallumokra tagolva mutatom be, s az e korszakban tapasztalt arányokat párhuzamba állítom az ómagyar korban mutatkozó arányokkal azzal a céllal, hogy az elemzett folyamatban a rendszerbeli elmozdulásokat jobban megragadhassuk.

Amint azt az előző egységben láthattuk (és itt az ábránk első része is mutatja), az ómagyar korban a másodlagos nevek számarányának fokozatos és folyamatos gyarapodása rajzolódik ki. A középmagyar kori névanyagban ez a tendencia részben tovább folytatódik, bár nem egyenletes mértékben. Ennek az egyenet-

lenségnek persze oka lehet egyrészt a három időmetszet eltérő hosszúsága is, de még inkább okozhatja ezt a fajta különbséget az egyébként jelentősen felszaporodó források egyenetlen eloszlása. Mindezeket nem szem elől veszítve azt mindenesetre leszögezhetjük, hogy a meglévő helynevekre épülő másodlagos nevek keletkezése mind az ómagyar, mind a középmagyar korban jelentősen alakította, bővítette a helynévrendszert.

ómagyar kor		középmagyar kor	
1210–1310	16 (17%)	1526–1600	37 (13%)
1311–1410	34 (37%)	1601–1700	181 (65%)
1410–1526	42 (46%)	1701–1772	61 (22%)
összesen	92 (100%)	összesen	279 (100%)

48. ábra: A másodlagos nevek alakulása az ómagyar és a középmagyar korban

Az alapnevek időbeli rétegzettségét hasonló módszerekkel tárhatjuk fel.

ómagyar kor		középmagyar kor	
–1310	25 (43%)	–1300	27 (14%)
1311–1410	17 (29%)	1301–1400	21 (11%)
1411–1526	7 (12%)	1401–1526	16 (9%)
későbből adatolt és kikövetkeztetett alapnév	9 (16%)	1527–1600	15 (8%)
		1601–1700	42 (22%)
		1701–1772	16 (9%)
		későbből adatolt és kikövetkeztetett alapnév	51 (27%)
összesen	58 (100%)	összesen	188 (100%)

49. ábra: Az alapnevek alakulása az ómagyar és a középmagyar korban

Az ómagyar korban — mint a táblázat első része jelzi — az alapnevek évszázadról évszázadra egyre szűkülő gyakorisággal szerepelnek, azaz éppen az ellentétét tapasztalhatjuk annak, mint amire a másodlagos nevek időbeli rétegzettségét elemezve rámutattunk. A középmagyar kori helynevekben előforduló alapnevek természetesen a vizsgált kor előtti és utáni időkből is származhatnak, ráadásul, mint a fenti adatok érzékeltetik, kimutatható, hogy a középmagyar kori alapnevek számottevő része (34%-a) már 1526 előtről adatolható. A középmagyar kori másodlagos nevekben előforduló, az ómagyar korból adatolható alapnevek korszakonkénti előfordulásának arányai a korábbi (az ómagyar) kor alapneveinek változási mintáit mutatják: az alapnevek egyre kisebb részét képezik az egész névkorpusznak. Ez a csökkenő tendencia a középmagyar korban adatolható alap-

nevek körében megállni, sőt némileg módosulni látszik (erre utal a 17. században a 22%-os, az 1701–1772 közötti szakaszban a 9%-os arányuk). Az itt mutatkozó egyenetlenségek azonban részben az adatolás már korábban említett esetlegességeiből s a korszakok nem azonos időtartamából is adódhatnak. Emellett a feltételezett és az elemzett koron túl adatolható nevek első említése szintén fokozza a vizsgálati bizonytalanságot, mivel ezek rétegei a meglévő nevek alapján már a középmagyar korban is aktív névbokoralkotó szerepre utalnak.

5. Az alábbiakban azt mutatom be, hogy az alap- és másodlagos nevek milyen szerkezeti típusokba tartoznak, azaz milyen arányban fordulnak elő közöttük egyrészes és kétrészes struktúrák, s e tekintetben megfigyelhetünk-e az ómagyar kori viszonyokkal összevetve eltéréseket.

	alapnevek		másodlagos nevek	
	ómagyar	középmagyar	ómagyar	középmagyar
egyrészes név	79%	65%	27%	6%
kétrészes név	21%	35%	73%	94%

50. ábra. Az alapnevek és a másodlagos nevek szerkezeti megoszlása az ómagyar és a középmagyar korban

Az ómagyar korban az alapnevek 79%-a volt egyrészes helynév, ez az arány a középmagyar kori anyag esetében 65%-ra csökken; míg az ómagyar korban a kétrészes alapnevek 21%-ot tettek ki, a középmagyar korban az arányuk jóval magasabb: 35%. A belső arányok azt mutatják, hogy az alapnevek között mindkét időszakban az egyrészes nevek csoportja a domináns, zömmel ilyen struktúrájú nevek kerülnek be az újonnan keletkező elnevezésekbe. Az egyrészes alapnevek arányának csökkenése vélhetően azzal állhat összefüggésben, hogy a névrendszeren belül egyre nő a mikrotoponimák aránya, márpedig ezek általában kétrészes névformák. Mindamelllett a másodlagos kétrészes nevek is egyre gyakrabban állnak alapnévi funkcióban, s más oldalról ez is a kétrészes alapnevek arányának növekedését eredményezi.

A másodlagos nevek strukturális jellemzői ugyancsak lényeges változásokra utalnak. Amíg ugyanis az ómagyar korban a másodlagos nevek 27%-a egyrészes, a középmagyar korban ez a típus csupán 6%-ot tesz ki. A másodlagos nevek meghatározó része mindkét nyelvtörténeti korszakban kétrészes szerkezetű névként jelentkezik: az ómagyar korban az arányuk 73%, a középmagyar korban pedig 94%. A folyamat az egyrészes nevek arányának fokozatos és határozott csökkenését mutatja, ami azzal magyarázható, hogy a névalkotásban a metonímia és a képzés egyre inkább visszaszorul, és nő a grammatikai szerkesztés, az összetétel szerepe.

Közel hasonló aránybeli megoszlást mutatott ki TÓTH VALÉRIA is Abaúj és Bars vármegye korai ómagyar kori névkincsében a helynevek más helynevekbe való beépülésének a lehetőségeit vizsgálva (összesen 181 adatban regisztrálva a

jelenséget). A kétrészes nevek 81%-ában fedezett fel valamilyen helynévi névrészt, az egyrészes nevek ugyanakkor jóval kisebb gyakorisággal, 19%-ban tartalmaztak helynévi lexémát (1999: 442).

6. A másodlagos helynevek keletkezéstörténeti elemzése csakúgy, mint az ómagyar korban, itt is különféle névalkotási eljárásokra világít rá.

6.1. A kétrészes másodlagos nevek csakis szintagmatikus szerkesztéssel, azon belül is csaknem kizárólag jelzős szerkezetként jöhettek létre.

A minőségjelzős szerkezetű helynevek (82) körében kiemelői jelzői összetételként három másodlagos nevet regisztrálhatunk: a *Holt-Tisza* és a *Sásas-Mély-ér* vízneveket, valamint a *Nyakas-Dobonyos* határnevet. A kijelölői jelzői összetételek (27) sorában említhetők az *Alsó-Abláz*, *Alsó-* és *Felső-Hódos*, *Kisebbik-Sajtos*, *Kis-Tisza*, *Kis-* és *Nagy-Jámbor-szőlő*, *Kurta-Kadarcs*, *Nagy-Csonkás* stb. névformák. A megkülönböztető jelzői összetételeket képviseli a legtöbb név (52): az *Ardai-ösvény*, *Csepei híd*, *Fancsikai-mező*, *Halmi útfél(en)*, *Kankói-hegy*, *Mátyfalvi országút*, *Pásti malom*, *Szőlősi-ösvény*, *Tekeházi-rév*, *Vénsásvár* stb. elnevezések.

A birtokos jelzős szerkezetként létrejött kétrészes helynevek közel egyenlő arányban oszlanak meg a jelölt és a jelöletlen struktúra között. A jelöletlen birtokos jelzős szerkezetű nevek (82) a víznevek: *Batár-tő*, *Éger-fark*, *Szalva-fő*, *Szelis-fő*; illetve a mikrotoponimák közül kerülnek ki: *Borzsova-mező*, *Egres-szeg*, *Köves-mál-hát*, *Nakol-rekettye*, *Nyáraska-hát*, *Rákóc-liget*, *Szilas-palaj*, *Tekeres-láz*, *Teknős-hát*, *Tisza-hát*. A jelölt birtokos jelzős struktúrájú másodlagos nevek (96) ugyancsak a víznevek: *Csontos pataka*, *Dobonya(os) pataka*, *Ilonok örvénye*, *Kenderáztató pataka*, *Szenyves folyókája*, *Teknős folyása*; illetve a mikrotoponimák köréből valók: *Bolya füzése*, *Csecseg köze*, *Csonkás ligete*, *Macska köze*, *Nakol rétje*, *Pergős alja*, *Rakasz füzése*, *Tice tövise*.

A szintagmatikus szerkezetű másodlagos nevek között egyetlen határozós struktúráról tudunk: *Túrra függő*.

6.2. A korpuszban hét másodlagos helynév jött létre metonimikus névadással, mindegyik mikrotoponima: víznév képezi az alapját a *Hódos*, *Csontos*, *Kövespatak*, *Szányópatak*, *Szemerdek*, *Rosztoka* névformának, útnév szerepel a *Hetényiút* elnevezésben. Jelentésértékelődés eredményezte hat másodlagos mikrotoponima létrejöttét: az *Andrásfalva*, *Csatóháza*, *Kérő*, *Láp*, *Laskod* és a *Szénamező* határnevek egykori elpusztásodott települések neveit őrzik.

6.3. Morfematikus szerkesztéssel három másodlagos név keletkezett: feltehetőleg *-ke* névformánssal alakult a *Verbőcke* helynév a *Verbőc* település- vagy víznévből. Határozórag kapcsolódása hívta életre az *Újhelyiútra* másodlagos nevet, névutóé pedig a *Tiszán túl* mikrotoponimát.

Ugocsa megye középmagyar kori névrendszerében a meglévő alapnevekből szerkesztett másodlagos nevek keletkezéstörténeti módjait az ómagyar kori adatokkal összevetve foglaltam a táblázatba.

	morf. szerk.	jelentésbeli névalk.	szint. szerk.	együtt
ómagyar	3 (3%)	20 (22%)	69 (75%)	92
középmagyar	3 (1%)	13 (5%)	263 (94%)	279

51. ábra: A másodlagos nevek keletkezéstörténeti jellemzői az ómagyar és a középmagyar korban

A fentiekből kitűnik, hogy a középmagyar kor messze legtermékenyebb másodlagosnév-alkotó eljárása a szintagmatikus szerkesztés volt, a másodlagos nevek 94%-a így jött létre. Ez a névkeletkezési mód az ómagyar kori másodlagos nevek körében is magas, 75%-os mutatóval áll. A vizsgált korban ezzel összefüggésben más névalkotási módok elenyésző arányát tapasztalhatjuk: alig 1%-ot tesznek ki a morfeamatikus szerkesztéssel alakult nevek, és 5%-os gyakorisággal szerepelnek a jelentésbeli névalkotással létrejött helynevek. Az ómagyar korban a jelentésbeli névadás, legfőképpen is a metonímia ugyanakkor még meghatározó folyamatnak mutatkozott a másodlagos nevek alakulásában (22%), de a morfeamatikus szerkesztés ekkoriban is csak szórványosan hozott létre másodlagos neveket.

7. A középmagyar kori Ugocsa megye alapneveinek és másodlagos neveinek a vizsgálata és összevetése a korpusz korábbi névállományában tapasztaltakkal azt mutatja, hogy a névbokrosodás igen jelentős belső szerveződési forma volt a megye helynévrendszerének történetében e csaknem fél évezredben. Az itt megfogalmazott észrevételek szorosan összefonódnak azzal az általános érvényű megállapítással, amit TÓTH VALÉRIA a helynevek rendszerszerűségével kapcsolatban kifejtett: „Az egyes nevek keletkezését a mindenkor meglévő tulajdonnévi rendszer (mint vonatkozási szisztéma) árnyékában, attól való meghatározottságában kell elképzelnünk, azaz leginkább olyan helynevek jöhetnek újonnan létre, amelyekre létezik névmodell, a rendszertől idegen formák kialakulásával csak ritkán találkozhatunk” (2001a: 123, lásd még HOFFMANN 1993: 25, 136–137). A névbokrosodás mint univerzális névrendszerépítő folyamat az elemzés alá vont anyagban rendszerszerűen leírható, még az olykor hiányos névbokrok esetében is jól modellezhető, és segítségével a névanyag kiépülése, gazdagodása pontosan ábrázolható.

A megyében a nevekre támaszkodó másodlagos névadás szerepe az egymást követő nyelvtörténeti időszakokban egyre bővül: az ómagyar korban az alapnevek és a másodlagos nevek az összes helynév 31%-nyi részét tették ki, míg ez az arány a középmagyar korban eléri a 35%-ot. A névbokrosodási folyamatok arra az összefüggésre is rávilágítanak, hogy minél régebbi egy-egy név, annál nagyobb eséllyel válhatott másodlagos név alapjává. Az alap- és a másodlagos nevek helynévfajta szerinti vizsgálata a belső rendszerkapcsolatok általános jegyeiről szintén tanúskodik. Az alapnevek körében az ómagyar korhoz képest a vízrajzi alapnévréteg jelentősége némileg visszaesik (45%-ról 34%-ra), de a

középmagyar korban ennek ellenére is a másodlagos neveknek majd a fele (41%) keletkezett víznevek felhasználásával. Ebből következik, hogy ez a névfajta az ómagyar koron túl is megőrizte specifikus alapnévi jellegét még úgy is, hogy a középmagyar korban a mikrotoponimák száma az alapnevek rétegében az előző korszakhoz képest jelentősen megnőtt (29%-ról 46%-ra).

A középmagyar korban a másodlagos nevek 10%-át teszik ki a víznevek, ami az ómagyar kori 25%-os arányukhoz képest jól mérhető visszaesést mutat. Ez főként azzal magyarázható, hogy a vizek erre az időre már jórészt megszilárdult, stabil elnevezésekkel rendelkeztek a területen. A másodlagos nevek névfajta szerinti elemzése a mikrotoponímiai állomány nagy fokú gyarapodását mutatja (89%). Kronológiai szempontból megvizsgálva a névbokrosodás folyamatát a középmagyar korban is az ómagyar korban tapasztalt változási irányokat észlelhetjük: az alapnevek körének a fokozatos szűkülésével szemben a másodlagos nevek fokozatos gyarapodását.

A másodlagos nevek keletkezéstörténeti típusainak aránybeli eltolódása a vizsgált két korszakban vélhetően általános nyelvfejlődési tendenciákkal áll összefüggésben (vö. ehhez TÓTH V. 2005: 134). A középmagyar korban a képzés 1%-ra és a metonímia 3%-ra csökken a korábbi viszonylag aktív szerepéhez képest. A szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett kétrészes nevek meghatározó szerepét mutatja viszont az, hogy — a névminták, névmodellek alakulásával is nyilvánvaló összhangban — a másodlagos nevek 94%-a esik bele e névkeletkezési mód hatókörébe.

V. Összegzés

Munkámban egy megye korai helynévrendszerét vizsgáltam meg a legkorábbi időszakról a középmagyar kor végéig. A munka során két egymással összefüggő cél vezérelt: egyrészt a helynévanyag nyelvi rétegeit igyekeztem feltárni és több szempontból bemutatni; másrészt pedig a megye viszonylag kései megtelepülése miatt a némileg később kialakuló ugocsa névrendszer jellemző tendenciáit kívántam leírni nagy hangsúlyt fektetve arra, hogy a névrendszer miként építi önmagát.

A vizsgálat eredményeit röviden az alábbiakban összegezhetjük. Ugocsa megye korai névrendszerének nyelvi rétegek és azon belül helynévfajták szerinti leírása fontos hozadékkal járt. A névrétegek nyelvi-névtani vizsgálata arra utal, hogy a névátvételek és a belső fejlődésű nevek szisztematikus leírása már pusztán azért is elengedhetetlen, mert ezáltal (pl. az idegen eredetű nevek fonotaktikai szerkezetének változásvizsgálata révén) olyan népességtörténeti vonatkozásokra is rámutathatunk a terület múltját vallatva, amellyel kapcsolatosan a nyelvi rendszerek (akár a lexéma-rendszer) más elemei (pl. a személynevek vagy egyéb lexikális elemek) csak jóval kevesebb értékelhető információval szolgálnak. E vizsgálati eljárásnak köszönhetően a névadók és névhasználók kérdésének megítélésében is pontosabbá válhatnak ismereteink, továbbá a népi-nyelvi érintkezéseknek, kölcsönhatásoknak a megye helynévrendszerében jelentkező vonásai is jól feltárhatók. A szláv eredetű helynevek magyar helynévi adaptációjára például nemcsak a hangszerkezeti, hanem a morfológiai (helynévformánsokkal történő) beillesztés is utalhat, a román nevek integrálására pedig az értelmezésen alapuló tükörfordítás is rávilágíthat. A névrétegek névszerkezeti, funkcionális-szemantikai és keletkezéstörténeti elemzése és más területek méréseivel való összehasonlítása a különbségek és azonosságok felderítésével az egyes nyelvi rétegek panchronikus jegyeit is a felszínre hozhatja.

A megye helynévrendszerének kiépülését bemutató ómagyar és középmagyar kori vizsgálatokat azért gondolom fontosnak, mert a diakrón helynévvizsgálatok során a névbokrosodás jelenségének és a kikövetkeztetés módszerének a segítségével a kutatások árnyaltabb, pontosabb eredményekhez vezetnek. Véleményem szerint jó eséllyel kijelenthetjük, hogy a névbokrosodás folyamata a magyar helynévrendszerben a legrégebb koroktól mindmáig aktív és univerzális jelenségnek számít, noha a rá jellemző tendenciákban bizonyos fokú elmozdulásokat is kimutathatunk. A jelenségvizsgálat arra is fényt derített, hogy az alapnevek között kiemelkedően fontos helyfajta a víznevek csoportja: ezek az elemek ugyanis — részben ösiségüknél fogva, részben pedig mivel jó viszonyítási alapnak számíthattak — gyakran vettek részt másodlagos nevek alakításában, ám a névalkotó szerepük idővel visszaszorul, s helyüket a mikrotoponimák másodlagosnév-al-

kotó szerepe veszi át, a középmagyar korban már domináns alapelvi pozíciót, funkciót látva el.

A kikövetkeztetés eljárásának tudatos és következetes alkalmazásáról a névtörténeti vizsgálatokban ugyancsak nem mondhatunk le, de az itt felvázolt módszerek — nagyobb névanyag és más területek bevonásával — még feltétlenül tovább finomítandók. A kikövetkeztetés módszere ezáltal a megbízható, körültekintő történeti névtani kutatások egyik lényeges pillérévé, támpontjává válhat, jelentőségét elsősorban a korai időszakok névrendszerének a feltárásában nem hangsúlyozhatjuk eléggé.

Irodalom

- A. = NAGY IMRE szerk., *Anjoukori okmánytár 1–6*. Budapest, 1878–1891. TASNÁDI NAGY GYULA szerk., *Anjoukori okmánytár 7*. Budapest, 1920.
- An. = *Anonymus Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedetiről*. Hasonmás kiadásban megjelentette a Magyar Helikon PAIS DEZSŐ fordításában. Budapest, 1975.
- AOKt. = KRISTÓ GYULA szerk., *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res hungaricas tempore regum andegavensium illustranta 1–*. Budapest–Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1990–.
- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.
- ÁÚO. = WENZEL GUSZTÁV, *Árpád-kori új okmánytár 1–12*. Pest (később Budapest), 1860–1874.
- BAKOS FERENC 1982. *A magyar szókészlet román elemeinek története*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BALAHURI EDUÁRD 1969. Régészeti leletek a Tiszántúlon. *Kárpáti Kalendárium 1970*. Uzshorod, Kárpáti Könyvkiadó. 119.
- BALAHURI–BIDZILJA–PENYÁK 1978. Е. А. БАЛАГУРИ–В. І. БІДЗИЛЯ–С. І. ПЕНЯК, *Давні металурги Українських Карпат*. Історико-краєзнавчі нариси. Ужгород, Видавництво Карпати.
- BALAHURI–PENYÁK 1976. Е. А. БАЛАГУРИ–С. І. ПЕНЯК, *Закарпаття земля слов'янська. З історії слов'янських племен Закарпаття 6–13 ст.* Нариси. Ужгород, Видавництво Карпати.
- BALAHURI EDUÁRD 1973. Vallanak emlékeink. *Kárpáti Kalendárium 1974*. Uzshorod, Kárpáti Könyvkiadó. 125.
- BALAHURI EDUÁRD 1974. Őseink nyomában. *Kárpáti Kalendárium 1975*. Uzshorod, Kárpáti Könyvkiadó. 34.
- BALAHURI EDUÁRD 1975. Régészeti emlékeink tanulmányozása a szovjethatalom éveiben. *Kárpáti Kalendárium 1976*. Uzshorod, Kárpáti Könyvkiadó. 98–99.
- BALAHURI EDUÁRD 1977. Archeológiai ásatások a Vinogradovói kerületben. *Kárpáti Kalendárium 1978*. Uzshorod, Kárpáti Könyvkiadó. 83.
- BALAHURI EDUÁRD 1980. Területünk őskora a legújabb kutatások tükrében. *Kárpáti Kalendárium 1981*. Uzshorod, Kárpáti Könyvkiadó. 58.
- BALOGH LÁSZLÓ 1970. A földrajzi nevek struktúrája. *Nyelvtudományi Közlemények 72*: 95–124.
- BÁRCZI GÉZA 1958/2001. *A magyar szókincs eredete*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- D. BARTHA KATALIN 1958. *Magyar történeti szóalaktan 2. A magyar szóképzés története*. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Budapest, Tankönyvkiadó.

- BENKŐ LORÁND 1947. *A Nyárádmente földrajzinevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 74. Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1948/2003. A székelyföldi szláv eredetű víznevek kérdéséhez. In: HAJDÚ MIHÁLY és KISS JENŐ szerk., *Nyelv és tudomány, anyanyelv és nyelvtudomány. Válogatás Benkő Loránd tanulmányaiból 1–3*. Budapest, ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék. 2: 381–388.
- BENKŐ LORÁND 1950. *-ka, -ke* képzős helységneveink kérdéséhez 1. *Magyar Nyelv* 46: 143–145.
- BENKŐ LORÁND 1996/2003. Az Árpád-kori magyarság nyelvföldrajzi helyzete. In: HAJDÚ MIHÁLY és KISS JENŐ szerk., *Nyelv és tudomány, anyanyelv és nyelvtudomány. Válogatás Benkő Loránd tanulmányaiból 1–3*. Budapest, ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék. 3: 72–79.
- BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÉNYEI ÁGNES 2012. *Helynévképzés a magyarban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 26. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY 1998. *Az Árpád kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 2. Debrecen, KLTE.
- BIDZILJA 1971. В. І. БІДЗІЛЯ, *Історія культури Закарпаття на рубежі нашої ери*. Київ.
- BÍRÓ FERENC 1992. A régi vízi világ emlékei Körösladány földrajzi neveiben. In: FARKAS FERENC szerk., *Tulajdonnév-használatunk. Magyar Névtani Dolgozatok 100*. Budapest, ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport. 140–147.
- BÍRÓ FERENC 1999. Víznevek hatása Körösladány helynévrendszerére. *Névtani Értesítő* 21: 36–42.
- BOTÁR ISTVÁN 2008. Csík Árpád-kori településtörténetének kérdései a helynevek és a régészeti adatok fényében. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 3: 71–94.
- BÖLCSKEI ANDREA 1999. Névkorrelációk az ómagyar kori helynevek körében. *Névtani Értesítő* 21: 75–81.
- BÖLCSKEI ANDREA 2005. A szentnévi alaptagú helységnevek korrelációs rendszerének alakulása. *Névtani Értesítő* 27: 152–162.
- BÖLCSKEI ANDREA 2010. *A magyar településnevek korrelációs rendszerének alakulása a természetes névadás korszakában*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 2. Budapest.
- BUSZEL 2003. *Великий тлумачний словник сучасної української мови Рекомендовано Міністерством освіти і науки України*. Автор, керівник проекту та головний редактор: В. Т. БУСЕЛ. Київ.
- BULLA BÉLA–MENDÖL TIBOR 1947/1999. *A Kárpát-medence földrajza*. Kocsis Károly Társadalom és gazdaság napjainkban a Kárpát-medencében c. tanulmányával. Budapest, Lucidus Kiadó.
- ComMarmUg. = GEORG HELLER, *Comitatus Marmarosiensis. Comitatus Ugocsiensis. Serie A. Band 18. Die historischen Ortsnamen von Ungarn*. München, 1985.

- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–3., 5. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890–1913.
- CSATÁRY GYÖRGY 2008. *Ugocsa vármegye II. Rákóczi Ferenc államában 1703–1711.* Ungvár–Beregszász, PoliPrint–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- CSEERNICKSKÓ ISTVÁN 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén I.* Budapest, Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- DÁVID ZOLTÁN 2001. *Az 1598. évi házösszeírás.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal Levéltára.
- Dicț. = *Dicționar român–maghiar.* Pentru uz școlar. Red. BÉLA KELEMEN. București, Editura didactică și pedagogică, 1974.
- DITRÓI ESZTER 2010. Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 155–167.
- DL. = *A középkori Magyarország levéltári forrásai 2. (DL–DF 4.2).* Bővített kiadás. Szerk. RÁCZ GYÖRGY. CD-ROM, Arcanum Adatbázis Kft., 2003.
- DocVal. = *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustratia usque ad annum 1400 p. Christum.* Études sur l'Europe Centre-Orientale 29. Curante Emerico Lukinich et adiuvante Ladislao Gáldi ediderunt ANTONIUS FEKETE NAGY et LADISLAUS MAKKAJ. Budapest, 1941.
- EH. = SZABÓ M. ATTILA, *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnevtára* 1–2. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2003.
- ÉKsz.² = PUSZTAI FERENC főszerk., *Magyar értelmező kéziszótár.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.
- EO. = *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez* 1. Bevezető tanulmánnyal és jegyzékkel regesztákban közlése JAKÓ ZSIGMOND. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997.
- EWUng. = BENKŐ LORÁND főszerk., *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993–1995.
- F. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* 1–11. Studio et opera GEORGII FEJÉR. Budae, 1829–1844. In: *Magyarország középkori digitális okmánytára 1.0*, CD-ROM, Arcanum Adatbázis Kft., 2005.
- K. FÁBIÁN ILONA 1997. *A Váradi Regestrum helynevei.* Szeged, Szegedi Középtörténeti Könyvtár 13.
- Finály = *A latin nyelv szótára a kútfőkből a legjobb és legújabb szótáriródlomra támaszkodva.* Összeállította Dr. FINÁLY HENRIK. Budapest, Franklin Társulat, 1884.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA, *Magyar földrajzi köznevek tára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 32. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014.
- N. FODOR JÁNOS–F. LÁNCZ ÉVA 2011. A Történeti magyar családnévatalasz előmunkálatairól. *Névtani Értesítő* 33: 175–190.
- FRISNYÁK SÁNDOR 1995. *Magyarország történeti földrajza.* Harmadik kiadás. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Gönczy = GÖNCZY PÁL tervezte. *Ugocsa megye térképe*. Budapest, Posner Károly Lajos és fia térképészeti intézetének kiadása, 1889.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2002. Régi vízneveink funkcionális szerkezetéről. *Magyar Nyelvjárások* 40: 35–46.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2004. Az Árpád-kori folyóvíznevek lexikális szerkezetének jellemzői a Sajó vízgyűjtő területén. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 129–145.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- H. = NAGY IMRE–PAUR IVÁN–RÁTH KÁROLY–VÉGHÉLY DEZSŐ szerk., *Hazai okmánytár 1–5*. Győr, 1865–1873. IPOLYI ARNOLD–NAGY IMRE–VÉGHÉLY DEZSŐ szerk., 6–8. Budapest, 1876–1891.
- HADROVICS LÁSZLÓ–GÁLDI LÁSZLÓ 1968. *Orosz–magyar szótár 1–2*. Harmadik, javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Hnt. 1902 = *A magyar korona országainak helységnévtára*. Budapest, A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal.
- HOFFMANN ISTVÁN 1984–1985. A helynévrendszer változásai egy határrésszé vált településen. *Magyar Nyelvjárások* 26–27: 103–113.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 1999. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 37: 207–216.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003a. *Magyar helynévkutatás 1958–2002*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 7. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003b. Patak. In: HAJDÚ MIHÁLY–KESZLER BORBÁLA szerk., *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete–Magyar Nyelvtudományi Társaság. 664–673.
- HOFFMANN ISTVÁN 2005. Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi háttéréről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 9–63.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007a. A Tihanyi alapítólevél nyelvészeti jelentősége. In: ÉRSZEGI GÉZA szerk., *Tanulmányok a 950 éves Tihanyi alapítólevél tiszteletére*. Tihany, Tihanyi Bencés Apátság. 61–66.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007b. Nyelvi rekonstrukció — etnikai rekonstrukció. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 11–20.
- HOFFMANN ISTVÁN 2008a. A név mint történeti forrás. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 20–29.
- HOFFMANN ISTVÁN 2008b. A Tihanyi alapítólevél helynévi szórványainak névrendszertani tanulságai. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 3: 9–29.
- HOFFMANN ISTVÁN 2008c. A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. A régi magyar helynevek vizsgálatának alapkérdései. (Akadémiai doktori értekezés.) Tézisek. *Névtani Értesítő* 30: 233–238.

- HOFFMANN ISTVÁN 2010a. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010b. Víznevek a Kárpát-medencében: hidak nyelvek és kultúrák között. In: BARTHA ELEK–KEMÉNYFI RÓBERT–LAJOS VERONIKA szerk., *A víz kultúrája*. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. 209–220.
- HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA 2015. Szempontok a 11. századi nyelvi és etnikai rekonstrukció kérdéséhez. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11*: 7–16.
- HOFFMANN ISTVÁN 2016. A helynevek kormeghatározó értékéről. In: BENŐ ATTILA–T. SZABÓ CSILLA szerk., *Az ember és a nyelv — térben és időben. Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 39–49.
- HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA 2016. A nyelvi és az etnikai rekonstrukció kérdései a 11. századi Kárpát-medencében. *Századok 150*: 257–318.
- HORVÁTH KATALIN–LIZANEC PÉTER–SZABÓ ERZSÉBET 1992. *Az Ungvári járás 14 településének helynevei*. Magyar Névtani Dolgozatok 108. Budapest, ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoporthoz.
- INCZEFI GÉZA 1965. A földrajzi nevek differenciálódásáról. *Magyar Nyelv 61*: 75–80.
- INCZEFI GÉZA 1970. *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- IORDAN, IORGU 1963. *Toponimia Românească*. București, Editura Academiei Republicii Populare Române.
- IORDAN, IORGU 1983. *Dicționar al numelor de familie românești*. București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- JAKUBOVICH EMIL 1914. Nyelvtörténeti adatok. Szemelvények az Oklevélszótár készülőben levő pótlékából. *Magyar Nyelv 10*: 234–236.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1988. *A magyar tájnévadás*. Nyelvtudományi Értekezések 126. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- K1 = *Alsósárad kataszteri térképe*. Kárpátaljai Állami Levéltár. 125Φ/1on. № 4431. 1865.
- K2 = *Fancsika kataszteri térképe*. Kárpátaljai Állami Levéltár. 125Φ/1on. № 3964. 1865.
- K3 = *Feketeardó kataszteri térképe*. Kárpátaljai Állami Levéltár. 125Φ/1on. № 4621. 1865.
- K4 = *Nevetlenfalu kataszteri térképe*. Kárpátaljai Állami Levéltár. 125Φ/1on. № 1342. 1855.
- K5 = *Szőlősvégárdó kataszteri térképe*. Kárpátaljai Állami Levéltár. 125Φ/1on. № 3249. 1865.
- K6 = *Tiszakeresztúr kataszteri térképe*. Kárpátaljai Állami Levéltár. 125Φ/1on. № 4592. 1852.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD 1996. *Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 67. Debrecen.

- Károlyi = *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára 1–5. Codex Diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly*. Sajtó alá rendezte GÉRESI KÁLMÁN. Budapest, 1882–1897.
- Kat1 = *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen. 1782–1785*. Arcanum Adatbázis Kft. DVD-ROM. 2004. október.
- Kat3 = *A harmadik katonai felmérés. 1872–1784*. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára (1353 színes szelvény).
- KÁZMÉR MIKLÓS 1957. *Alsó-Szigetköz földrajzinevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 95. Budapest.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1970. *A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KENYHERCZ RÓBERT 2006. *A s, sz kezdetű szó eleji mássalhangzó-kapcsolatok a régi helynevekben. Helynévtörténeti Tanulmányok 2*: 195–206.
- KENYHERCZ RÓBERT 2013. *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 28. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KÉSZ BARNABÁS 1993. *A honfoglalás kori magyarok emlékei Kárpátalján. Kárpátaljai Szemle*. Júniusi szám. 14–15.
- KISS LAJOS 1995. *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. Nyelvtudományi Értekezések 139. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KISS LAJOS 1997. *Erdély vízneveinek rétegződése*. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *Honfoglalás és nyelvészet*. Budapest, Balassi Kiadó. 199–211.
- KISS LAJOS 1999a. *A Felvidék víznevei*. In: KISS LAJOS, *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 1. Piliscsaba. 73–93.
- KISS LAJOS 1999b. *A Kárpát-medence régi helynevei*. In: KISS LAJOS, *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 1. Piliscsaba. 104–116.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2005.
- KMNySz. = HORVÁTH KATALIN szerk., *A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára 1–2*. Ungvár, Kárpáti Kiadó, 2012–2013.
- KNIEZSA ISTVÁN 1935. Szomoga. *Magyar Nyelv* 31: 231–237.
- KNIEZSA ISTVÁN 1938/2000. *Magyarország népei a XI. században*. Újra-kiadása Kiss LAJOS bevezető tanulmányával. Budapest, Lucidus Kiadó.
- KNIEZSA ISTVÁN 1942. *Erdély víznevei*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet.
- KNIEZSA ISTVÁN 1943/2003. *Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei*. In: KNEZSA ISTVÁN, *Helynév- és családnévviszsgálók*. Újra-kiadása Kiss LAJOS bevezető tanulmányával. Budapest, Lucidus Kiadó. 59–114.
- KNIEZSA ISTVÁN 1943–1944/2001. *Kelet-Magyarország helynevei*. Újra-kiadása Kiss LAJOS bevezető tanulmányával. Budapest, Lucidus Kiadó.

- KNIEZSA ISTVÁN 1949/2003. A Zobori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei, mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek. In: KNIEZSA ISTVÁN, *Helynév- és családnévvizsgálatok*. Újraközlése KISS LAJOS bevezető tanulmányával. Budapest, Lucidus Kiadó. 185–254.
- KNIEZSA ISTVÁN 1965/2003. A magyar és szlovák családnevek rendszere. In: KNIEZSA ISTVÁN, *Helynév- és családnévvizsgálatok*. Újraközlése KISS LAJOS bevezető tanulmányával. Budapest, Lucidus Kiadó. 255–349.
- KOBÁLY JÓZSEF 1993a. Kárpátalja népei a történelem keresztútján. *Kárpátaljai Szemle*. Decemberi szám. 30–31.
- KOBÁLY JÓZSEF 1993b. Kárpátaljai ruténok: Mítosz és valóság. *Kárpátaljai Szemle*. Augusztusi szám. 25–26.
- KOBÁLY JÓZSEF 1994. Kárpátalja népei a történelem keresztútján. *Kárpátaljai Szemle*. Januári szám. 26–28.
- KOBÁLY JÓZSEF 1996. A mai Kárpátalja területének népei a középkorban. A kárpátukránok (ruszinok) őslakosságának kérdéséhez. In: P. PUNYKÓ MÁRIA szerk., „*Szem láttá, szív bánta...*” Kárpátaljai néprajzi és honismereti dolgozatok. Budapest–Beregszász, Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó. 45–58.
- KOBÁLY JÓZSEF 2001. Néhány adat Kárpátalja honfoglalás és Árpád-kori leleteiről. In: ALMÁSSY KATALIN–ISTVÁNOVITS ESZTER szerk., *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 43*. Nyíregyháza. 197–224.
- KOCÁN BÉLA 2006a. Ugocsa megye korai ómagyar kori szláv eredetű helynevei. *Helynévtörténeti Tanulmányok 2*: 107–128.
- KOCÁN BÉLA 2006b. Ugocsa vármegye korai ómagyar kori településneveinek nyelvi rendszere. *Magyar Nyelvjárások 44*: 69–82.
- KOCÁN BÉLA 2008a. A középmagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései. *Helynévtörténeti Tanulmányok 3*: 95–104.
- KOCÁN BÉLA 2008b. Az ómagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 182–189.
- KOCÁN BÉLA 2009. A folyóvíznevek típusai és változásai Ugocsa vármegye ó- és középmagyar kori névanyagában. *Helynévtörténeti Tanulmányok 4*: 115–131.
- KOCÁN BÉLA 2017. *Ugocsa megye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. Megjelenés alatt.
- KOTIGOROSKO 2003. В. Г. КОТИГОРОШКО, *Верхніе Потисся в контексті стародавньої історії Карпато – Дунайського ареалу. (Навчальний посібник)* Ужгород.
- KOVÁCS ÉVA 2008. Az ómagyar kori Bihar vármegye vízneveinek nyelvi elemzése. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 189–195.
- KRISTÓ GYULA 1976. Szempontok „korai” helyneveink történeti tipológiájához. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica LV*. Szeged, Akadémiai Kiadó.

- KRISTÓ GYULA 1988. *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Nemzet és emlékezet. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- KRISTÓ GYULA 1994. Sásvár. In: KRISTÓ GYULA főszerk., *Korai magyar történeti lexikon. (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 596.
- KRISTÓ GYULA 1994. Ugocsa. In: KRISTÓ GYULA főszerk., *Korai magyar történeti lexikon. (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 696.
- KRISTÓ GYULA 1996. *Magyar honfoglalás. Honfoglaló magyarok*. Debrecen, Kossuth Könyvkiadó.
- KRISTÓ GYULA 2000a. Etnikai viszonyok Magyarországon Szent István király korában. *Kisebbségkutatás 3*: 398–406.
- KRISTÓ GYULA 2000b. Magyarország népei Szent István korában. *Századok 134*: 3–44.
- KRISTÓ GYULA 2003a. *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest, Lucidus Kiadó.
- KRISTÓ GYULA 2003b. *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 19. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- KRISTÓ GYULA 2006. *Magyarország története 895–1301*. Budapest, Osiris Kiadó.
- KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC–SZEGLŐ LÁSZLÓ 1973, 1974. *Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez 1–2*. Acta Historica Szegediensis Tomus 44, 48. Szeged.
- L1 = *Tekeháza birtokrészleti jegyzőkönyve*. Kárpátaljai Állami Levéltár. 125Φ/1оп. № 3836. 1865.
- L2 = *Tiszahetény birtokrészleti jegyzőkönyve*. Kárpátaljai Állami Levéltár. 125Φ/1оп. № 998. 1865.
- L3 = *Tiszakeresztúr határleírása*. Kárpátaljai Állami Levéltár. 125Φ/1оп. 1875.
- MEDVIGY, NYIKOLAJ 1987. Német telepesek Kárpátontúlon. *Kárpáti Kalendárium 1988*. Uzsgorod, Kárpáti Könyvkiadó. 32.
- MELICH JÁNOS 1909. Tisza. *Magyar Nyelv 5*: 369–370.
- MELICH JÁNOS 1923. Tisza. *Magyar Nyelv 19*: 37–38.
- MELICH JÁNOS 1925–1929. *A honfoglaláskori Magyarország*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- MIZSER LAJOS 2007. Máramarosi és Munkács környéki helységnév-magyarázatok. *Magyar Nyelvjárások 45*: 97–110.
- MIZSER LAJOS 2009. Nyelvjárási szövegmutatvány Kaposkelecsényből. *Magyar Nyelvjárások 47*: 225–227.
- MIZSER LAJOS–RÉVAY VALÉRIA 2004. *Tanulmányok Bereg, Máramaros, Szatmár és Ugocsa XVII–XIX. századi nyelvállapotáról*. Nyíregyháza, Örökségünk Kiadó Bt.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar tájszótár 1–2*. Budapest, Nap Kiadó, 1893–1901/2003.
- NYIRKOS ISTVÁN 1987. *Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványa. Debrecen.
- NYIRKOS ISTVÁN 1993. *Az inetimologikus magánhangzók a magyarban*. Debrecen.
- OKISZ. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1902–1906.

- Ortvay, Egyh. = ORTVAY TIVADAR 1891–1892. *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzék alapján feltüntetve 1/1–2. Geographia ecclesiastica Hungariae ineunte saeculo XIV° e tabulis rationes collectorum pontificiorum a. 1281–1375. referentibus eruta digesta illustrata.* Budapest.
- Ortvay, Vízi. = ORTVAY TIVADAR, *Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végeig 1–2.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1882.
- P. = MIZSER LAJOS, *Ugocsa és Ung megye Pesty Frigyes 1864–66. évi Helység-névtárában.* MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Testületének Közleményei. Nyíregyháza, Stúdium Kiadó, 1999.
- P. kézirat = *Kimutatása Ugocsa Megye összes községeiben lévő egyes dülők elnevezésének.* OSZK mikrofilmtár, Budapest.
- PAIS DEZSŐ 1931. Bába. *Magyar Nyelv* 27: 215.
- PÁSZTOR ÉVA 2008. Határreásszé vált települések névbokrosodásának elméleti kérdései. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 217–222.
- PÁSZTOR ÉVA 2009. Vizek, vízparti helyek neveinek változása a Hajdúnánáshoz tartozó Tedej területén. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 4: 131–142.
- PÁSZTOR ÉVA 2010. Elpusztult települések lokalizációjának kérdéséről. Kísérlet a középkori Süldő falu azonosítására. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 169–187.
- PENYÁK ISTVÁN 1974. Kárpátontúl új ósláv és óorosz régészeti emlékei. *Kárpáti Kalendárium* 1975. Uzshorod, Kárpáti Könyvkiadó. 74.
- PIPÁS–HALÁSZ 2005. Ю. ПІПАШ–Б. ГАЛАС, *Матеріали до словника гуцульських говірок. Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області.* Ужгород.
- PÓCZOS RITA 2001. *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* A Magyar Névtudományi Kiadványai 5. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- PÓCZOS RITA 2003. A Sajó vízgyűjtőjének nyelvi rétegei. *Magyar Nyelvjárások* 41: 487–496.
- PÓCZOS RITA 2004. A Garam és az Ipoly vízrendszerének nyelvi rétegei. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 105–129.
- PÓCZOS RITA 2006. Az Árpád-kori Borsod vármegye lakosságának nyelvi-etnikai összetételéhez. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 2: 87–105.
- PÓCZOS RITA 2007. Jövevénynév, jövevényszó. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói.* Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarisztan-tudományi Társaság. 21–28.
- PÓCZOS RITA 2008. Többnevűség egy mai helynévrendszerben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 3: 179–207.
- PÓCZOS RITA 2009. Etnikai viszonyok tükröződése a helynévmodellekben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 4: 17–34.
- PÓCZOS RITA 2010. *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása.* A Magyar Névtudományi Kiadványai 18. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

- RÁCZ ANITA 1997. Az ómagyar kori településnevek differenciálódásáról. *Magyar Nyelvjárások* 34: 125–146.
- RÁCZ ANITA 2004. Bihar vármegye etnikai viszonyai az ómagyar kori helynevek tükrében. In: FARKAS FERENC szerk., *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl. Névtani tanácskozás Jászberényben*. Budapest, Nyelvtudományi Társaság–Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kar–TIT Jászági Szervezete–Jászok Egyesülete. 199–206.
- RÁCZ ANITA 2005. *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 9. Debrecen, A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- RÁCZ ANITA 2007. *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 12. Debrecen, A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- RÁCZ ANITA 2015. A foglalkozásnévi eredetű településnevek történeti tipológiai sajátosságai. In: BÁRTH M. JÁNOS–BODÓ CSANÁD–KOCIS ZSUZSANNA szerk., *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest, ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék. 410–421.
- RÁCZ ANITA 2016. *Etnonimák a régi magyar településnevekben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 37. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RegÁrp. = SZENTPÉTERY IMRE szerk., *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke 1–2/1*. Budapest, 1923–1943. SZENTPÉTERY IMRE–BORSA IVÁN szerk., *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke 2/2–3*. Budapest, 1961.
- RESZEGI KATALIN 2007. A hegynevek és más helynévfajták kapcsolata. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság. 37–43.
- RESZEGI KATALIN 2011. *Hegynevek a középkori Magyarországon*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 21. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RÉVAY VALÉRIA szerk., 2003. *XVII–XIX. századi levelek Északkelet-Magyarországról*. Nyíregyháza, Örökségünk Kiadó Bt.
- RMCsSz. = KÁZMÉR MIKLÓS, *Régi magyar családnevek szótára. (XIV–XVII. század.)* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2002. *A Beregszászi járás 11 településének helynevei*. Magyar Névtani Dolgozatok 178. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi Intézet.
- ŠMILAUER, VLADIMÍR 1970. *Průručka slovanské toponomastiky. Handbuch der slawischen Toponomastik*. Praha, Academia.
- Sz. = SZABÓ ISTVÁN, *Ugocsa megye. Magyarság és nemzetiség. Tanulmányok a magyar népiségtörténet keretéből 1/1*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1937.
- SzamSz. = CSÜRY BÁLINT, *Szamosháti szótár*. A könyv az 1935-ben és 1936-ban a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában megjelent 1. és 2. kötet összevont reprint kiadása. Második kiadás. Nap Kiadó, 2004.
- SZÉKELY GUSZTÁV 2009. Ugocsa vármegye kialakulása az új kutatások tükrében. *Acta Beregsasiensis* 8/2: 73–90.

- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2007. A Kesztlőcről Fehérvárra menő hadút. *Névtani Értesítő* 29: 23–47.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2008a. A Tihanyi alapítólevél *kangrez* szórványáról. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 3: 29–52.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2008b. A Tihanyi alapítólevél latin szövege és helyneveinek lokalizálása. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 255–267.
- Szirmay = SZIRMAY, ANTONIUS, *Notitia politica, historica, topographica incliti comitatus Ugochiensis*. Pestini, 1805.
- SzSzBML. = ÉRSZEGI GÉZA szerk., *Középkori oklevelek a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltárban (1300–1525)*. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár kiadványai 2. Közlemények 21. Nyíregyháza, 2000.
- T1 = *Типистичне Закарпаття*. Ужгород, 2003.
- T2 = ECKSCHMIDT KATA–FODOR ANDREA–KOVÁTS ZSOLT–SIMON ZSUZSA, *Magyarország — Budapest atlasz*. DIMAP, Budapest, 2003.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.
- C. Tóth = C. TÓTH NORBERT, *Ugocsa megye hatóságának oklevelei (1290–1526)*. Budapest, MTA Magyar Országos Levéltár Zsigmondkori Oklevéltár Kutatócsoport Kiadványa, 2006.
- TÓTH VALÉRIA 1999. Helynevek a helynevekben. *Magyar Nyelvjárások* 37: 435–443.
- TÓTH VALÉRIA 2001a. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. (Abaúj és Bars vármegye)*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debrecen, A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA 2001b. *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debrecen, A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA 2003. A Zala vízgyűjtőjének régi folyóvíznevei. *Névtani Értesítő* 25: 89–94.
- TÓTH VALÉRIA 2005. Változásmoделlek a településnevek körében. *Névtani Értesítő* 27: 125–136.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debrecen, A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA 2009. Adalékok a személynévi eredetű településneveink nyelvi kérdéséhez. *Magyar Nyelvjárások* 47: 43–59.
- TÓTH VALÉRIA 2010. Egy sajátos morfológiai jelenség a régi magyar helynévadásban. Az -é birtokjel helynévalkotó szerepéről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 17–32.
- TÓTH VALÉRIA 2016. *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 38. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

- UC. = *Urbáriumok és összeírások a magyar Országos Levéltárban (Urbaria et conscriptiones). Iratanyag 1527 és a 19. század közötti időszakban*. Arcanum Adatbázis Kft., CD-ROM, 2004. március.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk., *Új magyar tájszótár 1–5*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–2010.
- Vályi = VÁLYI ANDRÁS, Magyarország leírása 1. 1796. 2–3. 1799. Buda. In: *Arcanum DVD könyvtár 4. — család-történet, heraldika, honismeret*. Arcanum Adatbázis.
- Z. = NAGY IMRE–NAGY IVÁN–VÉGHÉLY DEZSŐ–KAMMERER ERNŐ–LUKCSICS PÁL szerk., *A zichi és vásonekeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára 1–12*. Pest, majd Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1871–1931.
- ZÁNTÓ EDINA 1998. Két fejezet a növénynévi helynevek vizsgálatából. *Névtani Értesítő* 20: 104–121.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2014. A magyar–szláv nyelvi kapcsolatok. In: SUDÁR BALÁZS–SZENTPÉTERI JÓZSEF–PETKES ZSOLT–LEZSÁK GABRIELLA–ZSIDAI ZSUZSANNA szerk., *Magyar őstörténet*. Tudomány és hagyományörzés. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 205–210.
- Zs. = *Zsigmondkori oklevéltár 1*. 1387–1399. 2/1. 1400–1406. 2/2. 1407–1410. Összeállította MÁLYUSZ ELEMÉR. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1951–1958.
- ZSILINSZKY ÉVA 2003. A szláv jövevényszavak. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 381–384.

Summary

This study describes and analyzes the corpus of the Old and Middle Hungarian place names of one of the smallest comitatuses of Hungary before the 1920 Paris Peace Treaty, that of the Comitatus of Ugocsa. The study relies for data on the stock of place names of the Comitatus of Ugocsa, which toponyms are collected in the form of a historical-etymological dictionary to be included in the place name dictionary of the Comitatus of Ugocsa, currently under construction. The amount of data contained in the dictionary at present is approximately 5,000 name entries (including reference entries) and the dictionary contains the entire stock of place names of the Comitatus ranging from the Old Hungarian period to the present day. The research presented in the study focuses exclusively on the Old and Middle Hungarian entries, which covers a total of nearly 2,000 entries. The important role of the area under scrutiny with reference to onomastic research is likewise worthy of attention. The Comitatus of Ugocsa is situated on the edge of the Hungarian language area, which fact is responsible for the following features of the Comitatus: this area has a retentive (archaic) character; it was less severely impacted by the Turkish rule; however, it has been a spirited and lively scene of ethnic and linguistic contact and exchange up to the present day.

My research focuses on two research objectives. The principal objective purports to examine which ethnicities were present in the Comitatus of Ugocsa on the basis of the characteristics of the Comitatus' place names, and to outline the temporal changes in these ethnicities. A focal point is to describe the ways the corpus of place names verifies the roots of the Slavic-Hungarian contact and the later symbiosis of the two peoples in the different areas of the Comitatus. Furthermore, the role of less important ethnicities of the area (that is Germans and Romanians) is also analyzed. It is also deemed important to show what additional results a linguistic and onomastic analysis can provide concerning the mapping of the ethnic composition of the area in contrast with earlier results of population and settlement historical research. The object types of the linguistic strata provide more specific information on the chronological data concerning the appearance of ethnic groups. The second objective of my research is to portray the general onomatosystematical features of the evolution and development of the Comitatus' entire corpus of names. Are settlement name type specific features of any significant tendency recognizable in the evolving and constantly developing corpus? Can an onomatosystematical processing of a large corpus (of names) provide more precise information to add to the existing data? Does such a research verify the

results of other fields of science, whose findings sometimes actually contradict each other? The above approach is underscored by the fact that, even if the Comitatus' toponymicon has been partly identified by some studies, no exhaustive modern database has been compiled and no linguistic-onomastic analysis based on such a database has been performed with respect to the Comitatus of Ugocsa since the first half of the 20th century.

Chapter 1 of the study deals with the evolution of the Comitatus of Ugocsa, discussing its physical geographical features at the time of the Hungarian Conquest and the changes following that period. Chapter 2 reviews the findings of diverse fields of science (history, archaeology, and linguistics) with a view to offering a unifying and summary-purpose description of the history of the Comitatus. These data are supplemented in some cases with the results of name reconstruction I have performed. Chapter 2 is divided into two main parts: first, the ethnic composition of the pre-Conquest period is described to be followed by that of the Old and Middle Hungarian periods, partly based on the findings of the above social sciences. The following two chapters of the study qualify as focal points. Chapter 3 features a logical continuation of the previous chapter: the stock of settlement names of the Comitatus of Ugocsa in the Old and Middle Hungarian periods is analyzed according to language strata and, with a view to providing more reliable findings, the corpus is divided into three main types of place names: hydronyms, settlement names and microtoponyms. For the analysis of the types of settlement names of the individual language strata, the conceptual framework provided by HOFFMANN's typology is used, which thus provides a unified framework for the description of both Hungarian and borrowed names. This methodological principle is justified by the fact that the strata of place names presented this way, including their multifocal description, seem to be more clearly visible, and the comparison of the diverse language strata is likewise conceivable. For instance, as a member of the system of hydronyms of the Comitatus, the hydronym of *Beberke* (< Slavic: *bebrъ* ~ *bobrъ* 'beaver') used in the Old Hungarian period and the Hungarian *Hódos* (< Hung. *hód* 'beaver') have both been derived from the same animal name. The important difference between them is that, on the basis of the first instance of name giving, the first name mentioned above belongs to the Slavic, while the latter to the Hungarian stratum of names. The last chapter of the study reveals the system-level inner relations of the object types classified on the basis of the above description. The first part of the chapter discusses the tendencies of the inner structuring of name systems, known as name clustering, as well as the methodological principle concerning clustering and the methods of inferring such names. The second part of the chapter introduces the interconnectedness of the Old Hungarian name system through exposing a certain type of clustering and describes the characteristics of this process in the Middle Hungarian period. The analysis of the phenomenon reveals that hydronyms constitute

a dominant group within basic names during almost the entire period, and this scenario is followed by microtoponyms gaining a decisive role with respect to basic names in the Middle Hungarian period.

A Magyar Névarchívum Kiadványai eddig megjelent kötetei

1. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* Közzéteszi: HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 1997. 156 lap + 33 térkép.
2. BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY, *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* Debrecen, 1998. 129 lap + 6 térkép.
3. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 2. Doboka–Győr vármegye.* Közzéteszi: HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 1999. 123 lap + 16 térkép.
4. TÓTH VALÉRIA, *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen, 2001. 304 lap.
5. PÓCZOS RITA, *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* Debrecen, 2001. 190 lap.
6. TÓTH VALÉRIA, *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye).* Debrecen, 2001. 245 lap.
7. HOFFMANN ISTVÁN, *Magyar helynévkutatás. 1958–2002.* Debrecen, 2003. 281 lap.
8. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2004. 207 lap.
9. RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata.* Debrecen, 2005. 235 lap.
10. *Korai magyar helynévszótár 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen, 2005. 449 lap.
11. *Helynévtörténeti Tanulmányok 2.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2006. 224 lap.
12. RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen, 2007. 372 lap.
13. *Helynévtörténeti Tanulmányok 3.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2008. 224 lap.
14. TÓTH VALÉRIA, *Településnevek változástipológiája.* Debrecen, 2008. 285 lap.
15. *Helynévtörténeti Tanulmányok 4.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2009. 193 lap.
16. HOFFMANN ISTVÁN, *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* Debrecen, 2010. 259 lap.

17. *Helynévtörténeti Tanulmányok 5.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2010. 271 lap.
18. PÓCZOS RITA, *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása.* Debrecen, 2010. 237 lap.
19. RÁCZ ANITA, *Adatok a népnévvel alakult településnevek történetéhez.* Debrecen, 2011. 248 lap.
20. GYÖRFFY ERZSÉBET, *Korai ómagyar kori folyóvíznevek.* Debrecen, 2011. 224 lap.
21. RESZEGI KATALIN, *Hegynevek a középkori Magyarországon.* Debrecen, 2011. 216 lap.
22. SCHWING, JOSEF, *Die deutschen mundartlichen Ortsnamen Südtransdanubiens (Ungarn).* Debrecen, 2011. 213 lap.
23. *Helynévtörténeti Tanulmányok 6.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2011. 226 lap.
24. *Helynévtörténeti Tanulmányok 7.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 172 lap.
25. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 3. Heves–Küküllő vármegye.* Közzéteszi: HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 115 lap + 23 térkép.
26. BÉNYEI ÁGNES, *Helynévképzés a magyarban.* Debrecen, 2012. 134 lap.
27. *Helynévtörténeti Tanulmányok 8.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 172 lap.
28. KENYHERCZ RÓBERT, *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke.* Debrecen, 2013. 222 lap.
29. *Helynévtörténeti Tanulmányok 9.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 186 lap.
30. HOFFMANN ISTVÁN, *Mikrotoponímiai vizsgálatok 1. Tapolcafüő helynevei.* Debrecen, 2013. 138 lap.
31. *Helynévtörténeti Tanulmányok 10.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2014. 206 lap.
32. BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA, *Magyar földrajzi köznevek tára.* Debrecen, 2014. 338 lap.
33. SZŐKE MELINDA, *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata.* Debrecen, 2015. 244 lap.
34. KOVÁCS ÉVA, *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás.* Debrecen, 2015. 238 lap.
35. *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei.* Szerk. BÁBA BARBARA. Debrecen, 2015. 433 lap + 36 térképmelléklet.
36. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2015. 200 lap.

37. RÁCZ ANITA, *Etnonimák a régi magyar településnevekben*. Debrecen, 2016. 196 lap.
38. TÓTH VALÉRIA, *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban*. Debrecen, 2016. 307 lap.
39. BÁBA BARBARA, *Földrajzi köznevek térben és időben*. Debrecen, 2016. 187 lap.
40. DITRÓI ESZTER, *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata (A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben)*. Debrecen, 2017. 169 lap.
41. TÓTH VALÉRIA, *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. Debrecen, 2017. 219 lap.
42. *Helynévtörténeti Tanulmányok 12*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2016. 155 lap.